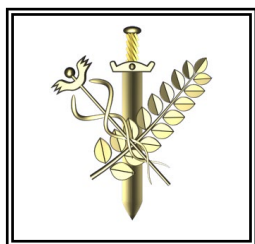

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 1 (84) 2022

DOI: 10.32631/pb.2022.1

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2022

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (дод. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 4 від 26.03.2022

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

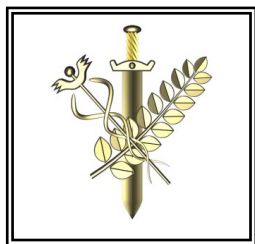
Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, Республіка Узбекистан)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), Україна)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (ХНУВС, Україна)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)
А. Васько, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матєя Бєла, Словаччина)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, Нідерланди)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)
О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, Україна)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), США)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, Німеччина)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, Україна)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), Сполучене Королівство)
В. С. Медведєв, доктор психологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ, Україна)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, Камерун)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілскі», Болгарія)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, Україна)
Н. Р. Юнус (кандидат юридичних наук, доцент, Державний ісламський університет імені Сіаріфа Хідаятуллаха Джакарта, Індонезія)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, Словенія)

- ☞ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☞ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☞ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ☞ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 1 (84) 2022

DOI: 10.32631/pb.2022.1

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Харьков 2022

Журнал относится к категории «Б» Перечня научных профессиональных изданий Украины (доп. 1 приказа МОН Украины от 17.03.2020 № 409) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528)

Рекомендован к печати
и к распространению через сеть
Интернет Учёным советом
Харьковского национального
университета внутренних дел,
протокол № 4 от 26.03.2022

Главный редактор: *В. В. Сокуренько*, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)

Заместитель главного редактора: *Л. В. Могилевский*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)

Ответственный секретарь редколлегии: *С. Е. Абламский*, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

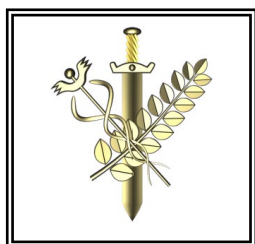
Редакционная коллегия журнала:

- Д. Б. Базарова*, кандидат юридических наук, доцент (Ташкентский государственный юридический университет, Республика Узбекистан)
- А. М. Бандурка*, доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
- В. И. Барко*, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)
- О. И. Беспалова*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (ХНУВД, Украина)
- С. Н. Бортник*, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
- М. Ю. Бурдин*, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
- А. Вашко*, кандидат юридических наук, доцент (Университет имени Матая Бела, Словакия)
- А. Н. Головки*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)
- С. Н. Гусаров*, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
- П. ван Дайне*, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)
- А. Ди Ронко*, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
- Е. А. Евдокимова*, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
- М. А. Клочко*, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)
- К. фон Лампе*, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)
- А. Н. Литвинов*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
- А. Марковская*, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)
- В. С. Медведев*, доктор психологических наук, профессор (Национальная академия внутренних дел, Украина)
- Н. Ч. Нгуиндип*, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник (Университет Дшанга, Камерун)
- А. Серджи*, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
- П. Стоянов*, доктор наук (коммуникативные технологии), профессор (Юго-Западный Университет «Неофит-Рилски», Болгария)
- Д. В. Швеи*, доктор юридических наук, доцент, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
- Н. Р. Юнус* (кандидат юридических наук, доцент, Государственный исламский университет имени Сиарифа Хидаятуллаха Джакарта, Индонезия)
- М. Ягер*, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

- ☒ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ☒ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☒ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.
- ☒ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☒ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 1 (Vol. 84) 2022

DOI: 10.32631/pb.2022.1

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2022

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (add. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 4 dated from March 26, 2022

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)

Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiyi*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskiy*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

O. M. Bandurka, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

V. I. Barko, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)

D. B. Bazarova, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)

O. I. Bezpalo, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

S. M. Bortnyk, Doctor of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

M. Yu. Burdin, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

A. Di Ronco, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)

P. C. van Duyne, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)

O. M. Holovko, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)

S. M. Husarov, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

M. Jager, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)

M. Klochko, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)

K. von Lampe, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)

O. M. Lytvynov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

A. Markovska, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)

V. S. Medvediev, Doctor of Psychological Sciences, Professor (National Academy of Internal Affairs, *Ukraine*)

N. Ch. Nguindip, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)

A. Sergi, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)

D. V. Shvets, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

P. Stoyanov Apostolov, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University “Neofit Rilski”, *Bulgaria*)

A. Vaško, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)

O. O. Yevdokimova, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

N. R. Yunus (Ph.D., Associate Professor in Constitutional Law, Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah Jakarta, *Indonesia*)

✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.

✂ **The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”**, access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.

✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.

✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.

✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

НГУІНДІП Н. Ч. «Як може власність володіти власністю» – заперечення жіночого права на спадкування за звичайним правом у Камеруні: платформа постійної фрустрації, що порушує право жінки на власність у Камерун (англ.)	13
СТРЕМІ Я. Закон і безпека при ліквідації та розпуску компаній (англ.)	22
БУГАЙЧУК К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України	29
КАЛЕНІЧЕНКО Л. І., СЛИНЬКО Д. В. Поняття, ознаки та види корупції.....	39
КІКІНЧУК В. В., МІШИНА К. Г. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.....	47
ПОДОРОЖНІЙ Є. Ю. Вплив підготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції на їх конкурентоспроможність	56
КОБКО Є. В. До проблеми оптимізації критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави.....	66
ЛАЗАРЄВ В. В. Концептуалізація юридичної термінології: необхідність прозорого термінологічного підходу	73
ЮШКЕВИЧ О. Г. Аналіз судової практики у справах про булінг у закладах професійної (професійно-технічної) освіти	81
ВАСИЛЬЄВ С. В., БРАТКО М. В. Особливості правового регулювання трудових відносин працівників закладів дошкільної освіти.....	94
ФОМІНА Т. Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення.....	104
ВОЙЦІХОВСЬКИЙ А. В., МАРЧУК М. І., ЛОГВИНЕНКО Є. С. Міжнародно-правовий статус «невизнаних держав» як особливих політико-територіальних утворень	115
ОРЛОВ Ю. В., ДУНДИЧ Л. В. Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України: зони криміногенних ризиків	124
ЗАГУМЕННА Ю. О. Публічна безпека в докласичній політико-правовій думці античної Греції.....	133
САМБОР М. А. Особливості правозастосовної практики у зборі та оцінюванні доказів із захисту соціальних прав поліцейських.....	143
ЧИЖ С. А. Організаційні особливості оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи	156
НЕВЗОРОВ І. Л. Щодо подальших перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості	165

ЛИСЬКО Т. Д. Кримінально-правова охорона статевої недоторканості особи: деякі проблемні аспекти.....	181
ЗАГУМЕННИЙ О. О. Проблемні питання використання сучасних інформаційних та інших технологій при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого і дізнавача.....	189
ТРОЙЧУК Р. Д. Об'єкт порушення вимог фінансового контролю.....	196
БОРТНІК О. Г., СТЕПАНЕНКО Т. В. Правові стимули в договірному регулюванні правовідносин подружжя.....	207
СЕЗОНОВ В. С. Поняття документа у криміналістиці.....	215
ШИШКА О. Р. Строк позовної давності і негативний позов: огляд судової практики, роздуми та проблеми.....	225
ЧЕРКАССЬКИЙ Р. А. Зміст поняття «запобігання злочинності в митній сфері».....	234
ГОНТАРЕНКО В. П. Стан наукового дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.....	241
ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»	
Сторінка редакції.....	251

СОДЕРЖАНИЕ

НГУИНДИП Н. Ч. «Как может собственность владеть собственностью» – обращение женского права на наследование по обычному праву в Камеруне: платформа постоянной фрустрации, которая нарушает право женщины на собственность в Камеруне (англ.).....	13
СТРЕМИ Я. Закон и безопасность при ликвидации и роспуске компаний (англ.)	22
БУГАЙЧУК К. Л. Нормативно-правовые аспекты совершенствования санкционной политики Украины (укр.)	29
КАЛЕНИЧЕНКО Л. И., СЛИНЬКО Д. В. Понятие, признаки и виды коррупции (укр.).....	39
КИКИНЧУК В. В., МИШИНА К. Г. Особенности использования специальных знаний при расследовании убийств, совершенных осужденными в местах лишения свободы (укр.)	47
ПОДРОЖНИЙ Е. Ю. Влияние подготовки и повышения квалификации работников полиции на их конкурентоспособность (укр.).....	56
КОБКО Е. В. К проблеме оптимизации критериев оценки эффективности обеспечения национальной безопасности государства (укр.).....	66
ЛАЗАРЕВ В. В. Концептуализация юридической терминологии: необходимость прозрачного терминологического подхода (укр.)	73
ЮШКЕВИЧ Е. Г. Анализ судебной практики по делам о буллинге в заведениях профессионального (профессионально-технического) образования (укр.).....	81
ВАСИЛЬЕВ С. В., БРАТКО М. В. Особенности правового регулирования трудовых отношений работников учреждений дошкольного образования (укр.)	94
ФОМИНА Т. Г. Медиация в уголовном производстве: новеллы законодательства и перспективы его совершенствования (укр.)	104
ВОЙЦИХОВСКИЙ А. В., МАРЧУК Н. И., ЛОГВИНЕНКО Е. С. Международно-правовой статус «непризнанных государств» как особых политико-тер риториальных образований (укр.)	115
ОРЛОВ Ю. В., ДУНДИЧ Л. В. Криминологические основы переходного правосудия для Украины: зоны криминогенных рисков (укр.).....	124
ЗАГУМЕННАЯ Ю. А. Публичная безопасность в доклассическом политико-правовом мнении античной Греции (укр.).....	133
САМБОР Н. А. Особенности правоприменительной практики в сборе и оценке доказательств по защите социальных прав полицейских (укр.).....	143
ЧИЖ С. А. Организационные особенности оперативного обслуживания подразделениями криминальной полиции линий работы (укр.).....	156

НЕВЗОРОВ И. Л. О дальнейших перспективах инновации законодательной основы нормотворчества (укр.).....	165
ЛЫСЬКО Т. Д. Уголовно-правовая охрана половой неприкосновенности лица: некоторые проблемные аспекты (укр.).....	181
ЗАГУМЕННЫЙ А. А. Проблемные вопросы использования современных информационных и других технологий при выполнении оперативными подразделениями поручений следователя и дознавателя (укр.).....	189
ТРОЙЧУК Р. Д. Объект нарушения требований финансового контроля (укр.)	196
БОРТНИК О. Г., СТЕПАНЕНКО Т. В. Правовые стимулы в договорном регулировании правоотношений супругов (укр.)	207
СЕЗОНОВ В. С. Понятие документа в криминалистике (укр.).....	215
ШИШКА А. Р. Срок исковой давности и негаторный иск: обзор судебной практики, размышления и проблемы (укр.).....	225
ЧЕРКАССКИЙ Р. А. Содержание понятия «предотвращение преступности в таможенной сфере» (укр.)	234
ГОНТАРЕНКО В. П. Состояние научного исследования проблем расследования уголовных правонарушений, связанных с домашним насилием (укр.).....	241
<i>ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ»</i>	
Страничка редакции (укр.).....	251

CONTENT

NGUINDIP N. CH. “How can a property own a property” rejecting female right to inheritance under customary law in Cameroon: a continuous frustration platform violating female right to property in Cameroon	13
STRÉMY JA. Law and safety in liquidation and dissolution of companies	22
BUHAICHUK K. L. Legal and regulatory aspects of improving the sanctions policy of Ukraine (<i>Ukr</i>)	29
KALIENICHENKO L. I., SLYNKO D. V. Concept, features and types of corruption (<i>Ukr</i>)	39
KIKINCHUK V. V., MISHYNA K. H. Features of the special knowledge use in the investigation of murders committed by convicts in prisons (<i>Ukr</i>)	47
PODOROZHNIY YE. YU. The impact of training and retraining of police officers on their competitiveness (<i>Ukr</i>).....	56
KOBKO YE. V. To the problem of optimization of criteria for evaluating the effectiveness of providing the national security of the State (<i>Ukr</i>)	66
LAZARIEV V. V. Conceptualization of legal terminology: the need for a transparent terminological approach (<i>Ukr</i>)	73
YUSHKEVYCH O. H. Analysis of judicial practice in cases of bullying at the institutions of professional (vocational) education (<i>Ukr</i>).....	81
VASYLIEV S. V., BRATKO M. V. Features of labor relations legal regulation of the preschool education institutions employees (<i>Ukr</i>)	94
FOMINA T. H. Mediation in criminal proceedings: novelties of legislation and prospects for its improvement (<i>Ukr</i>).....	104
VOITSIKHOVSKIY A. V., MARCHUK M. I., LOGVYNENKO YE. S. International legal status of “unrecognized states” as special political and territorial entities (<i>Ukr</i>)	115
ORLOV YU. V., DUNDYCH L. V. Criminological principles of transitional justice for Ukraine: zones of criminogenic risks (<i>Ukr</i>).....	124
ZAHUMENNA YU. O. Public security in the pre-classical political and legal thought of ancient Greece (<i>Ukr</i>).....	133
SAMBOR M. A. Features of law enforcement practice in the collection and evaluation of evidence to protect the social rights of police officers (<i>Ukr</i>)	143
CHYZH S. A. Organizational features of operational service of lines by criminal police units (<i>Ukr</i>).....	156
NEVZOROV I. L. Further prospects in innovation of the rule-making legislative basis (<i>Ukr</i>).....	165
LYSKO T. D. Criminal protection of sexual integrity of a person: some problematic aspects (<i>Ukr</i>).....	181

ZAHUMENNYI O. O. Problematic issues of using modern information and other technologies in the implementation of investigator's and interrogator's instructions by operational units (Ukr)	189
TROYCHUK R. D. Object of violation of financial control requirements (Ukr)	196
BORTNIK O. HR., STEPANENKO T. V. Legal incentives in the contractual regulation of marital relations (Ukr).....	207
SEZONOV V. S. The concept of the document in Forensic science (Ukr)	215
SHYSHKA O. R. Limitation period and negatory action: review of case law, reflections and problems (Ukr).....	225
CHERKASSKY R. A. The meaning of the concept of "crime prevention in the customs sphere" (Ukr).....	234
GONTARENKO V. P. The state of scientific research on the problems of investigating criminal offenses related to domestic violence (Ukr).....	241
<i>TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION</i>	
Editorial Board's Notes (Ukr).....	251

NANA CHARLES NGUINDIP,

*Senior Lecturer in Laws,
University of Dschang Cameroon,
Faculty of Laws and Political Science,
Department of English Law;*

 <https://orcid.org/0000-0002-6333-3983>,
e-mail: seniorlecturer84@gmail.com

“HOW CAN A PROPERTY OWN A PROPERTY” REJECTING FEMALE RIGHT TO INHERITANCE UNDER CUSTOMARY LAW IN CAMEROON: A CONTINUOUS FRUSTRATION PLATFORM VIOLATING FEMALE RIGHT TO PROPERTY IN CAMEROON

This paper enunciates that women continues to experience rampant violations on their inheritance right to property in Cameroon. The continuous violations of women in Cameroon on their right to inherit property leave us with no doubts in ascertaining truly that the legal explanations protecting women in the country are questionable. In answering the above hypothesis, a doctrinal research method is used. From the established demonstration expounded, one can acclaimed that women right protection in Cameroon is distressing and a painful with the need of an acceptable correctable platform. The various law has to be re-examined and restructured if the objective of the law really should be obtained.

Keywords: *women rights, violations, legal examination, Cameroon, protection.*

Original article

INTRODUCTION. Under the Married Women Property Act of 1976, women have the same rights as men to initiate and finalize a divorce when issues of property are concerned. Divorce can be granted by mutual consent, breakdown of community life or fault, whereby the grounds for fault may include adultery or domestic abuse. In practice, divorce by fault of adultery or domestic abuse may be much more difficult to obtain given the discriminatory civil law surrounding such acts. Men are deemed to commit adultery only if the act occurs in their home; whereas women can be deemed to commit adultery regardless of the location. This is the situation under Criminal law, but the situation is not the same in Civil law. Under Civil law, a woman once establishes the grounds provided under Section 1(2) (a) of the Matrimonial Causes Act 1973, it is enough to amount to adultery. The situation here is that proof of adultery is difficult to establish using direct eye witness that is why the law has presented certain grounds that once proven can be presumed of committing adultery. Some of these grounds include; undue familiarity, venereal diseases, previous convictions, letters, confession, birth of a child and other relevant conditions. A judge is not required to grant a divorce on the ground of domestic abuse, which is not criminalized by the law. Under customary law in some communities, husbands can divorce their wives in a traditional court without being required to pro-

vide justification for divorce. Specifically, the civil code stipulates that the separation of the parents has no influence on parental authority, and each parent shall respect the bonds of the other parent in the raising of the child. The court however may make decisions on the best interest of the child as it deems appropriate.

With regard to division of property, in the event of the divorce, the marital assets are divided in accordance with the ownership regime chosen at time of marriage which can either be separated or co-owned property regime. For the latter, the property should be equally shared after a divorce. This however is not the case in practice and Cameroonian women are often pressured to renounce their property rights. International law and other relevant instruments have laid out a clear foundation for women’s rights to property and other productive resources guaranteed in various international human rights instruments. it therefore becomes the responsibility of every State in ensuring the respect of this fundamental right by all without restriction, by adopting protect appropriate measures towards the full realization of the right. States are also required to ensure equal access to property and other productive resources for both women and men.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The fundamental objective of this work is that of ascertaining and questioning the place occupied by the law when dealing with

issues of female right to inheritance. There has been lots of euphoric color and encouraging legal claiming that there is some aspect and degree of protection offered by the various legal dispositions as to the need in recognizing the very essence of female rights as to property as far as issue of inheritance is concerned. There is a continuous violation of this fundamental right as to ownership in matters of female inheritance even though the law has provided adequate protection without discrimination. This aspect of feasible discrimination in this part of human right has twinkle the plethora of questions, where among them is that of questioning the adequacy of the law when experiencing constant violations of this fundamental female right? This is really a matter of confused facts.

METHODOLOGY. It will rather be improper in justifying the above violations without having an inside of the methodology used. How do we come to conclusion that female rights as to inheritance have been violated by the various available laws when one cannot demonstrate this hypothesis? In answering the above question and portable hypothesis one will be tempted in showing methodology which in all its ramifications can be analytical and doctrinal. There will be that need in establishing the essential platform establishing that the laws has posit a platform for the recognition of female right to inheritance. This platform can be seen from the international level especially the Universal Declaration of Human Right 1948 stating in its article 3 about the need of equality and non-discrimination in matters relating to human right protection. Apart from this main law, laws, treaties and relevant convention has equally be established all demonstrating the essence of protecting female rights to property as of inheritance. To show how serious this right is, the State of Cameroon has enacted other national laws like the Cameroon Constitution of 1996, in its preamble should that this right is a fundamental one in need of protection and recognition. As if this is not enough, other legal dispositions like the Penal Code, Land Registration Ordinance of 1977, the 2011 Civil Status Registration Ordinance, The Southern Cameroon High Court Laws of 1955 and many others. One can bear in mind here that the problem is not just enacting compendium of relevant laws and texts, but the issue here is that of implementing these laws. The continuous violations of this fundamental human right on the part of the women shows some doubt and questioning credibility of the available laws. One thing that one needs to understand here is that it is one thing in enacting laws, and the other in respecting these laws. There is really a problem experienced.

RESULTS AND DISCUSSIONS

Universal Recognized Right with great potentials initiated in relevant Human Right Expectations

Various human rights instruments guarantee women's equal rights related to access, use and control over property. A concrete example is that stipulated by the Universal Declaration of Human Rights, in its article 2, setting up the principle of non-discrimination, including based on sex, in the enjoyment of rights guaranteed in the Declaration. Among many other rights, the Declaration recognizes the rights to property, food, housing and education concertizing this great declaration is the International Covenant on Civil and Political Rights, in its article 3, guarantees equality between women and men, and it prohibits discrimination based on sex, among other grounds, in its article 2. The Covenant also recognizes the rights to life, private and family life, liberty and security of person, equality before the courts and tribunals, information, freedom of movement, association, assembly and expression, freedom from torture and cruel, inhuman or degrading treatment, self-determination, equal protection of the law, participate in public affairs, and remedies. Article 3 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights similarly calls on States parties to "undertake to ensure the equal right of men and women to the enjoyment of all economic, social and cultural rights set forth in the present Covenant" and prohibits discrimination based on sex. The Covenant also recognizes the rights to food, housing, education, health, culture, work and association (trade unions). The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women calls on States parties to end discrimination against women in laws, policies and practices, including through the adoption of temporary special measures. Its article 2 obliges States. All these laws and instruments put in place is to make us understand that, women occupies a great place in every society operating under the canopy of a legal euphoria that potential in exercising its rights through the acquisition of property. there is lots of incompatibility when we see countries going contrary to international commitments to which most countries have agreed. Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women 1979, for example, signatories commit to ensure "*the same rights for both spouses in respect of the ownership, acquisition, management, administration, enjoyment and disposition of property*"¹.

¹ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, New York, 18 December

Further, the Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Rights of Women in Africa states that "*a widow shall have the right to an equitable share in the inheritance of the property of her husband*", including the right to continue to live in the matrimonial home, and that "*women and men shall have the right to inherit, in equitable shares, their parents' properties*"¹. The latest Security Council resolution on women, peace and security, Resolution 1889 (October 2009), recognizes the need to ensure women's livelihood, land and property rights in the context of post-conflict peace building. In addition, under MDG 3: Promote gender equality and empower women², the international community has committed itself to gender equity that includes inheritance and property rights (Goetz et al., 2009, p. 122).

Officiating the position under Cameroonian Law

It may be observed that Cameroon's property system is characterized by what many will consider as good and wonderful laws by affected with great potential "bad" tradition (Ossome, 2014, p. 155). This is an allusion to the enactment of property reforms especially those pertaining to land applicable in existing customary laws that legalize land issues in the country. In other words, the land proprietorship system is attached in a chastely male-controlled setting in Cameroon. The debate concerning women's property rights has for decades remained an unanswered and argumentative issue in many academic debates, despite the country's obligation in guaranteeing property rights and ensuring gender equality for everyone, including women should be highly recognised and practice to the fullest. Its main fundamental laws composed of the 1996 Constitution of the Republic of Cameroon and the 1974 Land Ordinance in Cameroon in its entire ramification and tendencies are not in any instance or circumstance considered as gender-biased. Both

laws have ensured that the right to property for citizens should really be guaranteed. Let's us have a good screening of the Preamble to the 1996 Constitution which stipulates that [...] *the human person, without distinction as to race, religion, sex or belief, possesses inalienable and sacred rights [...]*³.

An unpretentious and vibrant explanation of this provision means that the Constitution prohibits any and every form of discrimination based on gender deterring people from enjoying their rights. As a matter of emphasis, the Constitution further provides that ownership shall mean the right guaranteed to every person by law to use, enjoy and dispose of property. No person shall be deprived thereof, save for public purposes and subject to the payment of compensation under conditions determined by law⁴.

A thorough reading of this provision implies that all people in the country with the women inclusive have exclusive rights not only to access and use but also to exercise absolute right of ownership over property, including land. Interestingly, the Constitution has expressly stated that "the State shall ensure the protection of minorities and shall preserve the rights of indigenous populations in accordance with the law"⁵. By implication, there is no legal justification as to why women should be denied the right to own and control property based on customary beliefs (Fonjong, Sama-Lang, Fombe, 2012). Since land symbolizes economic and political power, granting indigenous women the right of ownership would help empower and enable them be active drivers in all development processes and would encourage them to improve their productivity (Fombe et al., 2013, p. 76). Cameroon on a greater extend has affirmed its attachment to ensuring equality in rights by invoking the fundamental principles enshrined in the Universal Declaration of Human Rights⁶, the Charter of the United Nations and the African Charter on Human and

1979 // United Nations : website. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx> (accessed: 11 February 2022).

¹ Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, adopted by the African Union on 11 July 2003 // African Union : website. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa> (accessed: 11 February 2022).

² United Nations Millennium Declaration, adopted on 8 September 2000 // United Nations : website. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Millennium.aspx> (accessed: 11 February 2022).

³ See para 4 of the Preamble to the Constitution of the Republic of Cameroon, 1996 to amend the Constitution of 2 June 1972 as amended in 2008.

⁴ See para 5(19) of the Preamble to the Constitution of the Republic of Cameroon, 1996 to amend the Constitution of 2 June 1972 as amended in 2008.

⁵ See para 5(2) of the Preamble to the Constitution of the Republic of Cameroon, 1996 to amend the Constitution of 2 June 1972 as amended in 2008.

⁶ Universal Declaration on Human Rights (1948) // United Nations : website. URL: <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/udhr.pdf> (accessed: 11 February 2022).

Peoples' Rights¹, including all duly ratified international conventions related to these instruments². In principle, international law is law and self-executing in Cameroon. For instance, Article 45 of the 1996 *Constitution* states that [...] *duly approved or ratified treaties and international agreements shall, following their publication, override national laws, provided the other party implements the said treaty or agreement* [...].

Based on the content of this constitutional provision, the application of any international instrument in Cameroon is automatic (Njieasam, 2017).

Article 17 of the UDHR guarantees everyone's right to property and call on states to refrain from practices and policies that deprive anyone, indigenous peoples and women included, from enjoying this right. In a similar vein, Articles 18(3), 19 and 21 of the African Charter on Human and Peoples Rights emphasise the need to refrain from all forms of discrimination against anyone and the right to freely dispose of one's property. Articles 2(f)(g), 5(a) and 16(h) of the Convention for the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women 87 crowns it all by calling on states to eradicate customs and practices that violate women's rights. It also imposes an obligation on state parties to adopt effective and appropriate measures to ensure that all women exercise the right of ownership, acquisition, administration and disposition of property indiscriminately. Even though the above provisions do not specifically refer to indigenous women, the wording "everyone" or "all people" can be interpreted to include indigenous women. It has been argued that these provisions serve as a vital step towards securing the right to land of indigenous women. Related studies reveal that building on CEDAW, indigenous women anticipate finding a connection between international human rights instruments promoting their rights, and local values and practices that improve their rights, most especially their rights to land³.

¹ African Charter on Human and Peoples' Rights (1981) // African Commission on Human and Peoples' Rights : website. URL: <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49#:~:text=The%20African%20Charter%20on%20Human,free%20doms%20in%20the%20African%20continent> (accessed: 11 February 2022).

² See para 5 of the Constitution of the Republic of Cameroon, 1996 to amend the Constitution of 2 June 1972 as amended in 2008.

³ Gender and Indigenous Peoples' Human Rights // United Nations : website. URL: <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/>

Assessing aspect of Inheritance in Cameroon: A non-negotiable platform on Women Protection and Treatment

The Civil Code provides women with equal rights to inheritance as men. This extends to daughters as well as female surviving spouses. Reinforcing equality in inheritance laws, a Supreme Court decision formally recognised the right of women to inherit in 1993. At the time of writing, however, there are no laws prohibiting disinheritance or property grabbing, and there is lack of legal protections for widows.

In practice, despite having the statutory laws in place, land inheritance is governed by traditional or customary laws which vary among ethnic groups. In many communities, customary law regards women as the property of their husband and prevents them from inheriting from their husbands. In other regions, customary widowhood rites, including levirate which forces a widow to marry a male relative of the deceased husband are widely practiced, infringing upon women's right to inherit.

There has been enormous debate about women's rights in general and that of widows' particularly, has been of much concern to women, policy makers and universal organizations alike. In an archetypal traditional African environment, the woman practically sees herself in an essentially male-dominated environment. The various customs that obtain in most African countries, the institutions that regulate day to day life are controlled by the men-folk. In this way, women have very restricted rights. Upon the breakdown of a customary law marriage through death, the widows in most instances are considered by many communities in Africa as an object of inheritance, but of the fact that such practice is contrary to the law cases abound which show that this practice is instead gaining ground. The tendency is that upon divorce, the woman has little or no rights over property. A concrete example is experienced in the case of *Achu v. Achu Inglis, J* posited that (Temngah, 1996, p. 350): [...] *Customary law does not countenance the sharing of property, especially landed property, between husband and wife on divorce. The wife is still regarded as part of her husband's property* [...].

Law 81-02 of 29 June 1981 on Civil Status Registration in Cameroon, s. 77(2) of which provides that: [...] *In the event of death of the husband, his heirs shall have no right over the widow nor over her freedom or the share of property belonging to her* [...].

BriefingNote6_GREY.pdf (accessed: 11 February 2022).

The situation of customary law is silent on women rights, but courts seem to apply and follow these practices. In the case of *Alice Fodje v. Ndansi Kette*¹ seems to suggest the contrary view. In this case, the parties were married in 1952 according to the native laws and customs of the people of Bali. The marriage was blessed with eight children. In 1981, the appellant left the matrimonial home. The respondent took a second wife. In 1983, the respondent petitioned for divorce in the Bali customary court. His prayer was granted. No order as to property adjustment was made.

As a result, the appellant appealed. Justice Arrey in a dramatic manner held that the appellant should occupy one of the three houses, and also collect rents from the other two. But the decision seems to be an isolated authority on its own merit.

Presence of Written Law versus Customary Law provoking continuous controversies declined of reconciliation

Both written and customary law are sources of law in Cameroon and it will be wrong, or perhaps out of context to settle either for the superiority of written law because it defines the quantum of admissible of customary law or the customary law rules simply because most of the cases are hardly brought to court. Nevertheless, the people do accept the customs as binding, notwithstanding legislative enactments to the contrary.

Understanding the Phenomenon of Written Law in Women Right Protection

Written law consists of all laws enacted by the legislative arm of our State which are binding as soon as they have been promulgated by the Executive arm of the State. And of course, mindful of the bi-jural nature of the Cameroonian State, all constitutional enactments have alluded to, and accepted foreign law: namely English and French laws. Of particular interest to us is English received law which consists of (a) the Common law; (b) the doctrines of equity, and (c) statutes of general application which were in force in England on the 1st day of January 1900².

J. Inglis, in the famous case of *Enongenekang v. Enongenekangs*³ has emphasized the bi-jural nature of the Cameroonian state. In application of

the principles above, the Cameroonian legislature expressly enacted Ordinance No. 81-02 of 29 June 1981 which deals partially amongst other matters with the question of property. This piece of legislation has failed both in its intent and spirit to give guidelines to this disturbing issue of property adjustments between husband and wife upon the breakdown of marriage. As a result, recourse is made to foreign or foreign inspired laws. In the Anglophone provinces of Cameroon, all Acts pursuant to Section 11 of the Southern Cameroons High Court Law 1955 are applicable⁴. In this respect, the *Married Women's Property Act 1882* is instructive. It provides in Section 1(1) that: "A married woman shall be capable of acquiring, holding, and disposing by will or otherwise, of any real or personal property as her separate property, in the same manner as if she were a feme sole, without the intervention of any trustee".

The recent decision of Lord Denning in *Midland Bank Trust Co. and Another v. Green and Another* throws a lot of insight on this matter. This is what Lord Denning says: "Nowadays, both in law and in fact, husband and wife are two persons, not one. They are partners-equal partners-in a joint enterprise, the enterprise of maintaining a home and bringing up children. Outside that joint enterprise they live their own lives and go their own ways".

The dictum above is reinforced by the position that English law knows no community of property⁵ and the famous dictum of L. J. Romer in the case of *Cobb v. Cobb* in reference to section 17 of the *Married Women's Property Act 1882* when he said that: "I know of no power that the Court has under section 17 to vary agreed or established titles to property. It has the power to ascertain the respective rights of husband and wife to disputed property, and frequently has to do so on very little material, but whereas here, the original rights to property are established by evidence and those rights have not been varied by subsequent agreements, the court cannot in my opinion under section 17 vary those rights"⁶.

Section 17 would have been redundant after the divorce had been pronounced since its provisions would have ceased to apply because it refers to "husband" and "wife". To cure these illnesses, the *Matrimonial Proceedings and Property Act 1970* in its section 39 allows an application within the period of three years to be made by either party notwithstanding that their marriage

¹ *Alice Fodje v. Ndansi Kette*, Appeal No, BCA/45/86, (unreported).

² S. 11 of the Southern Cameroons High Court Law, 1955, which says court in Anglophone Cameroon will practice Common Law rules, the Doctrine of Equity and Statute of General Application before 1900.

³ Suit N° HCSW/28MC/82 (unreported).

⁴ Section 11 of the Southern Cameroon High Court Law 1955 guarantees the application of foreign law in Anglophone Cameroon.

⁵ *Pettitt v. Pettitt* [1969] 2 All E.R. 385, H.L.

⁶ *Cobb v. Cobb* [1955] 2 All E.R., p. 700.

has been dissolved or annulled. Cameroonian courts are content with applying the principles adumbrated above with caution. In the various local cases, effect has been given to local statutory enactments particularly the 1981 Ordinance. In substance, it provides that a married woman can exercise a trade different from that of her husband¹ and can operate a separate bank account². Indeed, if the woman purchases property with her income or sums from her account, ownership and title rest in her name. Consequently, in *Moussi v. Moussi*³ the court ordered that items of moveable property bought by the wife but still in custody of the husband be handed over to her. In the same strand of reasoning the High Court of Buea held in *Body Lawson v. Body Lawson* that each spouse should continue to have ownership of property purchased in their respective names.

Are Women Measured as a Heritable Property?

The fact that the bride-price is seen to concretize the union between two families rather than two individuals has far reaching consequences. The death of the man does not normally terminate the marriage, as it is possible, with the consent of the woman, for her to be attached to another member of the family in marriage.

It was an old Jewish custom for the “levir” or brother of a deceased to take over his wife in order to produce a son for the latter and perpetuate his name. The objective in customary law is different. It assuages the widows’ incapacity to succeed and Professor Elias writes that the union is “a scheme of social insurance against neglect and hunger for the deceased’s dependents.” In *The Estate of Agboruja* it was explained that the basis of the custom was to ensure the continued maintenance of the widow and her children and was not repugnant as contended by the widow; unless it could be shown that the new husband was wicked towards that family when the deceased was still alive. The male relative becomes a new father for the children and is responsible for their upbringing as if they were his own children.

The term widow inheritance is commonly used giving the impression of compulsion. Widows have always had the option to refuse to take a relative of the deceased as husband without thereby forfeiting the right to maintenance by the family if they remain in the family. The true signif-

icance of the expression is not necessarily that the successor inherits the widow as wife, but rather the responsibilities towards her, which were initially those of the husband. An Ashanti proverb cited by Rattray says that “The one who takes the gun of the deceased also takes the widow”. The gun symbolizes the means of livelihood and one cannot take it away without assuming the responsibility to feed the mouths that depended on it.

Therefore, whether the widow becomes a wife to the successor or any other person depends on her consent. This was emphasized by a West African chief who described the situation as follows: “If somebody dies any member of the family can go secretly to any of the wives and find out if she would marry him. If the woman agrees, there is a customary present which the relative gives to the woman. If there is agreement between the woman and the man, the man is to go and inform the oldest person in the family”. In his study on the Bali tribe in Cameroon, it is established that widows generally have three options. They could return to their parental homes, remain in the home of the successor under his guardianship as a widow, or become the wife of one of the relatives of the deceased. Where she elects to return to her parental home the bride price must in principle to be returned, although the right may be waived by the family. Where she chooses to remain in the husband’s compound as a widow, with or without children, the obligation to refund the bride price is removed and she is entitled to maintenance from the husband’s family. Indubitably therefore, the consent of the widow is necessary especially as article 77 (2) of the Civil Status Registration Ordinance No. 81-02 of 29 June 1981 provides that “In the event of the death of the husband, his heirs shall have no right over the widow, or over her freedom”. When there is consent the matter cannot get to court, and in fact we came across a case which is representative of the actual situation. In *Asane Florence v. Ndeh Thomas* the plaintiff’s mother and three other widows were taken over by her “uncle” when their husband died. Other children were born of these unions and the defendant was one of them. In the case, however, the point in issue was not the levirate marriages but rather whether the plaintiff was to succeed to property as the child of her biological father or of the father by inheritance.

The courts generally castigate levirate marriages as being contrary to natural justice, equity and good conscience. Thus, in *David Tchakokam v Keou Magdaleine* it was stated that “any custom which says that a woman or any human being for that matter is property and can be inherited along with a deceased’s estate is not only repugnant to

¹ S. 74(1) of the 1981 Ordinance.

² *Enie v. Enie*, suit N° HCSW/65MC/83 (unreported); *Body Lawson v. Body Lawson*, suit N° HCF/128Mc/86 (unreported); *Jones v. Maynard*, [1952] 1 All E.R. 802.

³ Suit N° NCF/115MC/87 (unreported).

natural justice, equity and good conscience, but is actually contrary to written law”.

In the light of what is said about the bride-price and levirate marriages it is clear that the “woman as property” theory is in sharp decline. The process was started in the divorce case of *Fodje v. Kette*, described by Professor Ngwafor as “a famous first,” because Arrey, J. granted the wife the right to occupy the matrimonial home as well as collect rents from two other houses. An appeal against that decision to the Supreme Court is still pending. This could just be indicative that the highest judicial authority considers the case to have been rightly decided. The equality of sexes is a matter of public policy proclaimed in the preamble of the constitution. The principle is also enshrined in article 2 of the African Charter on Human and Peoples’ Rights, which has been ratified by Cameroon. In this respect the high judicial body overruled a decision of the Bamenda court of appeal in *Chibikom v. Zamcho Florence* in which a married woman was held not have the capacity to administer her father’s estate.

The Complexities of Female Inheritance as to Properties in Cameroon

However, in Cameroon, this is a rare and isolated situation to reiterate, female children may only inherit property in the absence of suitable male heirs, if they are brothers or relatives. This situation has changed for the fact that Cameroon has ratified human right instruments as to recognizing female rights, emphasizing that even the females can inherit property. Thus, it may not be presumptuous to conclude that had the defendants not abused the administration of the estate the daughters of the deceased would not have shown any interest whatsoever in it. The daughters had found themselves forced to seek administration over the estate for reasons not associated with discrimination. Nonetheless, the court was swift to identify gender discrimination in the custom under consideration, which denies female children the right to intestate succession.

Similarly, in the infamous legal drama of *Chibikom Peter Fru & 4 Ors v. Zamcho Florence Lum*¹, the Supreme Court was called upon to rule on a patriarchal custom that denies a married daughter the right to succeed on the intestacy of her deceased father. The deceased died intestate in 1985 and was survived by several wives and children, most of whom were males. However, the

eldest of these children, Zamcho Florence Lum, was a female. Upon the death of her father, she applied for a next of kin declaration before the Mankon Customary Court. The court temporarily declared her next of kin of the estate of the deceased until a “proper” successor was selected in the near future from among the boys proven within family circles to be worthy of controlling the estate of the deceased. On the strength of the next of kin declaration, she was then awarded letters of administration by the Mezam High Court. However, in 1989, some members of the family, including some of those who had supported her application to be made next of kin at the customary court, brought an action at the High Court requesting, among other things, the cancellation of the letters of administration granted to her. The trial judge dismissed the application but ordered Florence to render accounts of her administration of the estate to the Administrator General. Dissatisfied with the rejection of their request, they lodged an appeal against the verdict of the High Court to the North West Court of Appeal, sitting in Bamenda, the regional capital. The Court of Appeal allowed the appeal and disqualified Florence from administering the estate. Aggrieved by the decision, Florence proceeded on further appeal to the Supreme Court. The Supreme Court annulled the decision of the North West Court of Appeal and referred the matter for hearing and determination before the South West Court of Appeal, sitting in Buea, the regional capital. Previously, (before December 2006), in entertaining appeals, the Supreme Court of Cameroon operated through the doctrine of *renvoi*. Once it received an appeal from one of the ten regional Courts of Appeal in the country, rather than determining the appeal on its merit, it would issue legal recommendations and refer the matter to another coordinate Court of Appeal for determination. With respect to appeals coming from one of the two Anglophone regions of the country, as was the case in this appeal, the Supreme Court would remit the appeal to the Court of Appeal of the other Anglophone region. Based on the provisions of Law No. 2006/016 of December 29, 2006 (to lay down the organization and functioning of the Supreme Court), the Supreme Court no longer entertains appeals through the process of *renvoi*. Appeals are determined based on their merits.

The Supreme Court’s referral was based on two recommendations: first, the North West Court of Appeal violated the preamble of the constitution by discriminating against Florence as a female and, second, a custom that prohibits married women from benefiting on the intestacy of their parents is repugnant to natural justice, equity,

¹ Supreme Court Judgment No. 14L of February 14, 1993. In the South West Court of Appeal, it was registered as Suit No. CASWP/17/931: reported in Cameroon Common Law Report (CCLR), 1997, 213–223.

and good conscience and, thus, offends the provision of Section 27 of the SCHL, 1955.

The South West Court of Appeal was requested to consider the original appeal filed against Florence in the North West Court of Appeal and the main issue was the allegation that she was not a fit and proper person to administer the estate of her deceased's father.

CONCLUSION. The common doctrine remains that everyone was created equal in the eyes of humanity and thereby needs equal treatment and protection irrespective of the status acquired. The jubilation and publicities have been

welcome with comfortable legal necessities ranging from the international, regional, and even national human right instruments as to the need in ensuring that every human must be treated with respect in the enhancement and safety of their basic rights in which women remain a constant privilege in all aspect of protection. It therefore becomes infuriating and embarrassing that women's rights protection in Cameroon continue to be seen as a ramshackle aspect of no contemplation, thereby questioning the reasons why these laws were created in the first place since they cannot render satisfactory protection to women.

REFERENCES

1. Fombe L. F., Sama-Lang I. F., Fonjong L., Mbah-Fongkimeh A. Securing Tenure for sustainable Livelihoods: A case of Women Land Ownership in Anglophone Cameroon. *Ethics and Economics*. 2013. Vol. 10, Iss. 2. Pp. 73–86.
2. Fonjong L., Sama-Lang I. F., Fombe L. F. Implications of Customary Practices on Gender Discrimination in Land Ownership in Cameroon. *Ethics and Social Welfare*. 2012. Vol. 6, Iss. 3. Pp. 260–274. DOI: <https://doi.org/10.1080/17496535.2012.704637>.
3. Who Answers to Women? Gender and Accountability. Progress of the World's Women 2008/2009 / A. M. Goetz et al. New York, 2009. 163 p. URL: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Media/Publications/UNIFEM/POWW08ReportFullText.pdf> (Accessed: 11 February 2022).
4. Lang M. K., Astadji M. Insights into Francophone Cameroonians', Experiences in Active Participation in Protestant Churches and Mission in Bamenda, Cameroon. *Global Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*. 2018. Vol. 6, Iss. 3. URL: <https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Insights-into-Francophone-Cameroonians'-Experiences-in-Active-Participation-in-Protestant-Churches-and-Mission-in-Bamenda-Cameroon.pdf> (Accessed: 11 February 2022).
5. Lanz T. J. The Origins, Development and Legacy of Scientific Forestry in Cameroon. *Environment and History*. 2000. Vol. 6, No. 1. Pp. 99–120. DOI: <https://doi.org/10.3197/096734000129342235>.
6. Ngwa N. E. Introduction to Land and Rural Women in Cameroon // Issues on Women's Rights to Land in Cameroon / ed. by L. N. Fonjong. Cameroon : Langaa Research and Publishing Bamenda, 2012. Pp. 2–18.
7. Njieassam E. E. An Analysis of Legislative and Institutional Frameworks Governing the Rights of Indigenous Peoples in Cameroon : Ph.D. thesis. Mafikeng, 2017. 256 p.
8. Njoh A. J., Ananga E. The Development Hypothesis of Women, Empowerment in the Millennium Development Goals Tested in the Context Women's Access to Land in Africa. *Social Indicators Research*. 2016. Vol. 128, No. 1. Pp. 89–104.
9. Njoh A. J., Ananga E. O., Ngyah-Etchutambe I. B., Tabrey H. T., Tassang C. F., Asafor-Mangheh J. Effects of Macro-economic Factors on Women's Formal Land Ownership Status in Cameroon. *Women's Studies International Forum*. 2017. Vol. 63. DOI: <http://doi.org/10.1016/j.wsif.2017.05.006>.
10. Ossome L. Can the Law Secure Women's Rights to Land in Africa? Revisiting Tensions between Culture and Land Commercialisation. *Feminist Economics*. 2014. Vol. 20, Iss. 1. Pp. 155–177. DOI: <https://doi.org/10.1080/13545701.2013.876506>.
11. Pelican M. Complexities of Indigeneity and Autochthony: An African Example. *American Ethnologist*. 2009. Vol. 36, Iss. 1. Pp. 52–65. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2008.01109.x>.
12. Pelican M. Insights from Cameroon: Five Years after the Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. *Anthropology Today*. 2013. Vol. 29, Iss. 3. Pp. 13–16. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12029>.
13. Pelican M., Maruyama J. The indigenous rights movement in Africa: perspectives from Botswana and Cameroon. *African Study Monographs*. 2015. Vol. 36. Pp. 49–74.
14. Suyunova D., Koniushenko Ya., Nguindip N. Ch. A Comparative Understanding of Criminal Liability Formation for Crimes Against Women in Uzbekistan and Cameroon. *Ius Humani*. 2021. Vol. 10, No. 2. Pp. 129–148. DOI: <https://doi.org/10.31207/ih.v10i2.289>.
15. Temngah J. N. Customary Law, Women's Rights and Traditional Courts in Cameroon. *Revue Générale de Droit*. 1996. Vol. 27, No. 3. Pp. 349–356. DOI: <https://doi.org/10.7202/1035782ar>.

Received the editorial office: 20 February 2022

НГУИНДИП Н. Ч. «КАК МОЖЕТ СОБСТВЕННОСТЬ ВЛАДЕТЬ СОБСТВЕННОСТЬЮ» – ОБРАЩЕНИЕ ЖЕНСКОГО ПРАВА НА НАСЛЕДОВАНИЕ ПО ОБЫЧНОМУ ПРАВУ В КАМЕРУНЕ: ПЛАТФОРМА ПОСТОЯННОЙ ФРУСТРАЦИИ, КОТОРАЯ НАРУШАЕТ ПРАВО ЖЕНЩИНЫ НА СОБСТВЕННОСТЬ В КАМЕРУНЕ

Отмечено, что женщины продолжают испытывать массовые нарушения права на наследство собственности в Камеруне. Постоянные нарушения права женщин в Камеруне на наследование собственности убеждают нас, что юридические объяснения по защите женщин в стране сомнительны. Для ответа на вышеперечисленную гипотезу использован доктринальный метод исследования. На основе изложенного материала утверждено, что защита прав женщин в Камеруне является тревожной и болезненной из-за необходимости приемлемой платформы, которая может быть исправлена. Разные законы должны быть пересмотрены и реструктуризированы, если закон действительно хочет достичь цели.

Ключевые слова: права женщин, нарушения, правовая экспертиза, Камерун, защита.

НГУИНДИП Н. Ч. «ЯК МОЖЕ ВЛАСНІСТЬ ВОЛОДІТИ ВЛАСНІСТЮ» – ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЖІНОЧОГО ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗВИЧАЙНИМ ПРАВОМ У КАМЕРУНІ: ПЛАТФОРМА ПОСТІЙНОЇ ФРУСТРАЦІЇ, ЩО ПОРУШУЄ ПРАВО ЖІНКИ НА ВЛАСНІСТЬ У КАМЕРУНІ

Питання захисту жінок стосуються не тільки питань дизайну моди, але й заохочуються та обумовлюються відповідними положеннями про права людини та правовими інструментами. Захист жінок на кожному етапі закону є важливим елементом основних принципів прав людини навіть у питаннях, що стосуються звичайної практики. Враховуючи вищевикладене, йдеться про те, що жінки є власністю, тому майно не може їм належати, що є типовим порушенням фундаментального права людини на власність, яке закон закріпив без будь-яких аспектів дискримінації та розрізнення. Ситуація, в якій жінки володіють власністю в Камеруні, була злісно зневажена, особливо в межах практики звичаєвого права, оскільки жінки продовжують стикатися з величезною ганьбою та приниженнями в аспекті захисту їхніх прав. Постійне ігнорування статусу жінок у питаннях, що стосуються власності, дійсно вплинуло на позицію закону, оскільки жінки продовжують бути товаром в очах суспільства. Відповідаючи на вищезазначені занепокоєння щодо таких порушень прав жінок, виникла необхідність сформулювати методологію, яка є більш аналітичною, розглядаючи такий аспект: чи поважається те, що передбачено законом щодо власності на майно, коли йдеться про права жінок. Суть цього методу полягає в тому, щоб продемонструвати ефективність закону як гарантії захисту, наданого жінкам, коли йдеться про практику, яку вони зазнали відповідно до звичаєвого та статутного права.

Ключові слова: права жінок, порушення, правова експертиза, Камерун, захист.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Nguindip N. Ch. "How can a property own a property" rejecting female right to inheritance under customary law in Cameroon: a continuous frustration platform violating female right to property in Cameroon. *Law and Safety*. 2022. No. 1 (84). Pp. 13–21. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.01>.

Citation (APA): Nguindip, N. Ch. (2022). "How can a property own a property" rejecting female right to inheritance under customary law in Cameroon: a continuous frustration platform violating female right to property in Cameroon. *Law and Safety*, 1(84), 13–21. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.01>.

UDC 347.191.6

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.02>

JANA STRÉMY,

Doctor of Law, Ph.D.,

Comenius University in Bratislava (Slovak Republic),

Department of Commercial Law and Business Law;

 <https://orcid.org/0000-0002-3279-8358>,

e-mail: jana.stremy@flaw.uniba.sk

LAW AND SAFETY IN LIQUIDATION AND DISSOLUTION OF COMPANIES

The purpose of this article is to clarify the process of liquidation and dissolution of companies. The research below defines the rules that must be followed when approaching those procedures in the Kingdom of Spain and Republic of Austria. In those countries there are two types of liquidation. First of them is liquidation of company which is solvent, the second one is liquidation of company that cannot pay its debt. In both cases, there are specific duties which must be obeyed to dissolve the company in legal and safe way.

Key words: *law, safety, liquidation, dissolution of company, Kingdom of Spain, Republic of Austria, company law, insolvency law.*

Original article

INTRODUCTION. This article deals in more detail with the rules on the liquidation of companies in the Republic of Austria and the Kingdom of Spain, based on the rules of the Member States concerned. The individual chapters will provide instructions on how to abolish and liquidate a company in selected countries safely and legally.

The first part of this contribution is devoted to the liquidation of a company in the Kingdom of Spain, the approximation of the Spanish legal rules governing both companies as such and the liquidation of companies. The main role in this case is played by the consolidated version of the Spanish Company Law (*Ley de Sociedades de Capital*¹) approved by Royal Legislative Decree 1/2010 of 2 July 2010, Royal Decreto 1784/1996 of 19 July² approving the regulations of the Commercial Register and recast text of the Insolvency Act approved by Royal Legislative Decree 1/2020 of 5 May 2020 (*Refundido de la Ley Concursal*)³. Based on the information in those acts, we can differentiate two types of this procedure and that is voluntary and compulsory liquidation.

The final part is devoted to the liquidation in the territory of the Republic of Austria and its individual steps necessary for the safe and legal liq-

uidation of the company. The legal steps of liquidation procedure in Austria are guided by the Insolvency Act, which entered into force in 2010. This act contains the rules for both types of liquidation – solvent, which stands for situation when company can pay its debts, but reasons listed below decided to liquidate the company, and also insolvent liquidation, to which company must accede in case of over-indebtedness. The Insolvency Act also provides information about bankruptcy proceedings which are similar to insolvent liquidation but cannot be confused. Except the Insolvency Act, The Company Act also plays a big role. The Company Act in Austria is based on the Austrian Commercial Code, the Austrian Trade Law 1994, the New Companies Promotion Act, the Commercial Register Act and the Federal Law on Special Assistance for Small and Medium-sized Enterprises. All these texts of legislation regulate the incorporation, registration and running of a company in Austria.

In addition to the legislative acts, it is also company document called the Articles of Association that is playing a major role for company when closing their business. This document usually contains reasons for company to enter liquidation and dissolution procedure in case of voluntary or solvent liquidation.

Since the issue of liquidation and dissolution of company does not affect only company and insolvency law, but it also affects other areas of law (for example labor law in the event of redundancies the company's employees), it is essential to know how company can be liquidated and dissolved without breaking the law and risking the endangered the safe cessation of its business activities.

¹ Consolidated text of the Spanish Companies Act (*Ley de Sociedades de Capital*) approved by Royal Decree Legislative 1/2010, of 2 July 2010 (hereinafter as the LCS).

² Royal Decreto 1784/1996, de 19 de julio, por el que se aprueba el Reglamento del Registro Mercantil (hereinafter as RRM).

³ Royal Legislative Decree 1/2020 of 5 May 2020 (*Refundido de la Ley Concursal*) (hereinafter as RLC).

This all sums up the reason of choosing this topic and that is to show the importance of understanding the individual steps and relations between them in procedure of liquidation and dissolution of company. Although, the structure of liquidation can be seemed as similar within the countries, each state has its own specifics when winding up companies. When liquidating company in legal and safe way, it is necessary for us to follow all conditions stated in acts that regulate this area. Only after the fulfillment conditions listed below, we can talk about successful liquidation procedure which ends with dissolution of company.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. *Main goal* of this article is to acquaint the reader with the possibilities of legal and safe liquidation to protect the company as well as interested third parties. Therefore, it is necessary to analyze the procedure for specific types of liquidation and company dissolution in selected countries with aspect of closing business in a legal and secure way.

METHODOLOGY. The fundamental method used while writing this article was analysis of the law regulation governing the issue of liquidation of company. Under the conditions of Spanish law, it is the Spanish Company Law (LSC), Royal Legislative Decree 1/2010 of 2 July 2010, Royal Decree 1784/1996 of 19 July (RRM) approving the regulations of the Commercial Register and the Insolvency Act approved by Royal Legislative Decree 1/2020 of 5 May 2020 Refundido de la Ley Concursal (RLC). In matter of law order of Republic of Austria, it is The Company Act in Austria and the Insolvency Act. Since the liquidation and dissolution of company are law regulated procedure, it is necessary to be based on the individual provisions of the law. These legal acts obtain information such as the types of liquidation, reasons of why company must liquidate it selves, the amount of fees that must be paid, the course of liquidation, the role of the establish liquidator as well as the legal consequences of liquidation and dissolution of company.

Scientific articles in the field of law were also used as material for this article. The main purpose of using them was for better understanding of law. Legal norms are sometimes vague or incomprehensible. In situations like these, for better understanding it is therefore necessary to use the articles that contain their interpretation. Most of the used articles were written by the lawyers that have experience in closing the business. Thanks to their experience from legal practice, the articles obtained useful information that can help in an efficient liquidation process while maintaining

all the legal conditions. This can be helpful for simplifying the procedure of liquidation and dissolution of company. It is known that this procedure (mainly liquidation) may last for a long time. Therefore, it is good to get acquitted with information that can speed up this process.

All these sources and methods of their application were used to arrive an efficient way of liquidation a company regardless of type, so that the company could end its existence in accordance with the law and safety.

RESULTS AND DISCUSSION

1. Steps for liquidation of the company in the Kingdom of Spain

The most common type of company being wound up in Spain is a limited liability company (because it is the most common form of business registered in that country). The voluntary liquidation procedure can be carried out if the company in question does not have debts, but also if the objective of the company's activities on which the company was founded has been achieved. J. A. García-Cruces (2016) mentions, that the process of liquidation and liquidation of a company in Spain is very complex due to the protection of the interests of third parties and partners.

The dissolution of the company is based on the very premise of the dissolution decision – the dissolution of the company, which initiates the entire process leading to the dissolution of the company and the commencement of liquidation. As for the dissolution decision, it is coherent with the Slovak one. According to Article 371 par. 1 LSC, after the first phase of the dissolution process, i.e., dissolution, the company enters into a state of liquidation. On the other hand, the statutory body ceases to exist, which terminates their power to act on behalf of the company and their competence passes to the liquidator in accordance with the provisions of Article 374.1 and 375.1 LSC. The legislator stipulates that the dissolution decision or court resolution must be registered in the Commercial Register in accordance with the provisions of Article 369 LSC.

Information on the dissolution of the company and information on the appointment of the liquidator are data which, in accordance with Article 240 RRM are entered in the Commercial Register. Pursuant to the provisions of Article 243 RRM submits that information on the appointment of a liquidator may be registered in the commercial register in two ways, either simultaneously or later after the winding-up of the company. From the provisions of Article 371 par. 2 LSC *expressis verbis* shows that, even after its dissolution, the company retains its legal personality during the liquidation process, and it must be

emphasized that there is also a need to preserve the company's organs.

J. Gartner (1950, p. 29) mentions that in Spanish doctrine, we also encounter the question whether, after the dissolution of the company, the articles of association are still maintained, or, conversely, the decision to dissolve the company acts as a determining cause of its dissolution. The social contract retains its entire validity after the social termination due to its nature of the organizational contract and the existence of a legal entity. In addition, the legal text continues to have the effect submitted to it, as it is not only possible but also frequent for the articles of association to adopt specific agreements on various points in this matter (liquidation quota agreements, etc.). This is explicitly warned by Article 371.3 of the LSC. As already indicated, the demise of a company can be considered as a complex process that requires the previous basis or cause – decision – and which includes a complex of actions – or liquidation – up to its registration reflection “delamination”, for obvious reasons as something indisputable. Now, as in the establishment of a capital company, overcoming one of the stages that make up the company's demise process must have its consequences in relation to the previous situation.

It is also worth mentioning the cases which the Spanish legislation allows, which are cases in which a company ceases to exist without dissolution and liquidation. These are cases of merger, amalgamation or divisions of companies, the effects of such structural changes resulting in the termination of all established relationships between third parties and the company. The legal norms of the Kingdom of Spain governing the method of dissolution and liquidation of companies are mandatory and thus the autonomy of the shareholders' will, whether in the articles of association or the company's articles of association, cannot in any circumstances eliminate any of the reasons for company dissolution stated in the law.

However, the Spanish legislature allows the grounds for winding up of a company to be extended through Article 363 par. 1 letter h LSC, the condition is that the reasons are contained in the company's basic corporate document - in the articles of association or in the company's articles of association. According to Article 364 LSC requires the approval of a general meeting adopted by a qualified majority for the dissolution of a company. The constitutive requirement of dissolution is therefore a decision – a resolution of the General Meeting. However, it will be necessary to ask what should be the content of the resolution. As the J. Casado Abad mentions the text of the law requires a dual content in such a resolution of the

General Meeting. First, the statement that the general meeting takes note of the fact and reasons for which the company is dissolved, whether this reason falls within the scope of legal or social contract, respectively. the grounds for dissolution of the company. Secondly, it must also contain a statement of the general meeting's intention to dissolve the company. By the resolution of the General Meeting, the company is dissolved and enters into liquidation.

The procedure of voluntary liquidation can also be applied in the case of the so-called sleeping companies. Voluntary dissolution must be decided at the general meeting, and once the shareholders agree on a procedure, a liquidator will be appointed to oversee and carry out the liquidation. The liquidator has a duty to ensure that the debts are paid to the company's creditors. The rest of the assets or the amount of money will be distributed among the shareholders. The liquidator performs the function of the governing body of the company, which acts on behalf of the company in liquidation, which means that in this respect there is no fundamental difference between the function of the manager and the liquidator. Pursuant to Article 376 (2) 1 LCS is the liquidator who is the statutory of the company at the time of its dissolution and so in accordance with this provision we discuss the so-called. *Ex lege* conversion of the function of the statutory body of the company into a liquidator, which is absent in our Slovak legal system.

There are also circumstances when such a conversion of the company's statutory body into a liquidator can be prevented within the general meeting, which can appoint a new liquidator to the liquidator, but only in the case of the so-called acephaly company. In the absence of such an appointment by the general meeting, the Spanish legislation in Article 377 par. 2 The LSC provides that in such circumstances the liquidator of the company is appointed by the court.

Voluntary liquidation of the company begins with the company's executives, who have a set of legal obligations during this procedure. The managers must therefore organize a general meeting of shareholders, at which the company's shareholders will decide on the dissolution of the company.

If the shareholders do not reach a resolution during the general meeting of shareholders or if they fail to meet all the shareholders of the company for the purpose of organizing the general meeting, the managers can then go to court, where they can initiate liquidation of the company.

After successfully completing the initial phase of the forced liquidation process in Spain,

the managers lose the right to manage the company during this process, which will be under the supervision of the appointed liquidators. Some of the main responsibilities of liquidators include, for example assess the company's current assets and recover the company's debts, satisfy the claims of the company's creditors, and conclude the company's financial transactions, also enter into new financial transactions if they are entered into for the purpose of liquidating the company, the appointed liquidator is also responsible for drawing up the company's balance sheet.

The liquidator is appointed to the position of liquidator for an indefinite period. After the company enters into liquidation, the liquidator is obliged to compile a document, res. the financial statements as at the date of dissolution of the company, the content of which is the assets and liabilities of the company, within a period of three months. Based on this document, the situation in which the company finds itself can then be assessed and, thanks to it, the final liquidation balance can be predicted, which can be distributed among the company's residual creditors after satisfying all the company's creditors.

The entire liquidation process is in the hands of the liquidator, who performs the actions necessary to carry out the liquidation process (Article 384 LSC), loses the company's assets (Article 387 LSC) and satisfies the claims of the company's creditors (Article 385 LSC). The liquidator has an information obligation in favor of the shareholders and towards third parties. The general information obligation is enshrined in Article 388.1 LSC.

The procedure stipulates that when applying for voluntary liquidation, the company's representatives are required to submit a set of financial documents, such as the last three annual financial statements, tax and audit reports and, depending on the form of business, other necessary documents.

As a result of the economic and financial crisis in Spain, many companies have declared bankruptcy in recent years. The Spanish subsidiaries of solvent German parent companies appear to favor the legal possibility of liquidating the company.

An important characteristic of the company's liquidation is the termination of legal relations with third parties and, if necessary, the division of the company's assets among the partners to dissolve the company.

C. I. P. Serrano stated that LCS provides for cancellation, liquidation, and termination. In general, annulment is a decision of the general meeting to initiate the liquidation process. The reasons for dissolution stated in the LSC provisions include:

- failure to achieve the purpose of the company or its obvious impossibility, or the deadlock of the company's bodies at a standstill so that continuation is not possible;

- losses in which the company's assets are reduced to less than half of the company's share capital, unless the company's share capital is increased to such an extent that it is not necessary to apply for a declaration of insolvency;

- reduction of the company's share capital to an amount lower than the legally required minimum of € 3,000 for limited liability companies.

Notwithstanding the above, the company can also be dissolved by a simple decision of the General Meeting. The consequences of such a decision are, *inter alia*:

- the company immediately enters the liquidation process;

- the company's profitability is suspended;

- the administrative body resigns and is replaced by liquidators (usually the administrators themselves, who become liquidators).

Unlike liquidation, a simple legal act, liquidation is a process aimed at distributing the company's assets after all the company's obligations have been met. During this phase, the company retains its legal personality.

The liquidators are responsible for carrying out this process. As a result of the termination, the statutes lose the power to enter into new contracts and obligations and are replaced by liquidators, who take over the function of administrative body and the company's representative in the liquidation phase.

In short, the basic functions of liquidators are:

- preparation of inventory and opening balance sheet;

- account management and supervision;

- execution of pending business transactions;

- sale of company property;

- payments to creditors and partners of the company;

- representation of the company;

- preparation of the balance sheet and planned allocation of the company's assets.

As regards payments to creditors and shareholders, the LCS lays down the following rules for their implementation:

- liquidators cannot distribute the company's assets among the shareholders until all creditors have been paid or the payment orders against the company have been settled;

- the liquidators must first ensure that the payment calls are paid.

The purpose of these rules is to prevent any creditor from becoming injured because of a division of assets.

Creditors can challenge transactions that took place illegally during the allocation of assets. This action is directed against the company and its partners. The company ceases to exist when the liquidators submit the correct documents (decision on liquidation, appointment of the liquidator, acceptance of the liquidation balance, distribution of the company's assets, etc.), have them notarized and publish them in the Commercial Register. At the same time, the liquidators shall keep the books and deeds of the defunct community in this register.

Furthermore, all current contracts of the company (i.e., employment, rent, leasing, insurance, telephone, cleaning, banking, etc.) must be terminated for the liquidation and subsequent dissolution of the company.

1.1. Conclusion of the liquidation process

Pursuant to Article 390 LCS, at the end of the liquidation process, the liquidator is obliged to determine the value of the final liquidation balance and subsequently submit to the General Meeting a final report on the course of liquidation and a proposal for the distribution of the final liquidation balance among the company's shareholders.

The form of payment of the liquidation balance can be in monetary or non-monetary form. However, LCS also considered a situation where the shareholders decided to revoke their decision to liquidate the company. In this case, the so-called reactivation of a company in liquidation pursuant to Article 370 LSC, which may be decided by the General Meeting in accordance with the LCS. Such reactivation of the company in liquidation is possible only until the liquidation balance of the company is distributed. The actual demise of the company occurs only when the company is deleted from the Commercial Register, which is preceded by the deposit of all the company's books and documentation by the liquidator in the Commercial Register.

A specific, but not uncommon situation is when the assets or liabilities of a defunct and deleted company appear after the deletion of the company from the Commercial Register. If the assets of the defunct company appear, the liquidator monetizes them within six months and distributes them among the residual creditors with reference to Art. 398 and 399 LSC.

1.2. Compulsory liquidation

Under Spanish insolvency law, a creditor must apply for liquidation when the company can no longer repay its debts. The outstanding debt must be at least six months old in order to apply for compulsory cancellation. Compulsory liquidation begins as a court-ordered recovery procedure.

This type of liquidation may also be enforced in certain circumstances, for example if the company is in arrears and the debtor's assets are held as collateral for outstanding debts, the debtor has not paid taxes for at least three months or the debtor has sold his assets negligently.

The creditor must provide evidence proving one of the reasons for the forced liquidation when submitting the application for compulsory liquidation. Based on the evidence, the judge may issue a court order that the debtor appear in court no later than within five days. Based on the evidence provided by the plaintiff and the defendant, the Spanish court will rule in favor or against the liquidation. In the event of a decision to dissolve, a court clerk will be appointed to conduct the proceedings.

According to C. Engelhardt (2020, p. 13) the company's creditors are initiating the liquidation in accordance with the recast text of the Insolvency Act. The shareholders of the company or the members of the Board of Directors who are responsible for the relevant debts pursuant to Article 3.3 of the above-mentioned Act may also request the procedure.

2. Steps for liquidation of the company in the Republic of Austria

Liquidation under the Austrian legislation is defined as the winding-up of a business with the aim of orderly economic liquidation of the company and its deletion from the commercial register after the assumption that bankruptcy proceedings will not be initiated against the company's assets. The decision to dissolve the company must be reported to the Commercial Register. Liquidation is not a substitute for bankruptcy proceedings if the company has excessive debt.

The legal regulation of the liquidation of companies in Austrian law is contained in the Insolvency Act. Under Austrian law, the liquidation of a company is followed by its liquidation. However, disposal shall not take place if:

- the state becomes the acquirer of all shares in the company for the purpose of liquidating the company;

- the state will take over the assets of the defunct company by a contractual agreement, stating that it will take over all the company's liabilities, abandon the liquidation and subsequently carry out the discharge of the shareholders.

In the event of a liquidation of a company in liquidation, the law distinguishes between two types of liquidation:

- solvent disposal;
- insolvent liquidation.

Solvent liquidation is used in the following cases:

– the dissolution of the company occurs due to the expiration of the time for which the company was established;

– due to the shareholders' decision.

As the R. Friedrichs (1996, p. 74) stated the reasons for dissolution of corporations can be divided into general and special dissolution facts. The general grounds for dissolution are those facts which are applicable to all legal forms and are legally standardized.

Dissolution due to the passage of time according to § 84 (1) Z 1 GmbHG or § 203 (1) Z 1 AktG applies to GmbH and AG. The passage of time means that a company was founded for a specific (lifetime) period. In the case of a GmbH, the term of a company is regulated in the articles of association. The timing of a stock corporation is to be regulated in the articles of association. A specific time means either reaching a fixed date in the calendar or a predetermined and measurable period. A time limit is hardly ever used in practice. Insolvency liquidation is used in case of excessive indebtedness of the company. In this case, the liquidation is announced by the court based on the company's creditor proposal. The court shall appoint a liquidator from the list of trustees in bankruptcy.

According to B. Renner (2019), in the case of a public limited company, the person appointed as liquidator may be replaced by a committee of liquidators. In such a case, the committee will be composed of persons authorized to act on behalf of the company and their role will be to represent the interests of the company during the liquidation process.

Before the company is dissolved and liquidated, the following actions must be taken:

1) collect due accounts through which the company is entitled to withdraw money for delivered goods or services;

2) inform the parties concerned, including the company's creditors and their customers, in good time of the dissolution of the company;

3) terminate all leases;

4) announce the liquidation of the company to employees. The notification obligation towards employees should be carried out within a period of time within which employees have a period of notice;

5) settle tax returns, including the final tax return as well as social security obligations;

6) distribute the company's remaining assets.

The liquidator shall take all necessary measures to delete from the commercial register. He takes over the authority of the company's

manager. However, he may not use his powers for proceedings unrelated to the liquidation process. As part of his duties, he has the task of drawing up a balance sheet of the company's assets, auctioning the company's assets, and in the event of a lack of funds to cover debts, he is entitled to receive payments from the company's debtors. Subsequently, he is obliged to pay all creditors, as well as suppliers and employees of the company.

The decision on the dissolution of the company together with the data on the liquidator or the liquidators' committee shall be entered in the Commercial Register. As part of the liquidation process, the company is required to pay all taxes due.

The next step in the liquidation of the company is the revocation of the business license. Notification of the dissolution of the company and its subsequent liquidation must be sent to the social security authority. The fiscal authorities also need to be informed of the liquidation process. There is also an obligation for employees to apply to the regional health insurance company where they are registered.

According to R. Veil (2006), check the correctness after all receivables have been covered, a general meeting is convened, where a new updated balance sheet is submitted. Together with it, the liquidator must prepare a report on his activities and the manner of distribution of the remaining assets among the shareholders. The distribution among the shareholders is made according to their contribution to the share capital. The minutes of the meeting are then sent to the Commercial Register together with the request to delete the company from the register.

CONCLUSIONS. After analysis the individual procedures of liquidation in the Kingdom of Spain and Republic of Austria the basic structure of this process is alike. Both countries work with two types of liquidation. In the Kingdom of Spain it is compulsory and voluntary liquidation, while in the Republic of Austria it is solvent and insolvent. Even though liquidation procedures have different names in each legal order, in most cases the reasons to accede this process are very similar. For example, both Austrian insolvent liquidation and Spanish compulsory liquidation are process company must go through when there is occurrence of indebtedness.

When it comes to law and safety, for successful liquidation it is necessary to obey the rules and duties listed in the legislation acts. This can also help with quick and less demanding dissolution of company.

REFERENCES

1. Engelhardt C. Die GmbH: Ein Überblick von Gründung bis Liquidation. Berlin : Springer-Verlag, 2020. 63 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-658-28573-9>.

2. Friedrichs R. Die Beendigung des Engagements in einer ausländischen Personengesellschaft: ertragsteuerliche Behandlung der Liquidation der Gesellschaft und des Austritts des Gesellschafters unter besonderer Berücksichtigung der Domizilstaaten Österreich und USA. Hamburg : Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 1996. 256 p.

3. García-Cruces J. A. Derecho de sociedades mercantiles, Catedrático de Derecho Mercantil Universidad Nacional de Educación a Distancia. Valencia : Tirant lo Blanch, 2016. 368 p.

4. Gartner J. Liquidación de sociedades conyugales. *Estudios De Derecho*. 1950. Vol. 12, No. 34. Pp. 28–36. URL: <https://revistas.udea.edu.co/index.php/red/article/view/335727> (Accessed 15 January 2022).

5. Manterola P. Conflictos entre socios en la disolución y liquidación de sociedades. Cuestiones problemáticas en la práctica judicial y registral reciente. Aferre. *Revista De Derecho*. 2020. Vol. 29. URL: <https://revistaderecho.ucn.cl/index.php/revista-derecho/article/view/4669> (Accessed 15 January 2022).

6. Renner B. In Liquidation befindliche Gesellschaft kann nicht Gruppenträger sein. *Zeitschrift für Gesellschaftsrecht*. 2019. Vol. 18, Iss. 5. Pp. 260–263. DOI: <https://doi.org/10.33196/ges201905026001>.

7. Veil R. Krisenbewältigung durch Gesellschaftsrecht – Verlust des halben Kapitals, Pflicht zu ordnungsgemäßer Liquidation und Unterkapitalisierung. *Zeitschrift für Unternehmens- und Gesellschaftsrecht*. 2006. Vol. 35, Iss. 3–4. Pp. 374–397. DOI: <https://doi.org/10.1515/ZGR.2006.018>.

Received the editorial office: 20 January 2022

СТРЕМИ Я. ЗАКОН И БЕЗОПАСНОСТЬ ПРИ ЛИКВИДАЦИИ И РОСПУСКЕ КОМПАНИЙ

Цель этой статьи – разъяснение процесса ликвидации и роспуска компаний. В исследовании, приведенном ниже, определены правила, которые необходимо соблюдать, обращаясь к этим процедурам в Королевстве Испания и Австрийской Республике. В этих странах существует два вида ликвидации. Первый – ликвидация платежеспособного предприятия, второй – ликвидация предприятия, которое не может уплатить свой долг. В обоих случаях существуют конкретные правила, которые необходимо соблюдать, чтобы ликвидировать компанию законным и безопасным способом.

Ключевые слова: закон, безопасность, ликвидация, роспуск компании, Королевство Испания, Австрийская Республика, корпоративное право, закон о неплатежеспособности.

СТРЕМІ Я. ЗАКОН І БЕЗПЕКА ПРИ ЛІКВІДАЦІЇ ТА РОЗПУСКУ КОМПАНІЙ

Тема цієї статті – закон і безпека, основне завдання – дослідження можливих шляхів ліквідації та розпуску компанії в умовах іспанського та австрійського правопорядку. При написанні статті було застосовано такий метод наукового пізнання, як аналіз законодавства. Проаналізоване законодавство – це нормативно-правові акти, які регулюють переважно законодавство про компанії, а також законодавство про банкрутство. Крім того, ще одним основним джерелом інформації на цю тему були наукові статті, присвячені питанням ліквідаційного провадження.

У результаті дослідження отримано інформацію, яка містить як юридичні обов'язки, так і права зацікавлених осіб. Це допомогло краще зрозуміти процес ліквідації компанії. В обох аналізованих країнах існує два види ліквідації. Кожен вид має свої специфічні правила, яких необхідно дотримуватися для законної та безпечної ліквідації компанії. У випадку з Королівством Іспанія ми говоримо про добровільну та примусову ліквідацію. Основна відмінність між ними полягає в тому, що примусова ліквідація – це процес, який призводить до ліквідації в ситуації, коли підприємство не в змозі сплатити свій борг. Тобто підприємство неплатоспроможне. З іншого боку, добровільна ліквідація – це спосіб ліквідації, коли підприємство не має боргів, але з якихось причин учасники погодилися закрити бізнес. Австрійський правопорядок розрізняє платоспроможну і неплатоспроможну ліквідацію. Ці процедури дуже схожі на іспанські, але мають деякі відмінності.

Ключові слова: закон, безпека, ліквідація, роспуск компанії, Королівство Іспанія, Австрійська Республіка, корпоративне право, закон про неплатоспроможність.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Strémy Ja. Law and safety in liquidation and dissolution of companies. *Law and Safety*. 2022. No. 1 (84). Pp. 22–28. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.02>.

Citation (APA): Strémy, Ja. (2022). Law and safety in liquidation and dissolution of companies. *Law and Safety*, 1(84), 22–28. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.02>.

КОСТЯНТИН ЛЕОНІДОВИЧ БУГАЙЧУК,*доктор юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**науково-дослідна лабораторія з проблем протидії злочинності;* <https://orcid.org/0000-0003-2429-5010>,*e-mail: klbugaychuk@gmail.com***НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

Досліджено правову природу санкцій, що накладаються Радою Безпеки ООН та окремими державами для протидії порушенням норм міжнародного законодавства. Здійснено порівняльно-правовий аналіз санкційної політики Сполучених Штатів Америки та Європейського Союзу, визначено особливості її реалізації щодо окремих фізичних та юридичних осіб. Досліджено зміст Закону України «Про санкції» та практику його реалізації, на підставі чого сформульовано пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення його змісту і подальшого застосування стосовно громадян України та юридичних осіб, створених за законодавством України.

Ключові слова: санкції, санкційна політика, національна безпека, Організація Об'єднаних Націй, Рада національної безпеки та оборони, блокування активів, блокування вебсайтів

Оригінальна стаття

ВСТУП. Питання забезпечення національної безпеки України останнім часом набувають все важливішого значення, зважаючи на здійснення проти України гібридної агресії з боку багатьох країн, організацій та фізичних осіб. Найбільш швидким та адекватним засобом реагування на політичні, інформаційні та економічні загрози для нашої країни був обраний режим застосування санкцій до відповідних об'єктів загроз. Нормативно-правовою основою здійснення санкційного режиму став Закон України «Про санкції» від 14 серпня 2014 р., який визначив суверенне право України застосовувати спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства і держави.

Водночас із боку представників юридичної спільноти, правозахисних організацій, у тому числі міжнародної юрисдикції, лунали непоодинокі застереження щодо належної реалізації положень зазначеного Закону стосовно громадян України та юридичних осіб, які засновані та функціонують відповідно до чинного законодавства України, адже такої можливості Закон України «Про санкції» прямо не надає. Станом на листопад 2021 р. в інформаційно-аналітичній системі Головного ситуаційного центру «СОТА» (ІАС «СОТА») мі-

ститься інформація щодо 3960 фізичних та 1848 юридичних осіб, які перебувають під санкціями України, з них 166 осіб – це особи, які мають громадянство України¹. Отже, можна зазначити, що існує відповідна правова проблема, яка потребує належного врегулювання стосовно вдосконалення чинного законодавства України щодо накладення санкцій на громадян України за одночасного дотримання вимог Конституції України щодо презумпції невинуватості, надання права на захист, а також інших вимог і стандартів у сфері прав людини.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Враховуючи вищевикладену проблему, *метою* цієї публікації є формулювання пропозицій щодо вдосконалення змісту Закону України «Про санкції», а також інших законодавчих актів відповідно до предмета наукового дослідження. Для досягнення цієї мети основними *завданнями*, які мають бути вирішені, є такі: 1) дослідження особливостей застосування міжнародних санкцій, що запроваджуються з боку Організації Об'єднаних Націй; 2) проведення порівняльно-правового аналізу застосування санкцій Європейським Союзом та Сполученими Штатами Америки, визначення їх особливостей і напрямів імплементації в національну практику; 3) дослідження юридичних

¹ Перелік фізичних та юридичних осіб, стосовно яких застосовані обмежувальні заходи (санкції). URL: <https://sanctions-trnbo.gov.ua> (дата звернення: 22.01.2022).

прогалин та колізій у нормативному регулюванні й організаційному механізмі застосування Україною санкцій до фізичних і юридичних осіб, визначення основних шляхів їх усунення.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. На думку фахівців Національного інституту стратегічних досліджень (Сменковський та ін., 2020, с. 11), чинний Закон України «Про санкції» і санкційна політика державних органів України мають суттєві недоліки, які знижують ефективність його застосування та потребують удосконалення з урахуванням українського та міжнародного досвіду застосування санкцій, зокрема стосовно застосування національних санкцій до громадян України, якщо вони здійснюють терористичну діяльність. Чинний механізм застосування санкцій, на думку фахівців, уможливує обмеження прав громадян України, коли їх причетність до терористичної діяльності не є доведеною і встановленою. Про недосконалість чинного законодавства стосовно визначення об'єктів для застосування обмежувальних заходів також зазначав у своїх працях І. М. Доронін (2020, с. 225). У посібнику щодо реалізації державної політики відносно Криму вказувалося, що не врегульованими залишилися питання покарання за недотримання санкційного законодавства, процедури апеляції рішення щодо занесення до санкційних списків, декілька колізій між законом «Про санкції» та іншими законами України (Тищенко та ін., 2018, с. 56). Дослідження щодо вдосконалення механізмів блокування вебсайтів містять тези, відповідно до яких при оновленні законодавства слід врахувати потребу дотримання вимог правової визначеності щодо суб'єктів, на яких накладаються санкції, та мінімізувати можливість застосування санкцій, не передбачених текстом відповідного закону (Дворовий, 2021, с. 29).

Деякі науковці наголошують також на тому, що санкційний кейс є неоднозначним і досить небезпечним інструментом на політичному поприщі, що в теорії може слугувати підґрунтям для політичного тиску та переслідування, а тому потрібне чітке врегулювання цього питання, в тому числі на міжнародно-правовому рівні, починаючи із закріплення поняття санкцій та закінчуючи визначенням подальшого механізму їх застосування (Ємельяненко, Заболотна, 2021; Біланчук, 2017, с. 236)

Таким чином, можна констатувати про існування необхідності вдосконалення чинного санкційного законодавства України та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів і вимог Основного Закону нашої країни.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Як загальнонауковий метод використовувався системний підхід для визначення проблемних питань запровадження санкцій у діяльності. Використання методів групування та аналізу дозволило охарактеризувати правове регулювання національної та зарубіжної санкційної політики, дослідити її складові елементи. Порівняльно-правовий метод, метод документального аналізу та синтезу використано з метою узагальнення зарубіжного та національного досвіду застосування санкцій, визначення їх особливостей та вироблення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства України стосовно оптимізації підстав та умов застосування санкцій, у тому числі відносно громадян України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Насамперед слід визначити правову природу санкцій і досвід їх застосування відповідно до міжнародних стандартів і правил Європейського Союзу та США. Слід відмітити, що взагалі в юридичній літературі санкції поділяють на дві загальні групи: міжнародні та національні. Міжнародні санкції запроваджуються згідно зі ст. 41 Статуту ООН, яка вказує, що Рада Безпеки ООН уповноважена вирішувати, які заходи, що не пов'язані з використанням збройних сил, повинні застосовуватися для виконання її рішень, і вона може зажадати від членів ООН застосування цих заходів. Такі заходи можуть включати в себе повну або часткову заборону економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо- або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин¹. Слід відмітити, що Статутом ООН не передбачаються конкретні види економічних санкцій. Усі заходи, що застосовуються Радою Безпеки ООН, є результатом багаторічного досвіду її роботи з урахуванням певних соціально-економічних відносин. Таким чином, спектр таких санкцій може бути дуже широким – від заборони ввезення товарів та послуг до обмеження інвестицій, кредитування або замороження активів.

У науковій літературі вказані види санкцій визначені як примусові заходи, які ухвалюються Радою Безпеки ООН на підставі ст. 41 Статуту ООН і спрямовуються на припинення

¹ Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : від 26.06.1945 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 22.01.2022).

економічних відносин із суб'єктом міжнародних відносин, протиправна поведінка якого несе загрозу міжнародному миру і безпеці, з метою змусити його припинити протиправну політику. Економічні санкції можуть проявлятися у формі торгових та фінансових заходів примусу, спрямованих передусім на створення перепон економічного характеру для держави-делінквента (Репецький та ін., 2017, с. 118; Малишева, 2016, с. 45; Sejersen, 2019).

У контексті застосування міжнародних економічних санкцій слід підтримати позицію В. Г. Панченко (2017, с. 20), відповідно до якої такі санкції є лише інструментом зовнішньої політики, а тому слід оцінювати не ефективність санкцій, а ефективність політики, частиною якої є такі санкції.

Разом із цим аналізований аспект здебільшого стосується примусових обмежувальних заходів щодо окремих країн чи організацій. Натомість, як ми вже зазначали, в цій публікації нас, у першу чергу, цікавлять санкції стосовно фізичних та юридичних осіб, які запроваджуються окремими країнами або міждержавними об'єднаннями.

Стаття 215 Договору про Європейський Союз вказує, якщо рішення, ухвалене відповідно до глави 2 розділу V цього Договору, передбачає припинення або обмеження, частково або повністю, економічних та фінансових відносин з однією або більше третіми країнами, Рада ЄС, діючи кваліфікованою більшістю, за спільною пропозицією Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки та Комісії, ухвалює необхідні заходи. Рада інформує про це Європейський Парламент. Рада також може ухвалити обмежувальні заходи щодо фізичних або юридичних осіб та груп або недержавних організацій¹. На сьогодні санкції все частіше застосовуються Європейським Союзом як засіб міжнародного впливу чи примусової дипломатії. Застосування ЄС економічних та фінансових санкцій чи навіть погроза такого застосування є потужним інструментом ЄС, за допомогою якого він здійснює вплив на інших учасників на міжнародній арені (Абдуллаєв, 2018, с. 389).

Як зазначається в інструктивних документах щодо застосування Європейським Сою-

зом санкцій, вони не мають карального характеру. Їх завдання – принести зміни в політику або діяльність певної країни, суб'єктів або окремих осіб. Таким чином, ужиті обмежувальні заходи завжди спрямовані проти їхньої політики і діяльності, засобів їх виконання та відповідальних за них осіб. Водночас ЄС докладає зусиль, щоб мінімізувати негативний вплив заходів на населення або законну діяльність фізичних та юридичних осіб. Слід відмітити, що ЄС запроваджує всі санкції, накладені Радою Безпеки ООН, крім того, ЄС може посилювати накладені ООН санкції, впроваджуючи більш жорсткі додаткові економічні заходи.

Важливим аспектом є те, що обмежувальні заходи ЄС застосовуються тільки в межах юрисдикції ЄС, тобто: на території ЄС, враховуючи його повітряний простір; до громадян ЄС незалежно від того, чи знаходяться вони в ЄС чи ні; до підприємств та організацій, заснованих за законами держави – члена ЄС, незалежно від того, чи знаходяться вони в ЄС чи ні. Ці заходи також охоплюють філії підприємств ЄС у третіх країнах; до будь-якої підприємницької діяльності, яка повністю або частково проводиться на території Європейського Союзу. Європейський Союз не ухвалює законів щодо екстериторіального застосування санкцій та обов'язково повідомляє суб'єктів, на яких накладено заходи щодо заморожування активів або заборону на в'їзд, про те, що проти них застосовуються відповідні обмежувальні заходи².

Найбільшим міжнародним суб'єктом, який досить часто практикує введення санкцій проти країн, організацій, фізичних та юридичних осіб, є Сполучені Штати Америки. У США ухвалено багато законодавчих актів стосовно санкційного режиму, наведемо деякі з них.

1) Foreign Assistance Act 1961 р. Згідно із цим документом у США було створено окреме Агентство з питань міжнародного розвитку. Закон установив, що жодна допомога не повинна надаватися уряду, який здійснює послідовне порушення міжнародно визнаних прав людини, враховуючи катування або жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, тривале тримання під вартою без висунення звинувачень, що спричиняє зникнення осіб через викрадення³.

¹ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : від 07.02.1992, 25.03.1957 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 22.01.2022).

² Ограничительные меры ЕС : информац. листок от 29.04.2014 // European Council : сайт. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/29092/142722.pdf> (дата звернення: 22.01.2022).

³ 22 U.S. Code § 2304. Human rights and security assistance // Cornell Law School : сайт. URL:

2) International Emergency Economic Powers Act (IEEPA) 1977 р. Цей закон є основою для введення санкцій президентом США. Він передбачає, що президент може здійснювати свої повноваження для боротьби з будь-якою «незвичайною та екстраординарною загрозою» для національної безпеки, зовнішньої політики, економіки Сполучених Штатів із-за кордону. Таким чином цей нормативний акт дозволяє президентові США контролювати і забороняти практично будь-які економічні операції з власністю іноземної держави, а також заморожувати рахунки і конфіскувати активи. Закон поширюється на будь-які операції за участю іноземних громадян, урядів чи організацій, які підпадають під юрисдикцію США.

Порушення санкцій, що застосовані відповідно до закону IEEPA, тягне за собою суттєві наслідки. Так, ст. 1705 передбачено, що особа, яка порушує, намагається порушити, вступила у змову з метою порушення відповідного розпорядження чи заборони, виданої відповідно до цієї, карається штрафом у розмірі 1 000 000 доларів США та/або ув'язненням на строк не більше 20 років. Крім того, стаття передбачає, що будь-яка особа, яка вчиняє протиправну дію, визначену в підрозділі А ст. 1705, може бути притягнена до цивільної відповідальності та на неї слід накласти стягнення у розмірі, що не перевищує суму 250 000 доларів США або двократну суму забороненої операції¹.

3) Countering America's Adversaries Through Sanctions Act (CAATSA) 2017 р. Цей федеральний закон США накладає економічні санкції на Іран, Росію та Північну Корею і був ухвалений з метою протидії агресії проти уряду США з боку іноземних держав. Відповідно до CAATSA компанії та організації зобов'язані запровадити належну перевірку щодо ведення бізнесу із суб'єктами санкцій².

Крім того, цей нормативний акт передбачає, що в деяких випадках можуть бути накла-

дені так звані вторинні санкції, і для їх застосування не потрібна наявність будь-якого зв'язку зі США. Тобто, якщо європейська компанія співпрацює із компанією, що потрапила під санкції, головний орган з нагляду за санкціями США може розглянути питання про включення цієї компанії до списку санкцій (Жаворонков, 2020).

Більшість чинних санкційних заходів, що застосовуються у США, регулюються Управлінням з контролю за іноземними активами (Office of Foreign Assets Control, OFAC), яке підлегле Міністерству фінансів США. Також до запровадження санкцій можуть бути залучені Державний департамент США, Міністерство юстиції, Міністерство оборони та інші відомства.

За проміжний висновок наголосимо, що закордонний досвід застосування санкцій свідчить, що вони можуть упроваджуватися країнами як на підставі рішень міжнародних організацій, зокрема ООН, так і відповідно до рішень власних державних органів. За своїм спрямуванням санкції являють собою обмеження стосовно ведення комерційної діяльності, перетину кордону, здійснення банківських операцій тощо. Водночас механізм санкцій здебільшого застосовується проти тих суб'єктів, які не підпадають під юрисдикцію відповідної країни (зарубіжні юридичні особи, іноземці, іноземні держави та ін.).

Цікавим у цьому аспекті є висновок учених П. Вебера та Дж. Шнайдера (2020), які зазначають, що внаслідок перевірки масиву даних про погрози та введення санкцій з боку Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки у період з 1989 по 2015 рр. можна говорити про те, що санкції ЄС дійсно більш успішні, ніж санкції США. Разом із цим погрози введення санкцій з боку США є більш дієвими, ніж погрози введення санкцій з боку Європейського Союзу.

За останні два роки в нашій країні реалізація санкційної політики набула значного поширення. Крім іноземних громадян, осіб без громадянства, громадських організацій, що мають у своєму статуті переважну частку іноземного капіталу, санкції також накладаються на громадян України та юридичних осіб, що зареєстровані за національним законодавством³. Серед санкційних обмежень до громадян

<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/22/2304> (дата звернення: 22.01.2022).

¹ The International Emergency Economic Powers Act: Origins, Evolution, and Use. Updated July 14, 2020 // Project on Government Secrecy : сайт. URL: <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R45618.pdf> (дата звернення: 22.01.2022); The International Emergency Economic Powers Act (IEEPA) // Ofac Sanctions Attorney : сайт. URL: <https://tinyurl.com/yzd8abrx> (дата звернення: 22.01.2022).

² Countering America's Adversaries Through Sanctions Act // U.S. Department of the Treasury : сайт. URL: <https://tinyurl.com/yj988dwp> (дата звернення: 22.01.2022).

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)» : Указ Президента України від 21.05.2021 № 203/2021 // Президент України :

України застосовуються, зокрема, такі: 1) блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном; 2) обмеження торговельних операцій; 3) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів і перевезень територією України (повне припинення); 4) запобігання виведенню капіталів за межі України; 5) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; 6) анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами; 7) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах, тощо.

Зазначена ситуація викликає безліч дискусій у юридичних колах, а тому слід ретельно проаналізувати її з правових позицій та виробити необхідні шляхи її вирішення.

У ст. 1 Закону України «Про санкції» зазначено, що спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) можуть застосовуватися з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави¹. Об'єктами застосування санкцій у ст. 1 чинного Закону визначені: іноземна держава, іноземна юридична особа, юридична особа, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземці, особи без громадянства, суб'єкти, які здійснюють терористичну діяльність.

Таким чином, відповідно до чинного законодавства санкції до громадян України мо-

жна застосувати тільки в тому випадку, якщо вони здійснюють терористичну діяльність. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV визначає терористичну діяльність як діяльність, яка охоплює: планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму тощо².

Конструкція ст. 3 Закону України «Про санкції» викладена таким чином, що вступає у певні протиріччя зі ст. 1 цього Закону, оскільки визначає, що підставами для застосування санкцій є дії іноземної держави, іноземної юридичної чи фізичної особи, інших суб'єктів, які створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України, сприяють терористичній діяльності та/або порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства та держави. Таким чином, формулювання ч. 1 ст. 3 фактично допускає застосування санкцій до будь-яких, без винятку, суб'єктів (у тому числі громадян України). На противагу цьому ч. 3 ст. 3 Закону України «Про санкції» аналогічно зі ст. 1 цього Закону знов зазначає, що підставою для застосування санкцій є вчинення іноземною державою, іноземною юридичною особою, юридичною особою, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземцем, особою без громадянства, а також суб'єктами, які здійснюють терористичну діяльність, дій, зазначених у пункті 1 частини першої цієї статті, стосовно іншої іноземної держави, громадян чи юридичних осіб останньої.

Отже, формулювання ч. 1 ст. 3 логічно не узгоджено зі змістом частин 1, 2 ст. 1 та ч. 3 ст. 3, а тому може бути джерелом виникнення правових колізій. У такому разі дії державних органів можуть бути оскаржені підсанкційними особами в суді. Логіко-юридичний аналіз змісту частин 1 та 3 ст. 3 Закону України «Про санкції» дає змогу зробити висновок, що ч. 1

офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2032021-38949> (дата звернення: 22.01.2022); Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України від 24.06.2021 № 266/2021 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2662021-39265> (дата звернення: 22.01.2022).

¹ Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 22.01.2022).

² Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15> (дата звернення: 22.01.2022).

ст. 3 має на увазі те, що підставою застосування санкцій є вчинення іноземною державою, іноземною юридичною особою, юридичною особою, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи-нерезидента, іноземцем, особою без громадянства, а також суб'єктами, які здійснюють терористичну діяльність, дій щодо України, а ч. 3 ст. 3 – тих самих дій, тими самими суб'єктами, але стосовно іншої іноземної держави, громадян чи юридичних осіб останньої.

Слід також звернути увагу на те, що ст. 4 Закону України «Про санкції» серед їх видів у п. 25 визначає «інші санкції, що відповідають принципам їх застосування, встановленим цим Законом». Уважаємо, що таке формулювання певною мірою не відповідає принципу правової визначеності. Так, у доповіді «Верховенство права», схваленій Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні від 4 квітня 2011 року, зазначається, що серед обов'язкових елементів поняття «верховенство права» є юридична визначеність (*legal certainty*). Юридична визначеність означає, що: 1) держава повинна зробити текст закону легкодоступним, а також зобов'язана дотримуватися законів, які запровадила, і застосовувати їх у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю; 2) закон, як вимагає передбачуваність, має бути, за можливості, проголошений наперед – до його застосування та має бути передбачуваним щодо його наслідків: він має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку; 3) не відповідатиме принципу верховенства права ситуація, якщо надана законом дискреція матиме характер необмеженої влади; 4) юридичні норми мають бути чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишалися передбачуваними¹. Розглядаючи це питання, також слід урахувати думку практикуючих адвокатів та практику Європейського суду з прав людини (Кравцова, 2019). Як вказав Європейський суд у рішенні за справою «Олссон проти Швеції»², норма національного

закону не може розглядатися як право, якщо її не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав змогу, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, до певної міри передбачити наслідки своєї поведінки. Крім того, Європейський суд зазначає, що відповідальність за подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів лежить, у тому числі, і на судових органах, які застосовують і тлумачать закони (рішення у справах «Веренцов проти України»³, «Кантоні проти Франції»).

Таким чином, під час накладення будь-яких обмежень на громадян суб'єктам владних повноважень слід уникати розмитих формулювань, а також формулювань, що містять елементи дискреції (та/або/чи). Наявність таких формулювань, за висновками Венеційської комісії та ЄСПЛ, може трактуватися як порушення принципу правової визначеності, особливо при визначенні порядку застосування заходів примусу чи інших обмежувальних заходів.

Звернемо увагу на те, що, наприклад, перелік обтяжуючих правопорушення обставин, перелік адміністративних стягнень і кримінальних покарань завжди визначені у вичерпній формі, законодавець не допускає формулювань на кшталт того, що на особу можуть накладатися й інші стягнення чи кримінальні покарання. Такий стан речей повністю відповідає змісту терміна «правова визначеність».

На підтримку наших висновків маємо навести позицію деяких правозахисних організацій, які зазначають, що за своєю сутністю санкції є міжнародно-правовим механізмом політичного характеру, який застосовує одна держава проти іншої держави, її фізичних та юридичних осіб, оскільки іншого способу боротьби з їх негативним впливом просто немає. Застосування санкцій до власних громадян можливе лише за умови, якщо вони мешкають за кордоном або переховуються на тимчасово окупованих територіях України, і держава вичерпала механізми притягнення їх до відповідальності. Накладення санкцій на фізичних та юридичних осіб, які знаходяться під юрисдикцією України, може призвести до негативних наслідків у вигляді фінансових та репутаційних втрат унаслідок рішень міжнародних судових інстанцій. У цьому випадку держава буде змушена виплачувати за рахунок коштів платників

¹ Доповідь про правовладдя : ухвал. Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.) // Council of Europe : офіц. сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 22.01.2022).

² Олссон против Швеции. Судебное решение от 24.03.1988 № 10465/83 // Precedent.ua : сайт. URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/09/olsson-protiv-shvetsyyu> (дата звернення: 22.01.2022).

³ Справа «Веренцов проти України» (Заява № 20372/11) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945 (дата звернення: 22.01.2022).

податків компенсацію особам, щодо яких було застосовано санкції (Захаров та ін., 2021).

Указами Президента України від 20 серпня 2021 р. № 375/2021 та № 376/2021 проти фізичних та юридичних осіб уведено санкції щодо блокування інтернет-сайтів та сторінок у соціальних мережах¹. Із цього приводу слід зазначити, що Закон України «Про санкції» не передбачає такого виду санкції, як «заборона інтернет-провайдером надання послуг з доступу користувачам мережі Інтернет до ресурсів/сервісів, у тому числі субдоменів», що фактично є проявом широкої дискреції та не відповідає принципу верховенства права. Отже, можна зробити висновок, що блокування інтернет-ресурсів для його законного застосування має бути відображено в переліку санкцій у ст. 4 Закону України «Про санкції».

Стаття 5 Закону України «Про санкції» передбачає два типи санкцій – секторальні та персональні. Перші мають вводитися в дію Указом Президента України і бути затвердженими протягом 48 годин із дня видання указу постановою Верховної Ради України. Враховуючи те, що така санкція, як «заборона інтернет-провайдером надання послуг з доступу», вводить обмеження не тільки для власників вебсайтів, але й на провайдерів, які надають послуги майже 75 % населення України, можна вважати, що вона має секторальний характер і для введення в дію потребує схвалення Верховною Радою України.

Окремо слід звернути увагу на технічний аспект блокування сайтів чи особистих сторінок у соціальних мережах. Блокування доступу до окремих частин інтернет-ресурсу, розміщеного за унікальною адресою в мережі Інтернет (зокрема, окремих Telegram-каналів або сторінок у соціальних мережах Facebook і Twitter),

технічно неможливе без повного блокування всього інтернет-ресурсу (всього месенджера Telegram і соціальних мереж Facebook і Twitter). При спробі блокування месенджерів і соціальних мереж виникають додаткові непереборні складнощі через те, що доступ до контенту в месенджерах відбувається через спеціальні програми (додатки), які здатні автоматично замінювати заблоковані IP-адреси та виконувати низку інших дій проти блокування. Таким чином, для здійснення відповідного блокування необхідно не лише повністю заблокувати ці ресурси, але й ресурси Google Play і AppStore, що може призвести до катастрофічної деградації інтернет-сервісів в Україні і при цьому все одно не забезпечить повного обмеження доступу до підсанкційних ресурсів.

ВИСНОВКИ

1. Механізм застосування примусових спеціальних обмежувальних заходів (санкцій) є поширеною практикою і виступає засобом впливу на відповідних суб'єктів, які порушують основоположні міжнародні документи, а також національне законодавство окремих країн. Закордонний досвід застосування санкцій показує, що вони можуть упроваджуватися країнами як на підставі рішень міжнародних організацій, зокрема ООН, так і відповідно до рішень власних державних органів.

2. Санкційна політика, що реалізується країнами ЄС і США, є принципово різною. У ЄС вона реалізується відповідно до інституціональних документів про створення Європейського Союзу, які дозволяють запроваджувати обмежувальні заходи щодо фізичних або юридичних осіб та груп або недержавних організацій. Цікавим виглядає досвід США стосовно запровадження «вторинних санкцій». Тобто коли фізична або юридична особа співпрацює із підсанкційними організаціями чи фізичними особами, вона також може підпадати під економічні санкції США. Разом із цим слід зазначити, що переважна частина санкцій застосовується до суб'єктів, які не перебувають під юрисдикцією відповідної країни.

3. На цей час реалізація санкцій відносно громадян України на підставі чинного Закону України «Про санкції» можлива тільки в тому випадку, якщо вони здійснюють терористичну діяльність. В інших випадках такі дії держави можуть бути предметом судових оскаржень, оскільки відповідно до Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України від 20.08.2021 № 375/2021 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3752021-39741> (дата звернення: 22.01.2022); Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента України від 20.08.2021 № 376/2021 // Президент України: офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3762021-39745> (дата звернення: 22.01.2022).

доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь).

4. Виходячи з того, що світова практика передбачає введення санкцій відносно фізичних та юридичних осіб, які на момент виникнення таких загроз знаходяться поза межами юрисдикції відповідної держави, дієвим варіантом може стати запровадження санкцій як винятку стосовно громадян України, які перебувають за межами юрисдикції України.

5. Основуючись на вищевикладеному, доцільно запропонувати зміни до чинного санкційного законодавства України за певними напрямками.

5.1. Оскільки дії підсанкційних осіб, що зазначені у статтях 1 і 3 чинного Закону України «Про санкції», здебільшого не відповідають принципу правової визначеності, то в такому разі пропонуємо закріпити норму, відповідно до якої санкції до громадян України, а також юридичних осіб, які зареєстровані за законодавством України, власниками або кінцевими бенефіціарами яких є фізичні особи – громадяни України, до яких застосовані санкції, є винятковим заходом і застосовуються у випадку неможливості здійснення в повному обсязі щодо них процедури досудового розслідування внаслідок їх перебування поза межами юрисдикції України (виїзд за кордон, перебування від органів досудового розслідування в іноземній країні, а також на окупованих територіях України тощо).

5.2. Слід розширити перелік правових підстав застосування санкцій до громадян України, включивши до нього, крім здійснення терористичної діяльності, вчинення злочинів проти основ національної безпеки України.

5.3. Доцільно внести до змісту чинного Закону України «Про санкції» положення: 1) «Метою цього Закону є забезпечення захисту національних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу України, економічної, інформаційної екологічної безпеки, гарантування прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, протидія тероризму, а також виконання міжнародних договорів України або рішень міждержавних об'єднань, міжнародних, між-

урядових організацій, участь у яких бере Україна відповідно до міжнародно-правових зобов'язань та національних інтересів»; 2) «Дія цього Закону в частині застосування, зміни чи скасування санкцій поширюється на громадян України та зареєстрованих в Україні юридичних осіб, власниками або кінцевими бенефіціарами яких є фізичні особи – громадяни України, щодо яких застосовані, змінені або скасовані санкції, у випадку здійснення ними терористичної діяльності або злочинів проти основ національної безпеки України і якщо відносно них неможливо у повному обсязі здійснювати процедури досудового розслідування, передбачені чинним законодавством України, внаслідок їх перебування поза межами юрисдикції України. Інформація щодо зазначених дій має бути отримана в порядку, передбаченому чинним законодавством України, під час здійснення оперативно-розшукової або розвідувальної діяльності або в рамках кримінального провадження через проведення слідчих та негласних слідчих розшукових дій».

5.4. Задля уникнення широкої дискреції та відповідності законодавства України принципу верховенства права та рекомендаціям Венеційської комісії Закон України «Про санкції» має містити вичерпний перелік санкцій і чітко закріплення можливості обмеження доступу до інтернет-ресурсів, якщо це буде визнано необхідним, що вимагає виключення із його змісту п. 25 ст. 4. Звертаємо увагу й на те, що в разі накладання санкцій слід ураховувати технічні обмеження щодо блокування персональних сторінок у соціальних мережах, а тому з метою протидії деструктивній або протиправній діяльності окремих осіб чи організацій державні органи України мають звернутися до адміністрації відповідних соціальних мереж чи сервісів із вимогою видалення відповідних сторінок чи акаунтів.

5.5. Основуючись на тому, що відповідальність за невиконання санкцій в Україні чинними нормативно-правовими актами не регламентована, необхідно внести відповідні зміни до Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення стосовно встановлення відповідальності за невиконання вимог, установлених відповідними санкціями.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Абдуллаєв Р. А. Правове закріплення економічних санкцій в праві Європейського Союзу // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Гельветика, 2018. Т. 1. С. 389–392.

2. Біланчук Р. Необхідність встановлення нормативно-правового регулювання застосування економічних санкцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 234–237.
3. Дворовий М. Санкції та блокування веб-сайтів в Україні: як непомітно відкрити скриньку Пандори : аналіт. звіт. Київ : ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2021. 43 с.
4. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 539 с.
5. Економічні інструменти протидії гібридній агресії : аналіт. доп. / за ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2020. 69 с.
6. Ємельяненко Л. М., Заболотна С. І. Санкції як інструмент політики детінізації національної економіки. *InterConf*. 2021. № 51. С. 283–286. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/11613> (дата звернення: 22.01.2022).
7. Жаворонков А. Институционализация санкций как глобальный политический инструмент и инструмент конкуренции: краткий обзор // *Borenius* : сайт. 07.09.2020. URL: <https://tinyurl.com/ugoo4626> (дата звернення: 22.01.2022).
8. Захаров Є., Мартиновська А., Матвійчук О., Павліченко О., Нецветаєв Є. Є ознаки узурпації влади: заява правозахисних організацій щодо санкцій проти громадян України // Харківська правозахисна група : сайт. 06.04.2021. URL: <https://tinyurl.com/ukxx8zaa> (дата звернення: 22.01.2022).
9. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду // *Протокол* : сайт. 07.07.2019. URL: <https://tinyurl.com/yeuvmok5> (дата звернення: 22.01.2022).
10. Малишева Ю. В. Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2016. 253 с.
11. Панченко В. Г. Економічні ефекти санкцій як інструменту зовнішньої політики в контексті досягнення національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 19. С. 16–21.
12. Політика щодо Криму. Рекомендації : посібник / Ю. Тищенко, Ю. Каздобіна, С. Горобчишина, А. Дуда ; за заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : Агентство, 2018. 88 с.
13. Сучасні проблеми міжнародного права. *Liber Amicorum* до 60-річчя проф. М. В. Буроменського : монографія / за ред. В. М. Репецького, В. В. Гутника. Львів ; Одеса : Фенікс, 2017. 564 с.
14. Sejersen M. Democratic sanctions meet black knight support: revisiting the Belarusian case. *Democratization*. 2019. No. 26 (3). Pp. 502–520. DOI: <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1551886>.
15. Weber P. M., Schneider G. How many hands to make sanctions work? Comparing EU and US sanctioning efforts. *European Economic Review*. 2020. Vol. 130. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2020.103595>.

Надійшла до редакції: 25.01.2022

БУГАЙЧУК К. Л. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ САНКЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Исследована правовая природа санкций, налагаемых Советом Безопасности ООН и отдельными государствами для противодействия нарушениям норм международного законодательства. Проведен сравнительно-правовой анализ санкционной политики Соединенных Штатов Америки и Европейского Союза, определены особенности ее реализации в отношении отдельных физических и юридических лиц. Исследованы содержание Закона Украины «О санкциях» и практика его реализации, на основании чего сформулированы предложения и рекомендации по совершенствованию его содержания и дальнейшего применения в отношении граждан Украины и юридических лиц, созданных по законодательству Украины.

Ключевые слова: санкции, санкционная политика, национальная безопасность, Организация Объединенных Наций, Совет национальной безопасности и обороны, блокирование активов, блокирование веб-сайтов.

BUHAICHUK K. L. LEGAL AND REGULATORY ASPECTS OF IMPROVING THE SANCTIONS POLICY OF UKRAINE

The paper examines the legal nature of sanctions imposed by the UN Security Council and individual states to combat violations of international law. The UN Security Council sanctions have been identified as mainly economic restrictions and other coercive measures imposed for violations of major international human rights conventions and instruments.

A comparative legal analysis of the sanctions policy of the United States of America and the European Union was carried out, on the basis of which it was concluded that the sanctions policy implemented by the European Union and the United States of America is fundamentally different. In the EU, it is implemented in accordance with the institutional documents on the establishment

of the European Union, which allow the introduction of restrictive measures against individuals or legal entities and groups or non-governmental organizations. At the same time, US sanctions are imposed on any entity that poses a threat to the US economy, even when its actions are lawful under national law. The US experience with the introduction of “secondary sanctions” is interesting, when a natural or legal person cooperating with sanctioned organizations or individuals may be subject to US economic sanctions.

The content of the Law of Ukraine “On Sanctions” and the practice of its implementation through the decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine, which are enacted by Decrees of the President of Ukraine. Based on the above, proposals and recommendations for improving its content are formulated: 1) to determine that sanctions against citizens of Ukraine are an exceptional measure and are applied in case of impossibility of full pre-trial investigation due to their stay outside the jurisdiction of Ukraine; 2) to expand the list of legal grounds for the application of sanctions to citizens of Ukraine by including, in addition to terrorist activities, the commission of crimes against the foundations of national security of Ukraine; 3) to determine an exhaustive list of sanctions to enshrine in it the possibility of restricting access to Internet resources; 4) to establish a mechanism of legal liability for non-compliance with the requirements imposed by sanctions.

Keywords: *sanctions, sanctions policy, national security, United Nations, National Security and Defense Council, blocking assets, blocking websites.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бугайчук К. Л. Нормативно-правові аспекти вдосконалення санкційної політики України. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 29–38. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.03>.

Citation (APA): Buhaichyk, K. L. (2022). Legal and regulatory aspects of improving the sanctions policy of Ukraine. *Law and Safety*, 1(84), 29–38. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.03>.

УДК 343.9(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.04>**ЛІДІЯ ІВАНІВНА КАЛЕНІЧЕНКО,**

доктор юридичних наук, професор,
Головне управління національної поліції в Харківській області,
відділ запобігання корупції;

 <https://orcid.org/0000-0003-4068-4729>,
e-mail: kalenichenkolida@gmail.com;

ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ СЛИНЬКО,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0001-7960-615X>,
e-mail: dimasdv1974@gmail.com.

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ КОРУПЦІЇ

Корупція є негативним, динамічним, об'єктивно існуючим, соціальним явищем. Основні ознаки корупції: 1) вчиняється спеціальним суб'єктом права; 2) вчиняється у межах службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей; 4) вчиняється з метою отримання неправомірної вигоди для себе або інших осіб (законодавець встановлює дві форми вчинення корупції: а) прийняття неправомірної вигоди; б) прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди); 5) вчиняється в певній формі.

Основними критеріями розподілу корупції на види є: територіальна ознака, форма вчинення, час дії, сфера життя, вид юридичної відповідальності, до якої притягається особа за вчинення корупції.

Ключові слова: корупція, корупційне правопорушення, корупційне діяння.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Корупція – це багатоаспектне явище, яке є невід'ємною частиною суспільного життя будь-якої держави незалежно від її географічного розташування, економічного та політичного рівня розвитку. На всіх етапах розвитку суспільства і державності корупція існувала та існує в тих чи інших проявах (формах). При цьому незалежно від виду, характеру, ступеня цього явища, воно однозначно є негативним, а також тією чи іншою мірою завдає шкоди як окремим правовим відносинам, так і суспільству та державі в цілому.

Аналіз природи та сутності корупції свідчить, що це явище є об'єктивною реальністю розвитку суспільства та державності. І очевидно, що це негативне явище повністю викоринити у свідомості та реальному житті людей неможливо. Такий стан речей не обумовлює «виправдання» корупції, визнання її однією з умов прийняття рішень у процесі здійснення правотворчої, правозастосовної, правотлумачної діяльності.

Аналіз національних правових систем сучасних країн – економічних лідерів світу свідчить, що створення дієвих механізмів виявлення, запобігання, протидії корупції можливе. При цьому слід розуміти, що такого роду механізми дозволяють звести до мінімуму про-

яви та наслідки корупції, знизити рівень і ступінь її суспільної небезпеки, а не подолати її взагалі. Людство розвивається, життя змінюється і корупція також є динамічною, це породжує необхідність постійного доопрацювання механізмів її виявлення, запобігання, протидії.

На сучасному етапі державотворення в Україні проблема боротьби з корупцією є однією з актуальних і першочергових. Корупція в різних її видах і формах негативно впливає на весь процес правового регулювання, а отже, тією чи іншою мірою впливає на всі аспекти суспільного життя – економіку, політику, управління. Подальший розвиток України неможливий без ефективної протидії корупції як негативного соціального явища, що перешкоджає нормальному функціонуванню політичних, соціальних, економічних відносин і громадського суспільства та держави загалом (Podorozhnyi et al., 2020, p. 304).

В Україні масштаби корупційних діянь є критичними і набули характеру реальної загрози національній безпеці та конституційному ладу. Корумповані відносини все більше витісняють правові, моральні відносини між людьми, з аномалії поступово перетворюються на норму поведінки (Васильєва, 2019). Згідно з рейтингом, опублікованим Transparency

International, Україна посідає 126 місце із 180 країн за індексом сприйняття корупції за 2019 р. Така статистика свідчить про першочерговий пріоритет боротьби з корупцією в нашій державі (Bondarenko et al., 2020, p. 407).

У зв'язку з цим розроблення та закріплення дієвого механізму виявлення, протидії та запобігання корупції є однією з актуальних проблем сьогодення, що стоять перед українською державною владою та суспільством. Однією з умов, які впливають на успішність вирішення цього завдання, є дослідження теоретичних основ соціально-правового явища корупції. Адже від розуміння сутності корупції, її видів, типів, які існують на цьому етапі розвитку державності та суспільства в Україні, певною мірою залежить побудова ефективного механізму виявлення, протидії, запобігання та боротьби з корупцією. А отже, залежить довіра громадян, людей до державних органів, державних службовців, посадових осіб та держави в цілому.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У науковій статті ми поставили собі за *мету* проаналізувати сутність корупції, визначити її зміст і основні види (форми). Для цього необхідно вирішити такі *завдання*: по-перше, виокремити та проаналізувати основні суттєві ознаки корупції; по-друге, визначити критерії поділу корупції на види та здійснити класифікацію цього соціально-правового явища за ними.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. В юридичній науковій літературі різні аспекти проблеми корупції неодноразово досліджували такі вчені-правознавці, як А. В. Боровик, О. Ю. Бусол, О. І. Васильєва, Н. В. Васильєва, Б. М. Головкін, В. М. Киричко, С. М. Клімова, І. Є. Мезенцева, М. І. Мельник, М. В. Романов, А. В. Савченко, О. В. Терещук та ін. Однак на загальнотеоретичному рівні поняття, зміст і види (форми) корупції потребують додаткового спеціального дослідження. Виконання цих завдань, на наш погляд, з одного боку, дозволить збагатити ідеологічний елемент правової свідомості, а з іншого, – надасть «сучасні» знання та уявлення про корупцію як негативне соціально-правове явище.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Авторське поєднання сучасних методів наукового пізнання обумовило нове цілісне змістове осмислення сутності такого правового явища, як корупція. У підґрунтя аналізу сутності корупції як складного динамічного багатоаспектного явища було покладено філософський метод матеріалістичної діалектики. Такий підхід до розуміння корупції як відносно відокремленого правового явища та правової дійсності в цілому дозволив з'ясувати і проаналізувати

сутнісні ознаки досліджуваного соціально-правового явища.

Під час аналізу сутності поняття «корупція», виокремлення і дослідження особливостей цього правового явища та основних видів було використано низку загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання. У процесі роботи над науковою статтею застосовувалися такі загальнонаукові методи, як метод аналізу і синтезу, системний метод, метод сходження від абстрактного до конкретного, герменевтичний метод, метод класифікації. Метод аналізу дозволив виокремити основні сутнісні ознаки корупції та вивчити їх. За допомогою методу синтезу була створена єдина цілісна характеристика сутності корупції як соціально-правового явища. Системний метод дав можливість проаналізувати корупцію як одне з об'єктивно існуючих у суспільному житті явищ. Метод сходження від абстрактного до конкретного дозволив, сформулювавши визначення корупції, перейти до аналізу її конкретних видів. Герменевтичний метод використовувався під час аналізу етимологічного значення терміна корупція та окремих положень міжнародно-правових актів, Закону України «Про запобігання корупції». Метод класифікації застосовувався у процесі поділу поняття «корупція» на види.

Серед спеціальних наукових методів використовувалися: системно-структурний метод, метод структурно-функціонального аналізу, порівняльно-правовий метод, логіко-семантичний і логіко-юридичний методи. Системно-структурний метод дозволив дослідити сутність корупції як правового явища, яке виникає та існує в соціальній і правовій системах. Метод структурно-функціонального аналізу використовувався під час визначення підходів до розуміння сутнісних ознак корупції в міжнародних і національних нормативно-правових актах. Порівняльно-правовий метод дозволив зіставити існуючі на міжнародному та національному нормативно-правових рівнях сутнісні ознаки корупції. Логіко-семантичний та логіко-юридичний методи дозволили сформулювати основні ознаки корупції як правового явища.

Емпіричну базу дослідження становлять наукові праці фахівців у галузі соціології, психології, філософії, економіки та права. Нормативною основою проведення дослідження для досягнення поставленої у нашій науковій статті мети є міжнародні нормативно-правові акти та закони України, які містять визначення поняття «корупція» (закон України «Про запобігання корупції», Кодекс поведінки посадових

осіб по підтриманню правопорядку, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією тощо). Інформаційну базу наукової статті посилюють довідкові видання за темою дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Аналіз сутності, змісту і проявів будь-якого явища тісно пов'язаний із його поняттям. Визначення дефініції будь-якого явища тісно пов'язано з етимологією слова.

Укладачі Великого тлумачного словнику сучасної української мови визначають «корупцію» як пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення, підкупність, продажність урядовців і громадських діячів (Бусел та ін., 2003, с. 258).

В Юридичному словнику корупцію визначено як форму зловживання владою, яка пов'язана з підкупом посадових осіб, та як процес, пов'язаний із використанням посадовою особою своїх повноважень з метою особистого збагачення, використовуючи підкуп та дачу хабарів (Шемшученко та ін., 1996, с. 220).

З етимологічного значення поняття «корупція» ми можемо виокремити такі основні ознаки цього явища:

- вчиняється спеціальним суб'єктом права, посадовою особою;
- вчиняється в межах службового становища (пов'язане з використанням посадовою особою своїх повноважень);
- є формою зловживання владою;
- вчиняється з метою особистого збагачення.

На сторінках юридичної наукової літератури корупцію визначають як соціально-правове або кримінологічне явище, яке охоплює сукупність суспільно-небезпечних діянь, як криміналізованих, так і (за різними причинами) не криміналізованих у державі, але визнаних протиправними у світовій практиці (Лунеев, 2000, с. 101).

На думку О. В. Терещука (2000, с. 20), явище корупції виявляється у двох аспектах. З одного боку, корупція є протизаконним діянням посадових осіб, спрямованим на особисте збагачення, а з іншого, – це стійкий зв'язок представників владно-управлінських структур зі злочинним середовищем і сприяння йому у протиправній діяльності шляхом використання наданих їм державою повноважень. Науковець хоч і наголошує на двох аспектах корупції, її сутність, на нашу думку, зводиться до використання посадовою особою її повноважень з метою задоволення особистісних інтересів.

Е. В. Невмережицький (2008, с. 62) визначає корупцію як соціально небезпечне явище, змістом якого є система негативних поглядів, настанов і діянь службових осіб інститутів влади та управління, державних і недержавних підприємств, організацій і установ, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих, групових або корпоративних інтересів шляхом використання свого службового становища, всупереч інтересам суспільства та держави. Звернемо окремо увагу на те, що наголос у визначенні корупції вчений робить на використанні суб'єктом корупційного правопорушення свого службового становища. При цьому службове становище суб'єкта корупційного правопорушення використовує у своїх власних інтересах із метою досягнення для себе (як персоніфіковано, так і на користь інших осіб, інтереси яких є дотичними до персональних інтересів суб'єкта) вигоди.

На відміну від попереднього визначення корупції, в цій дефініції Е. В. Невмережицький, крім таких суттєвих її ознак, як соціальна небезпечність, негативність поглядів, настанов і діянь суб'єкта корупційного правопорушення, акцентує увагу на досить широкому колі суб'єктів корупційних діянь. Дослідник визначає суб'єктами вчинення корупційних правопорушень службових осіб інститутів влади та управління, державних і недержавних підприємств, організацій і установ, політичних партій та громадських організацій.

В. В. Нонік (2019, с. 104) характеризує корупцію як негативне явище, що «отрує» суспільне життя будь-якої держави. Він зазначає, що проблеми корупції залишаються одними з найболючіших у системі органів державної влади. Вони гальмують її розвиток, а запобігання та дієва протидія корупції зазвичай не базуються на розумінні причин її виникнення. Саме тому виникає необхідність конкретизації змісту елементів сутнісного наповнення дефініції «корупція», що забезпечує модельну семантику теоретичного базису вироблення конкретних технологій і методик, здатних зменшити корупційні прояви та ризики, спричинені їх появою. На думку науковця, основним завданням для будь-якої держави є визначення причин та умов учинення корупційних правопорушень і розроблення механізму зведення їх до мінімуму.

На думку К. М. Рудого (2015, с. 69), корупція в Україні є складним соціальним явищем, яке негативно впливає на всі аспекти політичного і соціально-економічного розвитку суспільства та держави, загрожує демократії та правам людини, реалізації принципу верховенства

права, підриває соціальну справедливість, легітимність публічних інститутів, добробут, завдає шкоди суспільству, соціальному прогресу та національній безпеці. Вчений окремо звертає увагу на те, що корупція стала універсальною проблемою, яка впливає на всі сфери суспільного життя, а найбільше вражає сферу взаємовідносин громадян з органами державної влади та місцевого самоврядування, з якими найчастіше стикаються громадяни при реалізації своїх конституційних прав.

Д. В. Костенко (2018) визначає корупцію складним соціальним явищем, яке здійснює негативний вплив як на політичний, так і на соціально-економічний розвиток суспільства та держави загалом. Дослідник наголошує, що корупція «передбачає» скоєння протиправних вчинків. Корупція є зловживанням владою і/або службовим становищем задля одержання певної вигоди, що передбачає здійснення протиправної діяльності. На нашу думку, слід звернути увагу, що Д. В. Костенко розглядає корупцію у трьох площинах: соціальній, політичній і психологічній. Тобто він пропонує розуміти сутність цього явища з точки зору призми соціуму, психології та політичної системи. Такий стан речей вказує на комплексний багатоаспектний підхід науковця до дослідження сутності корупції.

Спираючись на вищенаведені визначення поняття «корупція» в науковій літературі, маємо підстави відмітити, що до основних ознак цього правового явища вчені-правознавці відносять такі:

- суспільна небезпечність;
- спеціальний суб'єкт учинення, посадова особа;
- вчиняється з метою задоволення особистих потреб, збагачення;
- вчиняється шляхом використання службових повноважень.

При цьому характерним для всіх вищезначених понять корупції є те, що дослідники одноставно під час характеристики цього правового явища вказують на його суспільну соціальну негативність, яка завдає шкоди суспільним відносинам у сферах економіки, політики, культури тощо.

У ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» корупція визначається як використання особою, на яку поширюється дія цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, на яку поширю-

ється дія цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей¹.

Виходячи із положень вищезазначеної статті, маємо підстави виокремити такі ознаки корупції, якими це явище повинно володіти для того, щоб бути визнаним законодавцем як таке (як корупція):

- вчиняється спеціальним суб'єктом права, особою, яка визначена у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»;
- вчиняється в межах службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей;
- вчиняється з метою отримання неправомірної вигоди для себе або інших осіб;
- існує у двох формах: а) прийняття неправомірної вигоди, обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди; б) обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції».

В антикорупційних міжнародно-правових актах немає єдиного розуміння сутності поняття «корупція». Кодекс поведінки посадових осіб, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., визначає корупцію як «скоєння будь-яких дій при виконанні обов'язків, або у зв'язку з цими обов'язками в результаті прийняття подарунків, обіцянок чи стимулів, чи їх незаконне одержання кожен раз, коли має місце така дія або бездіяльність»². При цьому слід окремо відмітити, що положення цього міжнародно-правового акта чітко встановлюють необхідність визначення поняття «корупція» національним правом кожної держави самостійно.

Положення Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції чітко не визначають поняття корупції, хоча містять перелік злочинів, які віднесено до корупційних³.

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 24.01.2022).

² Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку : Резолюція Ген. Асамблеї ООН від 17.12.1979 № 34/169 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282 (дата звернення: 24.01.2022).

³ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : від 27.01.1999 № ETS173 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

У Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи корупція визначається як прями чи опосередковані вимагання, пропонування, дача або одержання хабара чи будь-яка інша неправомірна вигода або можливість її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, яка отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи¹.

Спираючись на норми міжнародного законодавства, які ратифіковані Україною, а отже, є частиною національного законодавства нашої держави, маємо підстави до основних ознак корупції віднести такі:

- вчиняється посадовою особою;
- вчиняється під час виконання обов'язків, тобто під час виконання службових повноважень;
- вчиняється в результаті або з метою отримання хабара, будь-якої іншої неправомірної вигоди;
- вчиняється у формі прямого чи опосередкованого вимагання, пропонування, надання або одержання хабара чи іншої неправомірної вигоди;
- результатом корупції є неналежне виконання обов'язків.

Корупція як правове явище є багатоаспектною та багатогранною. Із метою дослідження її сутності, на нашу думку, доцільно провести класифікацію, виокремити основні види корупції. Одразу звертаємо увагу не те, що однією з основних ознак правильної класифікації будь-якого явища є виокремлення критерію (підстави) поділу явища на види.

За *територіальною ознакою*, на наш погляд, слід розрізняти внутрішньодержавну (національну) та транснаціональну корупцію. Джерела походження корупції є досить різноманітними та формуються не лише всередині країни, а й за її межами. Сучасні корупційні загрози пов'язані як з наслідками невиваженої внутрішньої та зовнішньої антикорупційної політики в країні, так і з активністю зовнішніх

суб'єктів (як іноземних держав, так і окремих іноземних громадян і транснаціональних корпорацій) (Сокурєнко, 2016). Результатом саме невиваженої внутрішньої та зовнішньої антикорупційної політики в країні є прояви внутрішньодержавної (національної) та транснаціональної (міждержавної) корупції.

Корупція є негативним, деструктивним явищем як для окремої держави, так і для всього світу. Задля ефективної, комплексної та всеохоплюючої протидії цьому деструктивному явищу заходів, які вживаються виключно на внутрішньодержавному рівні, недостатньо. Саме тому такого важливого значення набуває міжнародна співпраця у сфері протидії корупції (Bondarenko et al., 2020, p. 407).

Спираючись на довідкові документи ООН та Ради Європи, *залежно від форми вчинення* корупційної діяльності слід розрізняти так її види: хабарництво, шахрайство, вимагання, розтрата (привласнення) публічних коштів, клієнтизм, лобізм, фаворизм, кумівство (непотизм), захоплення держави (state capture) (Головкін та ін., 2019, с. 8).

В юридичній науковій літературі існує точка зору, що кумівство (непотизм), фаворитизм є прихованими формами корупції, які безпосередньо призводять до конфлікту інтересів і створюють корупційні ризики при здійсненні службових повноважень. Кумівство (непотизм), фаворитизм характеризуються бажанням розбагатіти, підвищити власний статус у соціальній ієрархії, працевлаштувати друзів і родичів, усуненням компетентнісного підходу при призначенні на керівні посади в органах державної влади та місцевого самоврядування (Тутко et al., 2020, p. 168).

Взагалі, кумівство (непотизм), фаворитизм є нейтральними з точки зору корупції, але за певних умов можуть призвести до конфлікту інтересів і корупції. Ці явища є основою приватних інтересів, через дружбу чи спорідненість вони стимулюють конфлікт інтересів, який, у свою чергу, є корупційним ризиком. Основним показником такого роду корупційного ризику є наявність інтересів органів державної влади через здійснення службових повноважень посадовою особою, уповноваженою на виконання функцій держави. Між здійсненням делегованих повноважень та особистими інтересами посадової особи можуть бути протиріччя, і ці протиріччя є чинниками корупційного ризику, коли йдеться про фаворитизм та кумівство. Однак є й інший бік кумівства та фаворитизму. Такі соціальні явища не у всіх сферах суспільного життя негативно впливають на виконання професійних обов'язків.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 24.01.2022); Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : від 31.10.2003 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 24.01.2022).

¹ Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією : від 04.11.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 (дата звернення: 24.01.2022).

Про позитивний вплив кумівства (непотизму), фаворитизму можна говорити, коли йдеться про династичні кампанії, які базуються на власній мотивації досягнення добробуту і збільшення прибутку. Коли йдеться про державні органи й органи місцевого самоврядування, кумівство (непотизм) і фаворитизм є умовами, які певною мірою обумовлюють корупцію.

Крім зазначених видів корупції, спираючись на визначення цього правового явища, яке дає законодавець у Законі України «Про запобігання корупції», вважаємо за доцільне залежно від форми вчинення корупційного діяння розрізняти такі види: прийняття неправомірної вигоди; прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди¹.

Деякі вчені-правознавці умовно поділяють корупцію на «світлу», «сіру» та «чорну». При цьому «світлою» корупцією визначають корупційну поведінку, яка не пов'язана з виконанням обов'язків по службі, виявляється у вигляді вдячності за надану послугу. «Сіра» корупція є корупційною поведінкою, яка пов'язана з порушенням посадових обов'язків. «Чорна» корупція – це корупційна поведінка, яка пов'язана з посадовими правопорушеннями чи з участю в організованій злочинній діяльності (Баранов, 2002, с. 98). Звернемо увагу на те, що, поділяючи корупцію на «світлу», «сіру», «чорну», В. М. Баранов не виокремлює критерій, підставу поділу цього правового явища на види, а це є однією із суттєвих логічних помилок класифікації. Беручи до уваги характеристику наведених видів корупції, на наш погляд, підставою поділу корупції на запропоновані види є форма корупційного діяння.

Крім виокремлених видів корупції, слід розрізняти: за часом дії – однократну (однократне діяння) та пролонговану корупцію; залежно від сфери життя – політичну, економічну, управлінську, соціальну, правову корупцію; залежно від виду юридичної відповідальності – корупцію, за яку законодавець передбачає кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність.

Прикладами корупційних злочинів, за які у Кримінальному кодексі України встановлено кримінальну відповідальність, є: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи на-

дання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308); викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312); викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313); порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320); підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 352-2) тощо².

Адміністративна відповідальність встановлена такими статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4); порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5); порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7); незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (ст. 172-8); нежиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9)³.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 24.01.2022).

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 24.1.2022).

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 24.01.2022).

ВИСНОВКИ. Отже, корупція є негативним, динамічним, об'єктивно існуючим соціальним явищем, яке породжує необхідність постійного її дослідження з метою створення нових, зміни існуючих механізмів її виявлення, запобігання та протидії.

Дослідження сутності корупції передбачає виокремлення та аналіз її основних суттєвих ознак. Для того, щоб те явище (діяння), яке характеризується, було визнано корупційним діянням, необхідна наявність усіх суттєвих ознак такого різновиду правопорушення. Тобто без наявності хоча б однієї суттєвої ознаки явище не може бути визнане корупцією.

Основними нормативно-правовими актами міжнародного та національного рівнів, аналіз приписів яких дозволяє виокремити основні суттєві ознаки корупції, є: Закон України «Про запобігання корупції», Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією тощо.

Корупція як правове явище може бути класифікована за різними критеріями. Основ-

ними критеріями розподілу корупції на види є: територіальна ознака, форма вчинення, час дії, сфера життя, вид юридичної відповідальності, до якої притягається особа за вчинення корупції.

За територіальною ознакою слід розрізняти внутрішньодержавну (національну) і транснаціональну корупцію.

Залежно від форми вчинення корупційної діяльності слід розрізняти хабарництво, шахрайство, вимагання, розтрату (привласнення) публічних коштів, клієнтизм, лобізм, фаворизм, кумівство (непотизм), захоплення держави.

Залежно від форми вчинення корупційного діяння слід розрізняти такі види: прийняття неправомірної вигоди; прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди.

За часом дії корупція поділяється на однократну (однократне діяння) та пролонговану; залежно від сфери життя – на політичну, економічну, управлінську, соціальну, правову; залежно від виду юридичної відповідальності – на корупцію, за яку законодавець передбачає кримінальну, адміністративну, цивільну, дисциплінарну відповідальність.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Баранов В. М. Теневое право : монографія. Новгород, 2002. 165 с.
2. Васильєва О. І., Васильєва Н. В. Корупція – одна з найактуальніших проблем сучасності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/3.pdf.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1440 с.
4. Запобігання корупції : підручник / за заг. ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2019. 296 с.
5. Костенко Д. В. Поняття корупції, її сутнісні характеристики, основні підходи дослідження. *Державно-управлінські студії*. 2018. № 10. URL: <http://box5800.temp.domains/~ipkeduua/poniattia-koruptsii-yii-sutnisi-kharaktery%20styky-osnovni-pidkhody-doslidzhennia/> (дата звернення: 24.01.2022).
6. Лунеев В. В. Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы. *Государство и право*. 2000. № 4. С. 99–111.
7. Невмережицький Е. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с.
8. Нонік В. В. Дослідження сутності та трактування поняття «корупція»: еволюційний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 99–105.
9. Рудой К. М. Запобігання корупції як напрямок забезпечення міжнародної безпеки. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 69–73.
10. Сокурєнко В. В. Корупція як зовнішня загроза Національній безпеці України // Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 груд. 2016 р.) / редкол.: В. В. Черней та ін. ; МВС України, Нац. акад. внутр. справ, Нац. акад. правових наук України, ГС «Центр запобігання та протидії корупції». Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 103–105.
11. Терещук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2000. 177 с.
12. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 1996. 696 с.
13. Bondarenko O., Reznik O., Garmash Ye., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia Investiga*. 2020. No. 9 (29). Pp. 407–416. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.45>.
14. Podorozhnyi Ye., Obushenko N., Harbuziuk K., Platkovska O. Legislative regulation of grounds for dismissal of an employee for committing a corruption or corruption-related offense. *Amazonia Investiga*. 2020. No. 9 (26). Pp. 304–310. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.26.02.34>.

15. Tytko A., Smokovych M., Dorokhina Yu., Chernenzenko O., Stremenovskiy S. Nepotism, favoritism and cronyism as a source of conflict of interest: corruption or not? *Amazonia Investiga*. 2020. No. 9 (29). Pp. 163–169. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.29.05.19>.

Надійшла до редакції: 29.01.2022

КАЛЕНИЧЕНКО Л. И., СЛИНЬКО Д. В. ПОНЯТИЕ, ПРИЗНАКИ И ВИДЫ КОРРУПЦИИ

Коррупция является негативным динамическим объективно существующим социальным явлением. К основным признакам коррупции относятся такие: 1) совершается специальным субъектом права; 2) совершается в пределах служебных полномочий или связанных с ними возможностей; 4) совершается с целью получения неправомерной выгоды для себя или других лиц (законодатель устанавливает две формы совершения коррупции: а) принятие неправомерной выгоды; б) принятие обещания/предложения неправомерной выгоды); 5) совершается в определенной форме. Основными критериями распределения коррупции на виды являются территориальный признак, форма совершения, время действия, сфера жизни, вид юридической ответственности, к которой привлекается лицо за совершение коррупции.

Ключевые слова: коррупция, коррупционное правонарушение, коррупционное деяние.

KALIENICHENKO L. I., SLYNKO D. V. CONCEPT, FEATURES AND TYPES OF CORRUPTION

Corruption is a negative dynamic objectively existing social phenomenon, which necessitates its constant research in order to create new, change existing mechanisms for its detection, prevention and counteraction. In the process of working on a scientific article, such general scientific methods as hermeneutic and classification method were used. The hermeneutic method was used during the analysis of the etymological meaning of the term corruption and certain provisions of international legal acts, the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”. The method of classification was used in the process of dividing the concept of “corruption” into types. Among the special scientific methods logical-semantic and logical-legal were used. They allowed us to formulate the main features of corruption as a legal phenomenon.

The main features of corruption: 1) committed by a special subject of law; 2) is performed within the scope of official authority or related opportunities; 4) is committed for the purpose of obtaining illegal benefit for oneself or other persons; 5) is committed in a certain form (the legislator establishes two forms of corruption: a) acceptance of illegal benefit or acceptance of a promise / proposal of illegal benefit; b) a promise / proposal or provision of illegal benefit to a person specified in Part 1 of Art. 3 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”); 6) the result is improper performance of duties. The main criteria for the division of corruption into types are the territorial feature, form of commission, duration, sphere of life, type of legal responsibility to which a person is brought for committing corruption. On a territorial basis, a distinction should be made between domestic (national) and transnational corruption, depending on the form of corruption - bribery, fraud, extortion, embezzlement (misappropriation) of public funds, clientelism, lobbying, favoritism, nepotism, state capture. In addition to these types of corruption, based on the definition of this legal phenomenon, which gives the legislator in the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”, depending on the form of corruption, the following types should be distinguished: acceptance of illegal gain; acceptance of a promise / proposal of illegal benefit. According to the time of action, a distinction should be made between one-time (one-time action) and prolonged corruption; depending on the sphere of life there is political, economic, managerial, social, legal corruption; depending on the type of legal liability there is corruption, for which the legislator provides for criminal, administrative, civil, disciplinary liability.

Keywords: corruption, corruption offense, corruption act.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Каленіченко Л. І., Слинко Д. В. Поняття, ознаки та види корупції. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 39–46. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.04>.

Citation (APA): Kalienichenko, L. I., & Slynko, D. V. (2022). Concept, features and types of corruption. *Law and Safety*, 1(84), 39–46. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.04>.

ВАСИЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ КІКІНЧУК,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки;

 <https://orcid.org/0000-0003-2241-6384>,

e-mail: vasili41900@gmail.com

КАРИНА ГРИГОРІВНА МІШИНА,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-7101-3787>,

e-mail: teplinskaja112@gmail.com

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ ЗАСУДЖЕНИМИ
В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Важливим фактором успішного розслідування кримінальних правопорушень є використання новітніх досягнень у сфері науки і техніки під час проведення слідчих (розшукових) дій. У наш час злочинці під час вчинення кримінальних правопорушень користуються новітніми досягненнями природних і технічних наук, а їхні дії та способи приховування злочинів стають все більш винахідливими. Для правоохоронної діяльності необхідні різноманітні знання для того, щоб їх повноцінно й ефективно використовувати для розслідування злочинів, а в подальшому і для здійснення правосуддя. У статті з урахуванням слідчої практики та аналізу теорії розкрито сутність, зміст і особливості використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: спеціальні знання, судова експертиза, вбивство, місця позбавлення волі, кримінальне правопорушення.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Кримінальне судочинство неможливе без використання сучасних досягнень природних, технічних, економічних та інших наук, що називають спеціальними знаннями. Спеціальні знання – важливий процесуальний інститут, що встановлює підстави участі обізнаних осіб у розслідуванні кримінальних правопорушень, а також умови застосування цих знань у кримінальному процесі. Значення спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень також стрімко зростає, що зумовлено постійним розвитком та удосконаленням різноманітних технологій із зростаючого різноманіття технічних засобів і пристроїв, що дозволяють злочинцям учиняти правопорушення новими способами. З іншого боку, це нестатичні технології та методики експертних досліджень, за допомогою яких можливе вирішення раніше недоступних завдань. Арсенал спеціальних знань необхідний не тільки для забезпечення процесу виявлення, фіксації, вилучення та зберігання слідів, але і для максимально інформативного їх дослідження. При цьому наявних спеціальних знань слідчого часто буває недостатньо для самостійного повного та всебічного вивчення місця події,

проведення огляду, огляду предметів, допиту та інших слідчих дій. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у залученні спеціальних знань з інших джерел.

Участь експерта значно підвищує ефективність слідчих (розшукових) дій у розслідуванні кримінальних правопорушень проти особи, а іноді роз'яснення, надані експертом, є єдиним джерелом, яке дозволяє дати відповіді на поставлені слідчим питання у процесі розслідування злочинів, до яких також належать злочини проти життя і здоров'я людини. Через непоінформованість у спеціальних питаннях сфери неюридичного профілю слідчим можуть бути втрачені докази, які фахівець у відповідній галузі здатний внести до низки доказів.

Наша стаття присвячена особливостям використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, а також виокремленню сутності і важливості обов'язкового їх застосування.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета полягає у розкритті, спираючись на точки зору окремих науковців, особливостей використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях

позбавлення волі. *Завданням* є дослідження сутності і змісту використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Дослідженню використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень присвятили свої праці такі вчені, як Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, В. М. Галкин, А. А. Ейсман, Ю. Г. Корухов, І. В. Рогатюк, Б. В. Романюк, З. М. Соколовський, М. К. Треушников, В. Ю. Шепітько та інші. Вони досить глибоко дослідили питання використання спеціальних знань під час розслідування окремих видів злочинів. Проте питання використання спеціальних знань саме під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, потребують подальшого вдосконалення та розробки.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою наукового дослідження є комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, що обирались і застосовувались з урахуванням особливостей предмета, мети і завдань наукової статті. Зокрема, використані методи логіки (аналіз, аналогія, синтез, індукція, узагальнення, дедукція, моделювання) дали можливість дослідити особливості використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. Застосування порівняльного методу в межах правових основ дало можливість дослідити нормативно-правове регулювання діяльності з організації досудового розслідування вбивств та практику його застосування в умовах реформування кримінального процесу України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Кримінальне судочинство неможливе без використання сучасних досягнень природних, технічних, економічних та інших наук, які прийнято називати спеціальними знаннями. У сучасній науці та практиці не слабшає інтерес до появи нових можливостей використання спеціальних знань для розслідування кримінальних правопорушень. Питання практичного застосування останніх досягнень наукового знання для вирішення криміналістичних завдань завжди залишається актуальним і перспективним.

У Словнику української мови поняття «знання» тлумачиться як обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь, сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження (Білодід та ін., 1973). Спеціальний розуміється як призначений тільки для когось або чого-небудь, який має особливе призна-

чення, стосується окремої галузі науки, техніки, мистецтва, призначений для спеціалістів цієї галузі¹.

В юридичну літературу поняття «спеціальні знання» уперше ввів О. О. Ейсман, під ним учений розумів володіння знаннями обмеженим колом спеціалістів, які мають відповідну професійну підготовку (Митричев и др., 1973). Пізніше науковець у структуру спеціальних знань включив поняття «навички» та «досвід».

Під терміном «спеціальні знання» О. Р. Росинська (2001) розуміє систему теоретичних знань і практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва або ремесла, отриманих шляхом проходження спеціальної підготовки або набуття професійного досвіду і використовуваних для вирішення питань, що виникають у процесі кримінального судочинства.

У свою чергу, А. Ф. Волобуєв (2000) пропонує своє визначення поняття «спеціальні знання» – це неправові науково-професійні знання і навички, одержані в результаті навчання та практичної діяльності в певній галузі, що використовуються для збирання і дослідження інформації під час розкриття і розслідування злочинів.

Проаналізувавши думки науковців, перед наданням авторського поняття спеціальних знань виокремимо його особливості:

- 1) не є юридичними, тобто належать до іншої галузі життєдіяльності;
- 2) базуються на досягненнях науки і не можуть бути загальновідомими;
- 3) повинні набуватися шляхом теоретичного засвоєння інформації чи досвідом у практичному застосуванні таких знань (практичні вміння та навички);
- 4) кінцевий результат застосування спеціальних знань – це сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства.

Таким чином, спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що необхідні для вирішення питань, які виникли під час розслідування та розгляду в суді конкретних кримінальних проваджень. У кримінальному процесі особи, які володіють спеціальними знаннями, залучаються як фахівці (спеціалісти) або експерти.

Участь експерта в розслідуванні кримінальних проваджень значно підвищує ефективність слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти

¹ Спеціальний // Словник.UA : сайт. URL: <https://www.slovnyk.ua/index.php?sword=спеціальний> (дата звернення: 12.01.2022).

особи, а іноді роз'яснення, надані експертом, є єдиним джерелом, яке дозволяє дати відповіді на поставлені слідчим питання у процесі розслідування таких правопорушень, до яких також належать злочини проти життя і здоров'я людини. Через непоінформованість у спеціальних питаннях галузей судової медицини, мистецтва, ремесла тощо слідчим можуть бути втрачені докази, які фахівець здатний внести до низки доказів.

Крім того, більшість матеріальних слідів кримінального правопорушення починають фігурувати у провадженні лише після слідчого огляду. Однак слідчий не може та не повинен бути фахівцем у всіх галузях науки і техніки. Для ефективного проведення розслідування йому цілком достатньо мати уявлення про можливості відповідних наук та у правильній формі використовувати знання обізнаної особи для доведення.

Убивства людини вражають різноманітними способами їх учинення, помітно збільшується вияв жорстокості з елементами знуцання над людьми, а також заподіяння потерпілому та іншим особам тяжкого психічного та фізичного насильства. Тим паче, якщо вбивцею є засуджений, який учиняє таке кримінальне правопорушення на території виправної установи, де сам відбуває покарання за попереднє правопорушення. Для успішного розслідування таких злочинів необхідно не лише використовувати вже відомі засоби, прийоми і тактики, а й застосовувати сучасні наукомісткі технології.

Інформацію, яка отримується, зокрема, за допомогою спеціаліста (експерта) в галузі судової експертології, слідчий повинен оцінювати якнайшвидше. Це дозволить виявити всі взаємопов'язані сліди злочину та не допустити їх втрати. Найбільша ефективність використання спеціаліста (експерта) в певній галузі буде досягтися тоді, коли він самостійно виявить ті чи інші сліди вчиненого кримінального правопорушення, що залишилися поза увагою слідчого. Тільки фахівець, вивчивши об'єкти та обстановку місця події, може точно визначити, яку інформацію можна в цьому випадку витягти з кожного об'єкта і наскільки об'єкти взаємопов'язані.

Досить поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань є залучення спеціаліста. Професійна діяльність спеціаліста регламентується ст. 71 КПК України. Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України основним носієм спеціальних знань є саме експерт.

Статтею 69 КПК України визначено, що експерт – це особа, яка володіє науковими,

технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань¹.

Процесуальне проведення судових експертиз регламентується статтями 242–245 КПК України. Частина 2 ст. 84 КПК України закріплює, що висновок експерта є процесуальним джерелом доказів та має однакове процесуальне значення з іншими доказами у кримінальному провадженні².

Аналіз наукової літератури свідчить, що більшість наявних у теорії визначень судової експертизи (експерт від лат. *expertus* – досвідчений, випробуваний, перевірений) можна об'єднати в такі групи: 1) експертиза – спеціальне дослідження; 2) експертиза – слідча (судова) та процесуальна дія; 3) експертиза – засіб доказування; 4) експертиза – процесуальна (практична) діяльність.

Статтею 1 Закону України «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду³.

Отже, судова експертиза – це процесуальна дія, що складається з проведення досліджень і надання висновку експертом з питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла та які поставлені перед експертом, судом, суддею, органом дізнання, особою, яка проводить дізнання, слідчим або прокурором, з метою встановлення обставин, які підлягають доведенню у кримінальному провадженні.

Узагальнюючи теоретичні розробки та положення законодавства, можна говорити

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 12.01.2022).

² Там само.

³ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 12.01.2022).

про те, що судова експертиза, яка є за своєю ґносеологічною сутністю різновидом процесу пізнання об'єктивної дійсності, є засобом доказування, що полягає у проведенні у встановленій законом процесуальній формі обізною особою дослідження виявлених під час кримінального провадження об'єктів за дорученням уповноважених осіб (насамперед судді та слідчого), що визначають завдання (питання) та вихідні дані для дослідження, із метою виявлення фактів, відомості про які зафіксовані в експертному висновку, виступатимуть як самостійні докази, без яких іноді дуже важко визначити правильну правову оцінку події кримінального правопорушення. Результати експертизи отримують за допомогою спеціального інструментарію – експертних методик. При цьому зазначимо, що сьогодні можна сміливо говорити про те, що спектр галузей знань, які репрезентують сучасні судові експерти, вийшов за межі традиційної криміналістики, медицини, психіатрії та бухгалтерії, про що неодноразово згадується на сторінках спеціальної літератури.

Для кримінальних проваджень під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, характерним є проведення значної кількості судових експертиз, адже на місці події залишається велика кількість слідів: як на самому потерпілому (численні удари та пошкодження, накладення волокон на одязі тощо), так і на території, де відбувалося кримінальне правопорушення (сліди ніг, знаряддя кримінального правопорушення тощо).

Зважаючи на слідчу практику, можна акцентувати увагу на тому, що під час розслідування вбивств слідчий призначає значну кількість експертиз, серед яких: судово-медична експертиза трупа (судово-гістологічне дослідження, що проводиться в межах основної судово-медичної експертизи); судово-медична експертиза живої особи (як правило підозрюваного); судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту; комплексна медико-криміналістична експертиза, судово-біологічні експертизи (судово-імунологічна, судово-цитологічна); молекулярно-генетична експертиза (експертиза ДНК); судово-психіатрична (судово-психолого-психіатрична) експертиза; судово-наркологічна експертиза; судово-дактилоскопічна експертиза; судово-трасологічна експертиза (слідів ніг, слідів транспортних засобів, цілого за частинами); експертиза волокон і волокнистих матеріалів; судово-криміналістична експертиза холодної зброї.

У слідчій практиці все ще не приділяється достатньої уваги ролі судово-медичних знань,

навіть під час розслідування таких тяжких кримінальних правопорушень, як убивства. Можливості судового медика як спеціаліста недостатньо використовуються під час провадження слідчих дій, спостерігається неповний перелік запитань, які слідчі ставлять на вирішення судово-медичної експертизи, вони припускаються помилок, зокрема й у формулюванні запитань. У результаті слідчий не завжди користується в повному обсязі можливостями судово-медичних досліджень (Бічурін, 2017).

При розслідуванні кримінальних проваджень зазначеної категорії вбивств спеціаліст у галузі медицини, зокрема судової, відіграє важливу роль на досудовому етапі провадження. Саме медичний працівник може надати допомогу слідчому при виявленні слідів злочину, відтворенні порядку дій злочинця, складанні алгоритму слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розслідування цього правопорушення, викриття конкретних осіб, винних у його вчиненні, встановлення інших обставин, що підлягають доведенню у кримінальному провадженні.

Експерт у галузі судової медицини надає слідчому допомогу у з'ясуванні обставин, раніше встановлених у кримінальному провадженні, а також у постановці питань допитуваної особи. Вирішувані при провадженні розслідування кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я людини питання можуть стосуватися різних обставин, за яких особі були заподіяні тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, а також механізм їх утворення. Для розслідування вбивств вагоме значення має огляд трупа, який обов'язково проводиться за участю судово-медичного експерта чи лікаря відповідної спеціальності.

Загальні знання трупних явищ для слідчого обов'язкові. Йому доводиться виявляти та описувати трупи в різні терміни настання смерті – від декількох хвилин до багатьох років. Тому потрібно знати, що відбувається із тканинами й органами трупа, як вони змінюються зовні. Трупні явища дозволяють орієнтуватися у визначенні часу настання смерті, відмічати положення тіла після смерті й інші дані, що мають суттєве значення для висновку про механізм скоєння злочину. Кожне трупне явище повинно бути детально описано у протоколі огляду місця виявлення події. Виникнення та розвиток трупних явищ залежать від багатьох умов: одягу, що знаходиться на трупі, зовнішнього середовища (повітря, земля, вода), крововтрати, причини смерті, захворювань тощо (Авдеев, 1976).

Об'єктами судово-медичної експертизи є трупи, трупні матеріали, речовини біологічного походження, слідоутворюючі виділення організму людини, живих осіб (підозрюваного, обвинувачуваного). За допомогою судово-медичної, судово-біологічної та медико-криміналістичної експертиз вирішується безліч питань, пов'язаних з обставинами скоєного вбивства. При виявленні трупа на місці події встановлюється: яка причина настання смерті; чи була смерть природною або насильницькою тощо. У разі насильницької смерті встановлюють причини її настання, а також різні обставини, пов'язані із цим кримінальним правопорушенням.

Велике значення під час розслідування таких убивств має провадження судово-медичного дослідження з метою встановлення місця скоєного злочину, виявлення слідів злочинця, пізнання особи вбитого. Встановлюються події транспортування частин трупа з місця події або їхня відсутність. Судово-медичний експерт уважно вивчає лінії розчленування, характер країв ран, розпилів, крововиливів тощо.

Об'єктами біологічного дослідження є речові докази зі слідами біологічного походження. Експерт встановлює видову належність виявлених слідів крові, їхню гендерну належність, належність крові підозрюваній або потерпілій особі. Також є можливість визначення специфічних характеристик злочинця при дослідженні залишених ним на місці події слідів виділень.

У спеціальній літературі неодноразово відзначалося, що сліди біологічного походження, пов'язані з життєдіяльністю організму людини, мають важливе значення для розслідування тяжких злочинів проти особи. Зокрема, об'єктами дослідження можуть бути: одяг і взуття підозрюваного, потерпілого; предмети, які могли бути знаряддями вбивства; предмети зі слідами крові й інших слідів біологічного походження; зразки речовин, вилучених із місця події (змиви, зрізи, зішкреби зразків крові); волосся, нігті, мікрочастинки тканин тіла тощо.

Таким чином, важливу роль відіграють у розслідуванні вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, судово-медичні експертизи, що призначаються для дослідження слідів біологічного походження. Вони пов'язані з дослідженням різних об'єктів.

Найважливіше значення серед експертних досліджень мають такі їх різновиди: судово-імунологічне (кров, залишена на тканині (одяг, змиви на марлі), що використовується

для встановлення групової та родової належності); судово-цитологічне (кров, залишена на знарядді злочину, інших твердих предметах, що вилучаються повністю, волосся, слина, зрізи нігтів із залишками епідермісу, виділення й інші тканини людини, які використовуються для визначення не тільки групової, а й статевої належності); судово-гістологічне (шматочки органів і тканин людини, що відбираються в процесі проведення основної судово-медичної експертизи трупа).

На практиці слідчі не завжди розуміють різницю між біологічними слідами та розмежуванням зазначених вище експертиз. Це призводить до повернення матеріалів про призначення експертиз і затягування строків кримінального провадження (прикладом може слугувати таке: за плямами бурого кольору, залишеними на одязі підозрюваного, потрібно провести судово-імунологічне дослідження, а за речовиною бурого кольору, залишеною на знарядді кримінального правопорушення – ножі, необхідно провести судово-цитологічне дослідження).

Не менш важливою є потреба у постановці основних питань, які будуть задані експерту, про наявність і характер пошкоджень. Діагноз вказується у висновках із використанням загальноприйнятої термінології. Часто характер травми встановлюється під час огляду відразу: рана, синець, садна. У деяких випадках можуть бути потрібні додаткові дослідження, наприклад рентгенографія для виявлення можливого перелому або ультразвукове дослідження при підозрі на пошкодження внутрішніх органів. В інших випадках може стати необхідною консультація спеціаліста вузького профілю, наприклад при підозрі на струс головного мозку – невролога, при встановленні причини зниження зору та його ступеня – окуліста, при підозрі на загрозливий викидень – акушера-гінеколога тощо.

Проаналізувавши слідчу практику, основними експертизами в галузі судової медицини, що призначаються під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, є: судово-медична експертиза трупа; судово-медична експертиза живої особи; судово-медичні експертизи за слідами біологічного походження (судово-імунологічна, судово-цитологічна, молекулярно-генетична експертизи), окремо виділяють (призначають залежно від специфіки і тяжкості кримінального правопорушення) комплексну медико-криміналістичну експертизу; у свою чергу, обов'язково призначають (за всіма категоріями злочинів проти життя і здоров'я особи)

судово-медичну експертизу за результатами слідчого експерименту, судово-психіатричну (судово-психолого-психіатричну) експертизу, судово-наркологічну експертизу.

При призначенні судово-медичної експертизи трупа предметна область експертного дослідження цієї категорії вбивств може бути різноманітна, конкретного вичерпного переліку не може бути, адже конкретне вбивство має свої специфічні ознаки і певні обставини, за яких воно було вчинене.

Обставини кримінального провадження експерт з'ясовує з постанови про призначення експертизи чи іншого документа слідства, в якому наводяться стислі дані про обставини виникнення травми, стан постраждалого після отримання ушкодження та інші відомості. За потреби слідчий надає експерту інші матеріали, необхідні для надання відповідей на поставлені запитання. З іншого боку, відомості про обставини події експерт отримує з медичних документів або під час опитування (Салтевський, 2005).

Крім того, судово-медична експертиза може бути призначена і стосовно підозрюваного у вчиненні вбивства, зокрема для виявлення на ньому тілесних ушкоджень, які могли утворитися в результаті боротьби з потерпілим. У цьому випадку експерту також ставляться запитання щодо кількості, характеру і локалізації тілесних ушкоджень, давності та механізму їх утворення (Волобуєв та ін., 2011). Вирішення цих питань має важливе значення, тому що в подальшому буде впливати на кваліфікацію кримінального правопорушення та хід досудового розслідування в цілому.

Залежно від складності вчиненого вбивства засудженими в місцях позбавлення волі може бути призначена комплексна медико-криміналістична експертиза. У складніших дослідженнях судово-медичний експерт не може одноосібно вирішити поставлені перед ним питання. У таких випадках слідчий призначає кілька експертів-лікарів у галузі судової медицини. Усі призначені для експертизи лікарі складають судово-медичну експертну комісію. Комісія обговорює поставлені органами розслідування або судом питання, що провадять необхідні первинні та додаткові дослідження підозрюваного. Якщо всі експерти, які входять до складу комісії, доходять єдиної думки, вони складають загальний висновок і підписують його. Якщо ж хтось з експертів не погоджується з думкою інших, хоча б з одного з питань, він пише свій окремих висновок, який передається слідчому, як і висновок інших експертів.

Комплексна експертиза передбачає участь спеціалістів різних галузей знань (наприклад, судово-медичного експерта, судового хіміка, експерта-автотехніка та ін.). При комплексній експертизі застосовуються медичні, криміналістичні, хімічні, фізичні, технічні й інші методи дослідження.

Окремим видом судово-медичної експертизи є молекулярно-генетична експертиза. Слід враховувати її нові можливості, що полягають у дослідженні слідів біологічного походження за допомогою генетоскопії – аналізу набору ДНК, за допомогою якого здійснюється індивідуальна ідентифікація осіб за мікроб'єктами та мікрослідами, такими як потожирові змиви, відбитки пальців рук, фрагменти волосся, каплі крові, слини та інші сліди біологічного походження. Як свідчить практика, в основі такої ідентифікації лежить ДНК-аналіз людини, що є найбільш ефективним і найбільш надійним з усіх відомих на сьогодні методів ідентифікації особи.

Під час розслідування вбивств, учинених, зокрема, засудженими в місцях позбавлення волі, необхідним є проведення судово-психіатричної або психолого-психіатричної (проводиться з підозрюваними, які не досягли повноліття) експертиз. За допомогою таких експертиз вирішуються питання щодо: наявності в підозрюваного якогось психічного захворювання чи розладу, його виду та впливу на керування своїми діями під час учинення вбивства; наявності у підозрюваного якогось психічного захворювання чи розладу, його виду та впливу на правильне сприйняття інформації, розуміння того, що відбувається, і можливості повідомлення його на досудовому слідстві; наявності такого захворювання на момент проведення експертизи; наявності у підозрюваного на момент учинення злочину стану психологічного афекту, який міг впливати на його свідомість і діяльність; наявності у підозрюваного особливостей, які могли сприяти протиправним діям; можливості усвідомлення неповнолітнім підозрюваним значення своїх протиправних дій з урахуванням рівня його психічного розвитку та стану здоров'я; можливості неповнолітнього підозрюваного керувати своїми діями з урахуванням рівня його психічного розвитку та стану здоров'я (Озар, 2016).

Призначення зазначених експертиз під час розслідування вбивств зазначеної категорії є обов'язковим, зважаючи не тільки на тяжкість цього виду кримінального правопорушення, а й на всебічність і неупередженість проведення досудового слідства у кримінальному провадженні взагалі.

Крім судово-медичних експертиз різного роду, слідчий під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі, призначає ще судово-криміналістичні експертизи, за допомогою яких вирішує питання індивідуальної або групової totoжності підозрюваного за відбитками пальців рук (судово-дактилоскопічна експертиза), босих ніг або взуття (судово-трасологічна експертиза), що має важливе значення для формування доказової бази. У цьому випадку дослідженню належать сліди різних видів, що залишені в різних місцях, наприклад бризки фонтануючої крові на стіні, закривавлені відбитки ніг на підлозі кімнати, об'ємні сліди на ґрунті тощо.

Важливе місце посідає судово-криміналістична експертиза цілого за частинами, в межах якої трасологія вирішує питання про totoжність частин об'єктів чи предметів. Найчастіше об'єктами порівняння є частини предметів, іншу частину яких вдалося виявити, наприклад при обшуках у підозрюваних. У цьому випадку встановлюється належність єдиного цілого й інших фрагментів частин (уламок клинка, що застряг у трупі, і частини леза ножа у підозрюваного; частини гудзиків, загублених на місці події, інших матеріалів, що збереглися на одязі підозрюваного, тощо).

Також потрібно звернути увагу на судово-криміналістичну експертизу холодної зброї, яка має значення у зв'язку зі способом учинення вбивств засудженими в місцях позбавлення волі, де знаряддям злочину можуть виступати ніж або інші колючо-ріжучі прилади побутового призначення. Основними питаннями, які вирішує зазначена експертиза, є: *чи є представлений предмет холодною зброєю; до якого типу, виду холодної зброї він належить; чи залишені сліди на перешкоді представленою холодною зброєю; чи складала раніше єдине ціле металевий уламок, виявлений у рані потерпілого, та клинок ножа, вилучений у підозрюваного, тощо.*

Окреме місце серед криміналістичних експертиз у цій категорії кримінальних проваджень відведено експертизі волокон і волокнистих матеріалів, яка визначає наявність і кількість накладень волокон з одягу підозрюваного на одяг потерпілого (зазначена ситуація може виникати, якщо потерпілий захищався, або, наприклад, у процесі нанесення ударів руками та ногами по тілу потерпілого). Зазвичай ці сліди виявляються під час оглядів місця події, їх дослідження потребує застосування спеціальних криміналістичних знань у формі судових криміналістичних експертиз.

В обов'язковому порядку слідчому необхідно дотримуватися послідовності призначення

експертиз. Так, наприклад, якщо на знарядді злочину – ножі – є сліди крові та сліди пальців рук, то послідовність повинна бути такою: спочатку призначається судово-цитологічна експертиза за слідами крові, оскільки вона перша за цим об'єктом (слідчий попереджає цитолога, що на рукоятці ножа можуть бути відбитки пальців рук, тому він повинен уважно робити змиви); після цього призначається судово-дактилоскопічна експертиза за слідами пальців рук; і вже в останню чергу призначається судово-криміналістична експертиза холодної зброї. Ця послідовність може бути змінена слідчим залежно від наявності, кількості або чіткості зазначених слідів.

Також для збереження строків кримінального провадження не потрібно чекати закінчення судово-цитологічної експертизи, після взяття змивів упакований експертом ніж можна направляти на наступну експертизу, а висновки забрати пізніше. Для прийняття такого рішення необхідно перед призначенням експертиз консультуватися з експертами та за кожним вилученим об'єктом складати алгоритм послідовності призначення експертиз.

При винесенні постанови про призначення відповідної експертизи та направлення матеріалів до експертної установи необхідно пам'ятати, що строки проведення судової експертизи обчислюються не з моменту винесення постанови, а з моменту отримання та реєстрації матеріалів в експертній установі.

ВИСНОВКИ. Отже, спеціальні знання використовуються слідчим під час розслідування кримінальних правопорушень завжди. Це обумовлюється тим, що власних можливостей і знань слідчого, доступних методів і технічних засобів пізнання, навичок застосування таких засобів і методів може бути недостатньо для ефективного збирання, аналізу, оцінки та використання інформації, встановлення конкретних фактів, виконання інших завдань тощо.

Необхідно зазначити, що під час використання спеціальних знань у процесі розслідування можуть виникати деякі труднощі, а саме: відсутність знань у слідчих щодо правильності і послідовності призначення експертиз, неповний перелік поставлених питань на вирішення експерта, неможливість отримання результатів у зазначений строк, непридатність об'єктів, що направляються на експертизу, через неналежне вилучення й упакування речових доказів, зокрема спеціалістами.

Необхідність обов'язкового залучення судових експертів полягає в тому, що експерт під час слідчих дій має допомогти слідчому не тільки кваліфіковано, наприклад, оглянути

труп, а й знайти сліди злочину (кров, волосся тощо), різні предмети (петля, зброя) та вилучити їх без ушкоджень. Для цього необхідне проведення в межах професійної підготовки спільних занять зі слідчими та експертами з

питань огляду місця події, правил вилучення і упаковки речових доказів, правил підготовки судових експертиз, а також забезпечення обміну досвідом між вказаними суб'єктами.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Авдеев М. И. Судебно-медицинская экспертиза трупа. М., 1976. 677 с.
2. Бічурін Р. Х. Методика розслідування умисних вбивств, вчинених з хуліганських мотивів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 237 с.
3. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків, 2000. 336 с.
4. Криміналістика / отв. ред. С. П. Митричев. М., 1973. 536 с.
5. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ, 2011. 504 с.
6. Озар В. Г. Методика розслідування катування (ст. 127 КК України) : монографія. Харків, 2016. 220 с.
7. Россинская Е. Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. *Журнал российского права*. 2001. № 5. С. 32–44.
8. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі). Київ, 2005. 588 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 3. 1128 с.

Надійшла до редакції: 15.01.2022

КИКИНЧУК В. В., МИШИНА К. Г. ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ УБИЙСТВ, СОВЕРШЕННЫХ ОСУЖДЕННЫМИ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

Важным фактором успешного расследования уголовных правонарушений является использование новейших достижений в области науки и техники при проведении следственных (розыскных) действий. В настоящее время преступники при совершении уголовных правонарушений пользуются новейшими достижениями естественных и технических наук, их действия и способы сокрытия преступлений становятся все более изобретательными. Для правоохранительной деятельности необходимы разнообразные знания, чтобы их полноценно и эффективно использовать в расследовании преступлений, а в дальнейшем и совершении правосудия. В нашей статье раскрыты сущность, содержание и особенности использования специальных знаний при расследовании убийств, совершенных осужденными в местах лишения свободы.

Ключевые слова: специальные знания, судебная экспертиза, убийство, места лишения свободы, уголовное преступление.

KIKINCHUK V. V., MISHYNA K. H. FEATURES OF THE SPECIAL KNOWLEDGE USE IN THE INVESTIGATION OF MURDERS COMMITTED BY CONVICTS IN PRISONS

Negative trends in the economy and social relations are slowing down the process of reforming the economic and financial system. The sharp restriction of state control and other negative phenomena that existed in our country have caused a significant increase in crime, especially its organized forms, resulting in a sharp increase in the number of particularly serious crimes against the person. A felony such as murder committed by a convict in prison is no exception.

These criminal offenses invariably cause a significant public response, because, firstly, a serious criminal offense is committed, such as murder, secondly, it is committed by convicts serving sentences, and thirdly, as a rule, this category of criminal offenses is committed in correctional facilities.

Convicts are persons with criminal experience who know the peculiarities of law enforcement agencies and have techniques for counteracting the investigation of criminal offenses, so the investigator faces the difficult task of identifying and exposing both the direct perpetrators and organizers (intermediaries) of such murders. That is why it is impossible to search for, record, seize and investigate the criminologically significant information about crimes of this kind necessary for the investigation and the court without the use of various special knowledge.

In addition, the continuous improvement of technical means and methods significantly expands the range of specialized knowledge, which, in turn, allows you to identify, record and

remove traces that were previously unavailable for research. However, the problem is that investigators are often not fully informed about the possibilities of using expertise in the investigation of criminal offenses. It should also be borne in mind that murder of this category is committed in a specific situation, namely in correctional facilities. All the above determined the relevance of the chosen research topic.

Key words: *special knowledge, forensic examination, murder, places of imprisonment, criminal offense.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кікінчук В. В., Мішина К. Г. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 47–55. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.05>.

Citation (APA): Kikinchuk, V. V., & Mishyna, K. H. (2022). Features of the special knowledge use in the investigation of murders committed by convicts in prisons. *Law and Safety*, 1(84), 47–55. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.05>.

ЄВГЕН ЮРІЙОВИЧ ПОДОРОЖНІЙ,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра трудового та господарського права;

 <https://orcid.org/0000-0003-1677-1937>,
e-mail: zhenya3455@gmail.com

**ВПЛИВ ПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ
ПОЛІЦІЇ НА ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ**

Спираючись на аналіз наукових поглядів учених, розкрито сутнісний зміст поняття «кваліфікація». З'ясовано, що кваліфікація – це комплексна характеристика працівника, яка включає в себе наявність у нього відповідного рівня освіти, а також професійних навичок, умінь, майстерності, досвіду виконання певних процесів і дій, що в сукупності характеризують його як досвідченого суб'єкта реалізації певного виду трудової діяльності. Наголошено, що фактично кваліфікація є фактором, який визначає, чи може особа виконувати роботу, наприклад проходити службу в поліції. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, яке закріплює правові засади підготовки та підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України. Розкрито особливості підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських у відповідних закладах вищої освіти. Аргументовано, що поліцейський, який пройшов відповідну підготовку, має більшу морально-психологічну, фізичну і теоретико-практичну готовність до проходження служби в поліції, а також подальшого кар'єрного зростання.

Ключові слова: первинна підготовка, кваліфікація, працівник, Національна поліція, конкурентоспроможність.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Формування України як держави, що буде конкурентоспроможною на європейській та світовій аренах, можливе тільки за умови існування на ринку праці конкурентоспроможних працівників. При цьому зазначене стосується абсолютно всіх категорій працівників, незалежно від того, в якій сфері суспільних відносин вони здійснюють свою трудову діяльність. Особливо актуальним зазначене, на нашу думку, є для правоохоронних органів, серед яких особливе, самостійне та незалежне місце належить Національній поліції України. Створення центрального органу виконавчої влади стало важливим кроком на шляху реформування всього правоохоронного сектору нашої країни. При цьому, на жаль, доводиться констатувати, що на перших етапах формування поліції до її складу не завжди потрапляли люди, які були професіоналами в цій сфері. На початковому етапі роботи поліції було виявлено низку проблем у сфері саме кадрового забезпечення поліції, що було пов'язано з низьким рівнем підготовки як самих поліцейських, так і низькою мотивацією громадян вступати до лав Національної поліції України. З огляду на це наразі важливим проблемним питанням, яке слід вирішити законодавцю, є підвищення конкурентоспроможності професії поліцейського взагалі та працівників поліції зокрема.

Незважаючи на велику кількість відмінностей, якими характеризується служба в поліції, кваліфікація працівників Національної поліції є вкрай важливим фактором їх успішної трудової діяльності. Постійний розвиток методів і засобів роботи поліції вимагає від її працівників високого рівня кваліфікованості, що, у свою чергу, є чинником їх конкурентоспроможності. У найбільш загальному і спрощеному розумінні кваліфікація – це характеристика особи, яка вказує на наявність у неї набору спеціальних умінь, навичок та досвіду, які виділяють її серед інших працівників і роблять більш конкурентоспроможним.

Зауважимо, що зміст конкурентоспроможності працівників Національної поліції України в умовах реформування правоохоронної системи держави має подвійний характер. З одного боку, її забезпечення має важливе значення для працівників поліції, а також осіб, які бажають здійснювати трудову діяльність у центральному органі виконавчої влади, адже сприяє їх постійному професійному та особистісному зростанню. З іншого боку, конкурентоспроможність забезпечує ефективне функціонування самих органів поліції, адже внутрішня конкуренція дозволяє підвищити якість роботи цього центрального органу виконавчої влади, а також відбирати осіб, яких може бути

підвищено на посаді, враховуючи їх досягнення в роботі і професіоналізм.

На сьогодні можна виділити велику кількість факторів, які впливають на конкурентоспроможність працівників Національної поліції, серед яких слід назвати чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру. Так, до об'єктивних чинників конкурентоспроможності належать: працездатність, наявність спеціальних знань, практичних умінь і навичок, диплома про вищу освіту та/або про підвищення кваліфікації тощо. У свою чергу суб'єктивними чинниками є: вік, стать, фізичні дані, психічний стан здоров'я, комунікабельність тощо. Що ж стосується працівників поліції, то, враховуючи специфіку їх трудової діяльності, а також завдання, які їм необхідно виконувати, важливим чинником їх конкурентоспроможності виступає первинна підготовка, а також підвищення кваліфікації. Зазначене пояснюється тим, що саме від освіченості та підготовленості правоохоронців залежить стабільність держави, а також якісне й ефективне функціонування всіх державних інституцій (Швець, 2017). Належним чином підготовлений працівник поліції здатний навіть у кризовій та небезпечній ситуації швидко приймати зважені й обґрунтовані рішення, що дозволять зберегти життя йому та оточуючих його людей. Крім того, беззаперечним є те, що лише професіонал, який володіє високим рівнем професійних, особистісних і ділових якостей, може підняти роботу Національної поліції України на якісно високий рівень, що забезпечить такий стан дотримання законності та правопорядку в суспільстві, за якого кожна людина в державі буде відчувати себе безпечно. Крім того, лише професіонал має реальну можливість просуватися по службі, створювати позитивний імідж цього центрального органу виконавчої влади, а отже, підвищувати рівень конкурентоспроможності професії поліцейського. З огляду на це важливим завданням законодавця є створити належні умови для підвищення рівня первинної підготовки поліцейських, а також подальшого підвищення рівня їх кваліфікації.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* представленого наукового дослідження полягає в тому, щоб за допомогою використання сучасних методів наукового пізнання та аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства з'ясувати, як саме впливає підготовка та підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України на їх конкурентоспроможність. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: розкрити

сутнісний зміст поняття «кваліфікація»; охарактеризувати положення чинного законодавства, яке закріплює вимоги до кваліфікації різних категорій працівників, у тому числі поліцейських; розглянути особливості первинної підготовки працівників поліції; встановити особливості підготовки майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання; з'ясувати специфіку підвищення кваліфікації працівників поліції.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу наукового дослідження становить сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дозволило комплексно підійти до вирішення завдань, які необхідно досягти на шляху до вказаної мети. Для того, щоб розкрити сутнісний зміст поняття «кваліфікація», було використано логіко-семантичний, а також аналітичний методи. Метод тлумачення правових норм застосовувався для того, щоб розкрити положення чинного законодавства, яке встановлює вимоги до кваліфікації різних категорій працівників, у тому числі поліцейських. Для розгляду особливостей первинної підготовки працівників поліції було використано формально-логічний метод. Встановити особливості підготовки майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання вдалося через використання формально-логічного методу. Метод документального аналізу було використано для того, щоб з'ясувати специфіку підвищення кваліфікації працівників поліції. У процесі підготовки наукового дослідження було використано ще низку загальнонаукових методів наукового пізнання, як-то: дедукція, індукція, класифікація тощо.

Науково-теоретичне підґрунтя представленої статті становлять праці фахівців у галузях трудового й адміністративного права. Крім того, було використано напрацювання фахівців з інших галузевих дисциплін, як-то: теорія держави і права, соціологія, психологія, філософія, економіка, теорії держави і права тощо. Нормативною основою роботи є положення загального та спеціального трудового законодавства, а також норми адміністративного законодавства, яке закріплює правові засади підготовки та підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України. Інформаційну та емпіричну основу роботи становлять узагальнення практичної діяльності закладів вищої освіти, які уповноважені здійснювати первинну підготовку поліцейських, а також підвищення кваліфікації останніх. У роботі було використано періодичні видання, а також

власний досвід роботи в закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що дослідження є одним із перших спроб комплексно, на основі використання сучасних методів наукового пізнання, а також аналізу поглядів учених і норм чинного законодавства України з'ясувати, як саме підготовка та підвищення кваліфікації працівників впливають на рівень їх конкурентоспроможності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Починаючи наукове дослідження, слід зауважити, що слово «кваліфікація» походить від англійського слова «*quality*» – якість. У словниковій та енциклопедичній літературі поняття «кваліфікація» розкривається таким чином: 1) ступінь придатності до якогось виду праці, рівень підготовленості; 2) ступінь професійної навченості працівника, тобто рівень підготовки, досвіду, знань, навичок, необхідних для виконання конкретного виду роботи; 3) сукупність знань і вмінь працівника, встановлена у формі присвоєння йому певної кваліфікації, звання, відповідного розряду, категорії або класу; 4) характеристика певного виду роботи, яка визначається залежно від її складності, точності й відповідальності (Ожегов, Шведова, 1997, с. 3–5). Відповідно до Юридичної енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка (2001) поняття «кваліфікація» розкривається як: володіння працівником необхідним і високим рівнем професійних знань, умінь і навичок, професійним досвідом; рівень первинної підготовки; особиста майстерність; психологічна та фізична готовність до виконання складних завдань, обумовлених специфікою роботи працівників поліції.

Таким чином, загальноетимологічні, а також енциклопедичні визначення пов'язують категорію «кваліфікація» із професійною діяльністю і надають їй значення системи притаманних суб'єкту такої діяльності навичок, знань, умінь тощо. Відповідно до норм чинного законодавства, зокрема Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р., «кваліфікація – це визнана уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання)»¹.

Згідно з іншими документами, наприклад Класифікатором професій «ДК 003:2010»,

термін «кваліфікація» тлумачиться як здатність виконувати завдання та обов'язки відповідної роботи (Семіга, Рашкевич, 2021). У Міжнародній стандартній класифікації професій/занять (ISCO-08) немає прямого відсилання до поняття «кваліфікація» при визначенні поняття «професія». Поняттям «кваліфікація» користуються тоді, коли йдеться про рівні умінь/майстерності як про здатність виконувати завдання та обов'язки певної роботи. Водночас у наукових розробках учених поняття кваліфікації варіюється. Наприклад, І. П. Лотова (1999) визначає її як володіння особою необхідним рівнем професійної освіти, наявність у неї особистих ділових, особистих якостей, а також прагнення до постійного покращення своєї професійної підготовки.

Натомість, О. В. Смирнов (1964) вважає, що під кваліфікацією слід розуміти ступінь оволодіння працівниками теоретичними знаннями і практичним навичками для виконання роботи за певною спеціальністю. Вчений наголошує, що «кваліфікація характеризує насамперед якісний бік здатності працівника до праці, вона дає можливість визначити, якої складності роботу він може виконувати».

Комплексне визначення поняття «кваліфікація» надає С. М. Прилипко (2009, с. 295–296) – це особистісна характеристика працівника, яка фактично відображає рівень знань, професійної готовності до виконання обов'язків, перелік яких обумовлюється посадою, родом занять, а також залежить від проходження атестаційних процедур працівниками. Цікаву думку пропонує Н. І. Шаталова (2006), яка вважає, що кваліфікація – це сукупність властивостей працівника, що характеризують обсяг його професійних знань і трудових навичок, якими він повинен володіти для здійснення трудової діяльності на конкретному робочому місці.

Комплексною є позиція Д. С. Корольова (2019), який вважає, що кваліфікація – це ступінь професійної навченості особи, що передбачає наявність у неї певного рівня знань, а також особливих ділових та професійних якостей, що дозволяють їй належним чином виконувати свої обумовлені посадою трудові обов'язки. Науковець цілком слушно аргументує, що поняття «кваліфікація» активно використовується у багатьох сферах суспільного життя: від освітнього процесу до фактичного виконання працівником своїх завдань і функцій. Крім того, зазначений термін широко використовується в чинному законодавстві, зокрема адміністративному, трудовому, медичному тощо. На певному етапі службової кар'єри кваліфікація

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 14.02.2022).

працівника є фактичним підтвердженням його готовності до кар'єрного просування по службі, визначенням фактичного рівня працездатності тощо.

Таким чином, кваліфікація – це комплексна характеристика працівника, яка включає в себе наявність у нього відповідного рівня освіти, а також професійних навичок, умінь, майстерності, досвіду виконання певних процесів і дій, що в сукупності характеризують його як досвідченого суб'єкта реалізації певного виду трудової діяльності. Фактично кваліфікація є фактором, який визначає, чи може особа виконувати роботу, наприклад проходити службу в поліції, та чи володіє вона для цього всіма суб'єктивними й об'єктивними показниками. При цьому рівень освіти працівника та обсяг його практичних знань і вмінь визначають рівень кваліфікації. Чим вища кваліфікація працівника, тим вищою є цінність та якість результатів його трудової діяльності. Однак визначним аспектом кваліфікації всіх категорій працівників, у тому числі поліцейських, є освіта та рівень обізнаності, тобто наявність ґрунтовних знань про виконувану роботу.

У роботі Національної поліції України освіта та необхідність навчання супроводжують працівників на шляху всієї службової кар'єри. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII працівниками центрального органу виконавчої влади можуть стати виключно ті особи, які досягли 18-ти річного віку, а також мають повну загальну середню освіту¹. На перший погляд, вимоги законодавства є цілком зрозумілими та чіткими щодо рівня необхідної освіти та, як наслідок, кваліфікації працівника поліції. Проте існують різні форми підготовки поліцейських, внаслідок чого нерівним є ступінь кваліфікації кожного з них.

Відповідно до стандартного порядку будь-яка особа, яка має загальну середню або вищу освіту, може бути прийнята на службу в поліцію. Згідно зі ст. 73 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII «поліцейські, які вперше прийняті на службу в поліцію, з метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними навчаль-

ними програмами (планами), затвердженими Міністерством внутрішніх справ України»².

Відповідно до відомчих нормативно-правових актів, зокрема Наказу Національної поліції України «Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції» від 16 лютого 2016 р. № 105, «професійна підготовка проводиться на базі вищих навчальних закладів МВС із специфічними умовами навчання та установ (закладів) Національної поліції, що діють для забезпечення організації відповідної спеціальної підготовки поліцейських, уперше прийнятих на службу в поліції, а також підвищення кваліфікації і перепідготовки молодшого складу поліції, проведення окремих видів службової підготовки поліцейських. Перелік навчальних дисциплін (предметів), час, відведений на їх вивчення, та строки підготовки визначаються відповідними навчальними програмами (планами), які розробляються кадровим підрозділом апарату Національної поліції, погоджуються із заінтересованими структурними підрозділами апарату Національної поліції та затверджуються керівництвом МВС. Форми організації професійної підготовки визначаються закладами, що здійснюють професійну підготовку, за погодженням з кадровим підрозділом апарату Національної поліції. Під час професійної підготовки слухачі розподіляються на навчальні групи, що складаються не більше ніж із 30 осіб, із числа яких призначається командир (керівник) навчальної групи. Після завершення курсу професійної підготовки поліцейський, якому надано дозвіл на проходження професійної підготовки за індивідуальним навчальним планом без відриву від служби, проходить підсумковий (вихідний) контроль»³.

Структуру програм первинної професійної підготовки складають численні науково-юридичні та практичні дисципліни. Із цього приводу багато дослідників одноставні в тому, що всю первинну професійну підготовку поліцейських можна розподілити на дві великі частини: загальнопрофесійну та професійно-теоретичну. Першу складають дисципліни, знання яких дозволяє сформулювати особистість

² Там само.

³ Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : МВС України 16.02.2016 № 105 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16> (дата звернення: 14.02.2022).

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 14.02.2022).

правоохоронця, а також створити сприятливі умови для належного виконання ним своїх посадових обов'язків у дусі дотримання принципів верховенства права, законності тощо.

Професійно-теоретична підготовка – це сукупність навчальних дисциплін, які «озброюють» слухачів знаннями стосовно організаційно-правових основ діяльності Національної поліції, основ кримінального права, кримінально-процесуальної діяльності поліції, превентивної поліцейської діяльності, особливостей документоведення у службовій діяльності, адміністративної відповідальності та провадження у справах про адміністративні правопорушення тощо (Бондаренко, 2017). Таким чином, первинна професійна підготовка поліцейських націлена на формування базових, стандартних знань і вмінь, які потрібні особі для провадження успішної трудової діяльності на посадах в органах та підрозділах поліції (Долгополова, 2016).

Водночас конкурентоспроможність поліцейських, які мають середню або вищу освіту за будь-якою спеціальністю та пройшли тільки первинну професійну підготовку, є вкрай низькою, адже такі працівники мають право відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII проходити службу в поліції, але не на всіх посадах. Так, наприклад, особи, які бажають проходити службу в органах та підрозділах Національної поліції України на посадах слідчих, повинні мати вищу освіту ступеня не нижче бакалавра за спеціальністю «Правознавство» або «Право», що підтверджується оголошеннями на сьогодні конкурсами на зайняття вакантних посад в органах та підрозділах поліції.

Отже, спираючись на вищевикладене, первинна професійна підготовка дає початковий рівень кваліфікації, що дозволяє особі досить ефективно та комфортно працювати в органах і підрозділах Національної поліції України, проте кадрові перспективи подібних працівників є усіченими. Водночас більш цільовим способом підготовки поліцейських, який наділяє їх більшим ступенем конкурентоспроможності, є підготовка в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зокрема у закладах вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України (далі – ЗВО МВС). Відповідно до Наказу МВС України «Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС» від 14 лютого 2008 р. № 62 ЗВО МВС «є державними навчальними закладами, які підпорядковані МВС, засновані і діють згідно із законодавством України, реалізують відповідно до наданої ліцензії (ліцензій) освітньо-професійні

програми підготовки фахівців за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечують навчання, виховання та професійну підготовку осіб з урахуванням нормативних вимог у галузі вищої освіти з метою задоволення освітніх потреб особи, суспільства і держави, а також здійснюють наукову і науково-технічну діяльність. Основною метою ЗВО МВС є забезпечення умов, необхідних для отримання особою вищої освіти, підготовка фахівців для органів і підрозділів МВС, інших органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій України. ЗВО МВС можуть створювати навчальні та навчально-наукові комплекси, які об'єднують на добровільних засадах споріднені факультети, інститути, філії, коледжі, технікуми, наукові та науководослідні інститути (лабораторії), інші підрозділи, які забезпечують підготовку, післядипломну освіту фахівців із певних напрямів підготовки (спеціальностей), наукові дослідження з актуальних проблем правоохоронної діяльності. У ЗВО, що здійснюють підготовку фахівців у галузі знань «Право», створюються юридичні клініки та забезпечується їх функціонування»¹.

На відміну від первинної професійної підготовки поліцейських, у межах якої особа отримує базові знання та навички, навчання у ЗВО МВС передбачають поглиблене вивчення основоположних і специфічних напрямів роботи органів та підрозділів Національної поліції України. Наприклад, у межах навчання в Одеському державному університеті внутрішніх справ передбачено вивчення таких навчальних дисциплін, як «Режим секретності», «Оперативно-розшукова діяльність», «Оперативно-розшукова тактика», «Оперативно-розшукове документування», «Кримінальна розвідка», «Негласна робота оперативного апарату», «Тактико-спеціальна підготовка», «Вогнева підготовка», «Спеціальна фізична підготовка», «Кримінальний аналіз», «Організація та проведення спеціальних операцій підрозділами Національної поліції України», «Управління в органах Національної поліції», «Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності», «Системний аналіз і прогнозування ризиків», «Особиста безпека і тактика самозахисту працівників Національної поліції України», «Поліцейська діяльність», «Досудове розслідування», «Негласні слідчі (розшукові) дії»,

¹ Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС : Наказ МВС України від 14.02.2008 № 62 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0193-08> (дата звернення: 14.02.2022).

«Криміналістичний профайлінг», «Особливості розслідування окремих видів злочинів», «Стресостійкість» тощо.

Крім того, підготовка поліцейських у ЗВО МВС включає в себе оволодіння широким спектром практичних навичок, що відбувається в межах проведення полісистемної практичної підготовки. Згідно з Наказом МВС України «Про затвердження Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України» від 27 червня 2013 р. № 621 невід’ємною частиною практичної підготовки поліцейських у ЗВО МВС є практика в комплектуючих підрозділах МВС України, що здійснюється з метою закріплення теоретичних знань, отриманих на певному етапі навчання відповідно до напрямку, спеціальності (спеціалізації), набуття та вдосконалення професійних навичок і вмінь. Ключовими видами практичної підготовки є ознайомча та навчальна практики, а також стажування, що є завершальним етапом підготовки майбутніх фахівців для здобуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня згідно з напрямом, спеціальністю та спеціалізацією навчання і проводиться після опанування теоретичної частини навчального плану та перед складанням державних іспитів чи виконанням дипломної роботи (проєкту)¹.

Таким чином, навчання у ЗВО МВС надає особі набагато більший спектр знань і навичок у сфері поліцейської діяльності. Кваліфікація осіб, які закінчили відповідний ЗВО, є об’єктивно вищою, тому що: по-перше, на відміну від осіб, які пройшли тільки первинну професійну підготовку, випускники ЗВО МВС отримують глибокі теоретичні знання у всіх ключових галузях права, що дозволяє сформувати в них стійку правову культуру та розуміння закономірностей і особливостей функціонування національної системи права; по-друге, ширшою є практична підготовка випускників ЗВО, адже в процесі навчання їх знайомлять із роботою всього поліцейського апарату та його структурних елементів; по-третє, підготовка поліцейських у ЗВО МВС продовжується протягом кількох років, що дозволяє сформувати психологічну і фізичну стійкість, тобто підготувати їх належним чином до служби в поліції.

¹ Про затвердження Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України : Наказ МВС України від 27.06.2013 № 621 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-13> (дата звернення: 14.02.2022).

Нарівні з підготовкою поліцейських, важливим чинником їх конкурентоспроможності є процес підвищення кваліфікації. У науці трудового права багато вчених акцентують увагу на особливостях процедури підвищення кваліфікації не тільки поліцейських, але й інших категорій працівників. Наприклад, В. А. Савченко (2009, с. 50) підвищення кваліфікації працівників тлумачить як професійно-особистісне і технічне навчання працівників, що дає можливість постійно розширювати та якісно вдосконалювати раніше здобуті професійні вміння та знання, необхідні для належного виконання ними своїх посадових обов’язків. Науковець вважає, що однією з форм підвищення кваліфікації персоналу з вищою освітою, що забезпечує безперервність підвищення кваліфікації працівника протягом його трудової діяльності в організації, є систематичне самостійне навчання керівників і фахівців (самоосвіта). Систематичне самостійне навчання керівників і фахівців здійснюється на основі індивідуального плану розвитку чи особистих цілей працівника, що затверджуються його безпосереднім керівником. Г. А. Єрмолаєва та Н. Г. Ласна (2018) вважають, що підвищення кваліфікації – це навчання з метою відновлення та розвитку умінь і знань, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, яке спрямоване на підвищення рівня загальної управлінської культури та спеціалізується в межах певної категорії посад і спеціалізації на окремих функціях, завданнях, повноваженнях. В. В. Самойленко (2019) трактує підвищення кваліфікації працівників як навчання, яке забезпечує вдосконалення та розвиток знань і вмінь, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності працівника. Л. С. Криворучко (2008, с. 84) вважає, що підвищення кваліфікації – це вид навчання, який спрямований на послідовне оволодіння новими знаннями та вдосконалення професійної майстерності, підвищення морально-ділових якостей, вивчення новітніх досягнень науки і техніки, використання позитивного досвіду в роботі. За тлумаченням З. С. Галавана (2009, с. 130), підвищення кваліфікації варто розуміти як набуття особою знань і навичок щодо виконання додаткових завдань та обов’язків у межах спеціальності.

Окремі науковці присвячували свої дослідження аналізу питання підвищення кваліфікації безпосередньо осіб, які знаходяться на державній службі. Д. І. Дзвінчук (1999, с. 15) визначає, що підвищення кваліфікації є цілеспрямованим, гнучким, активним і керованим

процесом, а розвиток компетентності є першочерговою зміною стану освіченості державного службовця, що управляється, корегується і забезпечується навчанням управлінських кадрів за відповідними програмами збагачення їх компетентності. С. М. Серьогін, Є. І. Бородін, Н. А. Липовська (2013) вважають, що підвищення кваліфікації та професійний розвиток полягає у формуванні в державних службовців якостей, професійно значущих знань, умінь і навичок, необхідних для виконання ними своїх посадових функцій та повноважень, реалізації прав і виконання посадових обов'язків. Підвищення кваліфікації державних службовців традиційно поєднує в собі професійно-кваліфікаційний та професійно-посадовий розвиток.

Окремо варто виділити думку А. Я. Кібанова (2013, с. 2899), який досліджує питання підвищення кваліфікації в межах публічної служби в цілому. Науковець під підвищенням кваліфікації розуміє систему організаційних, економічних, соціальних заходів, які розробляються і застосовуються відповідним суб'єктом управління в системі проходження публічної служби. Традиційно таким суб'єктом виступає служба управління персоналом. А заходи включають в себе добір, навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів, а також планування кар'єри й атестацію кадрів, а також формування кадрового резерву.

Таким чином, консолідуючи отримані відомості, можна зазначити, що в загальному вигляді підвищення кваліфікації – це додаткове навчання працівника, що має цільову орієнтацію та пов'язано з його безпосередньою професією. Інакше кажучи, підвищення кваліфікації призводить до розвитку знань і вмінь, якими працівник уже має володіти у зв'язку з виконуваною роботою. Саме в подібному аспекті підвищення кваліфікації інтерпретується у відомчих нормативно-правових документах поліції, а саме в Наказі МВС України «Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції» від 24 грудня 2015 р. № 1625. Згідно з положеннями останнього підвищення кваліфікації – це підвищення рівня готовності працівника поліції до виконання професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом набуття нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань. Наказом визначено, що підвищення кваліфікації виступає частиною післядипломної освіти поліцейських, завданням якої є: «а) навчання необхідним знанням і спеціальним навичкам для успішного вико-

нання обов'язків із забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності та інших службових завдань; б) удосконалення навичок управлінської діяльності, опанування методик навчання та виховання підлеглих, упровадження в практичну діяльність досягнень науки, передових форм і методів роботи, основ наукової організації праці; в) формування професійної самосвідомості працівників поліції, почуття відповідальності за свої дії, розуміння необхідності постійного вдосконалення своєї професійної майстерності з урахуванням специфіки діяльності в конкретних підрозділах поліції; г) навчання прийомам та засобам забезпечення особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, під час надзвичайних подій і в екстремальних умовах; г) удосконалення навичок працівників поліції поводження з вогнепальною зброєю, спеціальними засобами і спеціальною технікою, експлуатації транспортних засобів, засобів зв'язку; д) формування високої психологічної стійкості працівників поліції, розвиток у них спостережливості, пильності, пам'яті, мислення та інших професійно-психологічних якостей і навичок»¹.

Працівники поліції направляються на підвищення кваліфікації за потребою, але не рідше одного разу на три роки, а також перед призначенням на керівну посаду, в тому числі вищу керівну посаду, ніж займана. Підвищення кваліфікації поліцейських має два різновиди: «1) підвищення кваліфікації за професійними програмами (довгострокове); 2) короткострокове підвищення кваліфікації (спеціалізовані навчальні курси, тематичні семінари, семінари-практикуми, семінари-тренінги, інші види)»². Тривалість довгострокового підвищення кваліфікації визначається програмою обсягом не менше 72 академічних годин. Після успішного закінчення навчання за програмою довгострокового підвищення кваліфікації та успішного виконання завдань підсумкового контролю працівники поліції отримують свідоцтво про підвищення кваліфікації, яке долучається до особової справи. Результати навчання за програмами довгострокового підвищення кваліфікації ураховуються працівникам поліції

¹ Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції : Наказ МВС України від 24.12.2015 № 1625 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16> (дата звернення: 14.02.2022).

² Там само.

під час їх атестації для визначення перспектив їх подальшого просування по службі, у тому числі для призначення на керівну посаду, у тому числі вищу керівну посаду, ніж займана»¹.

Щодо короткострокового підвищення кваліфікації працівників поліції, то воно може здійснюватися за місцем несення служби поліцейського з обов'язковим залученням науково-педагогічного та педагогічного (викладацького) складу навчальних закладів, що здійснюють післядипломну освіту працівників поліції. За результатами короткострокового підвищення кваліфікації працівникам поліції видається сертифікат про короткострокове підвищення кваліфікації, який також долучається до особової справи².

ВИСНОВКИ. Проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що поліцейський, який пройшов підготовку в закладах вищої освіти Міністерства внутрішніх справ зі специфічними умовами навчання, «на виході» має більшу морально-психологічну, фізичну і теоретико-практичну готовність до проходження служби в поліції, а також подальшого кар'єрного зростання. Адже він (поліцейський) володіє всім необхідним інструментарієм для зайняття будь-якої посади в органах та підрозділах Національної поліції України. Спосіб підготовки працівника поліції прямо впливає на його здатність конкурувати з іншими поліцейськими в процесі своєї службової кар'єри. Від рівня отриманої кваліфікації у процесі первинного навчання залежить можливість працівника поліції займати більш високооплачувані та ширші за обсягом повноважень посади в органах та підрозділах Національної поліції України. У свою чергу, до фахової підготовки

правоохоронців слід віднести бездоганне оволодіння специфікою вогневих, фізичних, поведінкових, криміналістичних, юридичних, криміналістичних, комп'ютерних, лінгвістичних, водійських, управлінських та інших умінь, знань і навичок.

Що ж стосується підвищення кваліфікації працівника поліції, то вона є додатковим елементом його професійної підготовки, який відбувається паралельно з основною службовою діяльністю та націлений на її вдосконалення. У межах підвищення кваліфікації здійснюється розвиток умінь і навичок, а також доповнення знань працівника поліції з метою забезпечення виконання ним своїх службових обов'язків ще більш якісно й ефективно. Крім того, підвищення кваліфікації впливає на службову кар'єру поліцейського, адже результати подібного навчання відповідним чином оформлюються та заносяться до особової справи. Проходження поліцейським підвищення кваліфікації покращує його конкурентоспроможність і дає більше шансів бути призначеним на вищі керівні посади.

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що кваліфікація працівника нерозривно пов'язана із процесом його професійного навчання, оволодінням новими навиками, вміннями, а також отриманням спеціальних знань. Дослідження нормативно-правової бази свідчить, що чим вищий рівень освіти має поліцейський, тим вище його цінність для органів і підрозділів Національної поліції України. У сукупності вказані фактори дозволяють конкурувати з іншими поліцейськими в питанні професійних перспектив та можливості обіймати керівні посади.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Богиня Д. П., Грішнова О. А. Основи економіки праці : навч. посіб. Київ, 2002. 313 с.
2. Бондаренко В. В. Особливості програм первинної професійної підготовки працівників Національної поліції України. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. Вип. 25. С. 43–49.
3. Галаван З. С. Особливості правового регулювання праці слідчих ОВС як суб'єктів трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 200 с.
4. Година М. А. Зміст, структура та значення професійного розвитку державних службовців у системі заходів організаційно-правового забезпечення публічної служби в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31 (70), № 2. С. 18–23.
5. Дзвінчук Д. І. Психологометодичні засади розробки програм підвищення кваліфікації державних службовців (освітня сфера) : автореф. дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.05. Київ, 1999. 20 с.
6. Долгополова М. М. Окремі питання професійної підготовки поліцейських // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ : Ліра-ЛТД, 2016. С. 178–180.

¹ Там само.

² Там само.

7. Єрмолаєва Г. А., Ласна Н. Г. Підвищення кваліфікації державних службовців в умовах євроінтеграції України. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (2). С. 983–986.
8. Кібанов А. Я. Складові організаційно-економічного механізму формування системи управління персоналом організації. *Концепт*. 2013. Т. 3. С. 2896–2900.
9. Корольов Д. С. Кваліфікація працівника як базова категорія управління персоналом на засадах компетентнісного підходу. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 39 (1). С. 94–98.
10. Криворучко Л. С. Організація професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 209 с.
11. Лотова И. П. Психологические условия эффективности профессиональной деятельности работников социальных служб. М., 1999. 127 с.
12. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М., 1997. 944 с.
13. Прилипко С. М. Трудове право України : підручник. Харків, 2009. 728 с.
14. Реформування професійного навчання державних службовців в Україні: проблеми та перспективи : монографія / С. М. Серьогін, Є. І. Бородін, Н. А. Липовська та ін. Київ, 2013. 112 с.
15. Савченко В. А. Розвиток персоналу. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 4. С. 50–55.
16. Самойленко В. В. Підвищення кваліфікації персоналу на прикладі провідних країн світу. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2019.5.33>.
17. Семигіна Т., Рашкевич Ю. Базові поняття системи кваліфікацій у контексті трансформації освітньої парадигми // Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук / за ред. М. А. Голденблат. Київ : Європейська наукова платформа, 2021. С. 3–20.
18. Смирнов О. В. Природа и суть права на труд в СССР. М., 1964. 210 с.
19. Шаталова Н. И. Квалификация // Социология труда. Теоретико-прикладной толковый словарь / отв. ред. В. А. Ядов. СПб., 2006. С. 256–258.
20. Швець Д. В. Первинна професійна підготовка як необхідна правова вимога до підготовки поліцейських. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 103–112.
21. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ, 2001. Т. 3: К–М. 792 с.

Надійшла до редакції: 18.02.2022

ПОДОРОЖНИЙ Е. Ю. ВЛИЯНИЕ ПОДГОТОВКИ И ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РАБОТНИКОВ ПОЛИЦИИ НА ИХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ

Опираясь на анализ научных взглядов ученых, раскрыто сущностное содержание понятия «квалификация». Выяснено, что квалификация – это комплексная характеристика работника, которая включает в себя наличие у него соответствующего уровня образования, а также профессиональных навыков, умений, мастерства, опыта выполнения каких-либо процессов и действий, которые в совокупности характеризуют его как опытного субъекта реализации определенного вида трудовой деятельности. Фактически квалификация является фактором, который определяет, может ли лицо выполнять труд, например проходить службу в полиции. Осуществлен анализ норм действующего законодательства, определяющего правовые основы подготовки и повышения квалификации работников Национальной полиции Украины. Раскрыты особенности подготовки и повышения квалификации полицейских в соответствующих ЗВО. Аргументировано, что прошедший соответствующую подготовку полицейский имеет большую морально-психологическую, физическую и теоретико-практическую готовность к прохождению службы в полиции, а также дальнейшему карьерному росту.

Ключевые слова: *первичная подготовка, квалификация, работник, Национальная полиция, конкурентоспособность.*

PODOROZHNIY YE. YU. THE IMPACT OF TRAINING AND RETRAINING OF POLICE OFFICERS ON THEIR COMPETITIVENESS

Based on the analysis of scientists' scientific views, the meaning of the concept of "qualification" has been revealed. It has been found that the qualification is a complex characteristic of the employee, which includes the presence of the appropriate level of education, as well as professional skills, abilities, skills, experience in performing certain processes and actions, which together characterize them as an experienced subject of a certain type of work. In fact, qualifications are a factor that determines whether a person can perform a job, such as serving in the police.

Emphasis is placed on the fact that the initial professional training provides an initial level of qualification, which allows to work quite efficiently and comfortably in the bodies and units of the National Police of Ukraine, but the personnel prospects of such employees are truncated.

An analysis of the current legislation, which determines the legal basis for training and retraining of employees of the National Police of Ukraine has been carried out. The peculiarities of training and advanced training of police officers at higher education institution have been revealed.

It has been established that the training of a police officer is an additional element of his/her professional training, which takes place in parallel with his/her main service activity and is aimed at its improvement. As part of in-service training, skills and abilities are developed, as well as the knowledge of a police officer is supplemented in order to ensure that he/she performs his/her duties even more efficiently and effectively. In addition, professional development affects the career of a police officer, as the results of such training are properly designed and recorded in the personal file. It has been stated that the qualification of the employee is inextricably linked with the process of their professional training, acquisition of new skills, abilities, as well as the acquisition of special knowledge. The study of the legal framework has showed that the wider the level of education a police officer has, the higher his/her value to the bodies and units of the National Police of Ukraine. Taken together, these factors allow them to compete with other police officers in terms of professional prospects and opportunities to hold senior positions.

Key words: *initial training, qualification, employee, National Police, competitiveness.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Подорожній Є. Ю. Вплив підготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції на їх конкурентоспроможність. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 56–65. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.06>.

Citation (APA): Podorozhnii, Ye. Yu. (2022). The impact of training and retraining of police officers on their competitiveness. *Law and Safety*, 1(84), 56–65. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.06>.

ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ КОБКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),
кафедра публічного управління та адміністрування;

 <https://orcid.org/0000-0002-3121-0823>,
e-mail: evgeniykobko@gmail.com

ДО ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено проблемам оптимізації критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави. На основі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства України виокремлено перелік критеріїв, за якими необхідно оцінювати ефективність забезпечення національної безпеки України. Названі критерії запропоновано поділити на чотири великі групи: фінансові, соціально-культурні, політичні, показники бойової готовності армії. Удосконалено перелік критеріїв, за якими необхідно оцінювати ефективність забезпечення національної безпеки, а також здійснено їх класифікацію.

Ключові слова: оцінка, оцінювання, критерії, забезпечення, національна безпека, показники.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Забезпечення національної безпеки України є складною за своєю сутністю і змістом діяльністю. Для того, щоб оцінити, наскільки ефективною є робота законодавця у відповідному напрямі, необхідно використовувати систему показників (критеріїв). Ефективність вказує на те, наскільки оптимально було використано наявні фінансові, матеріально-технічні та людські ресурси на шляху досягнення необхідного рівня національної безпеки. Щоб встановити, наскільки забезпечення національної безпеки є ефективним, його необхідно належним чином об'єктивно оцінити. Оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки України є здійснюваною у встановленому порядку діяльністю уповноважених суб'єктів, яка спрямована на те, щоб встановити, наскільки заходи, які реалізуються державою у відповідному напрямі, а також пов'язані з ними фінансові, матеріально-технічні та людські витрати, відповідають поставленій меті.

Окремі проблемні питання, пов'язані з оцінюванням ефективності забезпечення національної безпеки держави, досліджувалися в наукових працях низки провідних правників. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових досліджень національної безпеки держави, проблемні питання, пов'язані з оцінюванням ефективності забезпечення національної безпеки держави, залишаються недостатньо вивченими.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є сформулювати авторське бачення

критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: здійснити аналіз наукових поглядів учених, які присвячували свої дослідження питанню оцінки забезпечення національної безпеки; виділити перелік критеріїв цього оцінювання та надати їм характеристику.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічна основа дослідження визначена з урахуванням тематики статті і пояснюється використанням загальнонаукового системного методу та спеціальних правових методів: аналізу, синтезу, системного, бібліотечного, формально-правового.

Системний підхід дозволив охарактеризувати національну безпеку та оптимізацію критеріїв оцінювання ефективності її забезпечення в державі як найважливішу гарантію розвитку будь-якої країни.

За допомогою методів аналізу та синтезу була отримана реальна інформація щодо сучасного стану оптимізації критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави, а також встановлений взаємозв'язок між різними елементами національної безпеки. Необхідні дані та інформація були зібрані бібліотечним методом, зокрема за допомогою системного аналізу наукових статей, вебсайтів, що стосуються теми дослідження. Дослідження проводилося шляхом посилання на наукові праці та існуючі документи, що стосуються дискурсу, а також вивчення правових джерел.

Використання формально-правового методу дозволило охарактеризувати існуючу ситуацію, пов'язану з низкою проблем, що виникають при вдосконаленні оптимізації критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У наш час украї важливо, щоб якомога більше політичних і державних діячів в економічно розвинених, ліберально-демократичних країнах світу краще розуміли те, що гармонія та стабільність у сфері національної і міжнародної безпеки має встановлюватися не тільки мирними умовляннями агресорів і правопорушників, але й змушенням їх поважати основоположні права і свободи людини та громадянина. Основою будь-яких стандартів національної та міжнародної безпеки є готовність держав належно виконувати і, якщо це потрібно, захищати прийняті і погоджені ними ж стандарти. Відповідно до спостережень численних дослідників сьогодні рівень національної та міжнародної безпеки не є стабільним, адже постійно потерпає від злочинів і правопорушень, учинюваних злочинними і терористичними організаціями, а також, що є найбільш небезпечним, авторитарними режимами (Komarnytskyi et al., 2021, pp. 547–548).

Зазначимо, що ані науковці, ані законодавець не сформулювали єдиного підходу щодо критеріїв, за якими має здійснюватися оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки України. Тож, на нашу думку, перш за все, слід виділити фінансово-економічні критерії для визначення рівня тінізації економіки. Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод для розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Вона є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб. Вирішення цих проблем – серйозний виклик для України (Бочі, Поворозник, 2014). Наразі динаміка тіньової економіки є наслідком складної ситуації, в якій опинилася країна під час коронакризи. Детінізація економіки є одним з основних критеріїв ефективності впроваджуваних реформ і сприйняття їх суспільством. Відповідно, єдиним ефективним механізмом детінізації економіки країни є створення сприятливих умов для діяльності суб'єктів ринку в легальному секторі завдяки поліпшенню інвестиційного та бізнес-клімату в країні та створенню такого інституційного

середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною. При цьому належні умови та середовище неможливо створити доти, доки не будуть подолані системні чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні. Основними серед них є: а) низький рівень захисту прав власності; б) недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначають недостатню ефективність гілок судової системи), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї; в) високий рівень корупції в країні; г) наявність територій, непідконтрольних уряду, утворених у ході збройного конфлікту на території країни, та, як наслідок, зростання «потенційних можливостей» для застосування схем контрабанди товарами.

У першому півріччі 2021 р. рівень тіньової економіки становив 31 %. У липні-грудні 2021 р. – також 31 %. При цьому за електричним методом оцінювання тінізації економіки рівень зріс за рік з 26 % до 28 % ВВП, а за монетарним методом – з 31 % до 33 %. У Міністерстві економіки зазначили, що майже всі види економічної діяльності виявили тенденцію до зниження рівня тіньової економіки. Найбільш суттєвим зменшення частки тіньового сектора було у сфері операції з нерухомістю – з 46 % до 36 % ВВП. У переробній промисловості рівень «тіні» знизився з 34 % до 26 %, у видобувній – з 43 % до 34 %. Рівень тіньової економіки також знизився у сфері транспорту та логістики – з 52 % до 45 %, оптової та роздрібної торгівлі – з 26 % до 20 %, сільського, лісового та рибного господарства – з 24 % до 20 %. У двох видах економічної діяльності рівень «тіні» все ж таки виріс: фінанси та страхування – з 29 % до 32 %, будівництво – з 25 % до 26 %¹.

Наступним критерієм є рівень ВВП країни на душу населення. Останній дозволяє порівнювати купівельну спроможність різних світових економік між собою. Це показник того, скільки коштують вироблені продукти країни, поділені на населення, якби всі країни використовували долар або якби воно продавалось у США. Ось саме за цим показником ми можемо точно побачити якість життя в Україні. В Україні за 2019 р. цей показник – 13341 долар, а в Індії – 6996 доларів. Якщо рахувати за показником ВВП на душу населення за ПКС, то

¹ Як змінювався рівень тіньової економіки в Україні // Слово і діло : сайт. 07.12.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/07/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsvya-riven-tinovoyi-ekonomiky-ukrayini> (дата звернення: 02.02.2022).

українці майже у два рази багатші. Звісно, якщо порівнювати з країнами Європи, ситуація буде не така оптимістична (Вальд, 2021). Для збільшення ВВП влада може зменшувати податки. Зменшення податків – це збільшення доходів та витрат населення. Також зростання ВВП стимулює здешевлення кредитів – населення більше кредитується та, власне, більше витрачає. Ще одна з основних умов зростання ВВП – стабільність. Коли населення боїться за майбутнє, воно менше витрачає, а коли населення не боїться економічного краху, гроші «з-під матрацу» витрачаються на придбання певних матеріальних благ.

Отже, проведений вище аналіз дає змогу констатувати, що фінансово-економічні показники мають надважливе значення з точки зору оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки. Разом із тим виключно за ними не можна оцінити стан відповідної сфери, а тому важливого значення набувають чинники соціально-культурного, політичного характеру тощо. Аналізу останніх і приділимо увагу далі.

У першу чергу, слід назвати показник демографічної ситуації в країні. Демографія – це наука про закономірності відтворення населення в суспільно-історичній обумовленості цього процесу. За допомогою демографічного прогнозу здійснюється розрахунок чисельності і віково-статевої структури населення регіону на підставі фактичної структури та наявного або прогнозованого рівня народжуваності та смертності в різному віці (Прохоров и др., 1989, с. 376). Коли демографічні процеси перебувають у межах нормального стану, то спостерігається демографічна безпека. В іншому випадку виникає порушення демографічного розвитку та демографічна небезпека, можливі демографічні ризики. Високий рівень демографічних загроз та їхня тривала дія сприяє виникненню демографічних втрат. Тому запропонована система дасть можливість згрупувати і проаналізувати загрози демографічній безпеці та виявити найбільші з них (Цвігун, 2017, с. 558).

Окрему увагу в розрізі розгляду вказаного критерію слід приділити коефіцієнту депопуляції. Під депопуляцію мається на увазі саме негативна величина природного приросту населення, тобто перевищення кількості померлих над кількістю народжених. Наявна ситуація в Україні сприяє зменшенню чисельності населення за рахунок як природних, так і зовнішніх причин (бойові дії на Донбасі, еміграція тощо). Для поліпшення демографічної ситуації зазвичай застосовується система ад-

міністративних, пропагандистських, економічних, медичних та інших заходів, спрямованих на зміну природного руху населення – підняття рівня народжуваності та зменшення рівня смертності. Одним із впливових важелів активізації народжуваності є зростання рівня життя (і, відповідно, оптимістичні очікування) населення, зниження якого в Україні чітко корелює зі зростанням коефіцієнта депопуляції (Гришнова, Харазішвілі, 2019).

У контексті розгляду соціально-культурних критеріїв оцінювання забезпечення національної безпеки слід розглянути рівень правової свідомості суспільства та культурного розвитку. Відповідно до точки зору В. Л. Ортинського та І. В. Ряшко (2006, с. 149), правова свідомість – це форма суспільної свідомості, яка розглядається як система правових ідей, теорій, поглядів, понять, уявлень, почуттів, основаних на знанні існуючого права, ставленні до нього і його норм, а також на поглядах і уявленнях про бажане право. Правова свідомість – це відображення у свідомості індивіда характеру, специфіки й сутності права в регулюванні суспільно-правових відносин. У своїй дисертаційній роботі І. В. Ряшко (2006) вказує, що необхідною передумовою виникнення правосвідомості є знання про право. Якщо ці знання відсутні, то у свідомості індивіда не може виникнути ніяких понять, поглядів, уявлень про право. Отже, правова свідомість без знань про існуюче право неможлива. Це теоретичне положення має важливе значення в аспекті формування правової свідомості і правової культури у правоохоронців. Правова свідомість, як узагальнює вчена, – складне структурне утворення, що об'єднує правосвідомість суспільства, соціальних груп й індивідів. У ньому тісно пов'язані та переплітаються правова ідеологія і соціальна психологія; воно має гносеологічні, регулюючі, моделюючі та прогностичні якості. Аналізуючи правову свідомість, слід наголосити, що вона є багаторівневим системним утворенням, що містить велику кількість елементів, які утворюють складну структуру.

Наступним показником є національна згода та єдність. Національна єдність, на переконання Д. Растоу (1996), є результатом не стільки суспільних настанов і переконань, скільки небайдужості та взаємодоповнення. Крім того, консенсус має додатковий сенс, що припускає усвідомленість переконання та обдуманість згоди. На думку Д. Растоу, попередня умова переходу до демократії реалізується тоді, коли національна єдність визнається на несвідомому рівні, коли вона

сприймається як щось природне. Дослідник вважає, що для демократії не потрібно якогось мінімального рівня економічного розвитку та соціальної диференціації. Економічні та соціальні фактори входять у модель лише опосередковано як можлива основа національної єдності або ж глибинного конфлікту (Карагіоз, 2014).

Відчуття особистої захищеності особи є суб'єктивним показником забезпечення національної безпеки. Конституція України у ст. 3 закріпила, що утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Із цією метою в Україні утворено низку правоохоронних та правозастосовних органів, які відповідно до покладених на них завдань повинні сприяти реалізації прав, свобод, законних інтересів громадян, охороняти та захищати їх від протиправних дій, сприяти їх відновленню у випадку порушення. Також чинне законодавство передбачає відповідальність за порушення прав і свобод людини (Serohin et al., 2021, pp. 172–173).

Особиста безпека – це стан захищеності життя та здоров'я людини, її ідеалів, цінностей, інтересів від небезпечних впливів, то суспільна безпека – сукупність суспільних, недержавних структур, що діють у різних сферах безпеки (Дубенко, 2009). Особиста безпека є результатом реалізації комплексу заходів, спрямованих на зниження рівня професійного ризику до реально можливого мінімуму, що дозволяє гарантувати збереження життя і здоров'я, нормального психічного стану та дієздатності працівника при високій ефективності вирішення ним професійних завдань (Сич, 2016). Указаний вище показник також впливає на інший рівень підтримки населенням держави. Останній виявляється за допомогою проведення опитувань та анкетувань. Так, серед державних і суспільних інститутів найчастіше довіра висловлюється до Збройних Сил України (69 % опитаних), Державної служби з надзвичайних ситуацій (65 %), церкви (62,5 %), Державної прикордонної служби (60 %), волонтерських організацій (60 %), Національної гвардії України (60 %), ЗМІ України (52,5 %), Президента України (51,5 %), добровольчих батальйонів (51 %). Недовіра найчастіше висловлюється ЗМІ Росії (82 % опитаних), державному апарату (чиновникам) (77 %), судовій системі загалом (76 %), комерційним банкам (71,5 %), місцевим судам (71 %), політичним партіям (70 %), прокуратурі (68 %), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (66 %), Національному антикорупційному бюро України (65 %), Верховній Раді України

(65 %), Національному агентству з питань запобігання корупції (65 %) ¹.

Наступною групою показників є політичні, до яких необхідно віднести:

- стабільність і ефективність державної політики (внутрішньополітична стабільність). Стабільність – це нормальне функціонування політичної системи, всіх її структур та інститутів, відсутність збоїв у механізмах державної влади, її достатня авторитетність. Стабільність виявляється також у суворому дотриманні та виконанні законів, інших регулюючих нормативних актів, використаних стосовно мирних, ненасильницьких форм політичної боротьби. Об'єктивною стабілізацією та її складовою частиною є відсутність політичного напруження в суспільстві. Стабільність виступає оцінкою стану політичного життя всередині держави, а також у системі міжнародних відносин (Горлач, Кремень, 2009). Створення умов для нормального функціонування громадських інститутів та владних структур, незалежно від існуючого режиму, є найважливішою функцією політичного керівництва і державного управління. Стабільність стосується всіх сфер політичного та громадського життя. Стабільність – інтеграція людей задля досягнення певної мети, вирішення тих чи інших проблем на базі розподілу праці та обов'язків;

- стійкість для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз;

- рівень демократизму. Об'єктивне вимірювання демократії залишається ще невирішеною науковою проблемою. Разом із тим пошук ефективного підходу до оцінювання демократичності політичної системи є актуальним для нашої держави. Він має сприяти з'ясуванню точних координат розташування України на шляху демократичних перетворень, а також визначенню проблемних питань, що стримують рух на цьому шляху, та можливих способів їх вирішення (Андрійчук, 2012). Зараз результати вимірювання є достатньо формальними і не можуть відобразити

¹ Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020 р. соціологія) // Разумков центр : сайт. 24.02.2020. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r> (дата звернення: 02.02.2022).

особливості політичної системи конкретної країни, причини, які впливають на певний стан демократичних інститутів та процедур, динаміку розвитку демократичного процесу. Відповідно, результати цих вимірювань мають співставлятися з результатами інших досліджень, що враховуватимуть специфіку політичної практики конкретних країн;

– сформованість і дієвість законодавчої бази правової держави.

Останню групу показників, якій ми приділимо увагу в розрізі представленої проблематики, є критерії бойової готовності армії. Сутність бойової готовності військових частин і підрозділів полягає в їх боєздатності, що визначається сукупністю бойових можливостей щодо виконання визначених завдань відповідно до функціонального призначення. Боєздатність залежить від багатьох факторів, зокрема укомплектованості і бойового вишколу особового складу та підрозділів в цілому, забезпеченості і стану боєготовності озброєння та військової техніки, а також наявності і фактичного стану, необхідних для виконання завдань матеріально-технічних засобів. Боєготовність озброєння та військової техніки визначається ступенем її підготовленості до застосування (використання) під час виконання визначених для військової частини бойових завдань (Звонко, 2021).

Крім зазначеного вище, важливим показником є рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення армії. Беззаперечним є той факт, що боєготовність армії є фактично неможливою без достатнього фінансування. Важливим чинником є якість кадрового забезпечення як керівного, так і рядового складу армії. Імідж збройних сил є певною системою взаємовідносин між військовиками і суспільством, основними елементами формування якої є: офіційна політика держави у сферах оборони і військового будівництва; функції, які виконують збройні сили в державі й суспільстві; інформаційна політика та пропагандистська діяльність держави у справі популяризації військової служби; корпоративна культура військовослужбовців; рекламна та PR-діяльність військових структур; досвід спілкування громадян з армійськими структурами або їх представниками. Для оптимізації процесу формування позитивного іміджу

армії необхідна ефективна стратегія його створення. Стратегія формування позитивного іміджу армії – це план, який поєднує пріоритетні завдання, засоби, форми, методи, ресурси, а також послідовність заходів для досягнення позитивних іміджевих характеристик збройних сил як державного інституту (Данилов, 2009, с. 90).

ВИСНОВКИ. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що на сьогодні ані в науковій літературі, ані на законодавчому рівні не сформовано єдиного підходу щодо критеріїв, за якими має здійснюватися оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки в Україні. Проведений аналіз дав змогу здійснити класифікацію відповідних критеріїв, які найбільш доцільно поділити на такі групи:

1) фінансово-економічні критерії, до яких слід віднести: рівень тінізації економіки; рівень ВВП країни на душу населення; співвідношення державного боргу до ВВП; середній рівень заробітної плати в державі;

2) соціально-культурні критерії: демографічна ситуація в країні (коефіцієнт депопуляції); рівень правової свідомості суспільства та культурного розвитку; національна згода та єдність; відчуття особистої захищеності особи; рівень підтримки населенням держави;

3) політичні показники: стабільність і ефективність державної політики (внутрішньополітична стабільність); стійкість для забезпечення високого рівня готовності суспільства й держави до реагування на широкий спектр загроз; рівень демократизму, сформованість і дієвість законодавчої бази правової держави;

4) показники бойової готовності армії: стан збройних сил, їхня боєздатність і боєготовність; матеріально-технічне, фінансове забезпечення військ; достатність кадрового забезпечення.

Перелік указаних критеріїв не є вичерпним, адже їх може бути розширено цілою низкою показників, які залежать безпосередньо від напрямку національної безпеки. Ці критерії є об'єктивним відображенням того, наскільки ефективною є діяльність законодавця у відповідному напрямі. Крім того, здійснення відповідного оцінювання вимагає застосування різних методик: опитування, математичне моделювання, прогнозування тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андрійчук Т. Вимірювання демократії: теоретичні та емпіричні підходи. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 3–11.
2. Бочі А., Поворозник В. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання // Міжнародний центр перспективних досліджень : сайт. 2014. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf (дата звернення: 02.02.2022).

3. Вальд Б. Що таке ВВП: як і навіщо його рахують, та чому цей показник такий важливий // Український портал : сайт. 15.02.2021. URL: <https://ucarp.io/vvp/> (дата звернення: 02.02.2022).
4. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику : підручник. Київ, 2009. 840 с.
5. Грішнова О. А., Харазішвілі Ю. М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2 (36). С. 65–80.
6. Данилов В. Особливості формування іміджу Збройних Сил України. *Політичний менеджмент*. 2009. № 5 (38). С. 88–95.
7. Дубенко О. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення безпеки особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2009. 224 с.
8. Звонко В. Раптом війна, а техніку здали в ремонт // Ukrainian Military Pages : сайт. 17.05.2021 URL: <https://www.ukrmilitary.com/2021/05/pnk--tneu.html> (дата звернення: 02.02.2022).
9. Карагіоз Р. С. Політична згода та політична єдність як попередні умови демократизації у перехідних суспільствах. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 187–193.
10. Ортинський В. Л., Ряшко В. І. Актуальні проблеми виховання курсантів у вищих навчальних закладах системи МВС України. Львів, 2006. 272 с.
11. Растоу Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Политические исследования*. 1996. № 5. С. 5–15.
12. Ряшко О. В. Законність у контексті профілактики правопорушень в службовій діяльності міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2006. 217 с.
13. Сич Р. В. Поняття особистої безпеки майбутніх офіцерів прикордонників та форми її забезпечення в оперативно-службовій діяльності. *Науковий огляд*. 2016. № 5 (26). URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/862/1006> (дата звернення: 02.02.2022).
14. Советский энциклопедический словарь / глав. ред. А. М. Прохоров. М., 1989. 1632 с.
15. Цвігун І. А. Система показників оцінки демографічної безпеки України. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 552–559.
16. Komarnytskyi V., Arifkhodzhaieva T., Oderii O., Kovalenko V. International Security: Current Situation and Ways of Improvement Legal Regulation. *Jurnal Cita Hukum*. 2021. Vol. 9, No. 3. Pp. 539–550. DOI: <https://doi.org/10.15408/jch.v9i3.22653>.
17. Serohin V. O., Serohina S. H., Gryshko L. M., Danicheva K. P. Recognizing and Implementing International Human Rights Standards in Domestic Legislation: An Exposure Under Ukrainian Law. *Ius Humani*. 2021. Vol. 10, No. 2. Pp. 161–176. DOI: <https://doi.org/10.31207/ih.v10i2.291>.

Надійшла до редакції: 06.02.2022

КОБКО Е. В. К ПРОБЛЕМЕ ОПТИМИЗАЦИИ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Статья посвящена проблемам оптимизации критериев оценки эффективности обеспечения национальной безопасности государства. На основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины выделен перечень критериев, по которым необходимо оценивать эффективность обеспечения национальной безопасности Украины. Указанные критерии предложено поделить на четыре большие группы: финансовые, социально-культурные, политические, показатели боевой готовности армии. Усовершенствован и классифицирован перечень критериев, по которым необходимо оценивать эффективность обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: оценка, оценивание, критерии, обеспечение, национальная безопасность, показатели.

КОВКО УЕ. V. TO THE PROBLEM OF OPTIMIZATION OF CRITERIA FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PROVIDING THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

It has been argued that the evaluation of the effectiveness of Ukrainian national security is the activities of authorized entities carried out in the prescribed manner, which aims to establish the extent to which measures implemented by the state in the relevant direction, as well as related financial, material technical and human costs, meet the goal.

It has been performed the classification of the relevant criteria, which is most appropriate to divide into the following groups: 1) financial and economic, which include: the level of shadowing of the economy; the level of GDP per capita; the ratio of public debt to GDP; the average level of wages in the state; 2) socio-cultural, in particular: the demographic situation in the country (depopulation rate); the level of legal consciousness of society and cultural development;

national consent and unity; a sense of personal security; the level of support of the population of the state; 3) political: stability and effectiveness of public policy (domestic political stability); resilience to ensure a high level of readiness of society and the state to respond to a wide range of threats; the level of democracy, the formation and effectiveness of the legal framework of the rule of law; 4) indicators of combat readiness of the army: the state of the armed forces, their combat capability and combat readiness; logistical, financial support of troops; adequacy of staffing.

Emphasis has been placed on the fact that the list of these criteria is not exhaustive, as they can be expanded by a number of indicators that depend directly on the direction of national security. These criteria are an objective reflection of how effective the legislator is in this area. In addition, the implementation of appropriate evaluation requires the use of various methods: surveys, mathematical modeling, forecasting and more.

Key words: *assessment, evaluation, criteria, provision, national security, indicators.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кобко Є. В. До проблеми оптимізації критеріїв оцінювання ефективності забезпечення національної безпеки держави. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 66–72. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.07>.

Citation (APA): Kobko, Ye. V. (2022). To the problem of optimization of criteria for evaluating the effectiveness of providing the national security of the State. *Law and Safety*, 1(84), 66–72. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.07>.

ВІКТОР ВІКТОРОВИЧ ЛАЗАРЄВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>,
e-mail: judge2101@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: НЕОБХІДНІСТЬ ПРОЗОРОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

Статтю присвячено дослідженню особливостей концептуалізації юридичної термінології. Наголошено, що правові поняття є життєво важливими для належного функціонування правових інститутів. Зазначено, що більшість правових термінів спрямовані на однозначне та послідовне тлумачення юридичних текстів, що на нормативному рівні встановлені в різних юридичних документах. Водночас межі більшості предметних напрямів є нечіткими, а використання їх у різних галузях права може викликати, як наслідок, застосування різних критеріїв для встановлення сутності терміна. Зауважено, що дослідження юридичної термінології має зосередитися на елементах правового вирішення реальної життєвої проблеми.

Ключові слова: термін, юридична термінологія, концептуалізація, полісемія, формальна визначеність.

Оглядова стаття

ВСТУП. Проблематика вдосконалення термінології має своє відображення у будь-якій галузі науки і практики. Це пов'язується з тією обставиною, що в сучасному суспільстві збільшується кількість інформації та способів її передачі, що, беззаперечно, тягне за собою збільшення кількості термінів, що допомагають правильно її застосовувати.

Не є винятком і стрімкий розвиток сучасної юриспруденції, що спричиняє стрімкі темпи правотворчої діяльності. Водночас маємо констатувати і ту обставину, що багато нормативно-правових актів не завжди підготовлені з урахуванням вимог формальної визначеності, оскільки підготовка низки законів і підзаконних нормативно-правових актів не відповідає вимогам юридичної техніки. Лише наявність нормативно-правових актів, які підготовлені з урахуванням дотримання вимог юридичної техніки, є однією з важливих вимог упорядкування і стабільності суспільних відносин, що мають на меті запобігання непорозумінням і помилкам при реалізації норм права.

Суттєва роль у досягненні відповідності текстів нормативно-правових актів вимогам юридичної техніки належить правильному використанню мовних засобів з метою чіткого вираження змісту норми права, оскільки мова як універсальна знакова система має на меті забезпечити взаємодію між суб'єктами правотворчості та реалізації норм права.

Одним із важливих аспектів мови права як елемента побудови нормативно-правових

актів, призначеного для повного і чіткого відображення елементів правової дійсності в сучасному світі, виступає юридична термінологія, яка на сьогодні є далеко небездоганною як з погляду юридичної техніки, так і з погляду лексичних правил використання мови. Ці обставини автоматично тягнуть за собою недостатність ефективної дії норм права.

До недоліків юридичної термінології відносимо: позначення одним терміном кількох різних понять або позначення кількома термінами одного поняття; відсутність у декількох термінів чітких дефініцій; використання як термінів слів, які мають експресивне забарвлення; не завжди обґрунтоване використання іноземної термінології; використання лінгвістично і стилістично неправильних термінів; використання застарілих термінів тощо.

Означені недоліки використання термінології в нормативно-правових актах можуть призвести до низки негативних наслідків: спотворення волі суб'єктів правотворчості; виникнення труднощів у процесі реалізації права. Все це може призвести до порушень прав людини, що негативним чином позначиться на авторитеті права як найважливішого регулятора суспільних відносин в сучасному світі і може призвести до зниження цінності права в суспільстві.

Проблеми використання термінології в нормативно-правових актах набувають особливого значення у зв'язку зі збільшенням ролі інформаційних технологій у всіх видах юридичної

практики, широкого використання довідкових правових систем (Фомина, 2006, с. 3–4).

Подолання недоліків використання термінології має на меті усунення суперечностей, наявних у законах та підзаконних нормативно-правових актах. Водночас вирішення проблеми уніфікації юридичної термінології покликано підвищити техніко-юридичний рівень нормативно-правових актів, їх комунікативну ефективність і, зрештою, сформулювати єдиний правовий простір у державі та підвищити рівень правової культури суспільства.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* статті є висвітлення особливостей концептуалізації юридичної термінології в різних галузях права. З урахуванням мети було поставлено такі *завдання*: 1) визначити систему елементів, що стануть у нагоді для прозорого термінологічного підходу в різних галузях права; 2) визначити основне завдання використання юридичної термінології; 3) розкрити основні підходи до наукового пізнання концептів юридичної термінології.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Юридична термінологія постійно перебуває в полі зору як вітчизняних, так і закордонних дослідників, що підтверджує актуальність досліджуваного питання. Звертаючись до закордонних напрацювань у сфері юридичної термінології, зауважимо, що К. Перрузо (2012; 2013) у своїх працях дослідила англійську та італійську юридичну термінологію, що пов'язана з дотриманням прав осіб, які постраждали від злочинів. Дослідниця наполягає на тому, що юридична мова за своєю суттю характеризується термінологічним динамізмом, який виникає як на лінгвістичному (з різними термінами, що використовуються для позначення окремих правових понять), так і на концептуальному рівні, де відображаються різні концептуалізації однієї і тієї ж правової сфери. М. Чрома (2011) зосередила увагу на синонімії та полісемії в мові права англословних країн. Вона розглянула підходи до традиційного розуміння поняття «термін» та особливості його застосування в юриспруденції. І. Генева-Пухалева (2011) здійснила спробу охарактеризувати уніфікацію термінології в законодавстві Європейського Союзу як за змістом, так і за формою. Є. Косцялковська-Оконська (2011) розглянула особливості перекладу юридичної термінології і текстів, що пов'язані із законодавством Європейського Союзу. Дослідниця звернула увагу на ту обставину, що мова, яка використовується в документах, є спеціалізованою і водночас специфічною через термінологію. Проблеми значною мірою зосереджені

на неможливості перекласти певні терміни, неоднозначності мовної чи текстової узгодженості. О. Чіосчетті та Н. Ралі (2011) окреслили специфічні питання, що пов'язані зі створенням юридичної термінології. Г. Беднарк (2012) дослідила проблеми перекладу юридичних концепцій, що включають у себе переклад термінології не лише з однієї юридичної мови на іншу, а й, у першу чергу, з однієї юридичної основи на іншу.

Стосовно вітчизняних досліджень в означеній сфері можемо констатувати, що М. Любченко (2015) на монографічному рівні дослідила загальнотеоретичні засади юридичної термінології та розкрила роль юридичної термінології у функціонуванні права. Н. Яцишин (2013) та С. Шестакова (2018) розглянули особливості юридичної термінології з точки зору функціонування системи юридичних категорій, які мають на меті забезпечення належної комунікації юридичної науки і практики. Г. Гергуль (2008) комплексно проаналізувала вимоги до термінів-слів і термінів-понять. О. Пахомова (2020) здійснила аналіз багатоконтактності юридичної термінології. Г. Сидорук (2014) проаналізував способи відтворення семантики іноземної термінології за умови перекладу її з однієї мови на іншу. Також на дисертаційному рівні О. Каленюк (2015) зазначила про особливості становлення і розвитку української правничої термінології в період з кінця XIX до початку XX ст.

Як бачимо, у вітчизняних і закордонних наукових доробках чимало уваги приділяється дослідженню юридичної термінології, однак питання полісемії та концептуалізації юридичної термінології в різних галузях права розглядається побіжно. Зокрема, у вітчизняній науковій думці відсутні комплексні дослідження, присвячені концептуалізації юридичної термінології в різних галузях права.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічним підґрунтям статті є сукупність прийомів і методів наукового пізнання. Термінологічний підхід дозволив визначити сутність юридичної термінології за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів термінів (понять). Герменевтичний метод дозволив проникнути у зміст юридичної термінології на основі з'ясування її місця в системі юриспруденції. Метод порівняння став у нагоді для отримання нової інформації не лише про властивості юридичної термінології, а й про прямі та непрямі їх взаємозв'язки в різних галузях права, про загальну тенденцію їх функціонування та розвитку. Метод абстракції дозволив визначити підходи до розуміння категорій

«термін». Емпіричний аналіз дозволив ознайомитися із системою підходів до використання юридичної термінології в законодавстві Європейського Союзу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Термін виступає вихідним елементом мовної одиниці, яка складається з одного слова або словосполучення, і ці елементи можуть розглядатися з точки зору словотворення. Ґрунтовні дослідження вказують на ту обставину, що значна кількість аналізованих термінів – це похідні або складні слова. Складені слова частіше походять із формальних і природничих наук, вони створені з грецького чи латинського коренів. Отже, матеріальна ідентичність форм не рідкість, незважаючи на відсутність генетичних зв'язків між мовами (Genew-Puhalewa, 2011, р. 74). Не є винятком і мова права, яка тісно пов'язана з лінгвістикою задля чіткого й однозначного викладення правових норм.

Правові поняття є життєво важливими для функціонування правових інститутів. Більшість правових визначень, спрямованих на однозначне та послідовне тлумачення юридичних текстів, встановлена в різних юридичних документах. Їх формулювання може визначатися такими факторами, як: тип юридичного жанру; їх позиція; тип юридичної категорії; система права; галузь права (Jopek-Bosiacka, 2011, р. 9). Юридичний термін співвідноситься із правовим поняттям як першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах. Поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-сисловою основою для побудови термінологічного значення у вигляді дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища. Поняття сутність зумовлює місце і статус юридичного терміна в терміносистемі, його категорійні та класифікаційні ознаки.

Термін у праві може характеризуватись як загальноюридичний (поширений в усіх галузях права), галузевий (присутній лише в певній галузі права), міжгалузевий (відомий у двох або декількох галузях права), суміжний з іншими галузями діяльності (Артикуца, 2007). Саме це породжує полісемію використання юридичної термінології в сучасному світі.

Особливо проблематичними є юридичні терміни, які використовуються в кількох правових сферах, але передають різні поняття. Стверджується, що вирішення таких проблемних умов супроводжується їх неоднозначністю шляхом аналізу правового поля, в якому використовується поняття, передане цим

терміном (Вайсіс, 2011, р. 82). Розмежування об'єкта опису передбачає опис відповідних лексичних одиниць та їх значення у спеціалізованій галузі. Термінологічна робота традиційно зосереджується на організації понять і лексичних одиниць у спеціалізованій галузі, в якій кожен термін є одним поняттям, а кожне поняття позначається одним терміном. Визначення конкретної галузі права і термінів, що належать до цієї галузі, включає в себе встановлення як термінологічних, так і концептуальних меж, що дозволяє чітко й однозначно користуватися відповідними категоріями. Тобто чіткий підхід до розуміння терміна сприяє якості законодавства країни, що впливає на стабільність життя держави.

Однак межі більшості предметних напрямів є нечіткими, а використання їх у різних галузях права може викликати застосування різних критеріїв для встановлення сутності терміна. Це однаково важливо для використання цих категорій у різних галузях права, а також має стати відправною точкою під час перекладу юридичної термінології з метою якісної підготовки і застосування міжнародних нормативно-правових актів. Це є особливо актуальним сьогодні при забезпеченні прав людини, що встановлюються і гарантуються низкою міжнародних нормативно-правових актів.

Також ми не можемо оминати увагою і ту обставину, що на сьогодні при використанні термінології у сфері юриспруденції існує проблема класифікації її в різних предметних галузях, які застосовують різні класифікаційні системи. Юридичні поняття класифікуються за різними категоріями та підкатегоріями. Одна із цих категорій – суспільні науки, водночас право є однією з підкатегорій. Далі право поділяється на різні підсистеми.

У науці традиційно вважається, що полісемія¹ часто зустрічається в різних галузях права. Такі багатозначні терміни використовуються і у законодавстві. Звертаючись до закордонного досвіду в контексті права Європейського

¹ Автори Великого тлумачного словника української мови дають таке визначення цьому поняттю: «Наявність у того самого слова кількох лексичних значень; багатозначність» (Бусел та ін., 2009, с. 1134). Такої ж думки дотримуються В. Калашник (2005, с. 528) та О. Семотюк (2008, с. 456). Близьке за змістом визначення надають цьому терміну О. Скопненко і Т. Цимбалюк (2006, с. 549): «Наявність у слові кількох пов'язаних між собою значень, які розвинулися з первісного значення».

Союзу, терміни міждисциплінарних концепцій видаються більш адекватними через складний зв'язок між національним законодавством держав-членів та законодавством Європейського Союзу. Отже, тут наголос робиться на міждисциплінарних поняттях, тобто поняттях чи інститутах, що виникають у більш ніж одному правовому полі. Більш конкретно такі поняття можуть належати як до національної правової системи, так і до права Європейського Союзу. Хоча один і той самий термін використовується для позначення міждисциплінарного поняття, його концептуалізація може відрізнятися в різних галузях права і різних правових системах (Вајсіс, 2011, р. 85), що може негативно вплинути на розгляд справи, оскільки буде відсутній єдиний підхід до розуміння терміна.

Ця ситуація ілюструється трьома основними принципами законодавства, які особливо добре підходять для такого типу дослідження: субсидіарність, пропорційність і верховенство. Слід зазначити, що важливу роль у розвитку полісемії юридичної термінології відіграє міжнародне право. Зокрема, Лісабонський договір (Краєвська, Утко, 2012; Бережна, Ігнатенко, 2021; Грицаєнко, 2010), який набув чинності 1 грудня 2009 р., уніс низку термінологічних і концептуальних змін. Тому дослідники у процесі аналізу цього документа впроваджують у національне право нові поняття з Лісабонського договору. Ці концепції виражені національною юридичною термінологією, яка створює певні проблеми. Ці концепції аж ніяк не є вичерпними, вони слугують лише прикладом для вивчення того, як краще вирішити термінологічні проблеми, що стосуються міждисциплінарних концепцій, що мають слугувати вдосконаленню національного законодавства і полегшенню міжнародних комунікацій завдяки формальній визначеності термінологічної бази.

Перш ніж продовжити далі наше дослідження, слід торкнутися питання про відмінність категорій «поняття» і «значення». Перше поняття є когнітивною категорією, а друге – лінгвістичною. Певні терміни рухаються в понятійно-семантичному полі. Подібним чином деякі слова відображатимуть концептуальне поле. У когнітивній лінгвістиці переплетене співвідношення лексичного та концептуального знання підкреслюється терміном «лексичне поняття». Для цілей цього розділу важливо розглядати поняття як частину структурованого поняття відповідно до точки зору, що концепція – це набір загальних характеристик, які можуть спостерігатися людьми в певній кількості значень.

Як зазначалося вище, перенесення понять з одного предметного поля в інше вимагає прозорого термінологічного підходу. Такий підхід включає в себе такі кроки: 1) розмежування конкретного правового поля шляхом створення відповідних термінологічних баз даних; 2) визначення, які терміни належать до конкретної галузі; 3) проведення концептуального аналізу.

При класифікації міждисциплінарних понять і синонімів, наприклад принципу пропорційності, який може належати до конституційного права та права Європейського Союзу, необхідна обережність. Отже, важливо мати на увазі, що, хоча певні міждисциплінарні концепції, тобто поняття, що використовуються в кількох галузях права, можуть бути об'єднані в одному терміні, їх «значення» може відрізнятися від одного правового поля до іншого. Цього можна досягти за допомогою непрозорого термінологічного підходу, який вирішує труднощі класифікації та концептуалізації міждисциплінарних концепцій, що виявляється незамінним у юридичному перекладі.

Такий порівняльний підхід не має на меті привести до однозначності еквівалентів. Його основна мета – передати інформацію про поняття/термін у кожній правовій системі та запропонувати певні мости між двома правовими системами, щоб перевести користувача від одного поняття в одній системі до порівняльних понять в іншій системі. Тобто користувач повинен отримати відповідь на питання, як і за допомогою яких конкретних понять правова установка для того самого аспекту життя будується в цільовій правовій системі.

Мета полягає в тому, щоб дати глибоке уявлення про використання термінів і понять у цільовій правовій системі з метою вирішення юридичної справи. Із цієї метою суб'єкт – юрист, перекладач, письменник чи хто завгодно – має чітко знати, які терміни та які поняття мають використовуватися в межах цієї правової системи. На підставі цього суб'єкт може приймати текстові рішення на основі конкретних обставин справи. Продукт такого порівняльного термінологічного підходу надає необхідну інформацію, але правозастосувач повинен прийняти фактичні рішення щодо того, які терміни він може чи не може використати у цільовому тексті, щоб уникнути непорозуміння, або щодо яких понять він повинен дати додаткове пояснення. Ці рішення ґрунтуються на текстовій еквівалентності, критерії якої є частиною загальної стратегії вдосконалення системи права.

Результатом цього порівняльного аналізу виступає та обставина, що не можна керуватися простими двозначними словами. Перше завдання юридичної термінографії – документувати поняття в кожній правовій системі. Тільки тоді між двома різними системами можна встановити функціональні мости. Ці мости чи зв'язки не виражають випадків еквівалентності, але дають користувачеві можливість зазирнути в межах порівняння в середину іншої правової системи. Необхідно розробити нову модель аналізу, яка враховуватиме всі можливі відносини між правовими системами та їх відповідними концепціями. У першій спробі класифікувати відносини між поняттями та групами понять із двох правових систем запропоновано підходи для нової моделі бази даних термінології. Перша група можливих зв'язків з іншою правовою системою знаходиться між єдиними поняттями (Sandrini, 2017, р. 106).

Проблема використання юридичної термінології в різних галузях права та різних правових система стоїть дуже гостро. Саме тому в науковому середовищі пропонується низка підходів до вирішення цієї проблеми. Першу групу підходів становлять:

а) пряме посилання – це посилання на поняття в іншій правовій системі, що має те саме значення, тобто ідентичність концептуальних ознак. На відміну від абсолютної еквівалентності, можуть бути відмінності щодо розширення концепції;

б) функціональне посилання: обидва поняття виконують ту саму функцію, що й елемент у правовій системі кожної правової системи, і як такі мають деякі спільні концептуальні ознаки;

в) непряме посилання: обидві концепції стосуються порівняної функції в межах правової системи кожної правової системи, але вони не мають спільних рис.

Друга група – зв'язки між групою понять із вихідної правової системи та групою понять із цільової правової системи. Вони є додатковими до першої групи і можуть розглядатись як більш загальні зв'язки між двома правовими системами:

а) структура концепції: якщо концептуальні відносини враховуються в ході термінографічної роботи, вони можуть стати допоміжним засобом для користувача, щоб побачити, чи є надповноважена концепція чи будь-яка інша концепція пов'язана з поняттями в іншій правовій системі;

б) правова установка: посилання на всю правову систему є єдиним можливим критері-

ем еквівалентності між двома різними правовими системами, оскільки в обох системах ми маємо юридичне рішення для одного і того ж аспекту реального життя та набору використовуваних понять для цієї системи. Таким чином, суб'єкт повинен мати можливість побачити всі поняття, які сприяють цій конкретній правовій установці в іншій правовій системі;

в) класифікація: класифікація предметних полів поєднує правові параметри для конкретних проблем із більш широкими категоріями, які користувач може переглядати.

Найважливішою метою такої термінологічної бази даних було б передання якомога більшої кількості інформації про поняття і терміни, що використовуються в обох правових системах. Кінцевий продукт нагадує базу знань із дуже специфічної юридичної теми, яка показує систему відповідних понять в одній правовій системі з можливістю перетворення в іншу систему правових концепцій, що належать до другої національної правової системи.

Описова багатомовна термінографія із залученням двох чи більше правових систем не призначена для прийняття рішень на умовах, як це було б у випадку нормативної термінології чи перекладу. Описовий підхід обмежується наданням уявлення про те, як поняття і терміни використовуються у відповідному правовому середовищі. Він повинен надавати інформацію, не примушуючи її до штучної еквівалентності «один на один». Інформація отримується за допомогою визначень і контекстів, а також із правових джерел, у яких це поняття відіграє головну роль.

Варто зазначити, що юридична термінографія повинна зосереджуватися на елементах юридичного вирішення однієї проблеми реального життя, хоча термінографічне дослідження може охоплювати більше одного юридичного рішення для більш широкого предмета. Такий акцент на одному конкретному правовому контексті є важливим для створення набору послідовних понять, а не окремих предметів. Було б легко об'єднати термінологію кількох таких правових установок або пов'язаних налаштувань у більший термінографічний продукт. Термінологічна діяльність повинна охоплювати невеликі та дуже специфічні предметні галузі, щоб досягти високої якості. Було б важко провести термінографічне дослідження з питань кримінального чи трудового права; скоріше слід почати зі спеціальних галузей цих дисциплін, таких як, наприклад, захист від звільнення чи імміграційних правопорушень тощо. На другому етапі їх можна розширити, включивши

інші конкретні теми, і такі невеликі глосарії можна об'єднати, щоб отримати більші колекції, які охоплюють ширше предметне поле, таке як кримінальне право. Проте абсолютно необхідно підтримувати «в живих» системний аспект концепцій, що сприяють досягненню тієї ж мети.

Зосередження на спільних ознаках між двома незалежними національними правовими системами, тобто на певному аспекті життя як об'єкті чи регуляторних зусиллях, також може стати відправною точкою для аналізу типів тексту з різних правових систем. Як і в термінології, аналіз насамперед має ідентифікувати комунікативну ситуацію незалежно від правових систем. Тоді можна було б проаналізувати правові межі цього конкретного комунікативного контексту – статuti, закони, нормативні акти тощо, що призвело б до окремих комунікативних актів і типів тексту для кожної правової системи. Типи тексту слід розглядати як специфічні для національної правової системи, поки порівняльний аналіз не доведе, що в обох правових системах існують відповідні текстові ознаки і типи тексту, у цьому випадку може бути визначений абстрактний тип тексту.

ВИСНОВКИ. Стрімкий розвиток суспільства протягом останніх років позначився і на еволюції юридичної термінології. Останнім часом це позначилося на розвитку понять, що виникають у більш ніж одному правовому полі. Ці поняття стосуються як різних галузей права у межах однієї правової системи, так і можуть належати до різних правових систем держав.

Використання юридичних категорій із метою чіткого регулювання суспільних відносин потребує при використанні поняття у різних галузях права прозорого термінологічно-

го підходу. Такий підхід включає в себе такі елементи: 1) розмежування конкретного правового поля шляхом створення відповідних термінологічних баз даних; 2) визначення термінів, що належать до конкретної галузі; 3) проведення концептуального аналізу. Лише у такому випадку між двома різними системами можна встановити функціональні «мости». Ці «мости» чи «зв'язки» не виражають випадків еквівалентності, але дають користувачеві можливість зазирнути у межах порівняння у середину іншої правової системи.

Дослідження юридичної термінології має надати нам уявлення про те, які поняття і терміни використовуються у відповідних правових середовищах. Ми маємо в повному обсязі отримувати інформацію, а не шукати штучних еквівалентів одного поняття з іншим. Інформація про поняття одержується за допомогою визначень і контекстів, а також із правових джерел, у яких поняття відіграє центральну роль.

Маємо зазначити, що дослідження юридичної термінології має зосередитися на елементах правового вирішення реальної життєвої проблеми. Однак будь-яке термінографічне дослідження має охоплювати більше ніж одну правову категорію. Якщо зосереджуватися на одному конкретному правовому середовищі, важливо обміркувати набір узгоджених концепцій, а не ізольовані елементи.

Зосередженість на спільному концепті термінологічної бази між двома незалежними національними правовими системами, тобто на певному аспекті життя як об'єкті чи регуляторних зусиллях, цілком може стати відправною точкою для аналізу типу текстів із різних правових систем. Як і в термінології, аналіз передусім повинен виявити комунікативну ситуацію незалежно від правових систем.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію // *еКМАІR* : сайт. 05.04.2007. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2457> (дата звернення: 31.01.2022).
2. Бережна К. В., Ігнатенко Є. О. Питання вступу України до Європейського Союзу в умовах його правової та інституційної реформ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 283–286. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/72.pdf (дата звернення: 31.01.2022).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
4. Гергуль Г. Вимоги до юридичних термінів // Видавництво Львівської політехніки : сайт. 06.08.2008. URL: http://vlp.com.ua/files/61_3.pdf (дата звернення: 31.01.2022).
5. Грицаєнко Л. Л. Глобальна реформа Європейського Союзу (новели Лісабонського договору). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 90, ч. 1. С. 194–195. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1300/1249> (дата звернення: 31.01.2022).
6. Каленюк О. М. Розвиток української правничої термінології на західноукраїнських землях наприкінці XIX – на початку XX століття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 237 с.

7. Краєвська О., Утко Г. Трансформація інституційно-правової системи ЄС за Лісабонським договором. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 93–102. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/VLNU_Mv_2012_30_13.pdf (дата звернення: 31.01.2022).
8. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види : монографія. Харків, 2015. 280 с.
9. Пахомова О. А. Багатокомпонентні юридичні терміни: структура і проблеми функціонування // *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) : у 3 т. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2020. Т. 2. С. 447–451.
10. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. Харків, 2008. 688 с.
11. Сидорук Г. І. Семантика юридичних термінів в перекладах міжнародної євроінтеграційної документації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2014. № 206. С. 131–136.
12. Словник іншомовних слів / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ, 2006. 789 с.
13. Тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. С. Калашника. Харків, 2005. 800 с.
14. Фомина Л. Ю. Унифікація нормативної правової термінології : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2006. 26 с.
15. Шестакова С. О. Особливості юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 33 (1). С. 71–73.
16. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (2). С. 99–103.
17. Bajcic M. Conceptualization of legal terms in different fields of law: the need for a transparent terminological approach. *Research in Language*. 2011. Vol. 9.1. Pp. 81–93.
18. Bednarek G. The approximation of criminal laws in the European Union: the demise of incongruency of legal terminology in legal translation? *International Journal for Legal Communication*. 2012. No. 3. Pp. 37–51.
19. Chiocchetti E., Natascia R. N. Legal Terminology and Lesser Used Languages: The Case of Mòcheno. *Research in Language*. 2011. Vol. 9.1. Pp. 135–146.
20. Chromá M. Synonymy and Polysemy in Legal Terminology and Their Applicationsto Bilingual and Bijural Translation. *Research in Language*. 2011. Vol. 9.1. Pp. 31–50.
21. Genew-Puhalewa I. European Union terminology unification – directions for the contrastive study of two Slavic and two non-Slavic languages. *Research in Language*. 2011. Vol. 9.1. Pp. 69–79.
22. Jopek-Bosiacka A. Defining law terms: a cross-cultural perspective. *Research in Language*. 2011. Vol. 9.1. Pp. 9–29.
23. Kościałkowska-Okońska E. EU Terminology in Interpreter Training: Selected Problem Areas Connected with EU-Related Texts. *Research in Language*. 2011. Vol. 9.1. Pp. 111–124.
24. Peruzzo K. European English terms for Italian legal concepts: the case of the Italian Code of Criminal Procedure. *International Journal of Translation*. 2013. No. 15. Pp. 145–157.
25. Peruzzo K. Terminological Equivalence and Variation in the EU Multi-level Jurisdiction: A Case Study on Victims of Crime. *Anno Accademico*, 2012. 316 p.
26. Sandrini P. Legal Terminology. Some Aspects for a New Methodology. *HERMES*. 2017. No. 12 (22). Pp. 101–111.

Надійшла до редакції: 03.02.2022

ЛАЗАРЕВ В. В. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ: НЕОБХОДИМОСТЬ ПРОЗРАЧНОГО ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Статья посвящена исследованию особенностей концептуализации юридической терминологии. Отмечено, что правовые понятия жизненно важны для правильного функционирования правовых институтов. Отмечено, что большинство правовых терминов, направленных на однозначное и последовательное толкование юридических текстов, закрепляется в разных юридических документах. Смысловое значение большинства предметных направлений нечеткое, а использование их в различных отраслях права может вызвать, как следствие, применение различных критериев для установления сущности термина. Отмечено, что исследование юридической терминологии должно быть сосредоточено на элементах четкого правового регулирования реальной жизненной проблемы.

Ключевые слова: термин, юридическая терминология, концептуализация, полисемия, формальная определенность.

LAZARIEV V. V. CONCEPTUALIZATION OF LEGAL TERMINOLOGY: THE NEED FOR A TRANSPARENT TERMINOLOGICAL APPROACH

The article is devoted to the study of the peculiarities of the conceptualization of legal terminology. It has been emphasized that legal concepts are important for the functioning of legal institutions. It has been noted that most of the legal terms aimed at unambiguous and consistent interpretation of legal texts are established in various legal documents. The boundaries of most subject areas are unclear, and their use in different areas of law may lead to the application of different criteria to establish the essence of the term.

Attention is drawn to the fact that terminological work traditionally focuses on the organization of concepts and lexical items in a specialized field, in which each term is one concept, and each concept is denoted by one term. The definition of a particular area of law and terms related to that area includes the establishment of both terminological and conceptual boundaries, which allows clear and unambiguous use of the relevant categories. A clear approach to understanding the term contributes to the quality of legislation that affects the stability of state life.

It is emphasized that ambiguous terms are used in modern legislation. Given the foreign experience in the context of European Union law, the timing of interdisciplinary concepts seems more appropriate due to the complex relationship between the national law of the Member States and the law of the European Union. Emphasis is placed on interdisciplinary concepts, i.e. concepts or institutions that arise in more than one legal field. More specifically, such concepts may apply to both the national legal system and the law of the European Union. Although the same term is used to denote an interdisciplinary concept, its conceptualization may differ in various areas of law and different legal systems, which may adversely affect the case because there will be no common approach to understanding the term.

It is noted that the study of legal terminology should focus on the elements of the legal solution of the real problem.

Key words: *term, legal terminology, conceptualization, polysemy, formal certainty.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Лазарєв В. В. Концептуалізація юридичної термінології: необхідність прозорого термінологічного підходу. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.08>.

Citation (APA): Lazariev, V. V. (2022). Conceptualization of legal terminology: the need for a transparent terminological approach. *Law and Safety*, 1(84), 73–80. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.08>.

ОЛЕНА ГЕННАДІЇВНА ЮШКЕВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0003-0024-6070>,

e-mail: el.iushkevich@gmail.com

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СПРАВАХ ПРО БУЛІНГ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Здійснено моніторинг судових рішень, винесених судами у період з 2019 по 2021 рр., щодо булінгу в закладах професійної освіти. Встановлено, що об'єктивну сторону більшості справ становлять дії здобувачів професійної освіти у формі погроз, побиття ремемем, словесних образ, викладання в соціальній мережі принизливих постів, вимагання грошових коштів і невиконання вимог педагогічного працівника. Наголошено, що поширеними адміністративними стягненнями є громадські роботи, попередження, передання правопорушника під нагляд матері та зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілих; непоодинокими є випадки закриття провадження у справі та взагалі звільнення з огляду на малозначність адміністративного правопорушення від адміністративної відповідальності, обмежуючись усним зауваженням.

Ключові слова: булінг, судова практика, професійна освіта, здобувачі освіти, неповнолітні.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Наявність насильства, прояви агресії, залякування, утиски й образи у сфері освіти узагальненого вміщуються у термін «булінг». Булінг став явищем, що сьогодні поширюється і породжує занепокоєння в усьому світі.

Аналіз чинного законодавства дає змогу зробити декілька висновків. По-перше, поняття «булінг» застосовується до випадків цькування лише у сфері освіти. По-друге, суб'єктами булінгу є учасники освітнього процесу, тобто здобувачі освіти (малолітні, неповнолітні, тобто особи до 18 років) та їх батьки, викладачі й інші особи, залучені до освітнього процесу в закладі освіти¹. По-третє, наявність прогалин у положеннях деяких нормативно-правових актів, дія яких поширюється на здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, оскільки у відповідних спеціалізованих законах узагалі відсутній термін «булінг» та будь-які згадки, що стосуються цього явища. Відповідно, це віддзеркалюється в наданих правах та обов'язках таких здобувачів освіти та інших учасників освітнього процесу.

Наслідком цієї ситуації є відсутність зосередження уваги закладів професійної освіти

на проблемі булінгу серед здобувачів освіти, що, безумовно, впливає на кількість звернень учасників освітнього процесу до суду. Так склалося, що в Україні можливість звертатися до суду у випадках прояву булінгу з'явилася лише з грудня 2018 р. в межах справ про адміністративні правопорушення за ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення², яка передбачає дії учасників освітнього процесу (групою осіб або повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення), які полягають у певних видах насильства, внаслідок чого завдається шкода здоров'ю потерпілого від булінгу, та бездіяльність – неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим органам про випадки булінгу. І, як не дивно та прикро, такі випадки за участі неповнолітніх здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є непоодинокими. Уже сьогодні можна констатувати, що є певна судова практика розгляду справ про притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх кривдників (булерів).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у здійсненні аналізу судових

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.01.2022).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

рішень національних судів у справах про адміністративні правопорушення, предметом розгляду яких є булінг учасників освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Враховуючи мету дослідження, серед завдань статті слід назвати такі: дослідити відповідне українське законодавство, яке регулює суспільні відносини у сфері протидії булінгу здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти; здійснити моніторинг судових рішень, винесених судами у період з 2019 по 2021 рр., та визначити, яким чином кривдники (булери), що вчинили булінг у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, притягаються до адміністративної відповідальності на практиці.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Загальні питання булінгу висвітлювали у своїх роботах такі вчені, як Є. В. Воронцова, Ю. В. Гаруст, Ю. В. Градова, К. В. Катеринчук, А. В. Король, І. М. Зварич, О. В. Погорілець, Н. О. Прибіткова, О. О. Тимошенко, К. Д. Янішевська та ін. Головна увага науковців була приділена визначенню поняття «булінг», характеристикі особливостей його прояву та протидії в закладах середньої та вищої освіти. Окремо досліджувалися нормативно-правове регулювання та способи запобігання булінгу.

Проблеми булінгу проти педагогічних працівників розкрила у своєму дослідженні О. В. Погорілець (2020, с. 139). Зокрема, дослідниця проаналізувала основні види булінгу, від яких потерпають педагогічні працівники, назвала типові ознаки та переважні форми цькування жертв, охарактеризувала постраждалих і кривдників тощо, здійснила аналіз судової практики за один рік чинності закону про протидію булінгу щодо розгляду справ і притягнення осіб до адміністративної відповідальності за здійснення булінгу та відповідних недовіків під час закріплення органами поліції доказової бази в разі притягнення булерів до відповідальності.

Основним особливостям і формам прояву булінгу в закладах вищої освіти приділила увагу С. С. Філоненко (2018). Вона запропонувала механізми попередження, профілактики та запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти, а саме створення спеціального органу, який відповідатиме за проведення заходів щодо теми булінгу серед студентів, запровадження посади студентського омбудсмена в кожному університеті, постійне підвищення рівня професійної обізнаності наставників (кураторів) студентської групи у сфері протидії булінгу тощо. Головну увагу приділено характеристикі базової програми Д. Олвеуса

(1993), яка містить дієві методи попередження і запобігання булінгу та віддає перевагу застосуванню принципу нульової толерантності до булінгу. На думку дослідниці, слід використовувати конструктивний і превентивний принципи, що передбачають створення культури взаємовідносин у межах відновної справедливості для налагодження стосунків між булером і потерпілим.

У статті «Притчі у вихованні студентів закладів вищої освіти України і США» І. М. Зварич (2020) пропонує використовувати для профілактики булінгу притчі, що мають сприяти вихованню здобувачів освіти та застереженню їх від будь-яких проявів насильства. Дослідниця зробила декілька висновків: бажано постійно спілкуватися з дітьми будь-якого віку та дізнаватися про ситуацію, в якій вони опинились, щоб запобігти насильству та булінгу через аналіз притч і реальних прикладів, намагатися бути компаньйоном для дітей (студентів); необхідно запастися терпінням і з'ясувати причину, що призвела до насильства, тощо.

Питання профілактики насильства в освітньому середовищі висвітлювала Т. О. Кулик (2021, с. 42), яка дала характеристику найпоширенішим видам насильства в закладах освіти – фізичному, психологічному й економічному. Особливо насторожує те, що практично в усіх закладах освіти є економічне насильство у формі пошкодження майна жертви булінгу, перешкоджання в доступі до торб чи портфелів і шантажу.

Чимало досліджень проблем цькування здійснено іноземними науковцями. Так, М. Тoffia, Д. Фарінгтон і Ф. Лоусел (2012) здійснили систематичний огляд ефективності шкільного булінгу (виконавця та віктимізації) у прогнозуванні агресії та насильства в подальшому житті. Вони презентували два метааналізи, які досліджують, чи є знущання (злочин та віктимізація) в закладі освіти значущим провісником подальшої агресії та насильства, і чи кожен ефект залишається значущим після контролю інших основних факторів ризику в дитинстві. Роль підтримки батьків у випадках булінгу досліджували Т. Бісвасаб, Дж. Скотт (2020) та ін. Це дослідження показало, що підлітки з нижчим рівнем підтримки однолітків і батьків частіше повідомляли про те, що зазнали цькування. Існує нагальна потреба в розробленні заходів, що відповідають культурним аспектам, здатним посилити підтримку батьків і сприяти розвитку підтримки однолітків, щоб зменшити поширеність булінгу в усьому світі.

Із наведено вище зрозуміло, що кожен дослідник намагався дослідити правове явище «булінг» якнайповніше, проте вони практично не приділяли уваги прикладам із судової практики українських судів, завдяки яким можна відслідковувати чимало характеристик булінгу (статистичні дані щодо кількості випадків булінгу, учасників булінгу, видів булінгу, практику застосування заходів адміністративної відповідальності тощо). Усе це є передумовами для проведення наукового дослідження із цього проблемного питання.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Досягнення поставленої мети дослідження зумовлює потребу у використанні низки загально-теоретичних і спеціальних методів наукового пізнання. Використання такого загальнонаукового методу, як аналіз, дало можливість окреслити основні нормативно-правові акти та їх конкретні положення, що визначають поняття та ознаки булінгу, суб'єктів булінгу, сторони булінгу й суб'єктів реагування у випадках цькування в закладах освіти і регулюють питання притягнення неповнолітніх кривдників (булерів) до адміністративної відповідальності.

За допомогою методу моніторингових досліджень (різновид методу спостереження) встановлено фактичний стан розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері протидії булінгу, сторонами яких були суб'єкти професійної (професійно-технічної) освіти.

Використання методу системного аналізу дало змогу охарактеризувати основні підходи національних судів до розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення у сфері протидії булінгу у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, зокрема щодо накладення адміністративних стягнень на загальних підставах і застосування до неповнолітніх заходів впливу, закриття провадження у справі або звільнення від адміністративної відповідальності, стягнення судового збору тощо.

Із використанням гносеологічного методу усвідомлено важливість забезпечення прав суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти на повагу до честі та людської гідності, захист під час навчання від будь-яких форм дискримінації та насильства, наслідком яких є шкода здоров'ю здобувачів освіти, надання психологічної допомоги постраждалим від цькування, а також сприяння повідомленню керівництва закладу освіти про факти цькування.

Метод сходження від абстрактного до конкретного допоміг показати важливість урахування державою (уповноваженими суб'єктами) реальної загрози та небезпеки для суспільства – булінгу суб'єктів професійної

(професійно-технічної) освіти, що вже поширюється в Україні та виникає у результаті пасивної поведінки самих суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти, спостерігачів і суб'єктів реагування щодо випадків цькування в закладах освіти.

Емпіричну базу дослідження становлять дев'ятнадцять постанов у справах про адміністративне правопорушення у сфері про булінг (цькування) щодо суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти. Нормативною основою є закони України, які регулюють суспільні відносини («Про освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про судовий збір», Сімейний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення тощо).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень у справах про адміністративні правопорушення за частинами 1, 2 ст. 173-4 КУпАП¹ «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» дає змогу говорити про наявність 19 справ, сторонами яких були здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти.

Професійно-технічна освіта є складником української системи освіти, де людина може опанувати знання, вміння та навички за певною професією. Здобути робітничу кваліфікацію можна в ліцензованих Міністерством освіти та науки України закладах професійної освіти. Серед типів таких закладів – професійні училища, ліцеї, центри, навчально-курсіві комбінати тощо.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» від 10 лютого 1998 р. № 103/98-ВР² професійна (професійно-технічна) освіта є складовою системи освіти України, складається з комплексу організаційно-управлінських і педагогічних заходів, спрямованих на забезпечення опанування знаннями, вміннями і навичками в певній обраній галузі професійної діяльності з метою розвитку компетентності та професіоналізму. Професійна (професійно-технічна) освіта здобувається в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

До суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти належать здобувачі освіти закладу професійної (професійно-технічної)

¹ Там само.

² Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр> (дата звернення: 10.01.2022).

освіти (учні, слухачі) та педагогічні працівники (викладачі, педагоги професійного навчання, вихователі, майстри виробничого навчання та інші працівники у сфері організації і забезпечення навчального процесу). Зазначені суб'єкти в розумінні п. 3-1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII¹ можуть виступати сторонами булінгу – кривдником (булером), потерпілим (жертвою булінгу) чи спостерігачами.

Слід наголосити, що булінг є наслідком порушення суб'єктами професійної (професійно-технічної) освіти прав інших суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти та своїх обов'язків, передбачених загальними та спеціалізованими нормативно-правовими актами. Так, найчастіше порушуються такі права суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти: повага до людської гідності, захист під час навчання від будь-яких форм насильства й дискримінації за будь-якою ознакою, отримання психологічних послуг особами, які постраждали від цькування, стали свідками або вчинили булінг (цькування) (Скорбун, Слободян, 2020).

Серед обов'язків суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти, що порушуються та призводять до випадків булінгу, є повага до гідності, прав, свобод і законних інтересів усіх учасників освітнього процесу, дотримання етичних норм, відповідальне та дбайливе ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, повідомлення керівництва закладу освіти про факти цькування стосовно суб'єктів освітнього процесу², захист здобувачів освіти під час навчання від будь-яких форм насильства й дискримінації за будь-якою ознакою³.

У частинах 1, 2 ст. 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» КУпАП визначено суб'єктів та об'єктивну сторону зазначеного правопорушення – діяння (дія чи бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному чи сексуальному насильстві, серед іншого із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно

малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого⁴.

З урахуванням вищезазначеного наведемо приклади судових рішень. У справі № 346/1032/1 неповнолітній у приміщенні гуртожитку Отинійського професійного ліцею енергетичних технологій спільно із трьома неповнолітніми учасниками освітнього процесу вчинив психологічне та фізичне насильство стосовно першокурсників гуртожитку, а саме погрози та побиття ременем, унаслідок чого була заподіяна шкода психологічному та фізичному здоров'ю потерпілих⁵.

У справі № 369/2182/19 студентка Вищого професійного училища Національного авіаційного університету через соціальну інтернет-мережу надсилала погрози двом неповнолітнім (здобувачам освітнього процесу) з вимогою зустрічі⁶.

У справі № 310/8351/19 студентка 2 курсу Бердянського медичного коледжу, перебуваючи у приміщенні коледжу, займалася цькуванням однокласниці, ображала словесно та викладала в соціальній мережі принизливі пости. У судовому засіданні студентка визнала провину у цькуванні однокласниці, пояснила, що та спочатку принизила її, а вона робила ці дії у відповідь. Булерка щиро розкаялася та запевнила, що більше така поведінка не повториться⁷.

У справі № 310/8342/19 студентка 2 курсу Бердянського медичного коледжу, перебуваючи

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

⁵ Постанова Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської обл. від 07.03.2019 : справа № 346/1032/19, провадження № 3/346/663/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80454883> (дата звернення: 10.01.2022).

⁶ Постанова Києво-Святошинського районного суду Київської обл. від 25.02.2019 : справа № 369/2182/19, провадження № 3/369/1277/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80256024> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷ Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. від 01.11.2019 : справа № 310/8351/19, провадження № 3/310/2450/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85377279> (дата звернення: 10.01.2022).

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.01.2022).

² Там само.

³ Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр> (дата звернення: 10.01.2022).

у приміщенні коледжу, займалась цькуванням у соціальній мережі шістьох учителів коледжу, викладала принизливі пости, внаслідок чого спричинила психологічну шкоду та принизила честь і гідність педагогів¹.

У справі № 310/9951/19 студент державного навчального закладу «Бердянський центр професійно-технічної освіти», перебуваючи у приміщенні цього навчального закладу, вчинив булінг стосовно викладачки, ображав її та поведився зухвало².

У справі № 306/296/20 студент 3 курсу Свалявського професійного будівельного ліцею, починаючи з грудня 2019 р., здійснював цькування неповнолітнього здобувача освіти, а саме вимагав у нього грошові кошти³.

У справі № 661/4189/21 неповнолітній студент Новокаховського професійного електротехнічного ліцею (ПТУ № 7) із січня 2021 р. здійснював булінг (цькування) стосовно майстра виробничого навчання ліцею, а саме поведився зухвало, не виконував вимог та ігнорував зауваження, чим принижував гідність майстра в очах інших учнів і завдавав своїми діями шкоду психічному здоров'ю потерпілого⁴.

У справі № 661/1882/21 неповнолітня студентка 2 курсу Відокремленого структурного підрозділу Новокаховського політехнічного фахового коледжу Державного університету «Одеська політехніка» здійснювала булінг стосовно двох викладачів коледжу, а саме поведилася зухвало, вчиняла психологічний тиск, не виконувала вимоги викладачів та ігнору-

вала зауваження, чим принизила гідність викладачів і своїми діями завдала шкоду психологічному здоров'ю останніх⁵.

Аналіз вищезазначеного дає змогу зробити певні висновки. Кривдниками (булерами) в зазначених справах були неповнолітні здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти, а потерпілими (жертвами булінгу) – як здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти, так і педагогічні працівники. Про спостерігачів в жодному судовому рішенні не згадується. Об'єктивну сторону більшості справ становлять дії здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, що спричинили психологічне та фізичне насильство, а саме погрози та побиття ременем, словесні образи, викладання у соціальній мережі принизливих постів, зухвале поведження, вимагання грошових коштів, висловлювання нецензурною лексикою, невиконання вимог педагогічного працівника й ігнорування зауважень педагогічного працівника. Унаслідок таких дій потерпілі (жертви булінгу) постійно відчують тривогу, занепокоєння та перебувають у стресовому стані. Певним негативом можна назвати й те, що вчинення булінгу відбувалось за участі трьох чи чотирьох кривдників (булерів) із здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

Іншим питанням, що підлягає вивченню, є притягнення до юридичної відповідальності неповнолітніх здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти за вчинення булінгу. У межах нашого дослідження ми розглянемо особливості притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення лише за частинами 1, 2 ст. 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» КУпАП⁶.

Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років⁷.

⁵ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 11.05.2021 : справа № 661/1882/21, провадження № 3/661/1185/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96813604> (дата звернення: 10.01.2022).

⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10.01.2022).

¹ Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. від 01.11.2019 : справа № 310/8342/19, провадження № 3/310/2443/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85377345> (дата звернення: 10.01.2022).

² Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. від 07.02.2020 : справа № 310/9951/19, провадження № 3/310/197/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87433871> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Постанова Свалявського районного суду Закарпатської обл. від 06.03.2020 : справа № 306/296/20, провадження № 3/306/131/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88089773> (дата звернення: 10.01.2022).

⁴ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 05.10.2021 : справа № 661/4189/21, провадження № 3/661/2265/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100160305> (дата звернення: 10.01.2022).

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку¹. Ураховуючи, що ми розглядаємо булінг у сфері професійної (професійно-технічної) освіти, суб'єктами адміністративного правопорушення за вказаною статтею КУпАП, а саме кривдниками (булерами), виступають неповнолітні здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти у віці від 16 до 18 років (Томчишин, 2020).

Відповідно до ч. 2 ст. 13 «Відповідальність неповнолітніх» КУпАП у разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених статтею 173-4 КУпАП, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Отже, до кривдників (булерів), що навчаються у закладі професійної (професійно-технічної) освіти, залежно від складу адміністративного правопорушення за частинами 1, 2 ст. 173-4 КУпАП може бути застосовано одну із таких санкцій: накладення штрафу або громадські роботи (Гриб, 2021).

Наведемо судові рішення щодо накладання санкції на кривдників (булерів), що навчаються в закладі професійної (професійно-технічної) освіти. Постановою Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 7 березня 2019 р. у справі № 346/1032/19² неповнолітнього визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 173-4 КУпАП, накладено адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт на строк 40 (сорок) годин.

Постановою Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 7 лютого 2020 р. у справі № 310/9951/19³ студента визнано винним у скоєнні правопорушення і накладе-

но стягнення у вигляді штрафу у розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 850 (вісімсот п'ятдесят) грн 00 коп.

Постановою Новокаховського міського суду Херсонської області від 28 лютого 2020 р. у справі № 661/861/20⁴ на неповнолітнього накладено адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт на строк 20 (двадцять) годин, а постановою від 5 травня 2021 р. у справі № 661/4189/21⁵ на іншого правопорушника – строком на 40 (сорок) годин.

Разом із тим слід наголосити, що з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до неповнолітніх можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП⁶, а саме: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого, попередження, догана або сувора догана, передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Так, постановою Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 1 листопада 2019 р. у справі № 310/8351/19 студентку визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення та застосовано захід впливу, передбачений п. 2 ст. 24-1 КпАП України, у вигляді попередження⁷.

У постанові Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 1 листопада 2019 р. у справі № 310/8342/19 суд, дослідивши

⁴ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 28.02.2020 : справа № 661/861/20, провадження № 3/661/572/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87909448> (дата звернення: 10.01.2022).

⁵ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 05.10. 2021 : справа № 661/4189/21, провадження № 3/661/2265/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100160305> (дата звернення: 10.01.2022).

⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷ Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. від 01.11.2019 : справа № 310/8351/19, провадження № 3/310/2450/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85377279> (дата звернення: 10.01.2022).

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

² Постанова Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської обл. від 07.03.2019 : справа № 346/1032/19, провадження № 3/346/663/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80454883> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. від 07.02.2020 : справа № 310/9951/19, провадження № 3/310/197/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87433871> (дата звернення: 10.01.2022).

матеріали справи, враховуючи особу правопорушниці, її неповнолітній вік, визнання провини та щире каяття, дійшов висновку про наявність у матеріалах справи доказів, що підтверджують провину неповнолітньої у вчиненні вказаного правопорушення та необхідності застосування до неї заходу впливу у вигляді попередження¹.

Постановою Заліщицького районного суду Тернопільської області від 9 лютого 2021 р. у справі № 597/118/21 студента другого курсу Товстенського професійного сільськогосподарського ліцею визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення і застосовано стосовно нього захід впливу, передбачений ст. 24-1 КУпАП, а саме передати правопорушника під нагляд його матері².

Постановою Новокаховського міського суду Херсонської області від 11 травня 2021 р. у справі № 661/1882/21 до неповнолітньої застосовано заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП, у вигляді зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілих³.

Окремо необхідно зазначити, що КУпАП передбачає закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення та звільнення від адміністративної відповідальності.

Згідно зі ст. 247 КУпАП⁴ провадження у справі про адміністративне правопорушення

не може бути розпочато, а розпочате підлягає закриттю за певних обставин, наприклад за відсутності події і складу адміністративного правопорушення, недосягнення особою на момент учинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку, в разі неосудності особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність, учинення дії особою у стані крайньої необхідності або необхідної оборони, закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених ст. 38 КУпАП, у разі смерті правопорушника тощо (Кравченко, 2019).

Наприклад, постановою Селидівського міського суду Донецької області від 27 червня 2021 р. у справі № 242/3697/19 провадження закрито без встановлення вини в діях правопорушника у зв'язку із закінченням строку накладення адміністративного стягнення на підставі ч. 3 ст. 38, п. 7 ч. 1 ст. 247 КУпАП⁵.

Постановою Свалявського районного суду Закарпатської області від 13 квітня 2020 р. у справі № 306/296/20 провадження у справі про адміністративне правопорушення закрито на підставі п. 7 ст. 247 КУпАП у зв'язку із закінченням строків, передбачених ст. 38 КУпАП⁶.

Постановою Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 8 грудня 2020 р. у справі № 279/3446/20 провадження у справі за ч. 1 ст. 173-4 КУпАП закрито у зв'язку з відсутністю в діях неповнолітньої складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-4 КУпАП⁷.

Постановою Заліщицького районного суду Тернопільської області від 9 лютого 2021 р. у справі № 597/119/21 справу про притягнення

¹ Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької обл. від 01.11.2019 : справа № 310/8342/19, провадження № 3/310/2443/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85377345> (дата звернення: 10.01.2022).

² Постанова Заліщицького районного суду Тернопільської обл. від 09.02.2021 : справа № 597/118/21, провадження № 3/597/43/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94852427> (дата звернення: 10.01.2022); Постанова Заліщицького районного суду Тернопільської обл. від 09.02.2021 : справа № 597/243/21, провадження № 3/597/109/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94852428> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 11.05.2021 : справа № 661/1882/21, провадження № 3/661/1185/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96813604> (дата звернення: 10.01.2022).

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

⁵ Постанова Селидівського міського суду Донецької обл. від 27.06.2021 : справа № 242/3697/19, провадження № 3/242/1236/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82726467> (дата звернення: 10.01.2022).

⁶ Постанова Свалявського районного суду Закарпатської обл. від 06.03.2020 : справа № 306/296/20, провадження № 3/306/131/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88089773> (дата звернення: 10.01.2022).

⁷ Постанова Коростенського міськрайонного суду Житомирської обл. від 08.12.2020 : справа № 279/3446/20, провадження № 3/279/2977/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93439298> (дата звернення: 10.01.2022).

до адміністративної відповідальності студента другого курсу Товстенського професійного сільськогосподарського ліцею за ч. 1 ст. 173-4 КУпАП закрито на підставі п. 1 ст. 247 КУпАП за відсутності події і складу адміністративного правопорушення, оскільки, на відміну від потерпілого (студент 2 курсу Товстенського професійного сільськогосподарського ліцею в смт Товсте), неповнолітній кривдник (булер) не є студентом Товстенського професійного сільськогосподарського ліцею в смт Товсте та не може бути учасником освітнього процесу, що могло б зумовити настання адміністративної відповідальності за ст. 173-4 КУпАП, а тому неповнолітній кривдник (булер) не є суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-4 ч. 1 КУпАП¹.

Постановою Херсонського міського суду Херсонської області від 16 лютого 2021 р. у справі № 766/20720/20 провадження у справі про адміністративне правопорушення стосовно студентки другого курсу Херсонського професійного ліцею зв'язку та поліграфії за ч. 1 ст. 173-4 КУпАП України закрито у зв'язку з відсутністю в діях складу адміністративного правопорушення². Визначення поняття «булінг» міститься у ч. 1 ст. 173-4 КУпАП. Установлено, що правопорушник та потерпіла є студентами другого курсу Херсонського професійного ліцею зв'язку та поліграфії та на момент події, яка відбулася, згідно з протоколом про адміністративне правопорушення були повнолітніми особами, а тому кривдник (булер) не є суб'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-4 КУпАП³.

У разі малозначності адміністративного правопорушення ст. 22 КУпАП передбачає можливість звільнити від адміністративної відповідальності й обмежитись усним зауваженням⁴.

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

² Постанова Херсонського міського суду Херсонської обл. від 16.02.2021 : справа № 766/20720/20, провадження № 3/766/412/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95056076> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

⁴ Там само.

Наприклад, постановою Слов'янського міського районного суду Донецької області від 1 березня 2019 р. у справі № 243/1542/19 студента ДНЗ «СПАП» 3 курсу звільнено від адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-4 КУпАП, провадження у справі закрито та оголошено усне зауваження згідно зі ст. 22 КУпАП у зв'язку з малозначністю скоєного адміністративного правопорушення, яке не призвело до тяжких наслідків. Суд урахував особу правопорушника, а також малозначність вчиненого адміністративного правопорушення і відсутність заподіяння будь-кому майнової шкоди. Постановою Свалявського районного суду Закарпатської області від 12 лютого 2021 р. у справі № 306/192/21 правопорушника звільнено від адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 173-4 КУпАП на підставі ст. 22 КУпАП, обмежившись усним зауваженням⁵.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати таке. У разі притягнення неповнолітніх здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти до адміністративної відповідальності на загальних підставах у більшості справ судом накладено адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт. Серед заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника, можна назвати попередження, передання правопорушника під нагляд його матері та зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілих. Є чимало випадків установлення судом під час розгляду справи відсутності події і складу адміністративного правопорушення або закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення передбачених законом строків, що мало наслідком закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення. У декількох справах суд узагалі звільнив здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти від адміністративної відповідальності з огляду на малозначність адміністративного правопорушення та обмежився усним зауваженням.

Не можна оминати увагою, що у провадженні у справі про адміністративне правопорушення у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного стягнення передбачено сплату особою, на яку

⁵ Постанова Свалявського районного суду Закарпатської області від 12.02.2021 : справа № 306/192/21, провадження № 3/306/116/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94881875> (дата звернення: 10.01.2022).

накладено таке стягнення, судового збору 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ст. 40-1 КУпАП¹). Судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі (ст. 4 Закону України «Про судовий збір»²). Ураховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше, ніж до ухвалення судового рішення (ст. 8 Закону України «Про судовий збір»).

Постановою Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 7 березня 2019 р. у справі № 346/1032/19 неповнолітнього визнано винним у вчиненні адміністративного правопорушення та постановлено стягнути з нього у дохід держави судовий збір у сумі 384 (триста вісімдесят чотири) грн 20 коп.³

Постановою Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25 лютого 2019 р. у справі № 369/2182/19 правопорушницю – студентку ВПУ НАУ – піддано адміністративному стягненню та постановлено стягнути з неї на користь держави судовий збір у розмірі 384 (триста вісімдесят чотири) грн 40 коп.⁴

Постановою Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 7 лютого 2020 р. у справі № 310/9951/19 студента визнано винним у скоєнні правопорушень і, враховуючи, що він є неповнолітнім, навчається в навчальному закладі та не працює, суд звільнив

правопорушника від сплати судового збору, передбаченого ст. 40-1 КУпАП, ч. 2. ст. 8 Закону України «Про судовий збір».

Постановою Новокаховського міського суду Херсонської області від 5 жовтня 2021 р. у справі № 661/4189/21 на правопорушника накладено адміністративне стягнення та постановлено стягнути на користь держави судовий збір у розмірі 454 (чотириста п'ятдесят чотири) грн 00 коп.⁵

Отже, можна говорити про те, що суд зобов'язує здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти сплачувати судовий збір. У таких випадках природно виникає питання, де неповнолітній візьме гроші, оскільки фінансово зазвичай він практично повністю залежить від матеріальних можливостей своїх батьків. Хоча, як ми бачимо, суд іноді враховує майновий стан особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, а саме те, що вона є неповнолітньою, ніде не працює і навчається, тому вважає за потрібне звільнити особу від сплати судового збору.

Продовжуючи, зазначимо, що розгляд справ про адміністративні правопорушення здійснюється на підставі дослідження та оцінювання доказів, що містяться у матеріалах справи. Відповідно до ст. 251 КУпАП доказами у справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на підставі яких установлюється наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність правопорушника та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи на підставі протоколу про адміністративне правопорушення, пояснень правопорушника, потерпілих, свідків, речовими доказами, показаннями технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки або відеозапису.

Вивчаючи судові рішення у справах про булінг у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, ми встановили, що є постанови у справах про адміністративні правопорушення, в яких взагалі відсутнє згадування про докази у справі або вказується загальне формулювання «вина підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення та зібраними у справі матеріалами»⁶.

⁵ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 05.10. 2021 : справа № 661/4189/21, провадження № 3/661/2265/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100160305> (дата звернення: 10.01.2022).

⁶ Постанова Голосіївського районного суду м. Києва від 18.04.2019 : справа № 752/3899/19,

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

² Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Постанова Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської обл. від 07.03.2019 : справа № 346/1032/19, провадження № 3/346/663/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80454883> (дата звернення: 10.01.2022).

⁴ Постанова Києво-Святошинського районного суду Київської обл. від 25.02.2019 : справа № 369/2182/19, провадження № 3/369/1277/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80256024> (дата звернення: 10.01.2022).

Але існують і винятки. У постанові Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 7 березня 2019 р. у справі № 346/1032/19¹ містяться особисті пояснення правопорушника, протокол про адміністративне правопорушення, копії витягу з протоколу засідання педагогічної ради Отинійського професійного ліцею енергетичних технологій, письмові заяви двох неповнолітніх, які разом із правопорушником вчиняли булінг, і копії письмових пояснень свідків.

У постанові Новокаховського міського суду Херсонської області від 28 лютого 2020 р. у справі № 661/861/20² вина правопорушника підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення, заявою ОСОБА_2 і витягом переписки з групи, утвореної в месенджері «Вайбер».

У постанові Свалявського районного суду Закарпатської області від 12 лютого 2021 р. у справі № 306/192/21³ суд дослідив протокол про адміністративне правопорушення, письмові пояснення правопорушника, потерпілого та очевидця і рапорт ДОП ВП.

У постанові Новокаховського міського суду Херсонської області від 11 травня 2021 р. у справі № 661/1882/21⁴ суд дослідив протокол

про адміністративне правопорушення, рапорт і письмові пояснення потерпілого та свідків.

Із цього випливає, що кожен суддя вказує наявність доказів у судовому рішенні на власний розсуд, напевно, користуючись відсутністю такого зобов'язання. Відповідно до ч. 2 ст. 283 КУпАП постанова повинна містити встановлені реквізити, як-то: прізвище, ім'я та по батькові, посада посадової особи, яка винесла постанову; дата розгляду справи; прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, місце проживання чи перебування правопорушника; опис обставин, установлених під час розгляду справи; зазначення нормативного акта, що передбачає відповідальність за таке адміністративне правопорушення, та ухвалене у справі рішення.

Непоодинокими є випадки, коли неповнолітні кривдники (булери) ухиляються від виконання судових рішень, зокрема відбування громадських робіт. Відповідно до ст. 321-4 КУпАП у разі ухилення порушника від відбування громадських робіт постановою суду (судді) за поданням уповноваженого органу невідбутий строк громадських робіт може бути замінено штрафом або адміністративним арештом⁵. Умовою застосування заміни громадських робіт штрафом є санкція статті, якою на порушника накладається адміністративне стягнення, що передбачає можливість застосування штрафу (чотири години невідбутих громадських робіт дорівнюють сімнадцяти гривням – одному неоподаткованому мінімуму доходів громадян).

Так, постановою Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25 лютого 2019 р. у справі № 369/2182/19 неповнолітнього правопорушника піддано адміністративному стягненню у вигляді громадських робіт на строк 20 (двадцять) годин⁶. 20 березня 2019 р. до суду надійшло подання Києво-Святошинського районного відділу філії Державної

провадження № 3/752/2387/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81358679> (дата звернення: 10.01.2022); Постанова Свалявського районного суду Закарпатської обл. від 06.03.2020 : справа № 306/296/20, провадження № 3/306/131/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88089773> (дата звернення: 10.01.2022).

¹ Постанова Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської обл. від 07.03.2019 : справа № 346/1032/19, провадження № 3/346/663/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80454883> (дата звернення: 10.01.2022).

² Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 28.02.2020 : справа № 661/861/20, провадження № 3/661/572/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87909448> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Постанова Свалявського районного суду Закарпатської області від 12.02.2021 : справа № 306/192/21, провадження № 3/306/116/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94881875> (дата звернення: 10.01.2022).

⁴ Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 11.05.2021 : справа № 661/1882/21, провадження № 3/661/1185/21 //

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96813604> (дата звернення: 10.01.2022).

⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 10.01.2022).

⁶ Постанова Києво-Святошинського районного суду Київської обл. від 25.02.2019 : справа № 369/2182/19, провадження № 3/369/1277/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80256024> (дата звернення: 10.01.2022).

установи «Центр пробації» у місті Києві та Київській області стосовно неповнолітнього правопорушника про заміну невідбутого строку громадських робіт штрафом, що мотивувалося тим, що неповнолітній перебуває на обліку в Києво-Святошинському районному відділі з питань пробації з 18 березня 2019 р. та громадські роботи не відпрацював. Постановою Києво-Святошинського районного суду Київської області від 4 квітня 2019 р. у справі № 369/2182/19¹ невідбутий строк громадських робіт замінено на штраф на користь держави у розмірі, що становить 85 (вісімдесят п'ять) грн 00 коп.

Постановою Новокаховського міського суду Херсонської області від 28 лютого 2020 р. у справі № 661/861/20² на неповнолітнього правопорушника накладено адміністративне стягнення у вигляді громадських робіт на строк 20 (двадцять) годин. Порухнику 22 червня 2020 р. було роз'яснено про порядок та умови відбування адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт (матеріали особової справи № 5/2020р., арк. 14). Постановою Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 20 липня 2020 р. у справі № 661/861/20³ задоволено подання заступника начальника Каховського міськрайонного відділу філії Державної установи «Центр пробації» в Херсонській області щодо заміни громадських робіт штрафом стосовно правопорушника та постановлено замінити невідбутий строк громадських робіт штрафом розміром 170 (сто сімдесят) грн 00 коп.

Слід акцентувати увагу на тому, що в поданні працівників Державної установи «Центр пробації» завжди вказується, що правопорушник, будучи ознайомлений із прави-

лами та умовами відбування адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт та відповідальністю в разі ухилення від відбування стягнення, не розпочав відпрацювання громадських робіт без поважних причин.

ВИСНОВКИ. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, з 1 січня 2019 р. по 10 вересня 2021 р. у справах про адміністративні правопорушення за частинами 1, 2 ст. 173-4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» суди розглянули 19 справ, сторонами яких були суб'єкти професійної (професійно-технічної) освіти, з яких у 12 справах було винесено рішення про накладення стягнення на неповнолітніх кривдників (булерів), зокрема у 6 справах правопорушників притягнуто до адміністративної відповідальності на загальних підставах (накладено штраф або громадські роботи), а у 6 справах застосовано заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх (зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого, попередження, передання неповнолітнього під нагляд матері). Крім того, у 2 справах правопорушників-кривдників (булерів) звільнено від адміністративної відповідальності (суд обмежився усним зауваженням), 5 справ було закрито за відсутністю складу правопорушення або у зв'язку зі закінченням передбачених законом строків розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Як бачимо, наразі в суддів немає єдиного підходу до вирішення справ про булінг у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, адже попри те, що є стаття закону, яка дозволяє застосовувати заходи впливу на неповнолітніх, половина судових рішень містить накладення адміністративних стягнень на неповнолітніх на загальних підставах. Практично у третині судових рішень неповнолітні так і не були притягнуті до адміністративної відповідальності.

Наявність судових рішень свідчить про те, що нормативно-правові акти, які містять механізм реагування на випадки булінгу (цькування), наразі дають змогу ефективно протидіяти цьому негативному явищу. У разі своєчасного звернення до суб'єктів реагування на випадки булінгу (цькування) в закладах освіти, зокрема професійної (професійно-технічної) освіти, що здійснюють заходи, спрямовані на протидію булінгу (цькуванню), зокрема фіксацію факту булінгу як адміністративного правопорушення, у більшості випадків можна розраховувати на розгляд і вирішення справ

¹ Постановою Києво-Святошинського районного суду Київської області від 04.04.2019 : справа № 369/2182/19, провадження № 3-в/369/1/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80991520> (дата звернення: 10.01.2022).

² Постанова Новокаховського міського суду Херсонської обл. від 28.02.2020 : справа № 661/861/20, провадження № 3/661/572/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87909448> (дата звернення: 10.01.2022).

³ Постанова Каховського міськрайонного суду Херсонської обл. від 20.07.2020 : справа № 661/861/20, № 3-в/658/14/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92035346> (дата звернення: 10.01.2022).

про адміністративні правопорушення судом протягом трьох місяців з дня вчинення правопорушення або з дня його виявлення.

Слід констатувати, що дії здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які становлять зміст об'єктивної сторони, є різноманітними. Якщо ці дії розглядати з огляду на психологічне та фізичне насильство, то можна стверджувати, що здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти у більшості випадків застосовували засоби психологічного насильства – погрози, словесні образи, висловлювання нецензурною лексикою, ігнорування зауважень педагогічного працівника тощо. Непоодинокими є випадки психологічного та фізичного насильства з боку цілої групи здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти у складі трьох та чотирьох осіб. У змісті судових рішень чітко вказується, що потерпілим (жертвам булінгу) заподіяно психологічну шкоду, наслідком якої є замкнутість, тривожність, відмова відвідувати заклад освіти з посиланням на погане самопочуття, депресивні стани тощо.

Можливо, хтось скаже, що 19 справ про цькування суб'єктів професійної (професійно-технічної) освіти – небагато в межах України, але це є тривожним сигналом для суспільства про небезпеку та існування психологічного, фізичного й економічного насильства у закладах професійної (професійно-технічної) освіти між неповнолітніми здобувачами та за участю педагогічних працівників, що у більшості випадків наразі утаємничуються. Проте, на нашу думку, активне обговорення питань булінгу у сфері професійної (професійно-технічної) освіти у вигляді наукових досліджень, публікацій у засобах масової інформації, обговорення на публічних заходах, зокрема у закладах освіти, дасть змогу практично кожному учаснику освітнього процесу більше дізнатися про поняття булінгу та його ознаки, розбиратися, хто є потенційною стороною булінгу – кривдником (булером), потерпілим (жертвою булінгу) чи спостерігачем, хто є суб'єктом реагування у випадках булінгу, куди звертатися та як притягнути кривдника (булера), попри те, що він неповнолітній, до адміністративної відповідальності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гриб В. В. Огляд судової практики щодо булінгу // Протокол : сайт. 22.11.2021. URL: https://protocol.ua/ua/oglyad_sudovo_praktiki_shchodo_bulingu/ (дата звернення: 10.01.2022).
2. Зварич І. М. Притчі у вихованні студентів закладів вищої освіти України і США. *Молодь і ринок*. 2020. № 2 (181). С. 36–41. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.211799>.
3. Кравченко Т. Боротьба з булінгом: судова практика. *Місцеве самоврядування*. 2019. № 7. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2019/july/issue-7/article-45488.html> (дата звернення: 10.01.2022).
4. Кулик Т. О. Профілактика протидії насильства в освітньому закладі // Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насильству в освітніх закладах : матеріали II Всеукр. (м. Дніпро, 11 лют. 2021 р.) / ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Ф-т права та психології, Юрид. клініка «Правова допомога». Дніпро, 2021. С. 40–44.
5. Погорілець О. В. Педагогічні працівники як об'єкти булінгу. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 139–145. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.20>.
6. Скорбун І., Слободян Т. Попередження насильства в закладах освіти : метод. посіб. Київ : Богдодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.
7. Томчишин О. Особливості адміністративної відповідальності за булінг // Slideshare : сайт. 27.05.2020. URL: <https://www.slideshare.net/oksanatom/ss-234625674> (дата звернення: 10.01.2022).
8. Філоненко С. С. Адміністративно-правовий механізм запобігання булінгу у вітчизняних закладах вищої освіти. *Правові горизонти*. 2018. № 12 (25). С. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i12.p48>.
9. Biswasab T., Scott J. G., Munirg K., Thomas H. J., Mamun Huda M., Hasan M., De Vries T. D., Baxter J., Mamun A. A. Global variation in the prevalence of bullying victimisation amongst adolescents: Role of peer and parental supports. *Clinical Medicine*. 2020. Vol. 20. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2020.100276>.
10. Chapell M., Casey D., De la Cruz C., Ferrell J., Forman J., Lipkin R., Newsham M., Sterling M., Whittaker S. Bullying in college by students and teachers. *Adolescence*. 2004. Vol. 39, Iss. 153. Pp. 53–64.
11. Cole D., Lubarsky S., Nick E., Cho G., Nunez M., Suarez-Cano G., Jacquez F., Mick C., Zhang Y., Lovette A., Ford M., Lu R., Gabruk M., Rodgers J. The Peer Victimization in College Survey: Construction and validation. *Psychological Assess.* 2020. Vol. 32, Iss. 9. Pp. 851–871. DOI: <https://doi.org/10.1037/pas0000888>.
12. Lane D. A. Bullying in School: The Need for an Integrated Approach. *Professional Development Foundation*. 1989. Vol. 10, Iss. 3. Pp. 211–215. DOI: <https://doi.org/10.1177/0143034389103007>.
13. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden, MA : Blackwell Publishing, 1993. 140 p. DOI: <https://doi.org/10.1002/pits.10114>.
14. Thornberg R., Baraldsnes D., Saeverot H. In search of a pedagogical perspective on school bullying. *Nordic Studies in Education*. 2018. Vol. 38, Iss. 4. Pp. 289–301. DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1891-2018-04-01>.

15. Ttofia M. M., Farringtona D. P., Lösel F. School bullying as a predictor of violence later in life: A systematic review and meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior*. 2012. Vol. 17, Iss. 5. Pp. 405–418. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.05.002>.

Надійшла до редакції: 13.01.2022

ЮШКЕВИЧ Е. Г. АНАЛИЗ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ ПО ДЕЛАМ О БУЛЛИНГЕ В ЗАВЕДЕНИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО (ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО) ОБРАЗОВАНИЯ

Осуществлен мониторинг судебных решений, вынесенных судами в период с 2019 по 2021 гг., по буллингу в учреждениях профессионального образования. Установлено, что объективную сторону большинства дел составляют действия соискателей профессионального образования в форме угроз, избиения ремнем, словесных оскорблений, публикаций в социальной сети унижительных постов, требования денежных средств или невыполнения требований педагога. Подчеркнуто, что распространенными административными взысканиями являются публичные работы, предупреждение, передача правонарушителя под надзор матери и обязательство публично или в другой форме попросить прощения у потерпевших; нередко случаи закрытия производства по делу и вообще освобождения от административной ответственности с учетом малозначительности административного правонарушения, ограничившись устным замечанием.

Ключевые слова: буллинг, судебная практика, профессиональное образование, соискатели образования, несовершеннолетние.

YUSHKEVYCH O. H. ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE IN CASES OF BULLYING AT THE INSTITUTIONS OF PROFESSIONAL (VOCATIONAL) EDUCATION

The article is devoted to the monitoring of court decisions rendered by courts in the period from 2019 to 2021. in cases of administrative offenses, the subject of which is the bullying of participants in the educational process at the institutions of professional (vocational) education. It is determined that the subjects of professional (vocational) education include applicants for professional (vocational) education and teachers who are potential parties to bullying: the offender (buller), the victim (victim of bullying), observers.

It is noted that bullying is a consequence of violation by subjects of professional (vocational) education of the rights of other subjects of professional (vocational) education and their responsibilities under general and specialized regulations.

It is established that the objective side of most cases is the actions of applicants for professional (vocational) education, which led to psychological and physical violence.

It is noted that in bringing juvenile applicants for professional (vocational) education to administrative responsibility on a general basis in most cases, the court imposed an administrative penalty in the form of community service.

Emphasis is placed on the fact that the court obliges applicants for professional (vocational) education to pay the court fee, but, given the property status of the minor, the court may release the latter from paying the court fee.

Key words: bullying, judicial practice, professional education, applicants for education, minors.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Юшкевич О. Г. Аналіз судової практики у справах про булінг у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 81–93. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.09>.

Citation (APA): Yushkevych, O. H. (2022). Analysis of judicial practice in cases of bullying at the institutions of professional (vocational) education. *Law and Safety*, 1(84), 81–93. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.09>.

СТАНІСЛАВ ВАЛЕРІЙОВИЧ ВАСИЛЬЄВ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Комунальний заклад «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
кафедра історії та суспільно-економічних дисциплін;
 <https://orcid.org/0000-0002-1470-4426>,
e-mail: stas.vasilev.83@ukr.net;

МАРІЯ ВАСИЛІВНА БРАТКО,

доктор педагогічних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
кафедра теорії та історії педагогіки;
 <https://orcid.org/0000-0001-7162-2841>
e-mail: m.bratko@kubg.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Наукове дослідження присвячено проблемам правового регулювання трудових відносин працівників дошкільної освіти. Проаналізовано законодавчі та підзаконні акти, які регулюють трудові відносини працівників дитячих садочків. Установлено особливості правового регулювання робочого часу і часу відпочинку працівників закладів дошкільної освіти. Визначено специфіку оплати праці працівників дитячих садочків. З'ясовано особливості звільнення педагогічного працівника закладу дошкільної освіти за вчинення аморального проступку. Запропоновано внести низку змін до Закону України «Про дошкільну освіту» стосовно правового регулювання робочого часу і тривалості відпусток працівників закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: трудові відносини, дошкільна освіта, працівник, правове регулювання, звільнення.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Серед соціально-економічних прав людини і громадянина, закріплених у Конституції України, передбачено право на працю. Це право може бути реалізоване в різних галузях економіки, зокрема в галузі освіти. Одним із видів трудової діяльності у сфері освіти є робота в закладах дошкільної освіти. Така діяльність характеризується особливою трудовою функцією, оскільки вона є пов'язаною з доглядом за дітьми дошкільного віку та вихованням дітей. Для належного виконання професійних обов'язків працівник дитячого садочку повинен мати відповідні умови трудової діяльності, які забезпечують відпочинок для творчої праці з дітьми. Саме тому вивчення специфіки правового регулювання робочого часу, часу відпочинку та інших особливостей трудової діяльності в закладах дошкільної освіти є актуальним.

Чинне трудове й освітнє законодавство містить у собі низку законодавчих і підзаконних актів, які регулюють трудові відносини працівників закладів дошкільної освіти. Певні норми, які зумовлюють специфіку праці в ди-

тячих садочках, містяться в освітньому законодавстві України. Окремі умови праці в закладах дошкільної освіти встановлено на підставі підзаконних актів України. Отже, проблеми правового регулювання трудової діяльності працівників дитячих садочків потребують спеціального юридичного дослідження.

Проблеми трудової діяльності в закладах дошкільної освіти не знайшли належного висвітлення в дослідженнях правознавців. Більшість наукових статей фахівців у сфері права, які намагались досліджувати цю тематику, присвячено правовому статусу закладів дошкільної освіти й особливостям їхньої господарської діяльності. Також існують дослідження із загальних проблем окремих інститутів трудового права, в яких висвітлено проблеми робочого часу і часу відпочинку, оплати праці щодо будь-якої галузі економіки України.

Із науковців, які вивчали сутність діяльності і правовий статус закладів дошкільної освіти, варто назвати М. Г. Рожкову, Л. В. Таран, К. Ю. Чередниченко, а також І. Ю. Хомишин і К. О. Попову-Коряк. Зокрема, М. Г. Рожкова

(2017) досліджувала адміністративно-правові засади дошкільної освіти України. У праці Л. В. Таран (2018) висвітлено особливості господарської діяльності приватних закладів дошкільної освіти. Дослідниця К. Ю. Чередниченко (2017) вивчала правове регулювання робочого часу педагогічних працівників в Україні. Дослідження І. Ю. Хомишина (2018) присвячено нормативно-правовому регулюванню дошкільної освіти в Україні. К. О. Попова-Коряк (2017) намагалась установити особливості реалізації права на працю педагогічних працівників. Праці названих вище науковців дали змогу зрозуміти сутність і особливості правового регулювання дошкільної освіти в Україні. Разом із тим специфіка трудових відносин працівників закладів дошкільної освіти не знайшла свого висвітлення у працях цих дослідників.

Сутність таких інститутів трудового права, як робочий час, час відпочинку, оплата праці та звільнення, розкривається у працях деяких науковців у сфері трудового права. Зокрема, М. І. Іншин (2021) та інші науковці вивчали особливості профспілкового захисту трудових прав. Класифікація режиму робочого часу стала предметом ретельного наукового дослідження З. Я. Малишевської (2016). Проблеми реалізації конституційного права людини і громадянина на відпочинок в Україні відображено у праці Н. П. Пилипчук (2019). Особливості надання окремих видів відпусток відображено у праці М. О. Савельєвої (2018). Специфіка правового регулювання оплати праці працівників різних професій розглядалася у праці К. О. Севастьяненко (2018). Колектив дослідників намагався розробити рекомендації щодо оптимізації оплати праці в Україні в умовах європеїзації економіки (Ярошенко, Луценко, Вапнярчук, 2021). Праці вказаних науковців дали змогу зрозуміти сутність правового регулювання окремих аспектів трудових відносин працівників різних галузей економіки України. Водночас вони не висвітлюють специфіку трудової діяльності в закладах дошкільної освіти.

Праці названих вище науковців, законодавчі та підзаконні акти України становлять джерельну базу наукового дослідження. Вивчення норм права, які регулюють специфіку трудової діяльності та статус закладів дошкільної освіти, дало змогу дійти необхідних висновків у роботі.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою наукового дослідження є встановлення конкретних особливостей трудової діяльності в закладах дошкільної освіти.

Завдання дослідження полягають у тому, щоб розробити рекомендації для вдосконалення законодавства, яке:

- установлює специфіку правового регулювання робочого часу працівників закладів дошкільної освіти;
- закріплює особливості часу відпочинку працівників дитячих садочків;
- передбачає перелік посад у закладах дошкільної освіти;
- визначає особливості звільнення працівника за вчинення аморального проступку.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальні юридичні методи пізнання. Серед загальнонаукових методів варто назвати метод філософської діалектики, який розкривається за допомогою методів аналізу і синтезу, сходження від простого до складного та від абстрактного до конкретного, моделювання, абстрагування, ідеалізації та формалізації.

Зокрема, метод аналізу і синтезу дав змогу розглянути окремі норми українського трудового й освітнього законодавства. За допомогою цього методу були висловлені пропозиції щодо внесення змін до норм українського законодавства, яке регулює трудову діяльність працівників закладів дошкільної освіти. Метод сходження від простого до складного допоміг під час вивчення окремих норм українського трудового законодавства.

Серед спеціальних юридичних методів, використаних у дослідженні, можна назвати системний, теоретико-юридичний, формально-догматичний і порівняльно-правовий, а також метод державно-правового моделювання. Зокрема, системний метод дав змогу дослідити систему трудового й освітнього законодавства, яке регулює трудову діяльність працівників закладів дошкільної освіти. Серед норм законів і підзаконних актів України були визначені саме ті норми, які регулюють робочий час та час відпочинку, особливості прийому на роботу і звільнення педагогічних працівників дитячих садочків.

Теоретико-юридичний метод використано для з'ясування основних понять українського права у сфері надання освітніх послуг, зокрема таких термінів, як «педагогічний працівник», «робочий час», «час відпочинку», «аморальний проступок», «оплата праці» тощо. Сутність указаних понять та їх відмінності потрібно розглянути для формулювання певних висновків у дослідженні.

Норми окремих інститутів освітнього права досліджено за допомогою формально-

догматичного методу. Зокрема, було вивчено правове регулювання особливостей робочого часу і часу відпочинку й оплати праці педагогічних працівників закладів дошкільної освіти. Також з'ясовано додаткові підстави для звільнення цієї категорії працівників.

Порівняльно-правовий метод дав змогу порівняти норми законодавчих і підзаконних актів, які регулюють правовідносини у сфері дошкільної освіти. Метод державно-правового моделювання використовувався для того, щоб сформулювати пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про дошкільну освіту». Зокрема, розроблено пропозиції щодо врегулювання правового статусу помічників вихователів і нянь, робочого часу і часу відпочинку педагогічних працівників і визначення поняття «аморальний проступок».

Отже, під час дослідження обраної проблематики застосовувалися загальні та спеціальні юридичні методи пізнання. Згадані вище методи дослідження дали змогу не лише проаналізувати українські законодавчі й підзаконні акти, які регулюють трудову діяльність працівників дитячих садочків, але й сформулювати пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про дошкільну освіту» відповідно до результатів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Трудові відносини працівників закладів дошкільної освіти врегульовано нормами як трудового законодавства, яке поширюється на працівників різних галузей економіки, так і окремими законодавчими актами у сфері освіти. Відповідно до норм Кодексу законів про працю України встановлено особливості прийому на роботу, регулювання робочого часу і часу відпочинку, оплати праці, звільнення працівників і притягнення до дисциплінарної та матеріальної відповідальності¹. Отже, особливості правового регулювання трудової діяльності працівників закладів дошкільної освіти можуть полягати у специфічних умовах прийому на роботу і звільнення, тривалості робочого часу і часу відпочинку.

Дослідниця Л. В. Таран (2018) стверджує, що в Україні створено належні організаційно-правові засади роботи мережі закладів дошкільної освіти, водночас існують проблеми у правовому регулюванні статусу закладів дошкільної освіти та гарантій трудової діяльно-

сті педагогічних працівників. Правник І. Ю. Хомишин (2018) стверджує, що модернізація законодавства у сфері дошкільної освіти України потребує врахування сучасних світових та європейських тенденцій розвитку дошкільної освіти і має ґрунтуватися на національних надбаннях і вітчизняній культурі. Отже, правознавці, які вивчали проблеми правового регулювання у сфері дошкільної освіти, звертають увагу на необхідність удосконалення правового регулювання цієї сфери освітньої діяльності. Потребує вдосконалення і правове регулювання трудової діяльності педагогічних працівників закладів дошкільної освіти.

К. О. Попова-Коряк (2017) наголошує, що особливості правового регулювання трудової діяльності педагогічних працівників обумовлено тими трудовими функціями, які вони виконують. Варто зазначити, що відповідно до ст. 27 Закону України «Про дошкільну освіту» в закладі дошкільної освіти можуть працювати як педагогічні, так і інші працівники. Зокрема, серед педагогічних працівників закон називає директора, його заступника, вихователя та асистента вихователя. Водночас у дитячому садочку можуть працювати помічники вихователя і няні, які не мають статусу педагогічного працівника². У Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників, затвердженому Кабінетом Міністрів України, також названо посади директора, завідувача, заступника завідувача дошкільного навчального закладу, старшого вихователя, вихователя та асистента вихователя³. Отже, законодавство передбачає наявність у закладі дошкільної освіти як посад педагогічних працівників, так і посад помічника вихователя або няні, які не мають статусу педагогічного працівника.

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту» педагогічний працівник дитячого садочку повинен мати високі моральні якості, вищу педагогічну освіту за відповідною спеціальністю або професійну кваліфікацію педагогічного працівника. Фізичний і

² Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 04.01.2022).

³ Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-п> (дата звернення: 04.01.2022).

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 04.01.2022).

психічний стан такої особи має давати їй змогу виконувати обов'язки з виховання дитини¹. М. Г. Рожкова (2017) стверджує, що якість дошкільної освіти залежить передусім від професійних та моральних якостей вихователя в дитячому садочку.

Права та обов'язки педагогічних працівників закладу дошкільної освіти встановлено у ст. 29 Закону України «Про дошкільну освіту» та ст. 54 Закону України «Про освіту». Привертає увагу той факт, що серед посад педагогічних працівників дитячого садочку є посада асистента вихователя, а серед посад інших працівників є посада помічника вихователя. Виникає закономірне питання щодо відмінностей в обов'язках і статусі помічника й асистента вихователя, помічника вихователя і няні.

У Класифікаторі професій серед посад працівників освіти згадується фахівець з дошкільного виховання². Отже, за допомогою вказаного підзаконного акта неможливо встановити відмінності між функціями асистента та помічника вихователя, а також з'ясувати різницю між помічником вихователя і нянею. У такому підзаконному акті, як Типовий штатний норматив дошкільних навчальних закладів, окрім посади вихователя, передбачено існування посади помічника вихователя. В одній із норм встановлено, що асистент вихователя призначається лише в інклюзивних групах. Разом із тим у цьому нормативі не згадано посаду няні³. Отже, законодавчі та підзаконні акти України не дають відповіді на питання щодо відмінностей у функціях помічника та асистента вихователя, помічника вихователя і няні. Вважаємо, що відповідні норми слід закріпити в Законі України «Про дошкільну освіту».

¹ Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 04.01.2022).

² Класифікатор професій ДК 003:2010 : затв. Наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10> (дата звернення: 04.01.2022).

³ Про затвердження Типових штатних нормативів дошкільних навчальних закладів : Наказ МОН України від 04.11.2010 № 1055 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1157-10> (дата звернення: 04.01.2022).

Вимоги до тривалості робочого часу і часу відпочинку працівників різних підприємств, установ та організацій встановлено в Кодексі законів про працю України. Дослідниця М. О. Савельєва (2018) визначає робочий час як період, протягом якого працівник виконує свою трудову функцію, натомість протягом часу відпочинку працівник такої функції не виконує. Т. М. Юзько (2015) наголошує, що інститути (норми) робочого часу і часу відпочинку спрямовано на реалізацію права на життя у сфері праці, вони врегульовують питання безпосереднього здійснення трудової функції працівником. Зазначені визначення робочого часу і часу відпочинку цілком обґрунтовано можна застосувати до трудової діяльності працівників закладів дошкільної освіти.

Особливості правового регулювання робочого часу педагогічних працівників встановлено в законах України «Про освіту» та «Про дошкільну освіту». У ст. 60 Закону України «Про освіту» наведено перелік видів робіт, які повинен виконувати педагогічний працівник протягом робочого часу. Крім того, положення цієї статті відсилають до спеціальних законів, які мають встановлювати норми педагогічного навантаження на одну ставку⁴. Норми Закону України «Про дошкільну освіту» встановлюють вимоги до робочого часу і часу відпочинку працівників закладів дошкільної освіти. Тривалість робочого часу педагогічних працівників дитячих садочків встановлено у ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту». Відповідно до норм цієї статті педагогічне навантаження вихователя групи загального типу має становити 30 годин, вихователя групи інклюзивного або компенсуючого типу – 25 годин, а тривалість робочого часу асистента вихователя інклюзивної групи дорівнює 36 годинам⁵. Звернемо увагу, що для помічників вихователя або няні норми цього закону не встановлюють скороченої тривалості робочого часу. Разом із тим згідно із нормами Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, встановлено випадки, коли передбачено 36-годинний робочий тиждень для помічників вихователів і

⁴ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 04.01.2022).

⁵ Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 04.01.2022).

нянь. Така тривалість робочого часу передбачається для тих помічників вихователів і нянь, які працюють у дитячих садочках для дітей, хворих на туберкульоз, або дітей з ураженнями центральної нервової системи, глухих та сліпих дітей¹. Отже, в окремих випадках помічники вихователів і няні мають право на скорочену тривалість робочого часу відповідно до норм підзаконних актів.

Дослідниця Н. П. Пилипчук (2019) звертає увагу на те, що в Україні вже тривалий час існують підзаконні акти, які регулюють тривалість роботи у важких умовах та умовах підвищеного нервово-емоційного тиску, проте на рівні законодавства їх наявність не передбачена, що ускладнює застосування закріплених норм права. Цілком погоджуючись з думкою вченої, вважаємо можливим встановлення вимог до тривалості скороченого робочого часу окремих категорій працівників у галузевому законодавстві. Отже, пропонуємо передбачити всі випадки скорочення робочого часу для працівників закладів дошкільної освіти в Законі України «Про дошкільну освіту». Таке правове регулювання слугуватиме надійною гарантією трудових прав та обов'язків цієї категорії працівників.

Отже, специфіка правового регулювання робочого часу працівників закладів дошкільної освіти полягає у встановленні скороченої тривалості робочого часу. Дослідниця З. Я. Малишевська (2016) наголошує, що держава повинна створювати належне соціально-правове середовище для реалізації та захисту трудових прав громадян на законодавчо встановлені норми робочого часу. Зазначене зауваження повною мірою стосується педагогічних та інших працівників дитячих садочків, адже скорочена тривалість робочого часу і потрібний час відпочинку дають змогу працівникові творчо й активно працювати з дітьми.

Особливості правового регулювання часу відпочинку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти також врегульовано нормами законодавства. К. Ю. Чередниченко (2017) слушно зауважує, що раціональне поєднання робочого часу з часом відпочинку дає змогу досягти багатьох цілей, серед яких відтво-

рення фізичних та психологічних характеристик педагогічного працівника. Необхідність відпочинку зумовлюється потребою у відновленні не лише фізичних, але й розумових, інтелектуальних сил працівника.

Загальні засади правового регулювання часу відпочинку передбачено Кодексом законів про працю України та Законом України «Про відпустки». С. М. Черноус (2017) розрізняє такі види часу відпочинку: перерви впродовж робочого дня, щоденний (міжзмінний) відпочинок, вихідні та святкові дні, відпустки. Названі види часу відпочинку поширюються і на працівників дитячих садочків. У правовому регулюванні перерв, щоденного відпочинку, вихідних і святкових днів жодних особливостей для працівників закладів дошкільної освіти КЗпП України не встановлює.

Водночас специфіку правового регулювання часу відпочинку працівників закладів дошкільної освіти відображено в законах України «Про освіту» та «Про дошкільну освіту». Передусім варто наголосити, що згідно з п. 16 ч. 1 ст. 54 Закону України «Про освіту» працівники освіти мають право на подовжену оплачувану відпустку². Водночас тривалість згаданої подовженої відпустки цим законом не встановлено. Варто також звернути увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про дошкільну освіту» педагогічні працівники мають право на додаткову оплачувану відпустку³, але тривалість такої додаткової відпустки в цьому законодавчому акті не закріплено. Перелік різновидів додаткових відпусток встановлено в Законі України «Про відпустки» та Кодексі законів про працю України. Надання таких відпусток пов'язано з наявністю дітей, навчанням або іншими обставинами. Водночас жодна із вказаних відпусток не є пов'язаною з роботою в закладі дошкільної освіти. Отже, на законодавчому рівні не врегульовано тривалість подовженої або додаткової відпустки педагогічних працівників закладів дошкільної освіти.

Порядок надання щорічної основної відпустки тривалістю 56 календарних днів педагогічним працівникам встановлено відповідно

¹ Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 № 163 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001-p> (дата звернення: 04.01.2022).

² Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 04.01.2022).

³ Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 04.01.2022).

Постановою Кабінету Міністрів України. Передбачено, що відпустка директора або завідувача дитячого садочку має становити 42 календарні дні, а відпустка вихователя або асистента вихователя – 56 календарних днів¹. Тривалість щорічної основної відпустки помічника вихователя або няні не встановлено. Звернемо увагу на те, що у вказаній постанові уряду закріплено тривалість не додаткової, а щорічної основної відпустки педагогічних працівників. Отже, існують певні розбіжності між термінами, які використовуються у законодавчих і підзаконних актах, адже Закон України «Про дошкільну освіту» передбачає надання педагогічним працівникам додаткової оплачуваної відпустки, а постанова уряду України – щорічної основної оплачуваної відпустки. Вважаємо, що тривалість подовженої щорічної оплачуваної відпустки педагогічних працівників закладів дошкільної освіти слід установити в Законі України «Про дошкільну освіту». Така відпустка мусить мати статус не додаткової, а щорічної основної оплачуваної відпустки.

Норми законодавчих та підзаконних актів передбачають особливості правового регулювання відпустки помічників вихователів і нянь. Ці працівники закладів дошкільної освіти не належать до категорії педагогічних, але виконують роботу з догляду за дітьми, які відвідують дитячі садочки. Відповідно до ч. 4 ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту» тривалість відпустки помічників вихователів закладів дошкільної освіти становить 28 календарних днів. В окремих випадках передбачено надання додаткової відпустки до 35 календарних днів². При цьому варто звернути увагу, що цей Закон України встановлює подовжену тривалість щорічної додаткової відпустки для помічників вихователів, а не для

нянь. Про подовжену тривалість відпустки для няні у нормах законодавства не згадується.

Норми підзаконних актів передбачають додаткові відпустки для помічників вихователів та нянь в окремих випадках. Зокрема, відповідно до Списків виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки, встановлено подовжену тривалість часу відпочинку для помічників вихователів і нянь, які працюють у дитячих садочках особливого типу, наприклад у закладах дошкільної освіти для дітей, хворих на туберкульоз, тих, які мають ураження центральної нервової системи, порушення психіки, сліпих або глухих дітей. Тривалість додаткової відпустки становить 7 календарних днів³. Вважаємо, що норми, які регулюють тривалість відпустки помічників вихователів і нянь, потрібно закріпити в Законі України «Про дошкільну освіту». Цю відпустку слід визнати не «додатковою», а саме «основною». Варто передбачити, що тривалість основної щорічної відпустки помічника вихователя або няні має становити 28 календарних днів, а у разі роботи в закладах дошкільної освіти компенсуючого типу – 35 календарних днів.

Звернемо увагу на те, що право працівників закладів дошкільної освіти на подовжену відпустку і скорочений робочий час слід не лише закріпити, а й належним чином гарантувати. Деякі науковці наголошують на важливості профспілкового захисту трудових прав працівників (Іншин, Вавженчук, Москаленко, 2021). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійні спілки створюються з метою захисту трудових та інших соціально-економічних прав і законних інтересів працівників певної галузі⁴. В Україні наразі існує професійна спілка працівників освіти. Водночас

¹ Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 № 346 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-97-п> (дата звернення: 04.01.2022).

² Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 04.01.2022).

³ Про затвердження Списків виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1290 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-97-п> (дата звернення: 04.01.2022).

⁴ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення: 04.01.2022).

цілком обґрунтованою виглядає пропозиція про створення окремої професійної спілки працівників закладів дошкільної освіти.

Однією з особливостей правового регулювання трудової діяльності працівників дитячих установ є система оплати праці. К. О. Севастьяненко (2018) стверджує, що під заробітною платою варто розуміти всі виплати, на отримання яких працівник має право згідно з умовами трудового договору і відповідно до державних гарантій, установлених законодавством. Згідно зі ст. 57 Закону України «Про освіту» передбачено право педагогічних працівників на диференціацію посадових окладів, оплату підвищення кваліфікації, виплату допомоги на оздоровлення та грошової винагороди за сумлінну працю¹. Названі гарантії поширюється і на педагогічних працівників закладів дошкільної освіти. Відповідно до Єдиної тарифної сітки посада завідувача дитячого садочку оплачується за 12–16 розрядами, вихователя – за 10–14 розрядами, асистента вихователя – за 10–12 розрядами, помічника вихователя – за 5–6 розрядами². Дослідники у сфері оплати праці наголошують на розробленні єдиної тарифної сітки для всіх галузей економіки на підставі класифікатора професій, що відповідає б тенденціям європеїзації економіки (Ярошенко, Луценко, Вапнярчук, 2021). Іноземні дослідники також звертають увагу на необхідність гідної оплати праці педагогів у закладах дошкільної освіти (Prolux, Aboud, 2019). Отже, законодавство встановлює особливості оплати праці педагогічних працівників закладів дошкільної освіти.

Особливої уваги заслуговує специфіка звільнення педагогічних працівників закладів дошкільної освіти. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України працівника, який виконує виховні функції, може бути звільнено за вчинення аморального проступку, несумісного із продовженням цієї роботи³. Згідно зі ст. 54 Закону

України «Про освіту» та статтями 29, 30 Закону України «Про дошкільну освіту» педагогічний працівник закладу дитячої освіти виконує виховні функції, а законодавство висуває вимоги до його моральних якостей. Водночас законодавство про освіту або трудове законодавство не містить роз'яснень із приводу того, які саме вчинки можна вважати аморальними, а які ні. Важливим питання є проблема розмежування аморального проступку, несумісного з продовженням роботи вихователем, від аморального проступку, який дає змогу продовжувати таку роботу.

С. А. Кучер (2021) звертає увагу на те, що критерії для визнання певної інформації аморальною встановлено в Законі України «Про захист суспільної моралі», але вони стосуються заборони поширення певних поглядів і переконань у засобах масової інформації. Дійсно, названий закон установлює заборону для поширення певної продукції, яка порушує суспільну мораль. Водночас він не містить критеріїв для визнання аморальними вчинків працівників у трудових відносинах. Отже, трудове законодавство має містити детальний перелік вчинків працівника закладу дошкільної освіти, які можуть вважатися аморальними і слугувати підставою для звільнення.

ВИСНОВКИ. Особливості правового регулювання трудової діяльності працівників закладів дошкільної освіти полягають у такому:

- 1) закріплення в законодавстві вимог до осіб, які бажають працювати в закладах дошкільної освіти;
- 2) установлення скороченого робочого часу;
- 3) закріплення подовженої тривалості щорічної основної відпустки;
- 4) особливі умови оплати праці;
- 5) додаткова підстава для звільнення – вчинення аморального проступку.

Статус педагогічних працівників мають директор, його заступник, вихователі та асистенти вихователя. Водночас у дитячому садочку можуть працювати помічники вихователя і няні, які статусу педагогічного працівника не мають. Однак законодавство не встановлює різниці між помічником вихователя та нянею, а також між педагогічними працівниками та помічниками вихователів. Вважаємо, що в Законі України «Про дошкільну освіту» потрібно:

- 1) передбачити, що педагогічні працівники виконують навчальну, виховну та

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 04.01.2022).

² Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-p> (дата звернення: 04.01.2022).

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Зако-

нодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 04.01.2022).

організаційну роботу, а помічники вихователів (няні) – допоміжну роботу;

2) об'єднати в одну категорію посади помічників вихователів і нянь, вживати термін «помічники вихователя (няні)».

Специфіка правового регулювання робочого часу педагогічних та інших працівників закладів дошкільної освіти полягає у встановленні скороченої тривалості робочого часу. Зокрема, педагогічне навантаження вихователя групи загального типу встановлено у розмірі 30 годин, вихователя групи інклюзивного або компенсуючого типу – 25 годин, а тривалість робочого часу асистента вихователя інклюзивної групи дорівнює 36 годинам. Разом із тим скорочення робочого часу для помічників вихователів (нянь) передбачено нормами підзаконного акта – Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня. Вважаємо, що у ч. 3 ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту» слід передбачити скорочений робочий час тривалістю 36 годин для помічників вихователів (нянь), які працюють у дошкільних закладах компенсуючого типу.

Особливості правового регулювання часу відпочинку педагогічних та інших працівників закладів дошкільної освіти полягають у встановленні подовженої тривалості відпустки. Згідно з нормами Постанови Кабінету Міністрів України відпустка директора або завідувача дитячого садочку має становити 42 календарних дні, а відпустка вихователя або асистента вихователя – 56 календарних днів. Закон України «Про дошкільну освіту» передбачає лише подовжену тривалість відпустки помічника вихователя – 28 календарних днів. Також згідно з нормами Списку виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки, для помічників вихователів

(нянь) передбачено додаткову відпустку тривалістю до 7 календарних днів. Пропонуємо всі норми, які встановлюють тривалість відпустки працівників закладу дошкільної освіти, закріпити в Законі України «Про дошкільну освіту».

Отже, в Законі України «Про дошкільну освіту» слід передбачити такі норми.

1. Додати нову ч. 2 ст. 27 Закону України «Про дошкільну освіту», в якій передбачити, що педагогічні працівники виконують навчальну, виховну та організаційну роботу, а помічники вихователів (няні) – допоміжну роботу.

2. Об'єднати в одну категорію посади помічників вихователів і нянь, вживати термін «помічники вихователя (няні)» у ч. 1 ст. 27 Закону України «Про дошкільну освіту».

3. Серед норм ч. 3 ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту» необхідно передбачити скорочений робочий час тривалістю 36 годин для помічників вихователів (нянь), які працюють у дошкільних закладах компенсуючого типу.

4. У нормі ч. 4 ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту» встановити, що педагогічні працівники мають право на подовжену тривалість щорічної основної відпустки у розмірі 56 календарних днів. Відпустка помічників вихователів (нянь) має становити 28 календарних днів, а у разі роботи в закладах дошкільної освіти компенсуючого типу – 35 календарних днів.

5. Слід розробити детальний перелік вчинків педагогічного працівника закладу освіти, які можуть розглядатися як аморальні й бути підставою для звільнення. Такі проступки можуть бути вчинені лише під час виконання трудових обов'язків. Поведінка педагогічного працівника вдома або певна інформація в соціальних мережах не можуть бути підставою для його звільнення за вчинення аморального проступку.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Іншин М. І., Вавженчук С. Я., Москаленко К. В. Профспілковий захист трудових прав в окремих пострадянських країнах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2 (27). С. 222–233. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.222-233](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.222-233).
2. Кучер С. А. Правові обмеження на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (93) С. 41–49. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.94.40-49>.
3. Малишевська З. Я. Класифікація режиму робочого часу. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 82–86.
4. Пилипчук Н. П. Проблеми реалізації конституційного права людини і громадянина на відпочинок в Україні та пропозиції щодо їх вирішення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4, т. 1. С. 90–96. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.4-1.14>.
5. Попова-Коряк К. О. Особливості реалізації права на працю науково-педагогічних працівників: сучасність і перспективи правового регулювання крізь призму міжнародних стандартів прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 79–84.

6. Рожкова М. Г. До питання визначення сутності адміністративно-правових засад дошкільної освіти України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1 (16), т. 4. С. 196–200.
7. Савельєва М. О. Трудо-правове значення цільового характеру деяких відпусток. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2, т. 2. С. 38–42.
8. Севастьяненко К. О. Оплата праці: соціальний, економічний і правовий аспекти. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 110–114.
9. Таран Л. В. Особливості господарської діяльності приватних закладів дошкільної освіти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 3. С. 85–89.
10. Хомишин І. Ю. Нормативно-правове регулювання дошкільної освіти в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 178–181.
11. Чередниченко К. Ю. Правове регулювання робочого часу педагогічних працівників в Україні: проблемні аспекти. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 1018–1021.
12. Черноус С. М. Проблеми правового регулювання додаткових вільних від роботи днів у проекті Трудового кодексу України. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 126–133.
13. Юзько Т. М. Робочий час і час відпочинку як невід’ємна категорія права людини на життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 102–104. URL: http://lsey.org.ua/6_2015/29.pdf (дата звернення: 04.01.2022).
14. Ярошенко О. М., Луценко О. Є., Вапнярчук Н. М. Оптимізація оплати праці в Україні в умовах європеїзації економіки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 3 (28). С. 224–237. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.224-237](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.224-237).
15. Prolux K., Aboud F. Disaster risk reduction in early childhood education: Effects on preschool quality and child outcomes. *International Journal of Educational Development*. 2019. Vol. 66. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2019.01.007>.

Надійшла до редакції: 10.01.2022

ВАСИЛЬЕВ С. В., БРАТКО М. В. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ РАБОТНИКОВ УЧРЕЖДЕНИЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Научное исследование посвящено проблемам правового регулирования трудовых отношений работников дошкольного образования. Проанализированы законодательные и подзаконные акты, которые регулируют трудовые отношения работников детских садов. Установлены особенности правового регулирования рабочего времени и времени отдыха работников учреждений дошкольного образования. Определена специфика оплаты труда работников детских садов. Выявлены особенности увольнения педагогического работника учреждения дошкольного образования за совершение аморального проступка. Предложено внести перечень изменений в Закон Украины «О дошкольном образовании» относительно правового регулирования рабочего времени и продолжительности отпусков работников учреждений дошкольного образования.

Ключевые слова: трудовые отношения, дошкольное образование, работник, правовое регулирование, увольнение.

VASYLIEV S. V., BRATKO M. V. FEATURES OF LABOR RELATIONS LEGAL REGULATION OF THE PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS EMPLOYEES

The scientific research is devoted to the problems of legal regulation of labor relations of preschool education employees. The legislative and by-laws that regulate the labor relations of kindergarten workers are analysed. The works of individual scientists in the field of law, who investigated the problems of legal regulation of preschool education are studied.

The methodological basis of the study was general scientific and special legal cognitive methods. To study the problem, we used the systemic, theoretical-legal, formal-dogmatic, comparative legal methods of cognition, as well as the state-legal modeling method.

The status of teaching staff in a preschool education institution is held by the director, his or her deputy, educators, and the teacher's assistant. In addition, assistants to the educator and nanny, who do not have the status of a pedagogical worker, can work in the kindergarten. At the same time, the legislation does not fix the criteria for distinguishing the functions of an assistant and an assistant educator. The law does not allow distinguishing between a caregiver and a nanny.

The following features of the legal regulation of the labor activity of workers in preschool education can be named. The legislation establishes the requirements for persons who wish to work at preschool education institutions. A reduced working time has been established, and an

increased duration of the annual basic leave is provided. Legislative and by-laws establish the specifics of remuneration in the field of preschool education. An additional ground is provided for the dismissal of teachers in preschool education - committing an immoral offense.

It was proposed to make a list of amendments to the Law of Ukraine On Preschool Education. The rules of law that enshrine the duration of reduced working hours or the leave duration in the field of preschool education should be enshrined in law, and not by-laws.

The Law of Ukraine On Preschool Education should provide that teaching staff perform educational and organizational work, and assistants to educators (nannies) - auxiliary. It is proposed to combine the positions of assistants to educators and nannies into one category, to use the term assistant educator (nanny).

It is necessary to develop a detailed list of a teacher's actions that may be considered immoral. Such misconduct can only be committed while performing work duties.

Keywords: *labor relations, preschool education, employee, legal regulation, dismissal.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Васильєв С. В., Братко М. В. Особливості правового регулювання трудових відносин працівників закладів дошкільної освіти. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 94–103. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.10>.

Citation (APA): Vasyliev, S. V., & Bratko, M. V. (2022). Features of labor relations legal regulation of the preschool education institutions employees. *Law and Safety*, 1(84), 94–103. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.10>.

ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА ФОМІНА,*доктор юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;* <https://orcid.org/0000-0002-9513-1673>,*e-mail: tatianafomina7777@gmail.com***МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Висвітлено проблемні питання запровадження медіації у кримінальному провадженні в Україні, а також сформульовано пропозиції щодо їх вирішення. Вказано, що тривалий шлях України до унормування медіації увінчався успіхом 16 листопада 2021 р. ухваленням Закону України «Про медіацію» № 1875-IX. Натомість, запроваджуючи можливість проведення медіації у кримінальних провадженнях, законодавець взагалі оминув увагою питання про внесення змін до КПК України, зокрема щодо визначення статусу медіатора, встановлення меж медіації кримінально-правових конфліктів, формулювання особливостей порядку її проведення під час кримінального провадження. Окреслено шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства щодо унормування медіації, особливу увагу приділено визначенню статусу медіатора як учасника кримінального провадження.

Ключові слова: *кримінальне провадження, медіація, медіатор, проведення медіації під час кримінального провадження, угода про примирення, статус медіатора, відновне правосуддя.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Однією з форм відновного правосуддя є медіація – сучасний спосіб реагування на протиправну поведінку особи. Такий підхід сприяє балансу інтересів суспільства, потерпілого, правопорушника.

Ідея запровадження медіації у кримінальному провадженні в Україні не є новою. Протягом останніх 20–30 років думка про необхідність упровадження заходів позасудового урегулювання спору поступово формувалась як серед науковців (Тюрін, 2015; Фрич, Комарницька, 2013), так і серед практиків (Коноваленко, 2021). Наукова підтримка доцільності запровадження медіації у кримінальному провадженні ґрунтується на позитивних результатах застосування процедур примирення у багатьох державах, насамперед у США, Фінляндії, Німеччині, Польщі, Австралії та інших країнах.

Україна пройшла тривалий шлях щодо унормування медіації: від розробки багатьох законопроектів до ухвалення Закону України «Про медіацію» № 1875-IX 16 листопада 2021 р. (далі – Закон України № 1875-IX)¹. Цей Закон є

доволі «молодим», його положення лише починають застосовуватися, тому в зацікавлених осіб із розвитку медіації є бажання розібратися, зокрема, з такими питаннями: чи є медіація обов'язковою; чи стане вона альтернативою суду; хто такий «медіатор» та які вимоги до нього; як відбуватиметься процес медіації.

Особливий інтерес у правників викликають питання щодо запровадження медіації у кримінальному провадженні, оскільки в цій сфері суспільних відносин є суттєві відмінності від цивільних, сімейних, трудових або господарських відносин. Доволі актуальним є питання визначення статусу медіатора, порядку здійснення медіації та правових наслідків за результатами її проведення під час кримінального провадження. Цікавим також є встановлення відповідності законодавчих новел можливості їх реалізації у практичній діяльності під час здійснення досудового розслідування та судового провадження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* цієї статті є висвітлення проблемних питань запровадження медіації у кримінальному провадженні в Україні, а також формування пропозицій щодо їх вирішення. Ця мета зумовлює постановку таких *завдань*:

– по-перше, розкрити нормативні передумови та сучасний стан регламентації медіації у кримінальному провадженні;

¹Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 19.01.2022).

– по-друге, визначити поняття медіації під час кримінального провадження та сформулювати його значення;

– по-третє, з'ясувати статус медіатора як учасника кримінального провадження;

– по-четверте, розкрити законодавчі прогалини щодо визначення меж медіації кримінально-правових конфліктів та порядку її проведення під час кримінального провадження;

– по-п'яте, окреслити шляхи вдосконалення законодавства стосовно унормування медіації під час кримінального провадження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Опрацьовуючи порушену тематику, ми дослідили праці українських та зарубіжних науковців у цій царині. Наукові праці, автори яких так чи інакше торкалися питань медіації, умовно можна розділити на дві групи.

Перша група наукових праць присвячена загальному порядку здійснення медіації та встановленню її переваг перед традиційним правосуддям. Цю проблематику висвітлила Н. Мазаракі (2019) у своїй докторській дисертації «Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні». Деякі загально-правові аспекти здійснення медіації на монографічному рівні висвітлено у працях Н. Грень (2017), Б. Левко та Г. Чуйко (2014), Я. Любченко (2018).

Другу групу складають праці, в яких досліджено теоретико-прикладні питання здійснення медіації під час кримінального провадження. Серед українських науковців цією проблематику на рівні монографічних досліджень займалися Р. Аракелян (2019), О. Нагорнюк-Данилюк (2021), Н. Нестор (2018), Н. Роскошна (2021), М. Сіроткіна (2021). Все частіше питання медіації висвітлюється в наукових публікаціях: Т. Вільчик (2015), І. Гловок (2021), М. Микитін (2013), Н. Турман (2017), О. Яновська (2014) та ін.

Окремо слід відмітити наукові доробки зарубіжних науковців, які вивчали порядок здійснення медіації під час кримінального судочинства в різних країнах. Зокрема, слід виокремити праці С. Черпраковкити та С. Хруахамб (2021), присвячені вивченню становленню кримінальної медіації в Тайланді, Х. Ф. Є. Гуріди (2019) – в Іспанії, Р. Н. Коман (2016) – у Сингапурі, Р. Ш. Ісмаїлова (2020) – в Узбекистані, Р. Р. Карневалі (2019) – у Чилі, Я. Сан (2013) – у Китаї.

Серед літературних джерел, які не є науковими, але відображають сучасний стан розвитку медіації в Україні, слід виокремити програмний документ «Інтеграція медіації в судову систему України», підготовлений у ра-

мках міжнародного проєкту¹, публікації, які оприлюднюються на сайті Інституту миру і порозуміння², Національної асоціації медіаторів України³, Українського центру медіації⁴, Української академії медіації⁵.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічним підґрунтям дослідження слугувала сукупність філософських, загальнонаукових та конкретно-наукових методів, що застосовуються в юридичній науці. Серед філософських методів використано діалектичний та формально-логічний. Звернення до діалектичного методу забезпечило розгляд інституту медіації з позиції цілісності явища та взаємопов'язаності окремих його елементів. Формально-логічний метод покладено в основу формування понятійного апарату в межах предмета дослідження. Серед загально-наукових використано системний метод, який дозволив визначити можливості здійснення медіації на різних стадіях кримінального процесу. Серед конкретно-наукових методів використано історичний, соціологічний та метод прогнозування. Історичний метод використано для аналізу нормотворчої діяльності щодо регламентації інституту медіації в Україні. Звернення до соціологічного методу у формах опитування працівників прокуратури, слідчих, медіаторів дало можливість проаналізувати позицію практичних працівників щодо проблемних питань здійснення медіації під час кримінального судочинства. Метод прогнозування застосовувався під час визначення шляхів удосконалення законодавства стосовно унормування медіації під час кримінального провадження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. *Нормативні передумови та сучасний стан регламентації медіації у кримінальному провадженні*

Передумови для запровадження інституту медіації на теренах України існують уже

¹ Інтеграція медіації в судову систему України: програмний документ. Підготовлено Т. Кисельовою у рамках проєкту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». Київ, 2017. 28 с.

² Інститут миру і порозуміння. URL: <https://rj.org.ua/> (дата звернення: 19.01.2022).

³ Національна асоціація медіаторів України. URL: <http://namu.com.ua/ua/> (дата звернення: 19.01.2022).

⁴ Український центр медіації. URL: <https://www.ukrmediation.com.ua/ua/> (дата звернення: 19.01.2022).

⁵ Українська академія медіації. URL: <http://mediation.ua/> (дата звернення: 19.01.2022).

певний період часу. Вони втілилися в рекомендаціях і рішеннях Ради Європи, зокрема в Рекомендації № R(99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, від 15 вересня 1999 р.¹, Керівних принципах № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації у кримінальних справах від 7 грудня 2007 р.², Рекомендації CM/Rec(2018)8 Комітету міністрів державам-членам стосовно відновного правосуддя у кримінальних справах від 3 жовтня 2018 р.³

Про необхідність формування стандартів медіації, а також бажання встановлення загальних принципів щодо використання програм відновного правосуддя у кримінальних справах вказано в нормативних документах ООН, зокрема в Резолюції № 1999/26 від 28 липня 1999 р. «Розробка та впровадження заходів посередництва та відновного правосуддя в кримінальному судочинстві»; Резолюції № 2002/12 від 24 липня 2002 р. «Основні принципи використання програм відновного правосуддя у кримінальних справах»⁴.

Особливу увагу слід звернути на Рекомендацію № 20(2003) Комітету Ради міністрів державам-членам «Про нові підходи до злочинності неповнолітніх та про значення правосуддя у справах неповнолітніх», де зазначе-

но, що «традиційна система кримінальної юстиції не може запропонувати ефективні рішення проблеми поводження з неповнолітніми злочинцями, тому що їх специфічні освітні та соціальні потреби відрізняються від потреб повнолітніх»⁵. Підґрунтя для правового регулювання медіації у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх на національному рівні формувалось уже тривалий час. Ще протягом 2004–2006 рр. (тобто коли медіація взагалі не була унормована на законодавчому рівні) у постановах Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. № 5⁶ та «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» від 15 травня 2006 р. № 2⁷ судам прямо рекомендовано залучати для проведення процедур примирення (медіації) відповідні громадські організації та осіб, які займаються примиренням потерпілих із неповнолітніми.

Історичний аналіз законотворчої діяльності щодо запровадження медіації в Україні свідчить, що протягом останніх 20-ти років до Верховної Ради України було подано на розгляд декілька проєктів закону «Про медіацію», більш детальне вивчення та аналіз яких нами зроблено у попередніх працях (Фоміна, 2021). Численні спроби визначити медіацію на законодавчому рівні увінчалися успіхом завдяки ухваленню Закону України «Про медіацію» № 1875-IX від 16 листопада 2021 р., у ст. 3 якого вказано, що дія цього Закону поширюється, зокрема, й на правопорушення у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого

¹ Рекомендація № R(99)19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах : від 15.09.1999 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828 (дата звернення: 19.01.2022).

² Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах : ухвал. Європейською комісією з ефективності правосуддя 07.12.2007 // Виадук-Телеком : сайт. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/\\$FILE/Керівні%20принципи%20№%2013.pdf](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/f8c093ad5cb7148bc2257d8d002488a0/$FILE/Керівні%20принципи%20№%2013.pdf) (дата звернення: 19.01.2022).

³ Рекомендації CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам стосовно відновного правосуддя у кримінальних справах : прийн. Комітетом Міністрів 03.10.2018 // Міністерство юстиції України : офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2019/07/22/20190722145101-52.doc> (дата звернення: 19.01.2022).

⁴ Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters : ECOSOC Resolution 2002/12 // United Nations : сайт. URL: <http://www.un.org/en/ecosoc/docs/2002/resolution%202002-12.pdf> (дата звернення: 19.01.2022).

⁵ Про нові підходи до злочинності неповнолітніх та про значення правосуддя у справах неповнолітніх : Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24.09.2003 № Rec (2003)20 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865 (дата звернення: 19.01.2022).

⁶ Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04> (дата звернення: 19.01.2022).

⁷ Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-06> (дата звернення: 19.01.2022).

з підозрюваним (обвинуваченим)¹. Цим Законом визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані із цією процедурою.

Слід звернути увагу, що ухвалення Закону України № 1875-IX стало значною подією для широкого кола правників, оскільки передбачалося, що це унормує ті питання, які не були вирішені тривалий час. Тому, з одного боку, слід підтримати законодавця щодо регламентації медіації на законодавчому рівні, адже цей шлях був доволі тривалим і не простим. Однак сьогодні ми маємо нормативне визначення медіації, вимог до медіатора, порядку її здійснення тощо. З іншого боку, досліджуючи питання медіації саме під час кримінального провадження, стає зрозуміло, що не все так схвально, як здавалося на перший погляд. Таке твердження обґрунтовується недостатністю визначення процедури медіації саме під час досудового розслідування та судового провадження, а також відсутністю регламентації низки інших питань, про що буде йтися нижче.

Поняття медіації під час кримінального провадження та його значення

Основою визначення поняття медіації є діяльність посередника (медіатора). Г. Хесль (2004, с. 21) під медіацією розуміє «... сприяння медіатора ... в побудові спільно всіма сторонами конфлікту специфічного для цього конкретного випадку взаємовигідного варіанта врегулювання чи вирішення конфлікту». У науковій літературі вказується, що «одним із видів посередництва є діяльність спеціаліста з урегулювання конфлікту між сторонами в межах перемовин із метою укладення взаємовигідного для них рішення» (Морщакова, 2007, с. 14). Отже, науковці визначають поняття медіації через такі категорії: діяльність посередника (медіатора) та процес переговорів за участю третьої нейтральної сторони, що здійснюється з метою вирішення правового конфлікту.

Звертаючись до розкриття змісту досліджуваного поняття на галузевому (кримінальному процесуальному) рівні, слід констатувати, що кожен дослідник намагається надати цьому визначенню певне забарвлення, робля-

чи акценти на деяких ознаках медіації під час кримінального провадження. Найбільш повно поняття медіації у кримінальному процесі надав Н. Нестор (2018), оскільки у цій дефініції він охарактеризував її сутність («позасудова процедура вирішення конфлікту з метою примирення»), мету медіації («примирення потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого, відновлення порушених правовідносин у суспільстві»), шляхи досягнення мети (проведення перемовин), принципи здійснення медіації (добровільність, самовизначення і конфіденційність), обов'язкового учасника (нейтральної та неупередженої третьої сторони (медіатора)), наслідки (для потерпілого – можливість виявити своє ставлення до кримінального правопорушення та його наслідків; для підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого – прийняти на себе зобов'язання щодо відшкодування завданого збитку та усунення заподіяної шкоди на користь потерпілого).

У науковій літературі містяться й інші визначення досліджуваного поняття (Глуценко, 2015; Роскошна, 2021). Без зайвих теоретичних екскурсів зазначимо, що таке різноманіття у тлумаченні поняття «медіація» пов'язано, по-перше, з відсутністю (до недавнього часу) законодавчого визначення цього поняття, по-друге, з прагненням правників надати праву характеристику цій категорії.

На сьогодні поняття «медіація» має чітке формулювання, яке представлено у п. 4 ст. 1 Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX², воно поширюється на цивільні, сімейні, трудові, господарські, адміністративні та кримінальні правовідносини. Втім, враховуючи обраний напрям дослідження, вбачаємо за доцільне визначити *медіацію під час кримінального провадження* як добровільну, позасудову процедуру, під час якої підозрюваний, обвинувачений та потерпілий за допомогою медіатора намагаються врегулювати кримінально-правовий конфлікт шляхом переговорів і досягнення компромісу.

У досліджуваній проблематиці неможливо оминати увагою розкриття значення медіації. Це питання є особливо важливим, оскільки, як свідчить проведене нами опитування практичних працівників, зокрема слідчих і прокурорів, більшість із них взагалі не розуміють, що таке медіація, хто її здійснює, чи можлива вона під час досудового розслідування кримінального провадження.

¹ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 19.01.2022).

² Там само.

Натомість у наукових колах, це питання доволі часто порушується, кожен із правників намагається висвітлити ті переваги медіації, які, на його переконання, є більш значущими (Подковенко, 2017; Горецький, 2020). Не обтяжуючи наше дослідження науковою полемікою, проаналізувавши зарубіжний досвід здійснення медіації, а також результати впровадження пілотного проєкту щодо запровадження медіації в Україні¹, зазначимо, що проведення медіації у кримінальному провадженні матиме велике значення, оскільки: 1) сприятиме гуманізації кримінальної політики щодо правопорушника, особливо це стосується неповнолітнього; 2) покращить рівень забезпечення прав, свобод та законних інтересів потерпілого, оскільки останній матиме можливість отримати реальну компенсацію завданої шкоди; 3) дозволить особі-правопорушнику пройти ресоціалізацію; 4) зменшить соціальну напругу між підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим; 5) підвищить рівень довіри до судових органів, дасть можливість зменшити навантаження на суд; 6) прискорить і спростить процес кримінального судочинства. Позитивним моментом проведення медіації є також відсутність корупційної складової, оскільки сторони (медіатор/потерпілий/підозрюваний, обвинувачений) домовляються самостійно з власної волі.

Статус медіатора як учасника кримінального провадження

В основу здійснення медіації покладено той аспект, що її проведення можливо лише за участю неупередженої особи – медіатора. У доктринальних джерелах справедливо наголошується, що «медіатори – не судді і не арбітри. Вони не мають права нав'язувати сторонам своє бачення проблеми чи варіант рішення. Головна мета медіаторів – допомогти сторонам дійти порозуміння» (Землянська, 2008, с. 26). На необхідності бути неупередженим, а також незалежним та нейтральним вказано і в Європейському кодексі поведінки медіаторів².

¹ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ М-ва юстиції України, Ген. прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19> (дата звернення: 19.01.2022).

² European Code of Conduct for Mediation Providers: Ad adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ, Strasbourg, 3–4 December 2018 // Council of Europe : сайт. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2018-24-en-mediation-development-toolkit-european-code-of-conduc/1680901dc6> (дата звернення: 19.01.2022).

Хочемо звернути увагу, що, запроваджуючи можливість здійснення медіації у кримінальних провадженнях, а й, відповідно, визначаючи такого учасника, як медіатор, його права та обов'язки (п. 2 ст. 1, ст. 11, 12 Закону України № 1875-IX³), законодавець взагалі оминув увагою питання про внесення змін до КПК України щодо включення до кола суб'єктів кримінального провадження нового його учасника – медіатора.

На сьогодні у КПК України є лише посилення на «особу, погоджену сторонами кримінального провадження», і такою особою не повинен бути ані слідчий, ані прокурор (ч. 1 ст. 469)⁴. Натомість у кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє поняття такої особи, а також визначення її прав та обов'язків.

У межах реалізації пілотного проєкту⁵ у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх може брати участь «посередник», яким є адвокат. Такий адвокат повинен бути лише із Центру безоплатної вторинної правової допомоги; обов'язковою вимогою до нього є проходження навчання з реалізації Програми відновлення для неповнолітніх підозрюваних.

Слід наголосити, що під час здійснення заходів із примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим на сьогодні на нормативному рівні фактично закріплено існування трьох суб'єктів: а) особи, погодженої сторонами кримінального провадження; б) медіатора; в) посередника. Статус цих осіб у КПК України не унормований.

Звернемо увагу, що цю проблематику, звісно, не могли оминати увагою правники, тому

[coe.int/cepej-2018-24-en-mediation-development-toolkit-european-code-of-conduc/1680901dc6](https://rm.coe.int/cepej-2018-24-en-mediation-development-toolkit-european-code-of-conduc/1680901dc6) (дата звернення: 19.01.2022).

³ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 19.01.2022).

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.01.2022).

⁵ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ М-ва юстиції України, Ген. прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19> (дата звернення: 19.01.2022).

в доктрині кримінального процесу вже зверталась увага на необхідність визначення статусу медіатора у КПК України (Басиста, 2013), а також сформульовані пропозиції змін до ст. 469 КПК України стосовно визначення особи, погодженої сторонами кримінального провадження, яка бере участь під час укладення угоди про визнання винуватості, – медіатора (Нестор, 2018; Турман, 2016).

Розмірковуючи над необхідністю визначення статусу медіатора у кримінальному процесі, І. Гловюк (2021) вказує на те, що повинні бути визначені виключно кримінально-процесуальні аспекти діяльності медіатора, вони не повинні стосуватися власне порядку здійснення медіації. При визначенні прав та обов'язків медіатора як учасника кримінального провадження повинно бути також враховано принцип автономності медіації у сфері кримінальної юстиції. Із такою позицією ми погоджуємось. Якщо брати до уваги ті права й обов'язки, що визначені у статтях 11, 12 Закону України № 1875-IX¹, як основу правового статусу медіатора, то цілком доцільним буде визначення у КПК України лише специфічних для кримінальної процесуальної діяльності повноважень медіатора як учасника кримінального провадження.

Отже, враховуючи те, що на сьогодні на законодавчому рівні визначена можливість здійснення медіації у кримінальних провадженнях (ст. 3 Закону України № 1875-IX²), і те, що медіація не може відбуватися без основного її учасника – медіатора, вкрай необхідним є визначення статусу цього учасника у КПК України. Із цією метою, на наше переконання, потрібно:

– по-перше, внести зміни до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, де серед учасників кримінального провадження визначити медіатора;

– по-друге, визначити в окремій статті § 5 глави 3 КПК України поняття медіатора, а також його права та обов'язки. Наприклад, можна користуватися таким формулюванням: «Медіатором є спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію під час кримінального провадження з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим)». Щодо статусу медіатора, то доцільними бу-

дуть положення, які передбачатимуть таке: «Медіатор, крім тих, прав, що визначені Законом України “Про медіацію”, має право: 1) на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що можуть бути використані для здійснення медіації; 2) на зустріч з учасниками кримінального провадження, які є сторонами медіації, наодинці та конфіденційно без обмежень кількості та продовження зустрічі; 3) сприяти укладенню угоди про примирення в порядку медіації. Медіатор, крім тих обов'язків, що визначені Законом України “Про медіацію”, зобов'язаний: 1) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення; 2) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі медіатору у зв'язку з виконанням його обов'язків».

Межі медіації кримінально-правових конфліктів

Для того, щоб медіація повноцінно «запрацювала» на практиці, потрібно чітко визначити порядок її здійснення. Разом з тим ані в Законі України № 1875-IX, ані у КПК України не визначена категорія кримінальних проваджень, в яких можливе проведення медіації. У зв'язку з цим постає логічне питання: чи у всіх категоріях проваджень можливе здійснення медіації? Здається, що ні. Розберемо це питання детальніше.

Аналізуючи вказаний Закон, можна припустити, що у ньому встановлено лише один критерій, завдяки якому можлива медіація, – наявність потерпілого. У ч. 3 ст. 469 КПК України визначено категорії кримінальних проваджень, в яких може бути укладена угода про примирення. Це кримінальні провадження щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів, а також провадження у формі приватного обвинувачення³. Чи слід зводити випадки укладання угоди про примирення до сфери дії медіації під час кримінального провадження? Таке питання виникає у зв'язку із тим, що на сьогодні медіація *de jure* взагалі не унормована на рівні кримінального процесуального закону, а тому надати однозначної відповіді на поставлене питання ми не можемо. *De facto* медіація у кримінальних провадженнях

¹ Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 19.01.2022).

² Там само.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.01.2022).

поступово «вбудовується» в інститут угод, і відповідно, автоматично приймає його межі. Принаймні, такої позиції дотримуються окремі науковці, які досліджують порушене питання (Роскошна, 2021).

Натомість маємо переконання, що в перспективі здійснення медіації щодо врегулювання кримінально-правових спорів можливо не лише в межах кримінального провадження на підставі угод, а й в інших випадках. Зокрема, її проведення можливе під час звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України). Позицію про перспективу розгляду медіації більш широко, ніж в межах кримінального провадження щодо угод, відстоюють і деякі науковці. Правовим підґрунтям для застосування медіації, крім указаних нами, на думку Н. В. Нестора (2018), можуть також слугувати положення закону про кримінальну відповідальність, які визначають підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, а також визначають обставини, які пом'якшують покарання, тощо.

Отже, вважаємо, що з метою уникнення дискусій у вирішенні питання щодо встановлення меж медіації кримінально-правових спорів, воно повинно бути чітко визначене на законодавчому рівні. У перспективі це питання обов'язково повинно бути унормовано на рівні кримінального процесуального законодавства, зокрема шляхом визначення випадків і підстав здійснення медіації під час кримінального провадження, а також визначення категорії кримінальних правопорушень, під час розслідування яких можливо застосувати медіацію. Крім цього, необхідним також є законодавче виокремлення особливостей медіації під час кримінального провадження.

У цьому напрямі постає питання щодо доцільності та можливості здійснення медіації у кримінальних провадженнях під час розслідування правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Укладення угоди про примирення у цьому випадку є можливим лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника (ч. 1 ст. 469 КПК України). Разом з тим у науковій літературі вже висловлюється пропозиція щодо виключення можливості укладення угоди про примирення чи медіацію потерпілим від домашнього насильства (Роскошна, 2021). Окреслена позиція, на наше переконання, не є безпідставною, оскільки така можливість може мати

негативне значення для потерпілого від цього виду правопорушень.

Позитивним прикладом слугує законодавче визначення процедури медіації у кримінальному судочинстві Республіки Казахстан, де вона активно застосовується у кримінальних справах із 2011 р. Зокрема, медіація може бути застосована в ході кримінального судочинства у справах про кримінальні проступки, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також у деяких випадках, встановлених законом, у правах про тяжкі злочини (ст. 1 Закону Республіки Казахстан «Про медіацію» від 28 січня 2011 р.¹). Таким чином, на законодавчому рівні цієї держави передбачена можливість застосування медіації до визначеного кола кримінальних справ.

Варто наголосити, що у ст. 24 Закону Республіки Казахстан «Про медіацію» визначено особливості медіації, яка проводиться в ході кримінального судочинства. Такими особливостями є: 1) укладення сторонами договору про медіацію не зупиняє провадження у кримінальній справі; 2) факт участі в медіації не може бути доказом визнання вини учасником судочинства, що є стороною медіації; 3) якщо при проведенні медіації одна зі сторін є неповнолітнім, участь педагога, психолога чи законних представників неповнолітнього є обов'язковою; 4) медіація в ході кримінального судочинства повинна бути здійснена у встановлені кримінально-процесуальним законом строки досудового і судового провадження; 5) відмова від підписання угоди про врегулювання конфлікту не може погіршити становище учасника судочинства, який є стороною медіації; 6) при закінченні медіації, що проводилась у межах кримінального процесу, сторони зобов'язані негайно направити в орган, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, підписану угоду про врегулювання конфлікту або письмове повідомлення про припинення медіації². Зауважимо, що статистична інформація про проведення медіації у кримінальних справах у Республіці Казахстан свідчить про поступове збільшення медіабільних справ (Нестор, 2018).

Законом України № 1875-IX у розділі III встановлено правила проведення медіації та підготовки до неї (ст. 16), порядок медіації та підстави її припинення (ст. 17), зміст угоди за

¹ О медиации : Закон Республики Казахстан от 28.01.2011 № 401-IV // Юрист : сайт. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30927376#pos=40;-44 (дата звернення: 19.01.2022).

² Там само.

результатами медіації (ст. 21). Разом з тим вважаємо, що, враховуючи специфіку кримінальних правопорушень, характер їх розслідування та судового розгляду, у КПК України слід передбачити особливості проведення медіації під час кримінального провадження (і це питання має бути ґрунтовно досліджене).

Отже, більш чітке унормування на галузевому рівні проведення медіації може призвести до більш широкого її застосування у правозастосовній практиці. Беручи до уваги позитивні приклади унормування медіації під час кримінального провадження (зокрема, серед держав СНД – Республіки Казахстан), вважаємо, що у КПК України повинні бути визначені межі медіації кримінально-правових конфліктів та сформульовані особливості порядку її проведення під час кримінального провадження.

Незважаючи на відсутність законодавчого підґрунтя, наша країна має досвід застосування процедури медіації у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Із 2019 р. в Україні реалізується пілотний проєкт, який засвідчив позитивні результати у цьому напрямі, – «Програма відновлення неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»¹.

Пілотний проєкт ґрунтується на відновних підходах до неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки та нетяжкі злочини. Він включає в себе комунікацію між неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим із метою забезпечення відшкодування шкоди, виведення неповнолітніх осіб із кримінального провадження з обов'язковим вчиненням дій, направлених на ресоціалізацію правопорушника. Застосування цієї Програми можливе лише у випадку визнання неповнолітнім своєї вини, відшкодування завданої шкоди, яке може бути у формі повернення грошей потерпілому або виконання певних робіт. В угоді про застосування Програми повинні бути визначені строки відшкодування шкоди потерпілому. Важливим аспектом здійснення цієї Програми – це заходи, направлені на ресоціалізацію неповнолітньої особи, зокрема такі заходи, що допоможуть неповнолітньому змінити свою поведінку. Для цього регіональні

центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги заздалегідь укладають меморандуми про співпрацю із центрами пробації, які мають досвід ресоціалізації дітей.

Звернемо увагу, що в наказі, яким затверджено порядок реалізації пілотного проєкту, визначено доволі чіткий алгоритм дій учасників процедури медіації, зокрема прокурора, посередника, Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Така чітка процедура призвела до позитивних результатів здійснення медіації у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх².

ВИСНОВКИ. Провідною тенденцією розвитку сучасних систем права є застосування альтернативних засобів вирішення кримінально-правових спорів, перш за все, медіації. Україну в цьому напрямі скеровують міжнародні правові стандарти та позитивний досвід багатьох зарубіжних країн. Проведення медіації сприяє гуманізації кримінальної політики щодо правопорушника, створює умови для забезпечення прав, свобод і законних інтересів потерпілого та реальної компенсації завданої йому шкоди, прискорює процес кримінального судочинства. Під медіацією у кримінальному провадженні слід розуміти добровільну позасудову процедуру, під час якої підозрюваний, обвинувачений та потерпілий за допомогою медіатора намагаються врегулювати кримінально-правовий конфлікт шляхом перемовин і досягнення компромісу.

1. Тривалий шлях України до унормування медіації після неодноразової спроби вирішити це питання на законодавчому рівні увінчався успіхом 16 листопада 2021 р. ухваленням Закону України «Про медіацію» № 1875-ІХ, яким визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), в тому числі кримінально-правового, принципи медіації, статус медіатора та інші питання, пов'язані із цією процедурою.

2. Запроваджуючи можливість проведення медіації у кримінальних провадженнях, законодавець взагалі оминув увагою питання про внесення змін до КПК України, зокрема щодо: 1) включення до кола суб'єктів кримінального провадження нового учасника – медіатора – та визначення його статусу; 2) встановлення

¹ Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ М-ва юстиції України, Ген. прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19> (дата звернення: 19.01.2022).

² Відновне правосуддя для неповнолітніх: набутий досвід та перспективи розвитку // PRAVOKATOR : сайт. 08.07.2020. URL: <http://pravokator.club/news/vidnovne-pravosuddya-dlya-nepovnolitnih-nabutyj-dosvid-ta-perspektyvy-rozvytku/> (дата звернення: 19.01.2022).

меж медіації кримінально-правових конфліктів; 3) формулювання особливостей порядку її проведення під час кримінального провадження. Як реакція на недоліки правової регламентації запропоновано: по-перше, внести зміни до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, де серед учасників кримінального провадження визначити медіатора; по-друге, визначити в окремій статті КПК України поняття медіатора, його права та обов'язки.

3. Межі медіації кримінально-правових спорів на законодавчому рівні не встановлено. Натомість правовим підґрунтям щодо випадків проведення медіації під час кримінального провадження можуть бути, наприклад, положення КПК України щодо здійснення кримінального провадження на підставі угод, а також положення КК України про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим. Задля уникнення неоднозначності у вирішенні питання про сферу здійснення медіації у кримінальному провадженні воно підлягає обов'язковому законодавчому унормуванню.

4. Позитивні приклади реалізації пілотного проєкту та проведення медіації під час кримінального провадження щодо неповнолітніх засвідчили, що процедура медіації має безперечні переваги над каральним правосуддям. Задля більшого поширення медіації не лише за участю неповнолітніх правопорушників, а й в інших категоріях кримінальних проваджень вважаємо, що процедура медіації підлягає більш детальній регламентації не лише на підзаконному рівні, а й на законодавчому.

5. Відсутність чіткого розуміння у правників порядку проведення медіації у кримінальному провадженні може сформувати негативне сприйняття цього інституту, зокрема слідчими, прокурорами, і відповідно, загальмувати розвиток медіації в нашій державі, внести труднощі в активне застосування цієї процедури. Разом із тим ми впевнені, що «дорога в тисячу льє починається з першого кроку», а тому ухвалення Закону України «Про медіацію» № 1875-IX, а також поступове вдосконалення кримінального процесуального законодавства у цій сфері сприятимуть розвитку інституту медіації.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 331 с.
2. Басиста І. В. Прогалини чинного КПК щодо унормування кримінальних проваджень на підставі угод. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 297–309.
3. Вільчик Т. Б. Роль адвоката у реалізації функції медіації у кримінальному судочинстві. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 144–150.
4. Гловюк І. В. Деякі теоретико-прикладні питання застосування медіації у кримінальному провадженні // *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи : матеріали круглого столу (м. Львів, 11 черв. 2021 р.) / МВС України, Львів. держ. ун-т внутр. справ*. Львів, 2021. С. 174–180.
5. Глущенко О. А. Поняття, сутність та місце медіації в системі механізмів відновного правосуддя. *Право і Безпека*. 2015. № 2 (57). С. 50–55.
6. Горєцький О. Переваги медіації в Україні // *Юридична Газета online : сайт*. 22.04.2020. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/perevagi-mediaciyi-v-ukrayini-.html> (дата звернення: 19.01.2022).
7. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 250 с.
8. Землянська В. В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : посібник. Київ, 2008. 200 с.
9. Исмаилова Р. Ш. Особенности формирования в Узбекистане института медиации в качестве внесудебного порядка урегулирования спора. *Московский журнал международного права*. 2020. № 1. С. 123–132. DOI: <https://doi.org/10.24833/0869-0049-2020-1-123-132>.
10. Коноваленко І. Медіація в сучасному світі та перспективи її розвитку в Україні. *Юрист & Закон*. 2021. № 13. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA014649.
11. Левко Б., Чуйко Г. Медіація : підручник. Чернівці, 2014. 520 с.
12. Любченко Я. П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2018. 254 с.
13. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 484 с.
14. Микитин Ю. І. Місце медіації у кримінальному провадженні та критерії її застосування в контексті нового КПК України. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2013. Вип. 32. С. 254–261.
15. Морщакова Т. Г. Можем ли мы изменить социальный климат? *Медиация и право*. 2007. № 2 (4). С. 14–15.

16. Нагорнюк-Данилюк О. А. Медіація в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 250 с.
17. Нестор Н. В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: проблеми теорії та практики : монографія. Київ, 2018. 182 с.
18. Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 4. С. 47–54.
19. Роскошна Н. Г. Медіація в концепції відновного правосуддя : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2021. 199 с.
20. Сіроткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 497 с.
21. Турман Н. Медіація в кримінальному процесі: шляхи удосконалення чинного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 276–280.
22. Турман Н. Процесуальний статус та роль медіаторів при укладенні угод у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 113–117.
23. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод : монографія. Харків, 2015. 288 с.
24. Фоміна Т. Г. Міжнародні стандарти здійснення медіації у кримінальному провадженні та стан їх реалізації в Україні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2. С. 313–323. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.28>.
25. Фрич В., Комарницька О. Медіація (примирення) як альтернатива судовому розгляду кримінальних проваджень. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 24–26.
26. Хесль Г. Посредничество в разрешении конфликтов: теория и технология. СПб., 2004. 144 с.
27. Яновська О., Біцай А. Особливості участі адвоката у процедурі медіації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 1. С. 21–24.
28. Carnevali R. Alternative Dispute Resolution in criminal matters in Chile. A proposal de lege ferenda. *Ius et Praxis*. 2019. Vol. 25, No. 1. DOI: <http://doi.org/10.4067/S0718-00122019000100415>.
29. Churprakobkit S., Khruakham S. The conflict resolution practice as a community justice alternative in Thailand. *Contemporary Justice Review*. 2021. Vol. 25, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/10282580.2021.1967150>.
30. Guridi J. F. Presente y futuro de la mediación penal en el ordenamiento español: cabe más incertidumbre? *Revista Brasileira De Direito Processual Penal*. 2019. No. 5 (1). Pp. 33–72. DOI: <https://doi.org/10.22197/rbdpp.v5i1.206>.
31. Koman R. N. Balancing the Force in Criminal Mediation. *Beijing Law Review*. 2016. Vol. 7, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.4236/blr.2016.73018>.
32. Xiang Y. Criminal Mediation in Mainland China: A Leap from Judicial Endeavor to Legal Norm. *Asian Criminology*. 2013. No. 8. Pp. 247–256. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11417-013-9161-7>.

Надійшла до редакції: 22.01.2022

ФОМИНА Т. Г. МЕДИАЦИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ: НОВЕЛЛЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Освещены проблемные вопросы проведения медиации в уголовном производстве в Украине, а также сформулированы предложения по их решению. Указано, что длительный путь Украины к нормированию медиации увенчался успехом 16 ноября 2021 принятием Закона Украины «О медиации» № 1875-IX. В то же время вводя возможность проведения медиации в уголовных производствах, законодатель вообще обошел вниманием вопрос о внесении изменений в УПК Украины, в частности по определению статуса медиатора, установлению границ медиации уголовно-правовых конфликтов, формулированию особенностей порядка ее проведения в ходе уголовного производства. Обозначены пути усовершенствования уголовного процессуального законодательства относительно определения порядка медиации, особое внимание уделено определению статуса медиатора как участника уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное производство, медиация, медиатор, проведение медиации во время уголовного производства, соглашение о примирении, статус медиатора, восстановительное правосудие.

FOMINA T. H. MEDIATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: NOVELTIES OF LEGISLATION AND PROSPECTS FOR ITS IMPROVEMENT

The article highlights the problematic issues of the use of mediation in criminal proceedings in Ukraine, as well as formulates proposals for their solution.

The leading trend in the development of modern legal systems is the use of alternative means of resolving criminal disputes, including mediation. Ukraine is guided in this direction by the international legal standards and the positive experience of many foreign countries. In the general sense, mediation contributes to the humanization of criminal policy against the offender, creates conditions for ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of the victim and real compensation for the damage caused to them, accelerates the criminal process. The concept of mediation in criminal proceedings is given.

It is stated that the long path of Ukraine to the standardization of mediation was successful on November 16, 2021 in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On Mediation" № 1875-IX. Instead, introducing the possibility of mediation in criminal proceedings, the legislator generally avoided amending the CPC of Ukraine, in particular to determine the status of mediator, establishing the boundaries of mediation of criminal conflicts, formulating the peculiarities of its conduct in criminal proceedings. As a reaction to the shortcomings of the legal regulations, it is proposed: first, to amend paragraph 25 of Part 1 of Art. 3 of the CPC of Ukraine, where a mediator should be identified among the participants in the criminal proceedings; secondly, to define in a separate article of the CPC of Ukraine the concept of mediator, their rights and obligations, in connection with which the author's position on this issue is expressed.

The limits of mediation of criminal disputes at the legislative level are not set. It has been proved that the legal basis for mediation in criminal proceedings may be the provisions of the CPC of Ukraine on criminal proceedings under agreements, as well as the provisions of the Criminal Code of Ukraine on release from criminal liability in connection with reconciling the perpetrator with the victim.

In Ukraine, a pilot project on the use of restorative procedures in criminal proceedings against minors has been implemented since 2019. Positive examples of this project have shown that the mediation procedure has clear advantages over punitive justice.

Keywords: *criminal proceedings, mediation, mediator, mediation during criminal proceedings, conciliation agreement, mediator status, restorative justice.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Фоміна Т. Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 104–114. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11>.

Citation (APA): Fomina, T. H. (2022). Mediation in criminal proceedings: novelties of legislation and prospects for its improvement. *Law and Safety*, 1(84), 104–114. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11>.

УДК 341.218.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.12>

АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ ВОЙЦІХОВСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0001-5629-8852>,
e-mail: voitsihovsky@gmail.com;

МИКОЛА ІВАНОВИЧ МАРЧУК,

доктор юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>,
e-mail: marchuk_m_i@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;

 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>,
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС «НЕВИЗНАНИХ ДЕРЖАВ» ЯК ОСОБЛИВИХ ПОЛІТИКО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ

Розкрито проблеми визначення статусу «невизнаних держав» із погляду сучасного міжнародного права. Зауважено, що прагнення різних територіальних утворень до відокремлення в останні роки все частіше призводить до виникнення «невизнаних держав» як особливих політико-територіальних утворень, чие існування відіграє чималу роль як одне з джерел конфліктів у сучасній світовій політиці. Метою статті є визначення поняття «невизнані держави», виокремлення їх загальних ознак та дослідження їх міжнародно-правового статусу. На ґрунті аналізу новітніх наукових розробок показано колізію в сучасному міжнародному праві між принципом права народів на самовизначення та принципом територіальної цілісності, які є передумовою геополітичних суперечок у сучасних умовах розвитку міжнародних відносин. Зважаючи на складність практики визнання подібних утворень, зауважено на необхідності розроблення чітких правових норм, які б регламентували процедуру становлення таких політико-територіальних утворень («невизнаних держав») як суб'єктів міжнародного права.

Ключові слова: невизнані політико-територіальні утворення, невизнані держави, самопроголошені держави, міжнародно-правове визнання держав, міжнародна правосуб'єктність, принцип права народів на самовизначення, принцип територіальної цілісності.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Проблемам визначення міжнародно-правового статусу «невизнаних держав», їх внутрішньополітичному розвитку присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Проте істотним недоліком цих наукових робіт є те, що їх автори не прагнуть виробити загальнотеоретичні методологічні підходи до вивчення феномена «невизнані держави» і визначити критерії неспроможності та невизнаності.

Вивчення міжнародно-правового статусу самопроголошених «невизнаних держав» потребує теоретико-методологічного осмислення, яке можливе за умов всебічного наукового

підходу до цієї теми. Отже, в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин перед науковцями у галузях міжнародного права, міжнародних відносин і політичних наук стоїть завдання пошуку оптимальних методологічних і теоретичних підходів дослідження феномена «невизнані держави». Комплексний підхід до його вивчення допоможе визначити особливості їх внутрішньополітичного розвитку, виявити зв'язок між основними тенденціями їх формування та міжнародно-правовим статусом. Отримані результати дозволять визначити перспективи визнання таких політико-територіальних утворень («невизнаних держав») з

особливим статусом і розвитку їх спроможності.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення терміна «невизнані держави», проведення науково-теоретичного аналізу його змісту і розгляд наявних передумов до його формулювання, а також з'ясування місця таких політико-територіальних утворень («невизнаних держав») у системі міжнародного права. Завданнями статті є з'ясування змістовних характеристик терміна «невизнані держави», особливостей міжнародно-правового статусу таких політико-територіальних утворень та аналіз принципу права народів на самовизначення і принципу територіальної цілісності в контексті виникнення та існування подібних невизнаних утворень.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Дослідження міжнародно-правового статусу невизнаних політико-територіальних утворень (держав) ґрунтується на наукових здобутках вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як Н. В. Александрова (2009), Л. В. Бударягіна (2014), К. М. Вітман (2011), Т. П. Далявська (2018), В. В. Дівак (2016), Т. В. Дробишева (2019), В. Д. Жмилевський (2017), В. В. Іщенко (2016), Т. Д. Матвеева (2015), О. О. Мережко (2013), С. А. Осіпова (2012), О. М. Сквозніков (2011), А. І. Потапов (2018), М. М. Тараненко (2019), О. М. Теленко (2016) та ін. Серед наукових праць цих учених значне місце посідають дослідження питань щодо причин виникнення невизнаних держав, їх класифікації, змісту міжнародної правосуб'єктності та їх міжнародно-правового визнання, а також визначення місця цих утворень у системі міжнародних відносин. Оскільки виникнення різноманітних політико-територіальних утворень («невизнаних держав») останнім часом негативно впливає на стабільність міжнародних відносин у світі, а іноді навіть призводить до воєнних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру, відповідна проблематика наукових пошуків не втрачає своєї актуальності. До того ж ґрунтовне вивчення та осмислення цього феномена потребує нових наукових підходів та поглядів серед правознавців різних галузей і все більше вимагає нових наукових підходів.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Теоретичну основу дослідження становлять висновки та розробки вітчизняних та зарубіжних відомих науковців, які вивчали цю проблематику. Специфіка теми статті визначила методи наукового дослідження. Так, в аналізі історичних і теоретичних основ концепцій міжнародно-правового статусу політико-територіальних утворень («невизнаних держав»), їх міжнародно-

дної правосуб'єктності та взаємного визнання держав використано історичний метод. На основі порівняльного методу проводився аналіз змісту принципу права народів на самовизначення і принципу територіальної цілісності держав. Важливе методологічне значення для порівняльного аналізу таких політико-територіальних утворень («невизнаних держав») мала теоретична парадигма політичної культури. Основним інструментом дослідження перспектив «невизнаних держав» був сценарний метод і метод прогнозування, що інколи використовується у міжнародно-правовому аналізі. Крім того, у статті використовувався метод аналізу національних і міжнародних нормативно-правових актів. У цілому викладений у статті матеріал спирається на метод системного аналізу суспільних явищ.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сьогодні існує безліч причин, через які могли утворитися такі особливі політико-територіальні утворення, як «невизнані держави». Так, деякі регіони відокремилися та оголосили про свій суверенітет у результаті воєнних дій, революцій, збройних конфліктів, національно-визвольної боротьби тощо (Дзюба, Остафійчук, 2020, с. 154; Babkina, 2018).

Для визначення міжнародно-правового статусу таких «самопроголошених держав» насамперед слід зазначити, що під «невизнаними державами» доцільно розуміти загальну назву регіонів, які проголосили себе суверенними державами і мають ознаки державності, але водночас не мають дипломатичного визнання з боку держав – членів ООН, а їх територія розцінюється державами – членами ООН як така, що знаходиться під суверенітетом однієї або декількох держав – членів ООН (Іщенко, 2016, с. 210).

У наданому визначенні можемо звернути увагу на те, що «невизнана держава» може перебувати не лише на території однієї держави – члена ООН (Турецька Республіка Північного Кіпру на території Кіпру; Держава Сомаліленд на території Сомалі; Придністровська Молдавська Республіка на території Молдови; Республіка Абхазія і Південна Осетія на території Грузії; Луганська Народна Республіка та Донецька Народна Республіка на території України тощо), так само вона може перебувати на території двох або більше держав (Ісламська Держава, яка проголосила незалежність на територіях, частини яких знаходяться в Сирії та Іраку).

Під невизнанням держави з боку ООН мається на увазі фактична неможливість прийняття держави в її члени, яка може відбутися

виключно за рішенням Генеральної Асамблеї ООН за рекомендацією Ради Безпеки ООН. Для прийняття до ООН потрібна підтримка як мінімум 9 з 15 держав – членів Ради Безпеки ООН. Варто зазначити, що Російська Федерація, Великобританія, Китайська Народна Республіка, Сполучені Штати Америки та Франція є постійними членами Ради Безпеки ООН і мають право накласти на рішення вето, проголосувавши проти такого набуття членства. У разі позитивного рішення Ради Безпеки ООН питання передається до Генеральної Асамблеї ООН, де для прийняття резолюції про набуття членства необхідна більшість у дві третини. З юридичної точки зору, ООН не має повноважень визнавати або не визнавати державу як суверенну. Важливо зауважити, що знаходження держави у складі ООН не має значення для того, щоб вважати державу визаною на рівні цієї організації. Для отримання такого визнання і можливості брати участь у діяльності міжнародних організацій під егідою ООН достатньо володіти статусом держави-спостерігача, який надається шляхом голосування простою більшістю в Генеральній Асамблеї ООН. Цей статус сьогодні є у Ватикану, так само до 2000 р. був у Швейцарії, при цьому вони завжди вважалися визнаними.

Існують випадки, коли держави не визнаються однією або декількома державами – членами ООН. Так, наприклад, Північна і Південна Корея не визнають одна одну внаслідок конфліктних відносин; Пакистан не визнає Вірменію, хоча, у свою чергу, Вірменія визнає Пакистан, пакистанський уряд пояснює це підтримкою Азербайджану в Нагірно-Карабаському питанні. Але таке невизнання не є підставою для занесення держави до групи невизнаних, оскільки невизнання такого роду виникає внаслідок ворожих відносин між окремими державами і не має масового поширення.

Статус держави як невизнаної та частково визнаної впливає на її місце і роль у системі міжнародно-правових відносин. Частково визнані держави можуть вибудовувати дипломатичні відносини з державами, які визнають їх, у таких держав можуть бути взаємні дипломатичні та консульські представництва. Отже, можна зазначити, що зовнішня «правосуб'єктність» частково визнаних держав обмежується різними відносинами з державами, які визнають їх самостійними державами як у політичних, так і в економічних відносинах.

Невизнання держави може виявлятися не тільки в дипломатичній площині: відомий випадок, коли суд іншої держави при винесенні рішення виходив з того, що невизнана держа-

ва юридично не існує, що призвело до певних проблем при розгляді питання, яке стосувалося виключно відносин між господарюючими суб'єктами. Паспорти громадян невизнаних держав також, як правило, не є документами, що дозволяють відвідувати держави – члени ООН (Жмилевский, 2017, с. 11).

Визнання держави одними та невизнання іншими державами можуть зумовлюватися таким фактором, як відносини тих чи інших держав із державою, від якої прагне оголосити суверенітет окреме територіальне утворення.

Сучасним прикладом таких подій можна назвати проголошення незалежності Південної Осетії та Абхазії від Грузії, між якими розпочалися воєнні дії у 2008 р. Саме ці територіальні утворення були визнані Російською Федерацією. Одними із причин такої підтримки були проамериканський настрій Грузії і бажання її вступу в НАТО і проросійський настрій частини території Грузії – Південної Осетії та Абхазії. США та багато інших держав, навпаки, не визнають Південну Осетію і Республіку Абхазію донині. Хоча вони мають фактичну незалежність від Грузії (Зельманович, 2019). Крім того, можемо спостерігати протилежну ситуацію, в якій дружна Російській Федерації Сербія втратила контроль над територією Косово, яка оголосила незалежність, не була визнана з боку Російської Федерації, і навпаки визнана США та іншими західними державами (Вендик, 2018).

Держави, що визнають будь-яке територіальне утворення як самостійну державу, як правило, наносять її на світові політичні карти власного виробництва. Так, на світових політичних картах, виготовлених у Російській Федерації, нанесені ті ж Республіка Абхазія і Південна Осетія, але території самостійної Косово на ній немає, так само відбувається і навпаки, у країнах, які визнають Косово, на картах їх виготовлення Косово позначено як самостійну державу.

Часто невизнані держави визнають одна одну, наприклад Південна Осетія і Республіка Абхазія мають своє дипломатичне представництво в невизнаній Придністровській Молдавській Республіці, яка визнає їх самостійними державами (Осипова, Короткова, 2020, с. 156); за інформацією інформаційно-аналітичного інтернет видання «East/West», Донецька Народна Республіка і Луганська Народна Республіка відкрили дипломатичні представництва в Південній Осетії, яка також визнає їх самостійними державами¹.

¹ «ЛНР» и «ДНР» открыли «дипломатические представительства» в Южной Осетии //

Значення ж появи «невизнаних держав» полягає в тому, що вони можуть вибудовувати дипломатичні, економічні, культурні та інші відносини в межах визнання їх з боку інших невизнаних держав. Так само визначення «невизнаних держав», що наведено в нашій статті, може підійти до держави, яка оголосила незалежність у порушення Статуту ООН і основного закону держави, від якої вона оголосила незалежність. Це може бути підставами для накладення на таку невизнану державу економічних санкцій або навіть застосування військової сили для підкорення цього територіального утворення державі, від якої воно оголосило незалежність (наприклад, Донецька Народна Республіка і Луганська Народна Республіка) (Kasianenko, 2019, р. 117–118).

Для визнання держави з боку іншої держави необхідно видання певного нормативно-правового акта, в якому закріплюється визнання цієї держави. Як приклад наведемо Указ Президента Російської Федерації від 26 серпня 2008 р. № 1260 «Про визнання Республіки Абхазія»¹, Указ Президента Російської Федерації від 26 серпня 2008 р. № 1261 «Про визнання Республіки Південна Осетія»², Указ Президента Російської Федерації від 21 лютого 2022 р. № 71 «Про визнання Донецької Народної Республіки»³, а також Указ Президента Російської Федерації від 21 лютого 2022 р. № 72 «Про визнання Луганської Народної Республіки»⁴. Водночас зазначені нормативно-

правові акти, що визнають незалежність «самопроголошених республік», вважаються підставами для встановлення дипломатичних відносин із визнаними Російською Федерацією державами (Petrov, Gabrichidze, Kalinichenko, 2020, р. 96–97).

Для самої держави, що проголошує свою незалежність, основним нормативно-правовим актом є конституція цієї держави. Так, ст. 1 Конституції Донецької Народної Республіки проголошує Донецьку Народну Республіку демократичною, правовою, соціальною державою⁵, а ст. 1 Конституції Республіки Абхазії – Республіку Абхазію суверенною, демократичною і правовою державою⁶. Але потрібно зауважити, що Конституція Донецької Народної Республіки суперечить положенням Конституції України, від якої Донецька Народна Республіка проголосила незалежність⁷, а Конституція Республіки Абхазія суперечить положенням Конституції Грузії⁸, від якої Республіка Абхазія також проголосила незалежність. Згідно з Конституцією України Донбас входить до складу України, а згідно з Конституцією Грузії Абхазія входить до складу Грузії. У підсумку ми маємо конституції, що суперечать одна одній, і перед нами постає проблема «невизнаних держав», яка є не вирішеною і донині.

Враховуючи те, що інститут визнання є некодифікованим (Войціховський, 2020, с. 81–82; Бертаева, 2013, с. 205), а практика держав із визнання нових держав украї різноманітна, сьогодні формула колективного визнання як наслідку схвалення більшістю держав – членів

East/West : сайт. 02.09.2021. URL: <http://www.ostrovok.lg.ua/news/lugansk/lnr-i-dnr-otkryli-diplomaticheskie-predstavitelstva-v-yuzhnoy-osetii> (дата звернення: 22.01.2022).

¹ О признании Республики Абхазия : Указ Президента Российской Федерации от 26.08.2008 № 1260 // Кремль : сайт. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/27957> (дата звернення: 22.01.2022).

² О признании Республики Южная Осетия : Указ Президента Российской Федерации от 26.08.2008 № 1261 // Официальный интернет-портал правовой информации : сайт. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102123951> (дата звернення: 22.01.2022).

³ О признании Донецкой Народной Республики : Указ Президента Российской Федерации от 21.02.2022 № 71 // Официальный интернет-портал правовой информации : сайт. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202220002> (дата звернення: 22.01.2022).

⁴ О признании Луганской Народной Республики : Указ Президента Российской Федерации от 21.02.2022 № 72 // Официальный интернет-портал правовой информации : сайт.

URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202202220001> (дата звернення: 22.01.2022).

⁵ Конституция Донецкой Народной Республики : от 14.05.2014 // Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского : сайт. URL: <https://donnuet.education/attachments/pdf/constitution-09-12-2015.pdf> (дата звернення: 22.01.2022).

⁶ Конституция Республики Абхазия : от 26.11.1994 // Посольство Республики Абхазия : сайт. URL: http://www.emb-abkhazia.ru/respublika-abhaziya/konstituciya_respubliki_abhaziya/ (дата звернення: 22.01.2022).

⁷ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 22.01.2022).

⁸ Конституция Грузии : от 24.08.1995 // Законодательный Вестник Грузии : сайт. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36> (дата звернення: 22.01.2022).

ООН рішення щодо прийняття нового члена є єдино альтернативною, що вимагає добре продуманих, науково обґрунтованих кроків щодо кодифікації необхідних для цього міжнародно-правових норм. Насамперед необхідно виробити чіткі критерії такого способу визнання держав, які повинні відповідати специфіці дії в сучасному міжнародному праві принципу права народу на самовизначення та принципу територіальної цілісності держави та особливостям їх реалізації в сучасних умовах розвитку міжнародних відносин. Звичайно, головним критерієм, яким держави повинні керуватися при прийнятті нових членів, має стати готовність самої держави, що претендує на членство в ООН, неухильно дотримуватися всіх загально-визнаних принципів міжнародного права (Говорова, 2017, с. 240).

Якщо незалежність «самопроголошених держав» досягається з порушенням цих принципів, а право на самовизначення використовується як «динаміт проти стабільності та територіальної цілісності держави, на території якої вони перебувають», то утворені таким чином держави сприймаються міжнародною спільнотою як «сепаратистські утворення» (Асланов, 2015, с. 207), «регіони, що відкололися», є «спірними державами» (Пікуля, 2019) і навіть «терористичними організаціями». Вони не повинні прийматися в ООН і набувати статусу суверенних держав хоча б на тій підставі, що апіорі стають осередком напруженості, оскільки змушують держави, яким загрожує втрата частини своєї території, вдаватися задля відновлення своєї територіальної цілісності до передбачених міжнародним правом заходів, враховуючи застосування збройних сил, що неминуче веде до небезпечних осередків. Із цього приводу Е. Рузвельт (американська дипломатка, дружина Президента США Франкліна Рузвельта), беручи участь свого часу в дискусіях із питання затвердження в міжнародному праві права народів на самовизначення, попереджала, що «необмежене використання принципу самовизначення може обернутися хаосом» (Матвеева, 2015). Професор Оксфордського університету А. Касезе, оцінюючи небезпеку ситуацій, коли реалізація права народів на самовизначення веде до розвалу багатонаціональної держави, доходить висновку, що застосування принципу самовизначення має бути «виборчим» та «обмеженим багатьма аспектами», здійснюватися з урахуванням таких важливих для кожної держави цінностей, як її політична стабільність і територіальна цілісність.

Право народів на самовизначення є одним з основних принципів міжнародного права, що

свідчить про право кожного народу самостійно вирішувати питання щодо форми свого державного існування, вільно встановлювати свій політичний статус і здійснювати свій економічний і культурний розвиток. Цей принцип має на меті розвиток відносин між націями і недопущення притисків одних народів іншими. Цей принцип знайшов своє закріплення у багатьох міжнародно-правових документах (Криштоп, 2017, с. 893–894).

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. у п. 1 ст. 1 містить положення про те, що «всі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток»¹. Так само у ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. закріплено право народів на самовизначення. Всі держави – учасниці цього Пакту повинні «відповідно до положень Статуту ООН заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право»².

У Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, 1970 р. міститься положення про те, що «в силу принципу рівноправності народів, закріпленого у Статуті ООН, усі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до положень Статуту»³.

У цій же Декларації вказується, що способами здійснення права на самовизначення можуть бути «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або

¹ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 22.01.2022).

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 22.01.2022).

³ Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй : від 24.10.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_569 (дата звернення: 22.01.2022).

встановлення будь-якого іншого політичного статусу»¹.

На протидію праву народів на самовизначення в міжнародному праві існує принцип територіальної цілісності держави.

Принцип територіальної цілісності держави уперше був закріплений у п. 4 ст. 2 Статуту ООН². Надалі цей принцип набув свого розвитку в Декларації про зміцнення міжнародної безпеки 1970 р., яка «закликає всі держави суворо дотримуватися у своїх міжнародних відносинах цілей і принципів Статуту ООН, у тому числі принципу, згідно з яким держави утримуються у своїх міжнародних відносинах ... проти територіальної недоторканності» (п. 2); «держави повинні ... утримуватися від будь-якої спроби, що має на меті часткове чи повне порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої іншої держави або держав» (п. 4); «кожна держава зобов'язана утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності, а також політичної незалежності будь-якої держави і, що територія держави не повинна бути об'єктом військової окупації в результаті застосування сили в порушення положень Статуту ООН» (п. 5)³.

Основні елементи принципу територіальної цілісності (не вказуючи на цей принцип) містяться в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, 1970 р.: «Кожна держава повинна утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої держави»; «територія держави не повинна бути об'єктом воєнної окупації, яка стала результатом застосування сили в порушення Статуту ООН»; «територія держави не повинна бути об'єктом набуття іншою державою в результаті погрози силою або її застосування; територіальні набуття, отримані через силу або погрозу її застосування, не повинні визнаватися»⁴.

¹ Там само.

² Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : від 26.06.1945 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 22.01.2022).

³ Декларація про зміцнення міжнародної безпеки : від 16.12.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a32 (дата звернення: 22.01.2022).

⁴ Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та спів-

робітництва в Європі 1975 р. містить окреме та найбільш повне формулювання принципу територіальної цілісності держав: «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, не сумісних із цілями і принципами Статуту ООН, проти територіальної цілісності. ... Держави-учасниці будуть рівним чином утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної на об'єкт військової окупації. ... Жодна окупація або набуття такого типу не будуть визнаватися законними»⁵.

Іноді здається, що протиріччя між рівнозначними за своєю юридичною силою принципами – права народів на самовизначення та територіальної цілісності – непереборні. Один принцип гарантує державі цілісність, а інший дозволяє народам, що знаходяться в межах цієї держави, набувати незалежність. Проте істина може бути знайдена, якщо конфліктуючі сторони матимуть можливість звернутися до зосередженого в ООН «колективного розуму», здатного розсудити у процесі прийняття до своїх лав нових членів, на чиему боці правда. Воля більшості світової спільноти – єдина альтернатива у визначенні правової долі, що виникає з як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, нових суб'єктів міжнародних відносин, які називаються «невизнаними державами».

У 1999 р. Європейська комісія «За демократію через право» (через місце проведення засідань відома також як Венеціанська комісія) дослідила питання про самовизначення народів із точки зору конституційного права. У доповіді від 10–11 грудня 1999 р. «Про самовизначення і сепесії в конституційному праві»⁶, провівши аналіз декількох конституцій сучасних держав, Комісія не знайшла в них

робітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй : від 24.10.1970 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 22.01.2022).

⁵ Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінський заключний акт) : від 01.08.1975 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 22.01.2022).

⁶ Self-determination and secession in constitutional law: Report adopted by the Commission at its 41th meeting (Venice, 10–11 December 1999) // Council of Europe : сайт. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF\(2000\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-INF(2000)002-e) (дата звернення: 22.01.2022).

положень, які передбачають відокремлення частини території країни. Навпаки, багато конституцій це забороняють, проголошуючи неподільність держави, національну єдність або територіальну цілісність. Деякі конституції залишають можливість для відокремлення шляхом унесення конституційних поправок. Так само було наголошено, що модель унітарної держави поступово втрачає домінуючу роль, тому що розширюються повноваження регіонів не тільки у федеративних, але і в унітарних країнах. Ця тенденція є характерною особливістю конституційного розвитку останніх років.

На думку Венеціанської комісії, сьогодні самовизначення слід розуміти головним чином як внутрішнє – в рамках існуючих державних кордонів, а не як зовнішнє – через відокремлення. Крім того, принцип територіальної цілісності не застосовується до держав, які не забезпечують рівноправність народів, що проживають у ньому¹.

ВИСНОВКИ. Враховуючи наведене, доходимо висновку, що сьогодні в міжнародному

праві існує феномен «невизнаних держав» як особливих політико-територіальних утворень, міжнародно-правовий статус яких однозначно не визначений. У реальності «невизнану державу» можна визначити як організацію незалежної публічної влади на території, що є з формально-правових підстав частиною іншої держави. Це визначення передбачає, що невизнана держава та держава, зі складу якої вона відокремилась, мають внутрішньополітичний конфлікт, що не дозволяє визнати незалежність території, що відокремилась, не тільки державою, що вважає її своєю частиною, але й іншими країнами світу. Водночас виникнення дедалі більшої кількості подібних держав наражає на загрозу міжнародний мир і безпеку, дестабілізує всю систему міжнародних відносин і свідчить про необхідність розроблення чітких правових норм. Розроблення таких норм обумовлено наявністю відповідної політичної волі держави, тому його імовірність нині є досить примарною.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Асланов С. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. *Наукові записки*. 2015. Вип. 1. С. 207–216. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/aslanov_nevuznani.pdf (дата звернення: 22.01.2022).
2. Бертаева А. Т. К вопросу о соотношении принципов территориальной целостности государств и самоопределения народов в международном праве. *Вестник Института законодательства Республики Казахстан*. 2013. № 3 (31). С. 204–208. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-sootnoshenii-printsipov-territorialnoy-tselostnosti-gosudarstv-i-samoopredeleniya-narodov-v-mezhdunarodnom-prave/viewer> (дата звернення: 22.01.2022).
3. Вендик Ю. 10 років Косово. «Безпрецедентний прецедент» у дзеркалі політики Росії // BBC NEWS Україна : сайт. 16.02.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43087986> (дата звернення: 22.01.2022).
4. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : ХНУВС, 2020. 544 с.
5. Говорова Я. Невизнані держави: сутність поняття та проблеми міжнародно-правового визнання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 238–240.
6. Дзюба Я. А., Остафійчук О. Ю. Невизнані держави сучасного світу: проблеми міжнародно-правового визнання і шляхи їх подолання. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 152–162. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.3.16>.
7. Жмилевский В. Д. Специфические территории. Международная классификация. Казань : Бук, 2017. 64 с.
8. Зельманович І. І. Політичні механізми врегулювання заморожених конфліктів сучасності : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Івано-Франківськ, 2019. 214 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_zelmanovych.pdf (дата звернення: 22.01.2022).
9. Іщенко В. В. Невизнані та частково визнані держави в сучасному міжнародному праві. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2016. Вип. 3/4 (31/32). С. 209–215. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/140565/137643> (дата звернення: 22.01.2022).
10. Криштоп С. В. Особливості правового статусу невизнаних держав. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 893–896. URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2017/11/216.pdf> (дата звернення: 22.01.2022).
11. Матвеева Т. Д. «Статус непризнанных государств» в контексте международной правосубъектности // StudRef : сайт. 01.07.2015. URL: https://studref.com/577096/pravo/mezhdunarodnoe_pravo_evropeyskoe_pravo (дата звернення: 22.01.2022).

¹ Там само.

12. Осипова С. А., Короткова О. А. Генезис и становление приднестровской государственности. *Власть*. 2020. Т. 28, № 5. С. 151–158.
13. Пікуля Т. О. Правовий статус невизнаних політико-територіальних утворень // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 15 берез. 2019 р.). / Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 54–56. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13974/1/Pikulia%20Т.А.%20Legal%20status%20of%20unrecognized%20political-territorial%20entities_%20thesis.pdf (дата звернення: 22.01.2022).
14. Babkina Ye. Self-Proclaimed Donetsk People's Republic: Emerging Society. *Russia in Global Affairs*. 2018. Vol. 16, No. 2. Pp. 106–120. URL: <https://eng.globalaffairs.ru/wp-content/uploads/2020/02/19612.pdf> (дата звернення: 22.01.2022).
15. Kasianenko N. Internal legitimacy and governance in the absence of recognition: the cases of the Donetsk and Luhansk «people's republics». *Ideology and Politics*. 2019. No. 1 (12). Pp. 116–130. URL: https://ideopol.org/wp-content/uploads/2019/11/___ENG.%201.7.%20Kasianenko%20FIN.pdf (дата звернення: 22.01.2022).
16. Petrov R., Gabrichidze G., Kalinichenko P. Constitutional Orders of Non-Recognized Entities in Georgia and Ukraine. Can facade Constitutions Ensure Adequate Protection of Human Rights? *Review of Central and East European Law*. 2020. Vol. 45. Pp. 92–125.

Надійшла до редакції: 26.01.2022

ВОЙЦИХОВСКИЙ А. В., МАРЧУК Н. И., ЛОГВИНЕНКО Е. С. МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС «НЕПРИЗНАННЫХ ГОСУДАРСТВ» КАК ОСОБЕННЫХ ПОЛИТИКО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ

Раскрыты проблемы определения статуса «непризнанных государств» с точки зрения современного международного права. Отмечено, что стремление разных территориальных образований к обособлению в последние годы все чаще приводит к возникновению «непризнанных государств» как особенных политико-территориальных образований, чье существование играет немалую роль в качестве одного из источников конфликтности в современной мировой политике. Целью статьи является определение понятия «непризнанные государства», выделение их общих признаков и исследование их международно-правового статуса. На основе анализа новейших научных разработок показана коллизия в современном международном праве между принципом права народов на самоопределение и принципом территориальной целостности, которые являются предпосылкой геополитических споров в современных условиях развития международных отношений. Учитывая сложность практики признания подобных образований, отмечена необходимость разработки четких правовых норм, регламентирующих процедуру становления таких политико-территориальных образований («непризнанных государств») в качестве субъектов международного права.

Ключевые слова: *непризнанные политико-территориальные образования, непризнанные государства, самопровозглашенные государства, международно-правовое признание государств, международная правосубъектность, принцип права народов на самоопределение, принцип территориальной целостности.*

VOITSIKHOVSKIY A. V., MARCHUK M. I., LOGVYENKO YE. S. INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF “UNRECOGNIZED STATES” AS SPECIAL POLITICAL AND TERRITORIAL ENTITIES

Problems of determining the status of so-called unrecognized states in terms of modern international law are revealed. It is noted that the desire of different territorial entities to secede in recent years increasingly leads to the emergence of “unrecognized states” as special political and territorial entities, whose existence is one of the sources of conflict in modern world politics. Many works by both domestic and foreign scholars are devoted to the problems of determining the international legal status of “unrecognized states” and their domestic political development. However, a significant disadvantage of these scientific works is that their authors do not seek to develop general theoretical methodological approaches to the study of the phenomenon of “unrecognized states” and to determine the criteria of insolvency and non-recognition. It is noted that the study of the international legal status of self-proclaimed “unrecognized states” requires theoretical and methodological understanding, which is possible with a comprehensive scientific approach to this topic. Thus, in the current conditions of development of international relations, scholars in the field of international law, international

relations and political science are faced with the task of finding optimal methodological and theoretical approaches to the study of the phenomenon of “unrecognized states”. An integrated approach to its study will help to determine the features of their domestic political development, to identify the relationship between the main trends in their formation and international legal status. The results obtained will determine the prospects for the recognition of such political and territorial entities (“unrecognized states”) with a special status and the development of their capacity. The purpose of the article is to define the term “unrecognized states”, to conduct a scientific and theoretical analysis of its content and consider the existing preconditions for its formulation, as well as to clarify the place of such political and territorial entities (“unrecognized states”) in international law. The objective of the article is to clarify the substantive characteristics of the term “unrecognized states”, the international legal status of such entities and analyze the principle of the right of peoples to self-determination and the principle of territorial integrity in the context of the emergence and existence of “unrecognized states”. The conflict in modern international law between the principle of the right of peoples to self-determination and the principle of territorial integrity, which are a prerequisite for geopolitical disputes in the current conditions of international relations is shown. Given the complexity of the practice of recognizing such entities, it was noted the need to develop clear legal norms that would regulate the procedure for the formation of such political and territorial entities (“unrecognized states”) as subjects of international law.

Key words: *unrecognized political territorial formations, unrecognized states, self-proclaimed states, international legal recognition of states, international legal personality, the principle of the right of peoples to self-determination, the principle of territorial integrity.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Войціховський А. В., Марчук М. І., Логвиненко Є. С. Міжнародно-правовий статус «невизнаних держав» як особливих політико-територіальних утворень. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 115–123. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.12>.

Citation (APA): Voitsikhovskiy, A. V., Marchuk, M. I., & Logvynenko, Ye. S. (2022). International legal status of “unrecognized states” as special political and territorial entities. *Law and Safety*, 1(84), 115–123. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.12>.

ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кримінального права і кримінології;

 <https://orcid.org/0000-0003-1981-0794>,
e-mail: orlov1284@ukr.net;

ЛЕЙЛА ВАЛЕДДИНІВНА ДУНДИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
Херсонський факультет,
навчально-методичне відділення;

 <https://orcid.org/0000-0001-6397-6869>,
e-mail: valeddinovna@ukr.net

КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ УКРАЇНИ: ЗОНИ КРИМІНОГЕННИХ РИЗИКІВ

Сформульовано кримінологічні засади концепції перехідного правосуддя для України, з'ясовано найбільш небезпечні криміногенні ризики її реалізації. Запропоновано виділити дві зони таких ризиків, що виявляються в полі екзистенційно-смыслових дилем перехідного правосуддя за умов правової сингулярності. Охарактеризовано дилеми «правда vs справедливість», «справедливість vs примирення» та «примирення vs правда». Доведено зв'язки між недоліками складових перехідного правосуддя та злочинами ненависті, делегітимізацією державної та муніципальної влади. Акцентовано увагу на криміногенному значенні конкуруючої віктимності, міфологем постпам'яті, десинхронізованих елементів кримінальної юстиції і кримінологічної політики.

Ключові слова: *перехідне правосуддя, криміногенний ризик, конкуруюча віктимність, злочин ненависті, дилема, правова сингулярність.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Перебування України вже тривалий час у стані гострого збройного конфлікту змішаної, багатовимірної, соціокультурної, суспільно-політичної етіології ставить на порядок денний питання про створення належних, науково обґрунтованих передумов підготовленості до входження нашої країни у фазу переходу, постконфліктного транзиту до мирного життя. У цьому аспекті цілком зрозумілими та виправданими уявляються як державні ініціативи (передусім, з боку Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, його законопроектної активності), так і (більшою мірою) ініціативи громадянського суспільства, осередки якого, як свідчить практика, виявляються мобільнішими, адаптивнішими, чутливішими за органи публічного адміністрування до соціальних запитів. Водночас не можна не помітити того, що наявні ініціативи, реальна щоденна практика, пов'язана з пошуками оптимальних шляхів, підходів вітчизняного варіанту перехідного правосуддя, його нормативного оформлення, просвітницької, правозахисної роботи залишаються кримінологічно не концептуалізованими. Будучи за своїм визначен-

ням кримінологічним проектом загальносоціального значення (і, перш за все, гуманітарного, осередком якого є інститути освіти (Belkiz, 2018)), перехідне правосуддя має у своїх ключових вузлових елементах і деталях віднайти належне кримінологічне обґрунтування, пов'язане з визначенням характеру і ступеня соціальної ризикованості, криміногенності відповідних проектних кроків або взагалі постконфліктної панорами, її найбільш виразно виявлених, а також прихованих, неочевидних «больових точок», з'ясування і антикриміногенного потенціалу складових перехідного правосуддя, способів його підвищення та реалізації.

Варто звернути увагу на істотний науковий доробок із тематики перехідного правосуддя, сформований як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками і представлений у працях Р. Дж. Брауна (*R. J. Brown*), М. Нур (*M. Noor*), Д. Салівана (*D. Sullivan*), П. Б. Хейнер (*P. B. Hayner*), І. Ф. Янга (*I. F. Young*), А. Б. Благої, М. М. Гнатівського, О. В. Євсєєва, О. А. Мартиненка, О. М. Овчаренко, Н. І. Сатохіної, О. М. Семьоркіної, О. О. Уварової, С. В. Шевчука, О. В. Щербанюк та інших учених. Але не викличе надмірних

зусиль з'ясування того, що здебільшого відповідні наукові та просвітницькі праці мають гуманітарну спрямованість. Остання, однак, не виключає і кримінологічно-віктимологічної складової, проте не має нею обмежуватись. Перед сучасною українською кримінологією стоїть складне й актуальне завдання – запропонувати шляхи розширення, розкриття антикриміногенного потенціалу механізмів перехідного правосуддя з одночасним зниженням вірогідної криміногенності їх компонентів. Реалізація такого підходу здатна значно підвищити соціальну ефективність перехідного періоду та знизити його ризикованість, додаткову травматичність.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті – сформулювати кримінологічні засади перехідного правосуддя для України щодо опису, пояснення найбільш небезпечних криміногенних ризиків його реалізації. У зв'язку з цим завданнями статті є: 1) визначити зміст і складові концепції перехідного правосуддя; 2) надати характеристику основних екзистенційно-смыслових дилем перехідного правосуддя для України; 3) охарактеризувати зони криміногенних ризиків (культурно-психологічні, організаційно-правові, управлінські тощо), що формуються при спробах подолати вказані дилеми.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Філософський рівень методології кримінологічного дослідження перехідного правосуддя спирається на принципи та закони діалектичного детермінізму (універсального зв'язку, історизму, системності, діалектичного протиріччя, рівноваги), застосування яких забезпечило можливість формування уявлення про взаємозалежність концептів великого та малого переходу для України. Оперування підходами окремо-наукових специфікацій методологій соціального конструктивізму, феноменології, екзистенціалізму виявило потенціал до опису, пояснення змісту і криміногенного значення екзистенційно-смыслових дилем перехідного правосуддя й зони правової сингулярності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Зазвичай перехідне правосуддя (або правосуддя перехідного періоду) інститутами ООН визначається як «комплекс процесів та механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати тяжку спадщину великомасштабних порушень законності в минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість та примирення»¹ (Мартиненко,

Нузов, 2021). У більш широкому контексті під ними можливо розуміти концепцію і практику суспільного транзиту від стану конфлікту до миру та/або від недемократичного (тоталітарного, авторитарного) до демократичного політичного режиму (Бущенко та ін., 2017). Перехідний період характеризується численними конфліктогенними, криміногенними ризиками, пов'язаними як із загрозами реставрації колишніх параметрів соціального розвитку, що призвели до конфлікту та/або утвердження недемократичного політичного режиму, розгортанням механізмів симуляції, імітації реформ, неефективністю допомоги жертвам конфлікту, репресій, сприянням уникненню відповідальності за правопорушення, так і з криміналізацією новітніх політичних, економічних, квазіправових інститутів, створенням нових передумов для нарощування соціальної напруженості, ворожнечі, агресивної фронтірності. Така специфіка перехідного періоду дала змогу окремим дослідникам говорити про інверсію та парадоксальність успішності (неуспішності) відповідної державної політики (Balasco, 2013).

Відтак перехідне правосуддя, маючи на меті сприяння найліпшому відновленню справедливості, стійкого миру, демократії, постає комплексом кримінологічно обґрунтованих заходів, що поєднують ретрибутивну й відночну юстицію, широкий, багаторівневий соціальний діалог, просвіту, реституцію, визнання, правотворчу та правоохоронну діяльність, організаційно-управлінські трансформації. Узагальнення зарубіжного досвіду та міжнародно-правової бази дозволяє стверджувати, що вказані компоненти перехідного правосуддя доцільно об'єднувати в чотири основні напрями діяльності, а саме: 1) притягнення до відповідальності винних у правопорушеннях, пов'язаних із конфліктом; 2) відшкодування жертвам правопорушень, сприяння в наданні їм необхідної соціальної, медичної, психологічної допомоги, а також сприяння в увіковіченні; 3) встановлення історичної правди (*truth telling*); 4) інституціональні реформи, спрямовані на недопущення повторення конфліктного досвіду та/або досвіду недемократичного політичного режиму.

Специфіка вітчизняної ситуації реалізації загальної схеми перехідного правосуддя для

обществах : доклад Генерального секретаря ООН от 23.08.2004 № S/2004/616 // Совет Безопасности ООН : сайт. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/395/31/PDF/N0439531.pdf?OpenElement> (дата звернення: 10.01.2022).

¹ Господство права и правосудие переходного периода в конфликтных и постконфликтных

України дає можливість для виділення двох полів (зон) відтворення криміногенних ризиків: 1) поле екзистенційно-смыслових дилем; 2) поле правової сингулярності.

Поле екзистенційно-смыслових дилем представлене принциповими, фундаментальними протиріччями, що розгортаються у сфері конкуруючих наративів, дискурсу, символіки та заснованих на ній комплексів переживань конфліктного та постконфліктного буття, подолати які повністю неможливо; необхідно доходити соціально-групового компромісу через недомінантні конвенції. Суть цих дилем можна звести до такого.

1. Дилема «правда vs справедливість», в межах якої прагнення до справедливої відплати за зумовлені конфліктом страждання, екзистенція страху суперечать плюральній раціональності, усебічності правдивості. Ця дилема є типовим виявом бінарної опозиційності, що унеможливує мислення та практики у форматі нелінійності історії, соціально-часової багатовимірності в єдиному хронотопі передконфліктних і конфліктних подій. Уявлення про справедливість, перш за все, в контурах справедливої відплати, її спрямованості та підстав формується в межах деякого габітусу, певної умовно цілісної світоглядної системи. Так само і правда є похідною від цієї системи. Однак проблема в тому, що конфлікт, який триває на території окремих районів Донецької та Луганської областей, є не лише міжнародним збройним, а й неміжнародним, тобто внутрішнім. Крім того, це підтверджується висновками прокурора Міжнародного кримінального суду, неодноразово зафіксованими у відповідних річних звітах цієї міжнародної судової установи¹. І це – принципова позиція, прийняття якої відкриває шлях, поперше, до стимулювання, активізації науково-дослідної роботи фундаментального характеру, спрямованої на дослідження фронтірності українського суспільства, по-друге, до стратегій гуманітарної та кримінально-превентивної роботи в умовах фронтірності на засадах

¹ Отчёт о действиях по предварительному расследованию : от 05.12.2018 г. // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2018-otr-ger-PE-Ukraine.pdf> (дата звернення: 10.01.2022); Отчёт о действиях по предварительному изучению ситуаций в 2020 году : от 14.12.2020 // International Criminal Court : сайт. URL: <https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2020-PE/2020-pe-report-ukr-rus.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

парадигми перехідного правосуддя. Як без першого, так і без другого, передусім без знання глибинних соціокультурних умов, які зробили тимчасову окупацію можливою, безпечна ненасильницька реінтеграція тимчасово окупованих територій і розбудова сталого, довготривалого миру – недосяжна мета.

Окремо варто акцентувати на тому, що поширення перехідного правосуддя на предметну сферу внутрішнього конфлікту є первинним щодо міжнародного збройного конфлікту, адже останній безпосередньо пов'язаний із першим, із нього випливає (як хронологічно, так і змістовно, на рівні приводів, інструментів стимулювання культурно-регіональної ворожнечі, ресентименту, колективної травми). Тому є потреба і підстави вважати початковою датою перехідного періоду (конфліктного періоду) *щонайменше* день початку Революції Гідності (щодо з'ясування й обґрунтування соціально-правової природи подій як реалізації права на повстання) (Hladkova, Orlov, Yashchenko, 2018), тобто 21 листопада 2013 р., коли Урядом було прийнято рішення про призупинення підготовки до укладання Угоди при асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а не лютого чи березня 2014 р., як на це вказується в декількох законопроектах про засади державної політики перехідного періоду, розроблених протягом 2021 р. Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, що наразі перебувають на обговоренні в наукових колах. Причини Революції Гідності та внутрішнього конфлікту (нехай і значною мірою зумовленого агентами зовнішнього впливу), на який було накладено конфлікт міжнародний, між Україною та Російською Федерацією, один з одним пов'язані і з'ясувати адекватно, повною мірою фактори їх синхронізації без урахування чинників виникнення та розгортання руху масового спротиву протягом листопада 2013 р. – лютого 2014 р. неможливо.

Їх неврахування не тільки призведе до симуляції, профанації й дискредитації перехідного правосуддя, а й зумовить істотні криміногенні ризики широкого спектра проявів та етіології: від злочинів ненависті на політичному ґрунті до нових загроз національній безпеці, територіальній цілісності, нових хвиль кримінального сепаратизму, екстремізму, тероризму. Тож, варто погодитись із позицією О. А. Мартиненка та І. О. Нузова (2021), а також К. Корреа, К. Мадл та О. Рокателло (2021), які наголошують, що відповідно до теорії перехідного правосуддя та вимог міжнародного права не тільки події недавнього минулого

вимагають переосмислення та правового реагування. Зобов'язання держав у сфері «права на правду» та гарантій неповторення порушень свідчать, що недостатньо забезпечити правосуддя для жертв збройного конфлікту, якщо причини конфлікту не встановлюються та не усуваються в ході процесу примирення.

У свою чергу, внутрішній конфлікт українського суспільства – метасистемний, багаторівневий, різнохарактерний, має чітко виражену історико-політичну, соціокультурну сюжетно-диференційовану генезу. Тому не тільки не слід відкидати, а й потрібно визнати гостру необхідність охоплення перехідним правосуддям більш тривалої ретроспективи з початковою точкою відліку від дати проголошення незалежності України, переходу від тоталітарного до демократичного політичного режиму. Адже саме від роботи з минулим, від особливостей його проєкції на компоненти спільного майбутнього значною мірою залежить можливість мирного співіснування та досягнення успіху в реалізації концепції перехідного правосуддя (Greiff, 2020).

Варто усвідомлювати ту обставину, що Україна не мала свого перехідного правосуддя, значною мірою віддавши перевагу забуттю заради збереження суспільно-політичної стабільності. Водночас невирішеність засадничих проблем фронтірності українського суспільства, соціокультурної та політико-орієнтаційної регіоналізації далася взнаки не тільки строкатістю можливостей і величезного творчого потенціалу багатонаціонального українського народу, а й таким самим конфліктним потенціалом, який наочно себе виявив від початку Революції Гідності й у подальшому підживлюваний агресивними (інформаційними, воєнно-політичними, економічними та іншими) діями Російської Федерації. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне поруч із конфліктним і постконфліктним перехідними періодами на законодавчому рівні в Законі України «Про засади державної політики перехідного періоду» (*de lege ferenda*) виділити й посттоталітарний, що бере свій відлік від 24 серпня 1991 р. В іншому випадку правда про конфлікт неодмінно буде дисонувати із багатовимірністю запиту на справедливість, множитиметься на фронтах, у тому числі й засобами онтологічних воєн.

2. Дилема «справедливість vs примирення», яка виражає цільовий та інструментальний конфлікт між ретрибутивною та відновною юстицією, морально-правовим запитом сторін конфлікту на справедливе кримінальне переслідування правопорушників та амністі-

єю як фактором зниження рівня несприйняття суспільного транзиту частинами сторін конфлікту, які були залучені до неправомірної діяльності. Питання про амністію та кримінальну відповідальність за колаборацію є відкритими та малодослідженими. Не ставлячи перед собою за мету в цій роботі надати вичерпні відповіді на них, зауважимо лише, що повна відмова від ідеї амністії (а її несприйняття є гострим, особливо у колах учасників бойових дій, їх сімей, інших громадян, які можуть бути визначені як жертви конфлікту), так само як і суцільна амністія й забуття, значною мірою конфліктує з можливістю примирення, а тому має істотний криміногенний потенціал.

Так само дилема аналізованого штибу виявляє себе й у випадку намагань забезпечити концептуалізацію та модельне правове регулювання такої складової інституціональних реформ, спрямованих на неповторення конфлікту, як люстрація. Йдеться про люстрацію тих, хто не у кримінальних формах здійснював колаборацію з окупаційною адміністрацією, працював у її лавах. Наразі стоять питання як соціально-правової, юридичної, так і логіко-семантичної визначеності посад, функцій, періоду роботи на окупаційній адміністрації як підстав для майбутньої заборони на роботу в органах державної влади та місцевого самоврядування України. Неважко спрогнозувати, що недоліки цього компонента перехідного правосуддя можуть мати істотні криміногенні наслідки як у випадку люстраційних прогалин (збереження загроз національній безпеці), так і її надмірності (делегітимізація органів влади).

Однією з прикладних проблем, що безпосередньо впливає з описуваної дилеми, є законодавче визначення категорій осіб, які зможуть претендувати на статус жертви конфлікту та відповідні компенсації, сатисфакцію. За даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини, загальна кількість людських втрат, пов'язаних із конфліктом в Україні (з 14 квітня 2014 р. по 31 січня 2021 р.), становить 42000–44000, з яких: 13100–13300 загиблих (щонайменше 3375 цивільних осіб, приблизно 4150 українських військових та приблизно 5700 членів озброєних груп) та 29500–33500 поранених (7000–9000 цивільних осіб, 9700–10700 українських військових та 12700–13700 членів озброєних груп)¹. До

¹ ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі // Радіо Свобода : сайт. 19.02.2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oonkst-gertv-boyovyh-donbas/31110937.html> (дата звернення: 10.01.2022).

цих цифр не потрапили широкі верстви внутрішньо переміщених осіб (за даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, станом на 28 грудня 2021 р. таких налічувалось 1 468 057 осіб¹), а також тих, хто змушений був тікати від конфлікту за межі України. Водночас і досі не визначено загального підходу, методології визнання осіб жертвами конфлікту, відсутній спеціальний нормативно-правовий акт (наприклад, Закон України «Про жертв збройного конфлікту в Україні»), який би створив достатню правову базу для врегулювання питань компенсацій та сатисфакцій, оформив би політико-правову позицію щодо осіб, які залишились проживати під окупацією. Чи можуть, скажімо, бути визнані жертвами конфлікту особи (чи їх близькі родичі), які перебували у лавах незаконних збройних формувань, підпорядкованих окупаційній адміністрації, та зазнали бойових поранень або загинули? Якщо так, то вони мають бути ідентифіковані з і досі не вивченою категорією жертв специфічних форм психічного насильства засобами сугестії та іншими складовими політико-пропагандистських технологій. І якщо таке насильство дійсно є, то чому його застосування й досі не криміналізоване? Та й, зрештою, в такому випадку формується деяке дискримінаційне ставлення до подібної категорії осіб-жертв, що сприяло появі в одному з урядових законопроектів, який перебуває на стадії експертно-наукового обговорення, положення щодо необхідності їх ресоціалізації, на зразок соціальної «перепрошивки» тих, хто відбуває покарання у вигляді позбавлення волі. Як уявляється, це хибний підхід, що не сприяє примиренню.

Тож, питання про жертв конфлікту є комплексним та, у свою чергу, залежить у тому числі від правової визначеності питань кримінальної відповідальності за колаборацію. Односторонність у вирішенні цих питань буде істотною перепорою для примирення та становитиме загрозу для подальшого поширення злочинів ненависті навіть в умовах деокупації.

Дотичним до цього є також питання про право на увіковічення. Виводячи «за дужки» найманців та інші категорії комбатантів, які керувалися корисливим мотивом, вступаючи на службу до незаконних збройних формувань окупаційної влади, варто зважати й на іншу

категорію осіб, об'єднану ідеологічними мотивами служби. Допускаючи з великою умовністю та приблизністю аналогію з добросовісним набувачем власності, слід визнати наявність авторитету в таких осіб серед певної (і вельми значної) частини населення тимчасово окупованих територій. Імперативна юридична вказівка вдатися до забуття або засудження осіб цієї категорії має високий конфліктогенний, криміногенний потенціал. У зв'язку з цим варто також визнати їх *право на пам'ять та на увіковічення* «власних героїв». Предметом дискусії має стати *форма увіковічення*, в тому числі й використовувані при цьому семантичні засоби, дискурс. Однозначно варто заборонити увіковічення лише іноземців та осіб без громадянства, які у злочинний спосіб брали участь у бойових діях на території України. Щодо решти, то варто організувати громадську дискусію. Це – важливий елемент примирення, без якого сталого миру досягти неможливо. Примус до примирення можливий лише у випадку домінуючої позиції України, забезпеченої силовим сценарієм деокупації. У всіх інших, компромісних випадках варто відмовитись від позиції тотального ціннісно-символічного домінування, бути готовими (й закласти відповідні норми в законі) до діалогу та взаємних поступок зі сторонами конфлікту. Уявлення про те, що виведення тимчасово окупованих територій з-під тиску агресивної пропаганди РФ (а це навряд чи є можливим з урахуванням доступності інформації в мережі Інтернет, супутникового телебачення тощо) вирішить питання зі сприйняттям, мисленням місцевого населення, є хибним. Світоглядна трансформація має бути розрахована на довготривалу перспективу. Використання ж для цих цілей радикальних заходів стимулюватиме ресентимент, фрустрацію, відчуття несправедливості, недовіру до органів державної влади, що значною мірою ускладнить досягнення цілей перехідного правосуддя.

3. Дилема «примирення vs правда», що є одним із проявів конкуруючої (конкурентної) віктимності, а також наслідком метафізичної багаточасовості онтологічного одночасного перебування сторін конфлікту в різних соціально-часових модусах: відмінних нарративних, дискурсивно-символічних системах мислення, практики. У разі підтримання внутрішнього виміру суспільного конфлікту зовнішньополітичними агентами впливу перепорою для предметної синхронізації, себто синкайризації часових модусів, постає енергетично заряджена соціальна міфологія, підживлювана пропагандою, колективними комеморативними

¹ Довідка Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 22/9.1-651-22 від 31.01.2022 (на запит Ю. В. Орлова про доступ до публічної інформації).

практиками, механізмами постпам'яті (у категоріях концепції М. Хірш (2012)). Подолання цієї перепони вимагає умовно значного календарно-часового проміжку, активної обоюдної роботи сторін конфлікту, спрямованої на взаємне визнання гідності, науково обґрунтоване, документальне, в тому числі з використанням інструментів міжнародного правосуддя, спростування неправдивих відомостей про причини, перебіг та наслідки конфлікту чи закріплення й функціонування недемократичного політичного режиму, їх жертв.

У концептах часу перехідне правосуддя має справу не тільки з минулим, історичною правдою, а й із майбутнім. Саме візії майбутнього є прагматичною основою для примирення та компліментарного співіснування відмінних наративів, епістем, є функціональним базисом. Відтак однією з варіацій дилеми «правда vs примирення» є дилема «правда vs майбутнє». Реалізація концепції перехідного правосуддя в умовах фронтального суспільства, а надто з урахуванням інфомедій, інтенсивної пропаганди, що будується на ефектах постпам'яті, візії спільного майбутнього можливі або на засадах мегалотимії, політики домінування, що проводиться з позиції сили, або в історично плюральному діалоговому форматі (ізотимія) з позаісторичною перспективою. Значущим є діалог щодо: а) причин як зовнішнього (міжнародного), так і внутрішнього конфлікту (спільне визнання причин або визнання відмінних візій причин, різних історій фронтиру); б) проекту (цілей, завдань, цінностей, викликів) *спільного майбутнього* при відмінних історіях (подолання історичизму діалогу). За належного медіаторства та фасилітаторства такий підхід може стати умовою примирення та чинником запобігання повторенню конфлікту в майбутньому. Наразі триває дискусія щодо філософських, науково-теоретичних підстав такої перспективи, оцінки її практичної реалізованості в Україні. Без концептуального оформлення результатів такої дискусії весь комплекс перехідного правосуддя ризикує стати нестратегічним, а тому криміногенним.

У цьому контексті варто також звернути увагу на окремі аспекти постконфліктої кримінальної юстиції, що є однією з необхідних умов забезпечення соціальної справедливості. Її ефективність залежить від низки обставин. Передусім, варто на стратегічному рівні з'ясувати питання про залучення до вирішення правових конфліктів в Україні міжнародних судових органів. Так, сьогодні забезпечено окремі, хоча й не безпроблемні (Орлов, 2017;

Орлов, 2020; Gusarov, Orlov, 2021), передумови і юридичні підстави для використання Україною можливостей Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). Утім, як свідчить практика міжнародного кримінального судочинства щодо ситуацій і справ по колишній Югославії, далеко не завжди і не всюди рішення міжнародних судових органів (зокрема, трибуналів) набувають необхідної для забезпечення порозуміння й примирення легітимності всередині ворогуючих країн, соціальних груп. Так, наприклад, відомо, що значною мірою негативно сприймалися і сприймаються великою частиною населення як Сербії, так і Хорватії вироки і взагалі спрямованість, конотативність діяльності Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії (Гнатівський, 2016; Варга, 2017).

У зв'язку із цим однією зі спекулятивних тез у сфері юридичних, політичних дискусій є твердження про нездатність МКС сприяти встановленню істинних причин, характеру, перебігу конфлікту. З іншого ж боку, – побоювання щодо односторонності його діяльності в умовах доступності правосуддя тільки для тих осіб, які брали участь у збройному конфлікті на боці урядових українських сил і проукраїнського добровольчого руху. І якщо перша теза є вельми вразливою до критики, адже діяльність МКС не має на меті встановлення причин і повної картини конфлікту, а лише притягнення до відповідальності конкретних осіб за конкретні міжнародні злочини, то друга є більшою мірою раціонально виваженою, ґрунтується на прогнозуванні внутрішньодержавних суспільно політичних ризиків, враховуючи масові антивладні прояви, якими не без успіху здатні скористатися зовнішні ворожі агенти впливу. Натомість варто більш прискіпливо розглянути можливість про створення на постконфліктній стадії умов для розгортання діяльності міжнародного гібридного (змішаного) суду (судів), який би, крім міжнародних суддів, компонувався й українськими суддями, а також, можливо, особами, які здійснювали квазісудочинство на окупованій території за умови попереднього вивчення їх діяльності щодо неучасті у квазісудовому переслідуванні за політичні квазізлочини. Це питання – складне та неоднозначне та залежить від концептуального орієнтування в ситуації правової сингулярності.

Поле правової сингулярності як зона формування криміногенних ризиків перехідного правосуддя характеризується конструктивістською плюральністю фактично застосовуваних механізмів соціальної регуляції. Не можна

просто відмахнутися від складових останньої, яка здійснюється на тимчасово окупованих територіях, лише на тій підставі, що Україна абсолютно безпідставно не визнає самотійної суб'єктності окупаційної адміністрації, її складових, у тому числі квазіправоохоронних та квазісудових органів. Рано чи пізно, але доведеться мати справу з результатами функціонування цих органів. І тут варто дотримуватись вибірковості.

Нагальними і вельми проблемними залишаються питання визнання квазіправових механізмів притягнення до відповідальності за діяння, які вчинені на тимчасово окупованих територіях і визнаються за законодавством України кримінальними правопорушеннями, зокрема за кримінальними, без політичного відтінку (крадіжки, зґвалтування тощо). Яким чином має відбуватися поведіння після деокупації з тими, хто відбуває або відбув квазіпокарання за вчинення загальнокримінальних злочинів? Яким чином забезпечити кримінально-правове і кримінальне процесуальне регулювання процедур визнання чи невизнання рішень квазіправоохоронних та квазісудових органів окупаційної адміністрації? Визнавати ці вироки означатиме визнавати легітимність окупаційної адміністрації, а відтак і її суб'єктності. З іншого боку, невизнання квазіпроцесуальних рішень виявиться ще одним ударом по легітимності всього перехідного правосуддя й відновленого на відповідних територіях суверенітету України зі всіма наслідками, що з цього випливають (починаючи від правового, морального, політичного нігілізму та завершуючи злочинами ненависті, новими хвилями сепаратизму, екстремізму, тероризму). Таким чином, це ще одна серйозна морально-правова дилема. Подолати її можливо лише на засадах компромісу й вибіркового визнання позитивно-юридичного значення окремих дій і рішень квазіправоохоронних (у тому числі й квазіпенітенціарних, зокрема посадових осіб колишньої та нині фактично функціонуючої виправної колонії № 33 в м. Хрестівка Донецької обл. тощо) та квазісудових органів. Наголосимо, визнання в обсязі, визначеному підставами кримінальної відповідальності за загальнокримінальні злочини; перелік останніх за ознаками КК України має бути чітко визначений у майбутньому Законі України «Про засади державної політики перехідного періоду».

Аналогічні проблеми стосуються також: а) визнання інших квазіюридичних фактів, таких як реєстрація актів цивільного стану (народження, шлюб, смерть), квазіправочинів

із рухомим та нерухомим майном, які не порушують прав і свобод громадян України, тобто не є суспільно небезпечними чи шкідливими тощо, а є лише проявами життєдіяльності на тимчасово окупованій території; б) юридично значущого статусу спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень (наприклад, службових осіб із відповідними квазіправовими підставами їх повноважень, обов'язків) для забезпечення можливості притягнення їх до кримінальної відповідальності за статтями КК України про злочини, вчинювані такими суб'єктами, тощо. Але врегулювання цих питань – справа подальших галузевих юридичних та міжгалузевих досліджень, активізація провадження яких є нагальною справою сьогодення.

ВИСНОВКИ. Результати проведеного дослідження свідчать про існування значного, але цілком природного криміногенного потенціалу перехідного правосуддя в Україні. Він виявляється при аналізі екзистенційно-смилових дилем («правда vs справедливість», «справедливість vs примирення», «примирення vs правда»), зони правової сингулярності у зіставленні з існуючим станом та ініціативами у сфері як концептуалізації засад перехідного правосуддя, так і відповідної нормопроектної роботи. Основні криміногенні ризики релевантні із загрозами: а) інтенсивного відтворення злочинів ненависті на політичному підґрунті, в детермінаційний комплекс яких вмонтовані феномен конкуруючої віктимності, міфологеми постпам'яті; б) делегітимізації влади на деокупованих територіях. Реалізація потенціалу цих ризиків може бути пов'язана із: 1) недоліками відновлення механізмів кримінальної юстиції на деокупованих територіях (у тому числі із залученням міжнародних судових органів), сингулярною десинхронізованістю (розрив та недопущення) юрисдикцій суверенної української держави та квазіправоохоронних, квазісудових органів окупаційної адміністрації, що онтологізується у завданнях реального поведіння з особами, які «засуджені» (на підставі «кримінального законодавства» окупаційної адміністрації) за вчинення передбачених КК України загальнокримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях; 2) іманентною конфліктогенністю напряду встановлення історичної правди; 3) суперечностями (за внутрішнім правом та оцінками МКС) характеру конфлікту на Сході України, невизначеністю категорії жертв конфлікту, що не може бути усунена без зміни внутрішньополітичних і правових оцінок природи конфлікту. І це далеко не повний перелік виликів криміногенного характеру, що стоять

перед українським суспільством і державою у спробах соціальної реконсолідації внаслідок деокупації відповідних територій. Цілком очевидно, що їх вирішення – справа не тільки технічна, а, перш за все, стратегічна, мультидисциплінарна, що може бути розгорнута в межах розроблення теорії змін саме в контексті перехідного правосуддя. Тож, є підстави для по-

становки питання про необхідність розроблення з подальшою синхронізацією двох концептів перехідного правосуддя для України – великого переходу (щонайменше з 1991 р. й до 2013 р.) та малого (від 2013 р. і далі). Дотримання цієї логіки здатне знизити криміногенний потенціал останнього.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ : РУМЕС, 2017. 592 с.
2. Варґа Б. Гаазький трибунал: успіх чи поразка для Балкан? // BBC NEWS Україна : сайт. 15.12.2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-42357998> (дата звернення: 10.01.2022).
3. Гнатівський М. М. Гаазький вирок Радовану Караджичу: кілька уроків для України // Європейська правда : сайт. 29.03.2016. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/29/7046917/> (дата звернення: 10.01.2022).
4. Мартиненко О. А., Нузов І. О. Україна: робота з минулим задля мирного майбутнього. Харків : Права людини, 2021. 64 с.
5. Орлов Ю. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 126–136.
6. Орлов Ю. В. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду та елементи політики у сфері протидії злочинності в Україні: проблеми гармонізації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 16–26.
7. Balasco L. M. The Transitions of Transitional Justice: Mapping the Waves from Promise to Practice. *Journal of Human Rights*. 2013. Vol. 12, Iss. 2. Pp. 198–216. DOI: <https://doi.org/10.1080/14754835.2013.784858>.
8. Belkziz M. Education Reforms in Transitional Justice Contexts: Memory Studies versus Human Rights Education in Morocco. *Transitional Justice and Education*. 2018. Vol. 1. Pp. 67–94. DOI: <https://doi.org/10.14220/9783737008372.95>.
9. Correa C., Muddell K., Roccatello A. M. How Transitional Justice Can Help Peace in Ukraine? // USAID : сайт. 20.08.2021. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/New-Justice_Report_ICTJ_ENG.pdf (дата звернення: 10.01.2022).
10. Gready P., Robins S. Transitional Justice and Theories of Change: Towards evaluation as understanding. *International Journal of Transitional Justice*. 2020. Vol. 14. Pp. 280–299. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijaa008>.
11. Greiff P. The Future of the Past: Reflections on the Present State and Prospects of Transitional Justice. *International Journal of Transitional Justice*. 2020. Vol. 14, Iss. 2. Pp. 251–259. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijaa013>.
12. Gusarov S., Orlov Yu. Ratification of Rome Statute of the International Criminal Court and Elements of Crime Combating Policy in Ukraine: Problems of Harmonization. *Yearbook of Ukrainian Law*. 2021. No. 13. Pp. 404–413.
13. Hirsch M. The Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust. New York : Columbia University Press, 2012. 320 p.
14. Hladkova Ye., Orlov Yu., Yashchenko A. Realization of the right of rebellion: from the manifestations of democracy to a crime against the State. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. No. 5, Vol. 4. Pp. 233–239. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-233-239>.
15. Lytvynov O., Orlov Yu., Yashchenko A., Yurtayeva K. Criminogenic risks of irregular migration in conditions of armed conflict in Ukraine. *Colombia Universidad Cooperativa de Colombia*. 2021. No. 2, Vol. 23. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.09>.

Надійшла до редакції: 01.02.2022

ОРЛОВ Ю. В., ДУНДИЧ Л. В. КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕРЕХОДНОГО ПРАВОСУДИЯ ДЛЯ УКРАИНЫ: ЗОНЫ КРИМИНОГЕННЫХ РИСКОВ

Статья посвящена формированию криминологических основ концепции переходного правосудия для Украины в части описания, объяснения наиболее опасных криминогенных рисков её реализации. Предложено выделить две зоны таких рисков, выявляемых в поле экзистенциально-смысловых дилемм переходного правосудия и условий правовой

сингулярності. Охарактеризовані дилемми «правда vs справедливість», «справедливість vs примирення» і «примирення vs правда». Доказані зв'язи між недостатками складових перехідного правосуддя і злочинами ненависті, делегітимізацією державної і муніципальної влади. Акцентовано увагу на криміногенному значенні конкуруючої виктимності, міфологем постпам'яті, несинхронізованих елементів уголовної юстиції і кримінологічної політики.

Ключевые слова: *переходное правосудие, криминогенный риск, конкурирующая виктимность, преступление ненависти, дилемма, правовая сингулярность.*

ORLOV YU. V., DUNDYCH L. V. CRIMINOLOGICAL PRINCIPLES OF TRANSITIONAL JUSTICE FOR UKRAINE: ZONES OF CRIMINOGENIC RISKS

The criminological bases of the concept of transitional justice for Ukraine in the part of the description are formulated, the most dangerous criminogenic risks of its realization are found out. It is proposed to distinguish two zones of such risks, which are manifested in the field of existential semantic dilemmas of transitional justice and conditions of legal singularity.

Such dilemmas of transitional justice as “truth vs justice”, “justice vs reconciliation” and “reconciliation vs truth” are described. The first is that the desire for just retribution for the suffering caused by the conflict and the existence of fear are contrary to plural rationality, the comprehensiveness of truth. This dilemma is a typical manifestation of binary opposition, which makes it impossible to think and practice in the format of nonlinearity of the history, socio-temporal multidimensionality in a single chronotope of pre-conflict and conflict events.

The dilemma of “justice vs. reconciliation” expresses the target and instrumental conflict between retributive and restorative justice, the moral and legal request of the parties to the fair criminal prosecution of offenders and amnesty as a factor in reducing public transit intolerance by those involved in the conflict.

The dilemma of “reconciliation vs. truth” is one of the manifestations of competing victimhood, as well as a consequence of metaphysical multiplicity of ontological simultaneous stay of the parties to the conflict in different socio-temporal modes: excellent narrative, discursive symbolic systems of thought, practice.

If the internal dimension of social conflict is maintained by foreign policy agents, an energy-charged social mythology, fueled by propaganda, collective commemorative practices, and postmemory mechanisms, becomes an obstacle to the substantive synchronization of time modes.

The connection between the shortcomings of the transitional justice components and hate crimes, the delegitimization of state and municipal authorities has been proved. Accent has been placed on the criminogenic significance of competing victimhood, the mythology of postmemory, the desynchronized elements of criminal justice and criminological policy. Emphasis has been placed on the criminogenic significance of shortcomings in approaches to restoring criminal justice mechanisms in the occupied territories, mutual exclusion of jurisdictions of the sovereign Ukrainian state and quasi-law enforcement, quasi-judicial bodies of the occupation administration, which creates obstacles for the conflict-free performance of tasks related to the further treatment of persons “convicted” by the bodies of the occupation administration for committing general criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine. Similar criminogenic risks are formed within the legal regulation of relations on: a) recognition / non-recognition of quasi-legal facts in the field of registration of civil status, quasi-transactions with property that do not violate the rights and freedoms of citizens of Ukraine, i.e. are not socially dangerous or harmful, etc.; b) the legally significant status of special subjects of criminal offenses to ensure the possibility of bringing them to justice under the articles of the Criminal Code of Ukraine on crimes committed by such subjects in the temporarily occupied territories.

Key words: *transitional justice, criminogenic risk, competing victimhood, hate crime, dilemma, legal singularity.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України: зони криміногенних ризиків. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 124–132. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.13>.

Citation (APA): Orlov, Yu. V., & Dundysh, L. V. (2022). Criminological principles of transitional justice for Ukraine: zones of criminogenic risks. *Law and Safety*, 1(84), 124–132. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.13>.

ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА ЗАГУМЕННА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0003-0617-8363>,
e-mail: yuliyazagum@gmail.com

ПУБЛІЧНА БЕЗПЕКА В ДОКЛАСИЧНІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ

Наведено ґрунтовне теоретико-правове дослідження ключових особливостей загальнофілософського та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції. Проаналізовано погляди давньогрецьких авторів (поетів, філософів, істориків, юристів) – представників соціально-філософської та політико-правової думки того періоду на тлі поширених колективних уявлень про безпеку як стан суспільних відносин, умову людського (суспільного) життя та/або своєрідну соціальну цінність, об'єктів (сфер) цієї безпеки, а також суб'єктів та нормативних механізмів гарантування відповідного стану суспільства і держави. Зроблено висновок, що для переважної більшості давньогрецьких мислителів питання безпеки були пов'язані з феноменом гармонії Всесвіту, суспільства і самого людства. Важливим джерелом знань про безпеку вважалися роздуми давньогрецьких філософів про належне життя та шляхи його досягнення.

Ключові слова: публічна безпека, антична доба, Давня Греція, право, закон, справедливість, мир, військова перевага, військово-політична могутність, правильна поведінка людини.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У сучасній літературі не випадково наголошується на тому, що політико-правові вчення є своєрідним елементом культури, формою самовираження суспільства та показником його суспільно-політичної зрілості. Ці вчення так чи інакше вбирають у себе особливості однієї з двох правових традицій – «західної, яка бере початок в античності, в якій переважали цінності індивідуальної свободи, особистого успіху, матеріального добробуту, автономії особистості, раціоналізму, і східної, заснованої на іншій ціннісній шкалі: традиції, пошукові духовних засад життя, колективізму, прагматизму, егалітаризму» (Козюбра та ін., 2015). Західна правова традиція, зокрема в сенсі, який надав їй Г. Дж. Берман (1998), була започаткована античною політико-правовою думкою, тому саме в ній слід шукати європейські витoki безпекознавчої проблематики.

Загалом, публічна безпека в менталітеті давніх греків кристалізувалася між такими явищами, як свобода та війна: вони і онтологізувалися, і аксіологізувалися. Відтак у межах таких самих координат осмислювалася і категорія публічної безпеки.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є теоретико-правовий аналіз ключових особливостей загальнофілософського та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції

та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції. Зважаючи на сформульовану мету, завданням статті є наукове дослідження поглядів давньогрецьких авторів (поетів, філософів, істориків, юристів) – представників соціально-філософської та політико-правової думки того періоду на тлі поширених колективних уявлень про безпеку як стан суспільних відносин, умову людського (суспільного) життя та/або своєрідну соціальну цінність, об'єктів (сфер) цієї безпеки, а також суб'єктів та нормативних механізмів гарантування відповідного стану суспільства і держави.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові, конкретно-наукові, спеціально-юридичні підходи та методи пізнання правових явищ. Зокрема, під час виконання поставлених завдань застосовувалися загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження. Методологія дослідження ключових особливостей загальнофілософського та спеціально-правового розуміння і тлумачення проблем безпеки людини, суспільства та держави в докласичній політико-правовій думці античної Греції

пов'язана із залученням до методологічного арсеналу таких науково-теоретичних підходів і пояснювальних схем, що забезпечили б поглиблене, всебічне пізнання згаданого явища в єдності його онтологічних, феноменологічних, нормативних, діяльнісних, структурних, функціональних та ціннісних компонентів і форм вияву.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Для початкових уявлень давніх греків про безпеку характерним було вирішення безпекової проблеми в контексті єдності спільності богів та людей: олімпійські боги є не просто гарантами безпеки людства, вони також беруть активну участь у повсякденних турботах людей про безпечне та мирне співіснування. Усіх людей, навіть розділених взаємним суперництвом, ворожнечею чи завданою шкодою, нерідко непоправною, об'єднує спільна беззахисність перед сваволею богів (Апресян, 2013, с. 150). Сама формула небезпеки як стану хаосу чи сваволі богів протистоїть уявленням про космічну впорядкованість життя як універсального порядку всієї Світобудови. Так, Гесіод вказує: «Зевс же другою Феміду блискучу взяв собі за дружину. І народила вона Ор – Евномію, Діке, Ірену. Пишні ниви людей земнородних вони охороняють» (Загуменна, 2021).

Уже в «Іліаді» та «Одісеї» Гомера (VIII ст. до н.е.) боги антропоморфічні та вишикувані у своєрідну ієрархічну конструкцію за взірцем аристократичної земної спільноти, де першим є цар – Зевс, який виступає головним гарантом загальної безпеки як на небі, так і на землі; він карає тих, хто порушує правила співжиття «дикі» (як утілення загальної справедливості). Початок Троянської війни Гомер пояснював волею Зевса, який так відреагував на аморальну поведінку людей: «Звершилася Зевсова воля», який побажав «зменшити тягар землі».

Саме боги як носії ідеї всесвітнього (космічного) порядку (гармонії) були, з одного боку, відповідальними за встановлення публічної безпеки в людському суспільстві, а з іншого, – така безпека вважалася своєрідною земною «проекцією» світобудови та світоустрою, заземленою до потреб людей. При цьому, як зауважує український дослідник В. Налуцишин (2018), «давньогрецькі мислителі були впевнені не тільки у тому, що світовий порядок (гармонія) має вплив на правовий порядок, але й у зворотному впливі. Порушення законів, обрядів та традицій, на їхню думку, тягло за собою порушення світової гармонії, що спричиняло невідворотну кару богів. Божий суд розглядався ними у двох площинах:

деформація власне нормативної тканини і погіршення реального буття суспільства. У свідомості пересічних громадян страх перед покаранням з боку вищих сил розглядався як наймогутніша гарантія порядку».

У гомерівських творах також увиразнюється певна суб'єктивізація безпеки, її центрація на діях героїв. Така суб'єктивізація уможливується широким застосуванням поняття «честь» (*time*), що й відбиває безпеку героїв, їх статус і, відповідно, безпеку їхніх сімей, рідних і близьких їм людей. Про них герой невпинно турбується, адже шкода, завдана їм, обертається шкодою його статусові і честі. Хоча Гомер застерігає проти надмірного захоплення захистом власної честі, адже і це може обернутися численними небезпеками для інших (Апресян, 2015, с. 35–36).

Утім, навіть наскрізь воєнізоване гомерівське суспільство дбає не лише про воєнну безпеку. Уважний аналіз гомерівських текстів дає змогу також виокремлювати, поряд із воєнною, безпеку індивідуальну (як воїнів, так і їх сімей), родову (продовження роду), загальнополісну (загальнодержавну), безпеку у воєнні часи та в часи (щоправда, відносно нетривалі) миру. Показовою в цьому контексті є промова Андромахи до свого чоловіка Гектора в «Іліаді»: вона не тільки говорить про кращу організацію оборони міста, про слабкі сторони в його обороні та про те, як їх посилити, але і про необхідність постійної турботи про безпеку сім'ї і рідного міста в мирні часи.

Навіть попри постійні чвари і ворожнечу між собою, що описані Гомером як цілком буденні явища у системі тогочасних суспільних відносин, стародавні греки все ж прагнули до безпечного устрою життя, свідченням чого є, зокрема, те, що ще до часів Троянської війни, за повідомленням Плутарха (1983, с. 503, 507), належать стародавні письмена на мідній дошці, які закликали греків «зберігати мир і спокій», не застосовувати силу зброї і надихатися «музами і розумом». Так, у гомерівському епосі, відповідаючи на посольську промову Одісея, Ахілл зізнається, що часто мріє про безпечне – мирне та спокійне – життя (Апресян, 2015, с. 51). Так само про мир між богами та між людьми мріє й очільник Олімпу Зевс. До архаїчних давньогрецьких часів належить і традиція «священного перемир'я» (екехірія) на час олімпійських ігор, встановлена згідно з Павсанієм, Іфітом з Елеї: місто Елея стало своєрідним осердям миру і безпеки, адже ніхто не мав права увійти до нього зі зброєю в руках, не говорячи про напад на поліс. Місто навіть було полишене без кріпосних стін, що вважалися

обов'язковим атрибутом захисту полісів. Відтак населення міста «досягло процвітання, адже, тоді як інші племена постійно воювали одне з одним, одні елейці користувалися тривалним миром» (Страбон, 1964).

Іншим виявом поширення безпекознавчої проблематики в менталітеті давніх греків було звичаєво-правове регулювання, що виникло і поширилося від архаїчних часів: захисту чужинців – *ксенія* (гостинність) (Шарнина, 2017), обов'язку надавати захист усім, хто його попросить (*зікетейя*) (Gould, 1973), а також права особистої недоторканності у разі переходу під захист приватної особи чи держави (*асілія*). Так, слово «*асіліос*» буквально означає «безпечний від грабунку та насильства» і зустрічається у Евріпіда у трагедіях «*Медея*», «*Єлена*», а також у Платона в «*Законах*».

Слід зазначити, що багато в чому категорія безпеки в найдавніших уявленнях давніх греків наділяється ознаками відновлювальності, що надає їй певної «юридизації»: справедливість має відновлювальну (відплатну) функцію при порушенні порядку, що має принципове значення для впорядкування, адже у дійсність, коли все відбувається належним чином, втручання особливо непотрібне, інша річ, коли «порядок порушений, і є потреба або у його відновленні шляхом відшкодування, або у покаранні для запобігання подібного у подальшому». Доходимо висновку, що ідея справедливості одна з ключових ознак права. Третя дочка Феміди – Ейрена – мир. Тут йдеться про антонім до слова «війна» (з давньогр. *polemos*). Для розгортання права у дійсності необхідний належний простір. Так, у космічному вимірі право відіграє впорядкувальну функцію, але в міфологічній космогонії доволі багато метафоричності і символізму для кращої доступності змісту, тому ідеї з неї прямо не можна переносити в соціальну систему координат. Для права потрібен мир, це є умовою самої можливості правопорядку, адже коли суспільство охоплене насиллям, то про право як про якусь стійку дійсність говорити не доводиться (діє принцип права сили). Ейрена дає необхідну платформу, щоб дві її сестри загалом могли реалізуватись. Отже, ідея права, персоніфікована у Феміді, розгортається у складному переплетенні категорій благозаконня, справедливості й миру (Hotsuliak, Opolska, 2018, p. 272). При цьому важливо, що безпека, вписана у правову систему координат, стає ще й умовою добробуту людей. Так, в одному з міфів Ейрена врятувала немовля Плутоса (бога заможності): «Ейрена разом з богинею випадку Тихе подбала про немовля Плутос, бога багат-

ства. ... Отже, з найдавніших часів піклування Ейрени про Плутос символізувало залежність багатства від миру» (Загуменна, 2021).

Філософія Давньої Греції розглядала порядок через моральність як благо, причому право сприймалось як норма, яка протистоїть хаосу, аномалії та злу. Культура того часу демонструвала змагальність і підпорядкованість людини нормам звичаєвого права на засадах юридичної рівності, яка забезпечувала упорядкованість суспільних відносин. Людина розглядалась як суперечлива істота, в основі якої лежать два начала: аполлонічне (творче) та діоністичне (деструктивне). Міфологему аполлонічного начала розуміли як порядок і гармонію, мораль і право. Міфологему діоністичного – як хаос, руйнування, злочини. Оскільки протиборство порядку і хаосу визнавалось універсальним, то воно сприймалось як онтологічне начало буття, в якому єдність і боротьба протилежностей заявляють про себе як джерело розвитку (Кальной, 2006, с. 106).

Проте вже для раннього періоду давньогрецьких учень про державу, політику і право було притаманне поступове зниження «градусу» сакральності й міфологічності уявлень про безпеку, які більшою мірою ставали об'єктами етичної та політико-правової (Нерсесянц, 2004, с. 41). Так, десакралізація та деміфологізація безпеки помітна у творах видатного давньогрецького поета Гесіода (VII ст. до н.е.), зокрема в його поемах «*Теогонія*», «*Роботи і дні*». У нього простежується чітка просторова локалізація людської безпеки – земля показана спочатку як «загальний прихисток безпечний» (безпека тим самим локалізована в земному світі), «кормилиця стад», а боги є «подавачами благ» для людей (Драч, 2003, с. 74), у тому числі й безпечного життя. При цьому ідеальний стан людського співжиття описується Гесіодом (2006, с. 122) саме як стан універсальної безпеки людей: «Люди жили, мов боги ті безсумні, і світлі душею, Як від важкого труда, так і від горя далекі однаково». Надалі порушення цього ідилічного стану спричинене людськими гріхами: небезпека, загрози, ворожість як відплата за людські гріхи перед богами.

Джерела небезпеки майже вичерпно проаналізовані Гесіодом: до них віднесені як небесні, так і цілком земні явища і процеси (виснажлива праця, голод, хвороби, демографічне виродження, війни, морські катастрофи, людські беззаконня тощо). Так, на думку Гесіода, походження кривавих війн і ворожнечі між людьми пов'язане, зокрема, з богинею ворожнечі Еридою, яку вони мають шанувати навіть усупереч власному бажанню («*Роботи і дні*»).

Натомість у його «Теогонії» першоджерелом космічної і земної небезпеки виявляється Нюкта (ніч), яка породила Танатос (смерть), жорстокі битви та беззаконня. При цьому відплата за людські гріхи полягає в порушенні встановленого богами світопорядку, який по суті ототожнено зі станом безпеки, до якого прагнуть люди і за яку мусять понести кару від богів.

Розглядаючи динаміку історичного розвитку людства у вигляді поетапної зміни золотого, срібного, мідного, героїчного та залізного віків, Гесіод доходить висновку про неухильне послаблення колись універсального стану безпеки і добробуту за вектором «від поганого до ще гіршого». По суті, вперше стан безпеки був осмислений поетом в універсальному історичному контексті як змінювана, нестала «величина», багато в чому похідна від людської діяльності.

Близькими до поглядів Гесіода в міфопоетичному баченні безпеки були погляди давньогрецьких поетів-орфіків (VI ст. до н.е.). Вони теж використовували образ Нюкти як джерела дисгармонії у світі, загальної причини війн, але, з іншого боку, вона ж вважалася ними такою, яка народжує і справедливість. Орфіки були переконані, що життя людей буде постійно «поєднане із болісними стражданнями і сонмом смертельних нападів, адже все і завжди управляється через ворожечу». Орфіки запропонували чи не першу в історії політико-правових учень діалектичну концепцію безпеки. Сам стан безпеки вони інтерпретували як стан єдності, що в конкретно-образній формі втілює легендарний засновник руху орфіків Орфей, який «співав і розповідав, що колись небо, земля й море були сполучені воедино, але потім посварилися й розділилися». У деяких орфічних творах домінують теологічні мотиви осмислення безпеки людини: «Порадуйся, змучений стражданнями, адже ти не страждав іще. Із людини ти відродився в Бога»; «З людини народиться Бог, адже ти народжений від божественного». Доля людини тісно пов'язана із відновленням початкового стану безпеки її існування, що пов'язується із тим, щоб «бути поверненим до богів» (Антисери, Реале, 2003, с. 20). Близький за своїм світоглядом до орфіків Фереїд Сіросський (VII ст. до н.е.) вважав безпеку початковим станом людського суспільства, адже Зевс, створюючи космос із протилежностей, «привів його до згоди та любові і посіяв в усьому тотожність і єдність, що пронизує універсум» (Рожанский и др., 1989, с. 88). Отже, безпека ототожнювалася не лише з миром,

відсутністю війни і ворожечі, але також із єдністю, що мало особливе значення для збереження полісного суверенітету та полісної ідентичності.

Спільність поглядів Гомера, Гесіода, Фереїда та орфіків на проблематику безпеки полягає не стільки у спробах раціонального дослідження цієї категорії, скільки у спробах образно її осмислити, вписавши її в контексті соціальної ворожечі, актуальної для сучасного їм давньогрецького суспільства, та віднайти шляхи досягнення безпечного стану життя. Попри це вказані поети все ж покладаються в поверненні до безпечного стану життя людей до поклоніння волі богів, до схиляння перед нею, у поверненні до минулих часів, які вбачаються їм «золотим віком» безпечного життя. Цей підхід яскраво відобразив один із «семи мудреців» Піттак Мітіленський, який запитував: «[Про що] страшно дізнатися [?] – про майбутнє, [що] є безпечним [?] – минуле» (Рожанский, 1989, с. 94). Отже, консервативно-теологічні мотиви ще не полишають античну політико-правову думку, а безпекознавча проблематика ще не повністю позбавляється теолого-міфологічних «шат».

Справжній «прорив» до раціоналізації та юридизації феномена полісної безпеки на рівні тогочасного теоретизування був пов'язаний із діяльністю знаменитих давньогрецьких «семи мудреців» (Фалеса Мілетського, Біанта Прієнського, Піттака Мітіленського, Клеобула Ліндського, Періандра Коринфського, Хілона Спартанського, Солона Афіньського), які наполягали на неможливості гарантувати безпеку своїм співгромадянам без утвердження єдиного для всіх закону, покликаного реалізувати принцип справедливості на землі (Гаспаров, 2000). Разом із тим вони вважали за необхідне дотримуватися у всіх справах і вчинках «міри» та «середини». У полісному житті вони позначили свідому відмову від крайнощів, які загрожували полісній формі держави, та сприяли налаштуванню давньогрецьких міст на тривалий період розвитку в умовах існування античної демократії. Втілювані в законодавчих приписах різних полісів ідеї «семи мудреців» про дотримання «міри» та «середини» уможливлювали нормативне закріплення соціального компромісу, миру та злагоди всередині давньогрецьких суспільств, що забезпечувало їх функціонування.

Так, відомо, що у своїй державній діяльності один із «семи мудреців» Піттак Мітіленський звільнив своїх співгромадян від трьох найбільших небезпек: тиранії, чвар та війни. Тому, як вважалося, ніщо не може краще гарантувати

і публічну, і особисту безпеку, ніж благозаконня, справедливість і мир.

Яскравим підтвердженням цьому стала державна діяльність і теоретичні міркування знаменитого реформатора, політичного діяча та мислителя Солона (1999, с. 252) (бл. 640 р. до н.е. – 558 р. до н.е.), який, провівши реформи в Афінах (бл. 594 р. до н.е.) (зокрема, знищивши боргове рабство й запровадивши цензову демократію, що була просякнута ідеєю компромісу між знаттю та демосом, багатими та бідними, які як громадяни полісу рівною мірою мали перебувати під захистом закону та підкорятися його загальнообов'язковим нормам), довів на практиці, що «золота середина» у проведенні реформ дозволила досягти миру і безпеки всередині держави, знизивши соціальну напругу і відвернувши подальше загострення соціальних суперечностей у суспільстві. Вважаючи слідом за Алкеєм, Феогнідом та Езопом головним джерелом небезпеки для держави надмірне майнове розшарування, сваволю й пихатість демагогів, які прагнуть здобути вигоду з народних бідувань, а також беззаконня та нерівноправності, Солон намагався оперти свої реформи на ідеї рівності прав, забезпечивши їх кожному та відвернувши крайнощі ворожнечі «війни всіх проти всіх», у вир якої загрожувало зануритися все афінське суспільство, яке роздирали соціальні антагонізми. Тому Солон понад усе пишався саме збереженням соціального миру і безпеки для кожного громадянина незалежно від його майнового чи соціального статусу: «Я між народом і знаттю, щитом прикриваючи обох, став, – і ні тим, ні другим кривдою не дав перемогти». Головною його стратегією як законодавця і політика стало застосування принципів справедливої рівноваги, яке й дозволило гарантувати публічну безпеку і соціальний мир в афінському полісі. Гарантія безпеки в суспільстві вбачається ним у запровадженні й додержанні всіма громадянами законності, яка «нищить насильство», «припиняє чвари», гасить злобу «жорстокої ворожнечі».

Після реформ Солона в Афінах був остаточно оформлений полісний державний устрій. Він ґрунтувався на раціональних (розумних) законах, його ідеологічна основа включала в себе уявлення про договірні відносини між громадянином і полісом (Лікофрон, Сократ), про правове виховання громадян у дусі законотворчості та відповідній правотворчій орієнтації громадян (Демокрит, Протагор, Платон, Арістотель) (Волкова, 1998). Водночас його безпека ґрунтувалася на таких засадах: 1) інституційну основу її гарантування стано-

вили закони, які давали рівні можливості для реалізації кожного вільного громадянина полісу; 2) стійка влада демократичної більшості, яка діяла і в мирний, і у воєнний час; 3) діяв інститут згоди між багатими та бідними верствами міста-держави, який включав в себе традиції, етичні норми, засновані на взаємній довірі, та запобігав надмірним соціальним антагонізмам; 4) стійкість безпечного життя громадян полісу визначалася законами; 5) ціннісні структури безпеки були різноманітними (регулювали відносини власності, міжособистісні відносини, давали можливість ідентифікувати свідомість особистості з ustalеними нормами і законами полісної спільноти тощо). Як уявляється, саме означені засади, які набули інституціалізованих форм, з одного боку, спонукали теоретичну думку до узагальнення практики їх функціонування, а з іншого, – виступили тими відправними ідеями, які стимулювали подальше розширення й змістовне збагачення безпечного дискурсу, надання йому виразного філософського забарвлення, що особливо відрізняє класичний період розвитку давньогрецької політико-правової думки.

Проблему гарантування публічної безпеки порушує у своїй творчості і знаменитий давньогрецький філософ Геракліт (1999, с. 257) (бл. 540–480 рр. до н.е.), який відводив війнам та небезпекам ледь не ключове онтологічне місце в системі світоустрою, назвавши війну (ворожнечу) «батьком усього». Розуміючи соціальні суперечності укоріненими не тільки в житті людей, але і в саму світобудову, Геракліт схилився до визнання відносності безпеки та небезпеки, їх історичної змінюваності та діалектичної єдності в суспільному житті. Водночас, торкаючись актуальних проблем гарантування полісної безпеки, філософ уважав, що сам поліс із його раціональним улаштуванням, правом і законами є головним гарантом безпеки його громадян: поза полісом та його стінами немає жодного захисту для громадянина. Характерно, що в його концепції не менш важливим для гарантування безпеки є, поряд із міцними міськими стінами, саме закон. «За закон народ має битися, як за (власні) стіни», – наполягає Геракліт, відводячи законіві ключову роль у гарантуванні публічної безпеки і продовжуючи традицію її юридизації. Адже саме закон відповідає вищому Логосу, є благим, а до блага і прагне людина, а тому має його всіляко оберігати. На думку мислителя, «всі людські закони живляться єдиним божественним, яке простягає свою владу, наскільки забажає, тому тяжіє і над усім бере гору» (Драч, 2003, с. 233).

Юридизація публічної безпеки властива творчості давньогрецького поета Піндара (522/518 рр. до н.е. – 448/438 рр. до н.е.) та історика Геродота (між 490 і 480 рр. до н.е. – близько 425 р. до н.е.). У своїх роздумах вони підкреслювали несумісність думок, що панували серед греків, коментуючи думки про те, що «згода є правителем усіх людей» (на відміну від Геракліта). Це означало, що всі домовленості між людьми дають джерело існуючого порядку світу – безпеки. Таким чином, безпека стає станом, що випливає з ширшої угоди між людьми, вираженої у встановленому законі. При цьому гарантування безпеки вони вважали спільною справою і володарів, і підвладних. Так, Піндар закликав: «Муж-володар нехай направляє народ свій до згоди, до миру»; «яскравого блиску пишного миру» повинен шукати і «кожен із громадян».

Давньогрецький філософ Емпедокл (бл. 490–430 рр. до н.е.) продовжив традицію діалектичного осмислення безпеки, започатковану орфіками та Гераклітом. Він так само обстоював змінюваність безпеки та небезпеки в образах війни та любові (миру). Разом із тим він уважав сучасний йому стан суспільного життя «перехідним»: «Зараз світ на півдороги: чи то від Ворожнечі до Любові, чи навпаки» (Гаспаров, 2000).

Проте найтісніше діалектику публічної та особистої безпеки вписали в антропологічну проблематику давньогрецькі софісти. Вони осмислювали полісну безпеку як особливу сферу міжлюдських відносин та переймалися пошуками раціональних правил її забезпечення. Так, найяскравіший представник цієї філософської школи Протагор (481–411 рр. до н.е.) відніс спільне улаштування життя людей і створення ними полісів до способів задовольнити їх об'єктивну потребу в безпечному житті та в протидії природним і соціальним небезпекам (Бергер, 1966, с. 200–201). Протагоровій концепції полісної безпеки властиві суттєва антропологізація та прагматизація. Так, за Протагором саме виживання людського роду спонукало його представників об'єднатися в поліси, які можуть надійно існувати при пануванні Діке та Ейдос. На думку Протагора, Зевс дарував людям уміння жити спільно лише задля того, аби забезпечити їхнє виживання. Тому будь-які людські закони, які перешкоджають цьому, втрачають в очах мислителя самостійну цінність. Водночас будь-які зазіхання на публічну безпеку є порушенням принципів Діке, а тому порушника слід «вбивати як скверну поліса» (Бергер, 1966, с. 203). Вважаючи людину «мірою всіх речей», Прота-

гор узалежнив публічну безпеку від особистої. Запорукою ж полісної безпеки він уважав раціонально створене людьми право. При цьому варто прагнути до його вдосконалення: «Мудрі ж і найкращі оратори по-справжньому повинні творити для полісів найкраще право замість права поганого; взагалі те, що уявляється кожному полісу прекрасним і проявом права, це і повинно бути для нього таким, поки поліс продовжує так вважати» (Бергер, 1966, с. 205). Удосконалення права, таким чином, вважається способом зміцнення раціонального влаштування полісного життя і його безпеки. Сама ж ідея про те, що поза державою неможливо гарантувати безпеку людей, стала революційною і вперше висунула саме державну організацію суспільних відносин на передній план гарантування безпеки громадян. Іншою революційною ідеєю стало опертя держави при гарантуванні публічної безпеки на раціонально сконструйоване та вдосконалюване мірою розвитку суспільних відносин право, яке регулювало і скеровувало розвиток відносин людей, рівних між собою. Нарешті, відкритий Протагором дискурс людиноцентричності права зумовив посилення особистої складової в тодішньому суспільно-політичному житті полісу, що, у свою чергу, обумовило появу критики насильства та сприяло формуванню ідеї про права вільної людини та необхідність їх захисту органами державної влади. Тому безпека полісу стала багато в чому залежати від безпеки і захищеності прав його громадян.

Щоправда, у софістичному вченні існувала й інша течія, яка тісно пов'язувала між собою поняття держави та безпеки. Так, софіст Лікофрон (перша пол. IV ст. до н.е.), який був учнем Горгія, відомий за твердженням, процитованим у «Політиці» Арістотеля, що «закони є угодою і гарантом справедливості у відносинах одного з одним». Він же обстоював існування держави як утворення, що випливає із загальної угоди, метою якої було забезпечення безпеки її громадян. Будучи одним із найбільш ранніх передвісників теорії суспільного договору, Лікофрон припускав, що громадяни держави, укладаючи угоду про її створення, відмовляються від частини своїх особистих прав і таким чином отримують від держави безпеку свого життя.

Великий внесок у теорію публічної безпеки зробив видатний давньогрецький історик Фулідід (бл. 460–396 рр. до н.е.), який перебував під впливом філософських поглядів софістів. Його «Історія Пелопоннеської війни» демонструє взірцевий науковий підхід до

дослідження проблематики безпеки в історичному та геополітичному розрізах. На думку німецького дослідника А. Фердросс-Дроссберга, Фуکیدід фондує своє вчення про публічну безпеку держави на двох «стовпах»: усередині держави – на вірності звичаям, а назовні – у волі до панування, при тому, що в публічній безпеці давньогрецького полісу право і сила сплетені в єдине ціле (Бергер, 1966, с. 55).

Фуکیدід (1999, с. 18, 30) чітко обґрунтовує свою концепцію полісної безпеки на історичному досвіді, зауважуючи, що «з часу Перських воєн і до цієї (Пелопоннеської) війни афіняни і лакедемоняни постійно то укладали союз, то воювали між собою або з відпалими союзниками; при цьому вони вдосконалилися у військовій справі, вивершуючись серед небезпек, і набули великого досвіду». Однією з провідних думок Фуکیدіда є думка про пов'язаність прогресивного розвитку Еллади з послідовним гарантуванням її безпеки: спершу завдяки безпеці відбувається дедалі зростаюча кооперація між різними частинами Еллади, чому сприяє розширення морської торгівлі; тісні зв'язки між ними сприяють концентрації багатств та об'єднанню в разі війни; створення укріплених міст сприяє піднесенню їх могутності; диференціація полісів відбувається так само залежно від багатств та могутності. Розглядаючи у своїй праці різноманітні історичні екскурси, мислитель наголошує на ролі змов і залотів, що підривають засади полісної безпеки.

У своїй праці Фуکیدід сформулював так звану дилему безпеки, також відому як «пастка Фуکیدіда». Її суть полягає в тому, що в умовах анархії суспільних відносин у додержавну добу їх учасники живуть в атмосфері постійного страху. Прагнучи убезпечити своє життя від можливих нападів сусідів, учасники відносин лише посилюють страх, що веде до зростання суспільної напруги. Водночас уся політика зводиться до застосування сили чи загрози її застосування. Такий стан речей не піддається змінам. Соціальні норми, в тому числі правові, не в змозі зняти силове напруження, а справжнім правом виявляється правило сильного. Унаслідок цього війна є невідворотною, неминучою, а підготовка до неї – постійною. Наслідком перманентної загрози війни є зростання військової потуги як гаранта публічної безпеки. За Фуکیدідом зростання цієї сили зумовлюється спершу страхом перед ворогами, далі почуттям честі, а згодом – міркуваннями корисності.

Фуکیدід продовжив раціоналістичну тенденцію в осмисленні проблематики безпеки, чітко вказавши на її дискурсивність: «Ми самі

обговорюємо наші дії або прагнемо правильно оцінити їх, не вважаючи промови чимось шкідливим для справи; більше шкоди, на нашу думку, приноситься від того, якщо приступати до виконання необхідної справи без попереднього з'ясування її промовами» (Нерсисянц, 1977, с. 43). Фуکیدід вперше переконливо довів, що справа публічної безпеки – неодмінна функція держави, що реалізується нею як у зовнішній сфері (воєнна та зовнішньополітична безпека) та всередині країни (внутрішня чи внутріполітична безпека); гарантування безпеки безвідносно до сфери (форми, виду) безпеки має «силовий» характер; зусилля держав щодо гарантування безпеки є переважно раціональними, а тому сумісними з аналогічними діями інших держав (Keohane, 1986, р. 7).

Політико-правове значення публічної безпеки у Фуکیدіда рельєфно підкреслено у знаменитій «Надгробній промові» Перикла, що вибудована довкола ідеї всесвітньої значущості Афіньської держави як уособлення безпеки політичної організації суспільства, що ґрунтується на динаміці культурно-політичної єдності і розумних засадах внутрішніх взаємовідносин. У характеристиці цієї держави підкреслюється її могутність та єдність як запорука публічної безпеки: «Ще ніхто не бував ворогом усієї нашої могутності в цілому. Коротко говорячи, вся наша держава – школа Еллади ... створеною нами могутністю ми послужили предметом здивування для нинішніх і для майбутніх [людей] ... все море і всю землю зробили ми доступними для нас нашою відвагою, утвердивши скрізь істинну пам'ять про погане і прекрасне»; «Але ще більше, [ніж наші батьки і пращури], достойні хвали ми самі, живучі нині, ми, що перебуваємо у зрілому віці і сприяємо подальшому зростанню держави, ми, які зробили нашу державу найбільш самодостатньою як у мирний, так і у воєнний час, забезпечивши їй наявність усього необхідного» (Бергер, 1966, с. 279).

Своєрідне вчення про полісну безпеку залишив і відомий давньогрецький філософ Демокріт (бл. 460 р. до н.е. – 370 р. до н.е.). Він тлумачив безпеку як можливість пристосування людини до умов життя. Причиною об'єднання людей і створення суспільства була необхідність підвищення ступеня захисту кожного. Завдяки кооперації відбувається консолідація держави та її громадян, які можуть досягти стану безпеки, що сприяє також «подоланню самотності, виникненню взаємодопомоги та одностайності серед громадян» (Лур'є, 1970, с. 364). З утворенням держави Демокріт розглядав безпеку як її невід'ємний

атрибут, а головним завданням держави вважав забезпечення спільних інтересів вільних громадян, зокрема і в захистові від внутрішніх та зовнішніх небезпек. Тому він закликав зберігати та охороняти державу, адже допоки зберігається держава – усе ціле, а загине вона – з нею разом загине все. Обстоюючи демократичні підходи до державного управління, він вважав їх найбільш придатними для тривалого функціонування держави. Тому в його концепції ідея належного управління державою виявляється ідеєю гарантування її безпеки; погане управління – запорука занепаду та краху держави, загибелі її громадян. Разом із тим слід виявляти і страчувати ворогів держави в умовах будь-якого державного ладу (Асмус, 1999, с. 121). Демокрит відводив значне місце в гарантуванні публічної безпеки законам, прийнятим у державі, підкреслюючи, що закон зможе реалізувати свій «безпекодавчий» потенціал лише в тому випадку, якщо самі люди виявлять бажання, щоб в суспільстві був мир, злагода і спокій. Будучи прибічником демократичного ладу, Демокрит прагнув створити в державі умови гарантування безпеки виборних правителів. При цьому він наголошував на тому, що виборні особи, які добре виконують свої функції, не повинні очікувати за це похвали, адже дивним було б хвалити тих, хто повертає ввірені йому на зберігання гроші, адже виборна особа й обиралася не для того, щоб погано, а для того, щоб добре вести доручену їй справу. Ідея належного управління (або в сучасних інтерпретаціях – доктрина належного (доброго) урядування – *good governance*) державою як гарантом безпеки останньої була згодом розвинена у працях Сократа, Платона та Аристотеля.

ВИСНОВКИ. Загалом, для переважної більшості давньогрецьких мислителів питання безпеки були пов'язані з феноменом гармонії Всесвіту, суспільства і самого людства. Важливим джерелом знань про безпеку вважалися роздуми давньогрецьких філософів про належне життя та шляхи його досягнення. Для більшості тогочасних авторів головні детермі-

нанти безпеки – це ненависть, війна і боротьба, влада і сила. Натомість безпека асоціювалася в них із любов'ю, миром і стабільністю або ж зі свідомою відмовою від застосування насильства. Для інших філософів безпека була концепцією соціального співробітництва (злагоди, умиротворення) та інтеграції. Нарешті, серед давньогрецьких авторів були й ті, хто ставив публічну безпеку в обидві площини одночасно, шукаючи її джерело у своєрідному діалектичному поєднанні ненависті і любові, війни та миру, влади і стабільності.

Ранньому періоду розвитку давньогрецьких учень про державу, політику і право було притаманне поступове зниження «градусу» сакральності й міфологічності уявлень про безпеку, які більшою мірою ставали об'єктами етичної та політико-правової оцінки. Поступово зміцнюється тенденція юридизації публічної безпеки: вона забезпечується державою та законами, самі закони повинні відповідати загальносуспільним уявленням про благо та справедливість, держава повинна будуватися на засадах соціального миру, компромісів та урівноваження різних соціальних інтересів. Сама ідея про те, що поза державою неможливо гарантувати безпеку людей, стала революційною і вперше висунула саме державну організацію суспільних відносин на передній план гарантування безпеки громадян. Іншою революційною ідеєю стало опертя держави при гарантуванні публічної безпеки на раціонально сконструйоване та вдосконалюване мірою розвитку суспільних відносин право, яке регулювало і скеровувало розвиток відносин людей, рівних між собою. Нарешті, відкритий софістами дискурс людиноцентричності права зумовив посилення особистої складової в суспільно-політичному житті полісу, що, у свою чергу, обумовило появу критики насильства та сприяло формуванню ідеї про права вільної людини та необхідність їх захисту органами державної влади. Відповідно, безпека полісу стала багато в чому залежати від безпеки і захищеності прав його громадян.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Андреев Ю. В. Цена свободы и гармонии. М. : Наука, 1998. 430 с.
2. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Античность и Средневековье / пер. и под ред. С. А. Мальцевой. СПб. : Пневма, 2003. 688 с.
3. Апресян Р. Г. Нравоперемена Ахилла. Истоки морали в архаическом обществе (на материале гомеровского эпоса). М. : Альфа-М, 2013. 224 с.
4. Асмус В. Ф. Античная философия. 3-е изд. М. : Высш. шк., 1999. 400 с.
5. Бергер А. К. Политическая мысль древнегреческой демократии. М. : Наука ; Глав. ред. восточ. лит., 1966. 360 с.
6. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / пер. с англ. Н. Р. Никоновой, Н. Н. Деева. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 1998. 624 с.

7. Богущкий П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 445 с.
8. Бровкин В. В. Античная философия и политическое развитие Греции в период раннего эллинизма : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. Новосибирск, 2019. 234 с.
9. Волкова С. В. Древнегреческий полис (идеи, реальность, V–IV вв. до н.э.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. СПб., 1998. 149 с.
10. Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: рассказы о древнегреческой культуре. М. : Новое лит. обозрение, 2000. 384 с.
11. Гераклит. Фрагменты. Досократики / пер. и ред. А. Маковельский. Минск : Харвест, 1999. 784 с.
12. Гесіод. Роботи і дні. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / упоряд.: Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ : Центр навч. літ., 2006. 952 с.
13. Гомер. Илиада. Одиссея / пер. Н. И. Гнедича, В. А. Жуковского. М. : Худ. лит., 1967. 755 с.
14. Драч Г. В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики. М. : Гардарики, 2003. 318 с.
15. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
16. Загуменна Ю. О. Публічна безпека в класичній давньогрецькій політико-правовій думці (вчення Сократа, Платона, Аристотеля). *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. № 4 (18). С. 15–22. DOI: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.249316>.
17. История Европы : в 8 т. / редкол.: Е. С. Голубцова (отв. ред.) и др. М. : Наука, 1989. Т. 1: Древняя Европа. 742 с.
18. Кальной И. И. Философия права : учебник. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. 259 с.
19. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. Л. : Ленинград. отделение изд-ва «Наука», 1970. 664 с.
20. Нерсесянц В. С. История правовых и политических учений : учебник. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2004. 944 с.
21. Плутарх. Сочинения / пер. с древнегреч. ; сост. С. Аверинцева ; вступ. ст. А. Лосева ; коммент. А. Столярова. М. : Худ. лит., 1983. 703 с.
22. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.
23. Солон. Против единовластия. Эллинские поэты VIII–III вв. до н.э. Эпос. Элегия. Ямбы. Мелика / отв. ред. М. Л. Гаспаров. М. : Ладомир, 1999. 515 с.
24. Страбон. География / пер. с древнегреч. Г. А. Стратановского ; под общ. ред. С. Л. Утченко. Л. : Наука, 1964. 840 с.
25. Фрагменты ранних греческих философов. Часть 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики / отв. ред. и автор вступ. И. Д. Рожанский. М. : Наука, 1989. 576 с.
26. Фукидид. История : в 2 т. / пер. Ф. Г. Мищенко. СПб. : Наука, 1999. Т. 1. 590 с.
27. Шарнина А. Б. Дипломатические инструменты в практике предотвращения военных конфликтов в эллинистическую эпоху: асилия. *Метаморфозы истории*. 2017. № 9. С. 76–92.
28. Gould J. Hiketeia. *The Journal of Hellenic Studies*. 1973. Vol. 93. Pp. 74–103. DOI: <https://doi.org/10.2307/631455>.
29. Hotsuliak Y., Opolska N. Obraz Temidy w starożytniej świadomości prawnej. *Studia Warmińskie*. 2018. № 55. Pp. 265–278. DOI: <https://doi.org/10.31648/sw.3075>.
30. Keohane R. O. Realism, Neorealism and the Study of World Politics. *Neorealism and Its Critics*. New York : Columbia University Press, 1986. 378 p.
31. Passakou P. The concept of security in Ancient Greece: An analysis through ancient Greek intellectuals. *Security Science Journal*. 2020. Vol. 1, No. 2. Pp. 90–96. DOI: <https://doi.org/10.37458/ssj.1.2.7>.

Надійшла до редакції: 06.02.2022

ЗАГУМЕННАЯ Ю. А. ПУБЛИЧНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ДОКЛАССИЧЕСКОМ ПОЛИТИКО-ПРАВОВОМ МНЕНИИ АНТИЧНОЙ ГРЕЦИИ

Приведено теоретико-правовое исследование ключевых особенностей общефилософского и специально-правового понимания и толкования проблем безопасности человека, общества и государства в доклассической политико-правовой мысли античной Греции. Проведен анализ взглядов древнегреческих авторов (поэтов, философов, историков, юристов) – представителей социально-философской и политико-правовой мысли того периода на фоне распространенных коллективных представлений о безопасности как состоянии общественных отношений, условий человеческой (общественной) жизни и/или своеобразной социальной ценности, объектов (сфер) этой безопасности, а также субъектов и нормативных механизмов обеспечения соответствующего состояния

общества и государства. Сделан вывод, что для подавляющего большинства древнегреческих мыслителей вопросы безопасности были связаны с феноменом гармонии Вселенной, общества и самого человечества. Важным источником знаний о безопасности считались размышления древнегреческих философов о должной жизни и путях ее достижения.

Ключевые слова: *публичная безопасность, античная эпоха, Древняя Греция, право, закон, справедливость, мир, военное превосходство, военно-политическое могущество, правильное поведение человека.*

ZAHUMENNA YU. O. PUBLIC SECURITY IN THE PRE-CLASSICAL POLITICAL AND LEGAL THOUGHT OF ANCIENT GREECE

A thorough theoretical and legal study of the key features of general philosophical and special legal understanding and interpretation of security issues of man, society and state in the pre-classical political and legal thought of ancient Greece is given. An analysis of the views of ancient Greek authors (poets, philosophers, historians, lawyers) who are representatives of socio-philosophical and political legal thought of the period against the background of widespread collective ideas about security as a state of social relations, the condition of human (social) life and / or unique social value, objects (spheres) of this security, as well as subjects and regulatory mechanisms to ensure the appropriate state of society and the state is presented.

It is proved that the ancient political and legal doctrines, which comprehend public safety, have the following main features: its nationalization (elevation of the state and its institutions in guaranteeing this security), personalization (close dependence of personal security on public, sometimes even raising personal security over public), universalization (security as a phenomenon of the space world order, general Hellenic security), rationalization (discursive understanding of public security issues), legalization (transfer of public security issues to the plane of its legal support, which becomes imperative, mandatory compliance with polis laws, a system of severe penalties for offenses in the field of public safety, law and order in society and the state), indefiniteness of the actual state and public security (which was due to the polis nature of the state system), axiologization (security as a high human and social value, as a good, as an integral element of the polis worldview and ensuring the proper organization of polis life), polymorphism (breadth of spectrum of public security and specification of its “images” in philosophy, poetry, historiography, rhetoric, etc.).

It is concluded that for the vast majority of ancient Greek thinkers, security issues were related to the phenomenon of harmony between the universe, society and humanity itself. An important source of knowledge about security was considered to be the thoughts of ancient Greek philosophers about proper life and ways to achieve it. For most authors of the time, the main determinants of security were hatred, war and struggle, power and strength. Instead, they associated security with love, peace, and stability, or with a conscious refusal to use violence. For other philosophers, security was a concept of social cooperation (harmony, peace) and integration. Among the ancient Greek authors there were those who put public security in both planes at the same time, looking for its source in a kind of dialectical combination of hatred and love, war and peace, power and stability.

Key words: *public security, ancient times, ancient Greece, law, statute, justice, peace, military superiority, military political power, correct human behavior.*

Цитування (ДСТУ 8302:2012): Загуменна Ю. О. Публічна безпека в докласичній політико-правовій думці античної Греції. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 133–142. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.14>.

Citation (APA): Zahumenna, Yu. O. (2022). Public security in the pre-classical political and legal thought of ancient Greece. *Law and Safety*, 1(84), 133–142. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.14>.

МИКОЛА АНАТОЛІЙОВИЧ САМБОР,*кандидат юридичних наук,**член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України,**Прилуцький відділ поліції ГУНП в Чернігівській області,**сектор моніторингу;* <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>,*e-mail: nikolas783@ukr.net***ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ПРАКТИКИ У ЗБОРІ
ТА ОЦІНЮВАННІ ДОКАЗІВ ІЗ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ**

Проаналізовано правозастосовну практику судових органів, а саме адміністративних судів різних інстанцій незалежно від їх територіальності, у вирішенні адміністративних спорів щодо захисту соціальних прав поліцейських на отримання додаткової доплати до грошового забезпечення під час карантину. Особливу увагу звернено на формування системи державних гарантій захисту та охорони соціальних прав поліцейських під час виконання повноважень в умовах карантину. Проаналізовано особливості доказування та збору доказів із встановлення юридичних фактів в адміністративних справах за позовами поліцейських щодо захисту їх соціальних прав. Сформульовано особливості джерел доказів у побудові правової позиції захисту соціальних прав поліцейських.

Ключові слова: карантин, поліція, додаткові доплати, грошове забезпечення, поліцейські послуги, соціальні права, докази.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Українська державно-правова дійсність вирізняється різноманіттям притаманних лише їй особливостей, які є наслідком проголошення владою України як суверенної, правової, соціальної держави, де людина, її честь і гідність, права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю. Беззаперечно, Конституція України є тим формально-правовим і соціальним обмежувачем волі та сваволі суб'єктів владних повноважень від зловживання наданими їм повноваженнями, спрямованим на утвердження демократичних засобів розбудови суспільства у напрямі формування українського громадянського суспільства, правової держави. Право та державність, як свідчать сформовані в теорії доктрини, концепції і погляди, завжди йдуть поруч. У зв'язку із цим держава, державна влада тісно сплетені із правом, а не переплетені, оскільки ефективно їх сплетіння гарантує життєздатність і прогресивний розвиток суспільних відносин, регуляторів поведінки суб'єктів суспільних відносин.

Ефективність соціальної державності як певного типу державно організованого суспільства, який виявляється у системі не тільки публічно-владних, але й соціально-економічних, духовно-моральних та інших компонентів забезпечення гідного життя та вільного розвитку людини, суспільства у цілому, пов'я-

зана з формуванням перш за все конституційно обґрунтованої, оптимально зваженої з урахуванням конкретних умов системи соціального захисту, що компенсує негативні соціальні наслідки ринкової економіки (Джагарян, 2013, с. 36). Складовою соціальної та правової держави є безпека її громадян, що є не лише умовою, а й станом (який слід розглядати не лише як певну статичну систему, а й як вказану систему в динаміці) об'єктивної забезпеченості використання та здійснення прав і свобод людини.

Правовий стан безпеки має охоронний характер, що передбачає активні дії з боку, перш за все, держави, спрямовані на створення умов захисту та умов, що забезпечують безпеку людини. Правовий стан безпеки, на відміну від охоронних, забезпечувальних та відновлювальних прав, що виконують службову, допоміжну стосовно інших прав функцію, має самостійне значення. Самостійна цінність безпеки полягає в мінімізації або повному виключенні ризиків, які загрожують тому або іншому благу людини (Уваров, 2014, с. 14). Міцна демократична держава та стійкі ідеали громадянського суспільства притаманні не тій державі, яка має міцну, велику сучасну армію, а тій країні, в якій людина почуває себе захищеною. Така захищеність пов'язується не із захистом від зовнішніх ворогів, хоча зазначене питання є важливим елементом самої

незалежності та суверенітету держави як вихідної засади існування такого політико-територіального об'єднання, а, перш за все, із захистом від внутрішніх ворогів, які свідомо чи несвідомо розбалансовують принципи правової держави, а тому корелюють їх (принципи) для забезпечення реалізації власних інтересів, а не суспільних, загальнодержавних та загальносоціальних. Саме захист як цінність безпеки відіграє ключову роль у створенні гідних умов буття та розвитку людини. Елементів, з яких складається система захисту, надзвичайно багато: економічний, політичний, правовий, соціальний тощо. Особливим спрямуванням та системністю вирізняється соціальний захист, оскільки витоки останнього та його джерела коріняться в різних соціальних, економічних, культурних, ідеологічних, політичних, теологічних та інших сферах людського буття.

Соціальна захищеність поліцейських безпосередньо впливає на кваліфікацію кадрів, тобто тих, хто працюватиме за таких умов праці. Перед державою стоїть дуже багато завдань щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері соціального захисту поліцейських (Коломоєць, 2016). Власне практика суспільного життя та особливостей його правового регулювання демонструє прогалини правового регулювання захисту соціальних прав поліцейських та необхідність створення цілісної системи соціального захисту представника влади, який заради реалізації її завдань і функцій ризикує своїм життям та здоров'ям, а подекуди життям і здоров'ям своєї родини.

Система соціального захисту спрямована, перш за все, на підтримання нормальних умов життя та розвитку громадян у межах території держави, що зобов'язує публічну владу формувати та вдосконалювати національні інститути гарантування гідного рівня життя, забезпечувати рівну доступність закладів соціальної сфери та публічних послуг, які надаються населенню. Соціальний захист у системно-структурному аспекті має комплексний характер і реалізується через інститути як публічного, так і приватного права, при тому, що склад відповідних інститутів, так само, як і соціальних гарантій, є відкритим (невичерпним), може розширюватися, або, навпаки, звужуватися залежно від конкретних умов, але із застереженням: конституція, відносячи встановлення випадків (соціальних ризиків), з якими пов'язано право на соціальне забезпечення, до сфери законодавчого регулювання, підтверджує конституційне значення існування соціального забезпечення в кожному з названих у ній та передбачених законом ви-

падків (Джагарян, 2013). Слід усвідомлювати і те, що зміст соціального забезпечення полягає в тому, що у випадку настання певних соціально-значущих обставин (соціальних ризиків), які визначені законодавчо, людина має право звернутися за призначенням їй відповідного виду та розміру соціальних виплат і надання соціальних послуг на умовах та в порядку, встановлених законодавством. У випадку, якщо особа дотримується всіх визначених правових вимог, уповноважений державою суб'єкт (публічного або приватного характеру) має ухвалити рішення про призначення їй певного виду та розміру соціального забезпечення (Мокрицька, 2020). Очевидно, що 2020 р. уніс свої корективи в життя держав і суспільств, організацію та діяльність державних органів, що зумовлено поширенням світом гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Умовою, яка істотно вплинула на надання поліцейських послуг, є карантин, зумовлений поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (Самбор, 2020). Як наслідок, суб'єкти, які продовжили виконання функцій держави за умов, що створили додаткові ризики для життя і здоров'я таких суб'єктів, повинні отримувати від держави додатковий соціальний захист у вигляді відповідних преференцій або пільг, доплат, які урівнюватимуть ризики та сприятимуть безпечному середовищу буття таких суб'єктів, виконання ними функцій держави. Переконані, що зазначена сфера діяльності людини, вираження та захист її приватних соціальних інтересів у публічному праві є яскравим індикатором упровадження державою проголошених нею імперативів своєї соціальної спрямованості та втілення таких приписів у реальних відносинах за участі особи та держави.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є дослідження особливостей обґрунтування та вмотивування судових рішень у справах за позовами поліцейських про захист їх соціальних прав в умовах карантину та використання даних для побудови власної правової позиції з відстоювання соціальних прав. *Завданнями* статті є з'ясування ключових доказів, які ураховують судові органи під час ухвалення рішень у справах за позовами про захист соціальних прав поліцейських в умовах карантину; формулювання ключових аспектів доказування та системи доказів, які стануть основою правової позиції позивача-поліцейського в суді під час захисту своїх соціальних прав в умовах карантину.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У роботі використані формально-юридичний, системно-структурний, логіко-семантичний методи, методи аналізу та синтезу тощо. В основу дослідження покладено діалектичний метод вивчення правової та соціальної дійсності. Використано метод дослідження для вивчення соціальних явищ, якими є відносини в суспільстві із забезпечення соціальних прав окремих категорій громадян. Методики вибіркового та суцільного дослідження застосовано для вивчення цілісної послідовної концепції формування правової позиції, обґрунтування позиції позивачів у справах із захисту соціальних прав, спираючись на належні, допустимі та достатні докази. Емпіричну базу дослідження склали рішення судових органів різних інстанцій; теоретичною основою є наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців у галузі теорії права – міжнародного та конституційного, адміністративного і трудового. Нормативною основою дослідження є Конституція України, кодекси та закони України, підзаконні, в тому числі відомчі, нормативно-правові акти.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Держава, рухаючись у напрямі створення безпечного середовища для суб'єктів реалізації її функцій, підтримуючи ідею соціальної держави, в особі уповноважених органів, а саме Кабінету Міністрів України, схвалила 29 квітня 2020 р. Постанову № 375 «Деякі питання оплати праці (грошового забезпечення) окремих категорій працівників, військовослужбовців Національної гвардії та Державної прикордонної служби, посадових осіб Державної митної служби, осіб рядового та начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, поліцейських, які забезпечують життєдіяльність населення, на період дії карантину, установленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та протягом 30 днів з дня його відміни»¹. Водночас для суцільного буття і

життя людини в соціумі важливим є не декларативний характер норм позитивного права, що мають соціальний зміст і характер, а їх гарантійний, прикладний аспект, який запустив би механізми соціального захисту і безпеки осіб, які піддаються додатковим ризикам унаслідок виконання функцій держави в умовах, що створюють додаткову небезпеку для життя чи здоров'я людей. Тільки за таких умов і такої дії права виявлятиметься соціальний захист держави про соціальну безпеку її громадян, зокрема тих, які реалізують завдання та виконують функції держави в суспільстві, піддаючи себе додатковим ризикам, повноцінно реалізується соціальна функція держави. Політичні еліти прагнуть, з одного боку, задовольнити інтереси, права і свободи осіб, які піддаються додатковим ризикам, зберігши свої елітарні позиції в суспільстві та на чергових виборах зокрема, а з іншого, – утримати державний бюджет від додаткових видатків, оскільки бюджети країни всіх рівнів зазвичай є дефіцитними, а в умовах інфляційних процесів дефіцит тільки зростає, набуваючи загрозливого економічного стану, зупиняючи будь-які прогресивні зрушення, заводячи економіку в умови стагнації.

Від уміння представників державного апарату поєднувати особисті, державні та загальносуспільні чи групові інтереси зі своїми особистими інтересами та інтересами держави прямо залежить реалізація соціальної спрямованості держави.

М. Козюбра (2021) відмічає, що у випадку набагато чіткішого законодавчого регулювання позитивних зобов'язань держави в забезпеченні соціально-економічних прав, підвищення результативності такої вимоги верховенства права, як принцип легітимних очікувань, слід мати на увазі, що реально дієвими соціально-економічні права можуть стати лише за умови поширення на них інституту судового захисту та неухильного виконання судових рішень. Без цього будь-яке соціально-економічне право залишатиметься декларацією або ж виявом державного патерналізму й залежатиме від можновладців. Для цього соціально-економічні права слід довести до такого рівня конкретизації, який давав би змогу особі (індивіду) в разі порушення права звертатися до суду.

¹ Деякі питання оплати праці (грошового забезпечення) окремих категорій працівників, військовослужбовців Національної гвардії та Державної прикордонної служби, посадових осіб Державної митної служби, осіб рядового та начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту, поліцейських, які забезпечують життєдіяльність населення, на період дії карантину, установленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спри-

чиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та протягом 30 днів з дня його відміни : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2020 № 375 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2020-p> (дата звернення: 27.01.2022).

Обов'язками держави є забезпечення громадян відповідними видами соціального забезпечення (Фоменко, Наливайко, Бочковий, 2020). Саме такі обов'язки стають невід'ємною складовою механізму соціального забезпечення та елементом змісту суспільних відносин із використання та здійснення відповідного соціального права окремої особи, зокрема поліцейського. Отже, соціальне право або можливість втрачає своє першочергове призначення, коли не має у своїй основі якісного механізму використання та здійснення, а також ефективного механізму захисту, яким, як доведено практикою, є судовий захист цього права.

Право на захист є складником самого суб'єктивного права разом із правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб. Право на захист може реалізовуватись як за ініціативою уповноважених державних органів, так і за ініціативою самої особи, яка потребує такого захисту. За своєю сутністю захист прав і свобод людини є сукупністю заходів організаційно-правового характеру, що спрямовані на правовий захист, усунення перешкод для реалізації суб'єктивних прав, відновлення порушених прав і застосування заходів покарання до суб'єкта правопорушення. Судова влада є одним із найефективніших засобів захисту прав людини та громадянина від порушень. Її завдання – відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина. Судова форма захисту є вищою формою захисту прав і свобод людини, яка забезпечує їй максимум процесуальних гарантій. Тому право на судовий захист є засобом забезпечення передбаченої законом можливістю людини звертатися до органів правосуддя за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів (Чорна, 2020).

Судова влада за своїм призначенням, функціональними особливостями має особливу перевагу між іншими гілками влади, оскільки не існує такої діяльності держави в особі її органів, яка не підлягала б судовому контролю. Частина 2 ст. 124 Конституції України закріплює, що юрисдикція суду поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. У контексті системи протизаконодавчої судової влади характеризує юридична можливість впливати на рішення та дії законодавчої і виконавчої влади, «врівноважувати» її. Ці повноваження в повному обсязі, що надані суду і використовуються ним при здійсненні правосуддя, перетворюють його на могутню стабілізуючу силу, здатну захищати права і свободи людини та громадянина, оберігати суспільство від руйнівних соціальних спорів. Судовий захист,

тобто право кожної людини на справедливий і відкритий розгляд її справи в суді, є основною юридичною гарантією прав і свобод людини (Крижановський, 2013).

Процес створення правового інституту захисту, в тому числі судового захисту соціальних і трудових прав поліцейських, зокрема в умовах, що істотно ускладнюють виконання завдань Національною поліцією України, а саме надання поліцейських послуг в умовах карантину, який є умовою додаткової загрози життю і здоров'ю поліцейських та є об'єктивним ризиком, якого зазнають поліцейські в умовах карантину, вкрай необхідний, оскільки наявність судових гарантій є найдієвішим засобом захисту прав і свобод, у тому числі соціальних прав, особливо коли для цього виникають відповідні організаційно-правові підстави, зумовлені дискрецією реалізації повноважень суб'єктів виконавчої влади, уповноважених гарантувати соціальні права поліцейських.

Право людини звернутися до суду, яке вможливує реалізацію права на справедливий суд, корелюється із правом на судовий захист інших прав і свобод, які на думку позивача порушені та підлягають відновленню (Бігун, 2020).

Сьогодні можна стверджувати, що громадяни, зокрема які визначені у позитивному праві як ті, що мають право на додаткові соціальні гарантії в умовах карантину, зумовленого поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, звертаються до судової гілки влади, яка повинна встановити та відновити гарантії використання та реалізації соціальних прав вразливих категорій громадян, які на догоду та заради реалізації функцій держави додатково піддають своє життя і здоров'я ризикам, зумовленим пандемією. Приводом для таких звернень до судової гілки влади є неефективна дія механізму реалізації соціальних прав поліцейських в умовах, що створюють додаткові ризики для життя і здоров'я, зумовлена широким адміністративним розсудом суб'єктів владних повноважень – представників виконавчої гілки влади, уповноважених посадових осіб, юридичних осіб публічного права щодо реалізації соціальної функції держави із захисту соціальних прав поліцейських.

Провести суцільний (повний аналіз) усіх справ цієї категорії, з огляду на їх кількість і поширення, практично неможливо, однак саме така кількість відповідних позовів зумовлює необхідність ретельного дослідження обставин цих справ.

Вибірковий аналіз рішень у справах за позовами про відстоювання соціальних прав, встановлення фактів їх порушення бездіяльністю юридичних осіб суб'єктів публічного права дозволив визначити основні пріоритети для побудови правової позиції – інтелектуально-вольової, дослідницько-пошукової діяльності суб'єкта права, пов'язаної з формуванням та викладенням мотивованої та обґрунтованої думки на основі дослідження обставин справи, кваліфікації діянь учасників правовідносин, а також обрання на власний розсуд і за власною інтерпретацією норм позитивного права, які слід використовувати як засіб урегулювання (унормування) конкретних суспільних відносин та їхнього обґрунтування позивачів, які відстоюють свої соціальні права в судах.

Як наслідок, правова позиція з урахуванням юридичної науки, пануючої в суспільстві доктрини мотивує та обґрунтовує необхідність застосування принципів права, нормативно-правових актів чи окремих їхніх норм для регулювання конкретних суспільних відносин, має відображати всі, перш за все, об'єктивні фактори, які вказують на наявність такого права у поліцейського (Самбор, 2018).

Поліцейському-позивачеві необхідно якісно сформулювати не лише зміст позовних вимог, а й ефективно їх обґрунтувати та вмотивувати, що гарантуватиме досягнення позитивного результату за наслідками розгляду справи по суті. Оскільки нормами частин 1 та 2 ст. 77 КАС України¹ встановлено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, встановлених ст. 78 КАС України, в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. Спиратися позивачам на останнє законодавче положення під час розгляду справ цієї категорії, на наш погляд, недоречно, оскільки суду слід продемонструвати саме ті обставини, які свідчать про протиправні дії або бездіяльність щодо незабезпечення соціальних прав поліцейського-позивача.

Незважаючи на те, що в адміністративно-процесуальному законодавстві України відсутня відповідна спеціальна норма, суди під час

¹ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 27.01.2022).

вирішення таких справ по суті виходять із того, що наявність обставини, на яку посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази надані на її спростування². Зазначене формулювання вбачається логічним відповідником поняття «доведення поза розумним сумнівом».

Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що суди при оцінці доказів керуються критерієм доведення «поза розумним сумнівом». Таке доведення може впливати із сукупності ознак чи неспростованих презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою (рішення у справах «Ірландія проти Сполученого Королівства», «Яременко проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Кобець проти України»). Розумний сумнів – це такий непереборний сумнів, який залишається у слідчого, прокурора, слідчого судді, суду щодо винуватості обвинуваченого чи підсудного після всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи. Наявність розумного сумніву щодо обґрунтованості обвинувачення не дозволяє будь-якій неупередженій людині, яка міркує з належним розумом і сумлінням, визнати обвинуваченого винним. Поза розумним сумнівом має бути доведений кожний з елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння: як тих, що утворюють об'єктивну сторону діяння, так і тих, що визначають його суб'єктивну сторону³.

Верховний Суд у постановою від 4 липня 2018 р. у справі № 369/1923/15-ц та від 26 вересня 2018 р. у справі № 346/2946/16-ц виходив також із того, що одним з елементів верховенства права є дотримання прав людини, зокрема права сторони спору на представлення її позиції та права на справедливий судовий розгляд (пункти 41 і 60 Доповіді «Верховенство права», схваленої Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні, місто Венеція, 25–26 березня 2011 р.); ідея справедливого

² Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 27.01.2022).

³ Постанова Верховного Суду, ухвалена колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду 09.04.2020 : справа № 761/43930/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88815528> (дата звернення: 27.01.2022).

судового розгляду передбачає здійснення судочинства на засадах рівності та змагальності сторін; у п. 24 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» (заява № 7460/03) та п. 23 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гурепка проти України № 2» (заява № 38789/04) наголошується на принципі рівності сторін – одному із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду, який передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість відстоювати свою позицію у справі в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом; у розумінні «справедливого балансу» кожній стороні повинна надаватися розумна можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невідгідне становище відносно другої сторони (рішення у справі «Ankerl v. Switzerland» від 23 жовтня 1996 р., заява № 17748/91, п. 38). Аргументи позивача, підкріплені відповідними доказами, мають слугувати ефективним вмотивуванням судового рішення, яке не дозволяло б інакше сприймати обставини справи, ніж ті, що викладені у правовій позиції позивача (Берназюк, 2019).

Розглянемо окремі судові рішення для з'ясування аргументів, які судова гілка влади висуває на обґрунтування та вмотивування того чи іншого рішення під час вирішення справ за позовами про захист соціальних прав поліцейських, зумовлених негативним впливом на життя і здоров'я поліцейських під час виконання останніми завдань Національної поліції за обставинки запровадження карантину, зумовленого відповідною пандемією.

Так, поданий відповідний позов слідчого до юридичної особи публічного права про здійснення відповідних доплат першою інстанцією був задоволений, а от апеляційна інстанція суттєво звузила такі соціальні гарантії поліцейського, який проходив службу на посаді слідчого, зазначивши обґрунтування на користь такого ухваленого нею рішення: «Суд дійшов висновків про те, що вказана доплата здійснюється не всім поліцейським, а лише окремим категоріям поліцейських, які внаслідок безпосереднього виконання своїх обов'язків забезпечують життєдіяльність населення шляхом забезпечення правопорядку і безпеки громадян, у зв'язку з чим мають з населенням безпосередній контакт»¹. Водночас посадова

інструкція слідчого не містить повноважень щодо відповідності обов'язків позивача встановленим зазначеною вище Постановою Кабінету Міністрів України критеріям поліцейських, які забезпечують життєдіяльність населення (забезпечення продовольчими та непродовольчими товарами, послугами зв'язку, транспорту, адміністративним, соціальними послугами, а також захист прав дітей та забезпечення правопорядку і безпеки громадян) (далі – працівники) та внаслідок виконання своїх обов'язків мають безпосередній контакт з населенням. З огляду на викладене суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про задоволення позовних вимог за період з 18 березня 2020 р. по 26 травня 2020 р., зазначивши, що, перебуваючи на посаді слідчого слідчого відділення Кремінського відділу поліції Головного управління Національної поліції в Луганській області, виконував свої функціональні обов'язки, які пов'язані із забезпеченням правопорядку і безпеки громадян, та внаслідок виконання своїх обов'язків мав безпосередній контакт із населенням². Водночас суд зобов'язав провести відповідні виплати за час перебування слідчого у складі слідчо-оперативної групи.

Хоча якщо так розмірковувати, то слідчо-оперативна група (далі – СОГ) – це організаційна форма взаємодії слідчих (дознавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження³. Завданням СОГ є виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94934033> (дата звернення: 27.01.2022).

² Постанова Першого апеляційного адміністративного суду від 24.05.2021 : справа № 360/4468/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97111816> (дата звернення: 27.01.2022).

³ Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 27.04.2020 № 357 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20> (дата звернення: 27.01.2022).

¹ Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 17.02.2021 : справа № 360/4468/20 // Єдиний державний реєстр судових

правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили¹. Водночас жодних завдань із забезпечення правопорядку та безпеки громадян на слідчо-оперативну групу нормами позитивного права не покладено. Крім того, норми відомих нормативно-правових актів, які регулюють діяльність СОГ, її завдання не визначають, для вказаної організаційно-правової форми взаємодії окремих посадових осіб іманентною ознакою є безпосередній контакт із населенням, що є необхідною умовою призначення відповідних доплат поліцейським.

Джерелом документальних доказів перебування поліцейського у складі СОГ стали відомості, що містяться у книзі нарядів. На наше переконання, судова гілка помилково сприймає книгу нарядів як документ, що підтверджує факт нарядів.

Книга нарядів за своєю суттю є лише обліковим документом, який забезпечує контроль за видачею озброєння поліцейським, а точніше – табельної вогнепальної зброї і боєприпасів, оскільки підставами для видачі поліцейському зброї, боєприпасів, спеціальних засобів та засобів індивідуального захисту є затверджені керівником органу (підрозділу) поліції розрахунки в книзі нарядів (додаток 8), складені на підставі графіків чергувань (пп. 2 п. 3 Розділу IV Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України, затвердженої Наказом МВС України від 11 жовтня 2018 р. № 828 (далі – Інструкція)²). За наявності підстав для видачі зброї, боєприпасів, спеціальних засобів та засобів індивідуального захисту оперативний черговий (або особа, яка тимчасово його замінює) видає поліцейським: 1) закріплену за поліцейським табельну вог-

непальну зброю та боєприпаси в обмін на картку-замісник (додаток 10) за наявності підписів осіб, які їх отримують: у книзі нарядів – для виконання службових обов'язків чи проведення занять зі службової підготовки на строк не більше доби (абз. 1 пп. 1 п. 4 Розділу IV Інструкції), спеціальні засоби та засоби індивідуального захисту – за наявності підписів осіб, які їх отримують, у книзі нарядів – для виконання службових обов'язків чи проведення занять зі службової підготовки на строк не більше доби (абз. 1 пп. 3 п. 4 Розділу IV Інструкції). Оперативному черговому (або особі, яка тимчасово його замінює) заборонено видавати озброєння без підпису особи, яка його отримує, та раніше часу, зазначеного в книзі нарядів або в іншому дозволі на отримання озброєння (п. 5 Розділу IV Інструкції). Зазначене положення базується на тому, що Інструкція з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України, розроблена відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», Положення про Національну поліцію, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877, визначає організацію забезпечення зброєю, боєприпасами, спеціальними засобами, засобами індивідуального захисту, приладами та іншим захисним спорядженням (далі – озброєння) у Національній поліції України, їх зберігання та експлуатацію. Зауважимо, що взяття за основу обґрунтування судового рішення саме відомості, які містилися у книзі нарядів, на нашу думку, є результатом якісного аргументування своєї правової позиції відповідачем та, у свою чергу, відсутності ефективного обґрунтування чи спростування таких положень саме позивачем. Слід зазначити, що у такому рішенні суду не використана аргументація правової позиції позивача щодо змісту поняття життєзабезпечення, яке, на наше переконання, охоплює собою, як і визначеного в нормативно-правовому акті, надання послуг, підтримання правопорядку, а останній, хоча й не має легальної дефініції, однак містить ґрунтовне доктринально-наукове опрацювання, що дозволило б цілком і повністю сформулювати ефективну правову позицію позивача з відстоювання його соціального права та відповідного інтересу.

Посилання на норму права повинно розглядатись як мотивування правового висновку, якщо аналіз фактичних обставин справи допускає можливість обґрунтування декількох різних тлумачень норми матеріального чи процесуального права, що має істотне значення для вирішення справи по суті (Майданик,

¹ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 27.01.2022).

² Про затвердження Інструкції з організації забезпечення, зберігання та експлуатації озброєння в Національній поліції України : Наказ МВС України від 11.10.2018 № 828 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1249-18> (дата звернення: 27.01.2022).

2016). Однак суди, залишаючи поза увагою досліджені нормативно-правові акти, «знизу доверху» формулюють правову позицію, яка отримує все більше прихильників серед суб'єктів публічної адміністрації, що не сприяє переконливості ухваленого рішення серед позивачів, які піддають своє життя і здоров'я додатковим ризикам.

Ідентичним по суті є рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 19 лютого 2021 р. у справі № 160/16789/20¹, яке було скасовано апеляційною інстанцією². Обґрунтовувалося серед іншого це тим, що вказана доплата поліцейським має встановлюватися не за те, що вони під час карантину виконують свої посадові обов'язки взагалі, а тільки лише внаслідок забезпечення ними населення продовольчими та непродовольчими товарами, послугами зв'язку, транспорту, адміністративними, соціальними послугами, а також здійсненням захисту прав дітей та забезпечення правопорядку і безпеки громадян на прилеглий території до об'єктів госпіталізації осіб, хворих на COVID-19, обсервації та які здійснюють контроль за дотриманням обсервації, самоізоляції, або патрулювання громадських місць, а також вжиття інших заходів, спрямованих включно на запобігання поширення на території України хвороби COVID-19. Відповідно, позивач не набув права на встановлену Постановою Кабінету Міністрів України № 375 доплату до заробітної плати (грошового забезпечення) за вчиненні ним дії щодо: допиту свідків, потерпілих, ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження, повідомлення підозрюваним про підозру, відібрання біологічних зразків, проведення слідчих експериментів, огляду трупу, пов'язаного з ексгумацією, проведення оглядів, оскільки перелічені процесуальні дії слідчого не мають безпосереднього зв'язку із забезпеченням життєдіяльності населення і контакту з населенням при забезпеченні правопорядку і безпеки громадян від захворювання на гостру респіраторну хворобу COVID-19, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2. За

виконання позивачем у спірний період посадових обов'язків старшого слідчого відділення розслідування злочинів, скоєних проти життя та здоров'я особи слідчого відділу Нікопольського відділу поліції ГУНП в Дніпропетровській області, ним отримувалося щомісячне грошове забезпечення, визначене з урахуванням його посади, спеціального звання, стажу служби в поліції, інтенсивності та умов служби, кваліфікації, наукового ступеня або вченого звання тощо³. Отже, позивач, очевидно, не вказав на те, що поліція надає відповідні послуги, які за своїм змістом є адміністративними послугами, а також не обґрунтував таке положення відповідними нормами позитивного права.

Вибір зазначеного типу юридичної аргументації зумовлюється правовою культурою відповідної країни, визначаються особливості роботи з аргументами, що базуються на тексті, намірі, прецеденті, традиції та політиці. Із проведеного аналізу вбачається, що суди не досліджували правові підстави, в тому числі з позицій наявності у них вад, які не дозволяють виконувати певні функції відповідним органам державної влади з позиції конституційного принципу поведінки у межах та спосіб, визначених Конституцією та законами України, оскільки не посилаються на першоджерела правового регулювання повноважень Національної поліції України – Конституцію України та Закон України «Про Національну поліцію». Очевидно, що у цьому криється неабияке зло, зумовлене відсутністю регулятивного впливу позитивного права на відповідні суспільні відносини та втручання у них держави.

Слід заважити, що позивачами в таких справах виступають у переважній більшості колишні поліцейські, які не перебувають у трудових чи інших владно-підпорядкованих відносинах із відповідачем, що створило для них умови, які позбавляли б будь-якого тиску на позивачів з боку посадових осіб відповідача. Певною мірою це зумовлено присутністю серед суб'єктів, які мають відповідне соціальне право, певних страхів, зумовлених застосуванням до них заходів юридичної відповідальності, перш за все трудової. У цьому контексті провідну роль мали б відіграти відповідні професійні спілки, завданням яких є відстоювання трудових, економічних і соціальних прав своїх членів, але такі професійні спілки поліції є доволі аморфними організаціями, залежними від працедавця. Свідченням цього є те, що в жодній з аналізованих справ

¹ Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 19.02.2021 : справа № 160/16789/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95000199> (дата звернення: 27.01.2022).

² Постанова Третього апеляційного адміністративного суду від 02.12.2021 : справа № 160/16789/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102258579> (дата звернення: 27.01.2022).

³ Там само.

професійні спілки не брали участь як треті особи, які не заявляли б самостійних вимог.

До Луганського окружного адміністративного суду з позовом звернувся колишній технік-криміналіст відділу розшуку злочинців і зниклих громадян Управління карного розшуку ГУНП в Луганській області. За результатами розгляду ухвалено рішення Луганського окружного адміністративного суду від 11 січня 2021 р. у справі № 360/4571/20¹, яким позивачеві відмовлено в задоволенні його позовних вимог, фактично спираючись на єдину підставу, оскільки судом встановлено, що у вказаний період відповідно до функціональних обов'язків позивач не забезпечував життєдіяльність населення та внаслідок виконання своїх обов'язків не мав безпосереднього контакту з населенням.

Натомість рішенням Луганського окружного адміністративного суду від 13 січня 2021 р. у справі № 360/3969/20² за позовом колишнього поліцейського батальйону поліції особливого призначення Головного управління Національної поліції в Луганській області позов останнього було задоволено. Обґрунтуванням стало таке: відповідно до посадової інструкції поліцейського батальйону поліції особливого призначення Головного управління Національної поліції в Луганській області поліцейський зобов'язаний забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок та відповідно до журналу розстановки нарядів батальйону поліції особливого призначення Головного управління Національної поліції в Луганській області залучався до охорони публічного порядку та безпеки у приміщенні та на території суду у змінному режимі несення служби (добові наряди) та внаслідок виконання своїх обов'язків мав безпосередній контакт із населенням, тому що в період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, суд роботу не припиняв та не забороняв відвідувачам доступ, унаслідок чого встановлено, що

¹ Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 11.01.2021 : справа № 360/4571/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94040678> (дата звернення: 27.01.2022).

² Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 13.01.2021 : справа № 360/3969/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94353303> (дата звернення: 27.01.2022).

позивач має право на встановлення в зазначений період додаткової доплати до грошового забезпечення пропорційно відпрацьованому часу в зазначених умовах. Суд апеляційної інстанції повністю підтвердив законність додаткової доплати поліцейському³, залишивши апеляційну скаргу відповідача без задоволення.

На жаль, розглянути всі адміністративні справи в межах однієї статті неможливо. Водночас можемо говорити про те, що суди залишаються єдиними органами, здатними стояти на захисті соціальних прав, забезпечити виконання державою в особі її уповноважених органів та посадових осіб гарантій соціального захисту поліцейських. Однак ухвалення судом рішень на користь людини може відбуватися виключно за умов якісного обґрунтування та вмотивування правової позиції, яка матиме значно переконливіші аргументи відносно тих, які може запропонувати відповідач.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи короткий огляд, слід зауважити, що відстоювання питань соціального забезпечення, а отже, здійснення соціальних прав поліцейських, стає важливим питанням, коли останні звільняються з державної служби, яка має специфічний характер. Очевидно, що саме зневіра, відсутність свободи та гарантій, перш за все позасудового характеру, їх захисту призводить до плинності кадрів, упевненості у тому, що захистити свої права можна лише людині, яка володіє свободою, тоді як для поліцейського цей правовий стан майже недосяжний, оскільки у відповідній сфері відсутній сучасний підхід до менеджменту, залишається панівним тоталітарно-авторитарний стиль управління органом у демократичній державі.

Причин для цього багато, однак основна вбачається в тому, що все ж полишивши будь-які трудові відносини з відповідною юридичною особою публічного права, адже Національна поліція України як державний орган виконавчої влади зі специфічними умовами відмежований від його територіальних та між-регіональних підрозділів тим, що останні не є державними органами, людина стає вільною від будь-якого тиску на неї, зокрема шляхом застосування фінансових санкцій чи дисциплінарних стягнень, примусового, без згоди особи визначення місця для подальшої служби тощо.

³ Постанова Першого апеляційного адміністративного суду від 11.05.2021 : справа № 360/3969/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96796952> (дата звернення: 27.01.2022).

Упевнені в тому, що дослідженим рішенням судів притаманна недостатня вмотивованість, оскільки не встановлені правові підстави виконання завдань із забезпечення карантинних заходів органами та посадовими особами Національної поліції. Недарма деякі вчені у своїх дослідженнях звертають увагу на необхідність з'ясування таких проблемних напрямів, зокрема правових, адже аналіз Закону України «Про Національну поліцію» дозволяє зробити висновок, що до обов'язків поліцейського (ст. 18) забезпечення карантинних заходів у випадку запровадження карантину не входить. У свою чергу, до основних повноважень поліції (ст. 23) віднесено лише сприяння в забезпеченні відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості. В Україні було введено режим надзвичайної ситуації та оголошено карантин (не будемо вдаватися у правові та організаційні засади для надання висновку про його законність), що не є тотожним правовому режимові надзвичайного стану. Зазначене дозволяє дійти висновку про те, що питання законності покладення відповідних обов'язків на Національну поліцію є доволі сумнівним, а тому його дослідження судами оминається.

Як наслідок, ухвалені рішення можуть викликати сумніви в їх законності з огляду на таку їх ознаку, як умотивованість, в яких належним чином зазначені підстави, на яких воно ґрунтується, а саме вмотивування не лише факту, а й права.

У свою чергу, виходячи зі змісту рішень судів, позивачі не відображають питань форми реалізації завдань поліції, зокрема шляхом забезпечення життєдіяльності населення, розуміння змісту останнього – забезпечення продовольчими та непродовольчими товарами, послугами зв'язку, транспорту, адміністративними, соціальними послугами, а також захист прав дітей та забезпечення правопорядку і безпеки громадян. Адже завданням поліції є саме надання послуг, які за своїм змістом мають соціальне призначення, тобто соціальних послуг у сфері забезпечення правопорядку (оскільки метою статті не є дослідження співвідношення соціальних послуг та поліцейських послуг, не будемо акцентувати увагу на вказаному питанні та співвідношенні цих понять і категорій), а механізм їх надання цілком укладається у зміст адміністративних послуг.

У вказаному значенні не йшлося про охорону правопорядку чи безпеки громадян. Од-

нак у змісті згаданих вище рішень судів акцентується увага не на правопорядку, а на громадському порядку, а це, на наше переконання, поняття, які істотно різняться за своїм обсягом та змістовним наповненням, і правопорядок охоплює не лише громадський порядок, а й інші складові елементи, зокрема законність як принцип і завдання діяльності поліцейських.

Слід завжди пам'ятати, що саме Національна поліція створює підсистему забезпечення охорони публічного (громадського) порядку і організації безпеки дорожнього руху (із залученням Національної гвардії)¹. Створення такої підсистеми, зазвичай, охоплює всі посади поліцейських, якщо ж ні, тоді має бути вичерпний перелік таких посад, які виконують завдання цивільного захисту. Зазначене легко перевірити, звернувшись до планування цивільного захисту у відповідному підрозділі, зборах поліцейських за сигналами оповіщення цивільного захисту тощо.

Разом із цим слід ураховувати й те, що судова влада особливу увагу приділяє саме посадовим інструкціям (функціональним обов'язкам), адже саме ці первинні документи мають визначати сферу діяльності працівника, в тому числі й поліцейського, визначаючи його завдання, функції, права і обов'язки як відповідної посадової особи. На жаль, у поліції відсутні закріплені нормативно-правовими актами не лише типові, а й конкретні посадові інструкції для кожної посади, що, на наш погляд, негативно позначається, перш за все, на розподілі повноважень та якості їх виконання кожним конкретним поліцейським. Зазначене дозволяє констатувати надзвичайно широку та невиправдану дискрецію у формуванні посадових інструкцій, їх наповненості, зокрема співмірності обов'язків та прав посадової особи. Крім того, змушені констатувати і те, що в підрозділах поліції продовжується невиправдана практика внесення до посадових інструкцій додаткових завдань, а відтак покладання додаткових обов'язків на конкретну посадову особу, особливо гостро це питання стояло в умовах реорганізації та скорочення окремих підрозділів або їх штатів. У контексті якості формування посадових інструкцій слід звернути увагу на те, що нормативно не визначено,

¹ Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 № 11 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-p> (дата звернення: 27.01.2022).

хто і для кого повинен їх розробляти. Очевидно, що не може і не повинна посадова особа розробляти посадові інструкції «під себе» або ж безпосередній керівник, який прямо зацікавлений в особливостях розмежування повноважень, які подекуди можуть в одних поліцейських бути надмірними, а у інших – беззастережно «вільними». Розробляючи посадові інструкції, потрібно враховувати розподіл робочого часу, необхідного для їх виконання. Адже не надто складним є завдання зробити перерахунок обов'язків працівника, які цілком можуть стати не виконуваними та мати формальний характер. Наприклад, очевидно, що за один робочий день (8 годин, що встановлено в законодавстві) навряд чи можна встигнути розглянути якісно 20 заяв, які стосуються 10 різних населених пунктів, перевірити після 20 годин підозрюваного чи обвинуваченого, до якого застосовано запобіжних захід у вигляді домашнього арешту, встигнути здійснити перевірки закладів громадського харчування щодо дотримання ними карантинних обмежень, обстежити низку приміщень, де зберігаються підакцизні товари, поспілкуватися особисто із заявниками, старостами та керівниками громад, провести виступ у навчальному закладі, а ще провести декілька проваджень у справах про адміністративні правопорушення (підкреслюємо, не формально, а так, як того вимагають норми КУпАП та Конституції України, аби не допускати порушень принципів верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, а відтак уникнути скасування такого процесуального рішення за результатами його перегляду у суді) тощо.

У результаті якість посадових інструкцій поліцейських надзвичайно низька та малоефективна під час застосування їх положень до реальних подій. Переважна більшість із них не має жодних застережень щодо сфери, завдань та обсягів повноважень під час виконання завдань у складі відповідних функціональних підсистем Єдиної державної системи цивільного захисту, так само і повноважень щодо документування адміністративних правопорушень, зокрема у сфері карантину людей, надання поліцейських послуг шляхом контакту з населенням чи відділеної (дистанційної) форми надання таких послуг. Все це є тим на-

ріжним каменем доказування під час захисту соціальних прав та гарантій поліцейського.

До цього часу в поліції фактично відсутні графіки виходу на службу та обліку робочого часу, адже відсутні спеціальні відомчі норми, які імперативно регламентували б ці питання трудової дисципліни, що гарантувало б серед іншого дотримання внутрішнього розпорядку, недопущення безпідставного збільшення (продовження) робочого часу поліцейського. Як правило, такі графіки складаються для чергувань у складі слідчо-оперативних груп, чергування в яких, як бачимо зі змісту вище досліджених судових рішень, однозначно визнаються як робота з населенням в умовах карантину. З одного боку, це може свідчити про прогалини законодавчого регулювання трудової дисципліни і трудових відносин у поліції, значної дискреції повноважень, перш за все, керівників юридичних осіб суб'єктів публічного права, а з іншого, – про відсутність дієвого впливу на захист соціальної сфери з боку професійних спілок, «відлучення» останніх шляхом не визначення відповідних обов'язків для керівників поліції про залучення останніх до ухвалення відповідних рішень, що прямо стосуються соціального захисту поліцейських.

Вбачається, що неефективне правове регулювання трудових відносин поліцейських негативно позначається не лише на їх соціальних правах, захисті цих соціальних прав, але й на реальному існуванні гарантій соціальних прав поліцейських, які реалізують правоохоронну функцію держави, піддаючи своє життя і здоров'я додатковим ризикам, зумовленим виконанням відповідних повноважень, а також у цілому на забезпеченні правопорядку.

Таким чином, забезпечення державою соціальних прав поліцейських дозволить, не відволікаючись на додаткові турботи із захисту своїх прав, свобод та інтересів щодо забезпечення життєво необхідних потреб (не лише матеріальних, а й духовних), надавати якісні поліцейські послуги, гарантуватиме умови якісного та ефективного виконання завдань поліції у сфері правопорядку в Україні, а також дозволить сформувати механізми (алгоритми) гарантування прав і свобод поліцейських та членів їх родин.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Берназюк Я. Міжнародні стандарти дотримання принципу змагальності в судовому процесі // Судова влада України : офіц. сайт. 12.09.2019. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/zmi/779322/> (дата звернення: 27.01.2022).
2. Бігун В. С. Основи правосуддя. Термінологія. Філософія. Практика. Київ, 2020. 200 с.

3. Джагарян А. А. Конституционная концепция социальной защиты (на основе практики Конституционного Суда Российской Федерации). *Вопросы правоведения*. 2013. № 3. С. 32–59.
4. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 78–84.
5. Коломоець П. В. Шляхи удосконалення правового регулювання гарантій реалізації трудових прав поліцейських. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2, ч. 3. С. 44–49.
6. Конституційне право : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. 528 с.
7. Крижановський В. Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2013. 20 с.
8. Майданик Р. Основи аргументації рішення суду у цивільному судочинстві України. *Право України*. 2016. № 10. С. 95–107.
9. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів, 2020. 536 с.
10. Самбор М. А. Додаткова доплата до грошового забезпечення як соціальна гарантія прав поліцейських під час карантину в Україні. *Право і безпека*. 2020. № 3 (78). С. 64–79. DOI: <https://doi.org/10.32631/rb.2020.3.08>.
11. Самбор М. Правова позиція в українській правовій доктрині. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2018. № 2 (107). С. 80–84.
12. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. Чернігів, 2016. 692 с.
13. Уваров А. А. Конституционно-правовые аспекты социальной безопасности человека. *Вопросы правоведения*. 2014. № 6. С. 10–22.
14. Фоменко А. Є., Наливайко Л. Р., Бочковий О. В. Превентивна діяльність Національної поліції в умовах загострення санітарно-епідемічної ситуації : наук.-практ. рек. Дніпро, 2020. 116 с.
15. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190.

Надійшла до редколегії: 30.01.2022

САМБОР Н. А. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ В СБОРЕ И ОЦЕНКЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ПО ЗАЩИТЕ СОЦИАЛЬНЫХ ПРАВ ПОЛИЦЕЙСКИХ

Проанализирована правоприменительная практика судебных органов, а именно административных судов разных инстанций независимо от их территориальности, в разрешении административных споров по защите социальных прав полицейских на получение дополнительной доплаты к денежному обеспечению во время карантина. Особое внимание обращено на формировании системы государственных гарантий защиты и охраны социальных прав полицейских при выполнении полномочий в условиях карантина. Проанализированы особенности доказывания и сбора доказательств по установлению юридических фактов по административным делам по искам полицейских по защите их социальных прав. Сформулированы особенности источников доказательств в построении правовой позиции по защите социальных прав полицейских.

Ключевые слова: карантин, полиция, дополнительные доплаты, денежное довольствие, полицейские услуги, социальные права, доказательства.

SAMBOR M. A. FEATURES OF LAW ENFORCEMENT PRACTICE IN THE COLLECTION AND EVALUATION OF EVIDENCE TO PROTECT THE SOCIAL RIGHTS OF POLICE OFFICERS

The law enforcement practice of judicial bodies, namely administrative courts of different instances, regardless of their territoriality, in resolving administrative disputes concerning the protection of social rights of police officers to receive additional surcharges during quarantine is analyzed. The starting point is the understanding of the content and importance of social protection for the use of social rights of police officers. The importance of the state to create positive guarantees of social protection for the use of social rights by the police is analyzed. Particular attention is paid to the formation of a system of state guarantees for the protection and safeguarding of social rights of police officers, due to the performance of the latter functions of the state in accordance with the tasks facing this state executive body both in daily activities and during quarantine which poses additional threats to the life and health of a police officer. The peculiarities of proving and gathering evidence on establishing legal facts related to the exercise of police powers to ensure life in quarantine and the presence of direct contact of the police officer with the public as a result of their exercise of power.

Attention is paid to taking into account during the drafting of court decisions the peculiarities of the use of law to formulate judicial positions to substantiate or refute the legal positions of the parties to the administrative case. The peculiarities of the sources of evidence in the construction of the legal position of protection of social rights of police officers, including the receipt of additional surcharges to the financial security during quarantine, are formulated.

Proposals on the use of documents, as well as high-quality motivation of the actual circumstances of the performance of police duties in quarantine, related to the livelihood of the population, the provision of services and law enforcement are analyzed and provided. The disregard in legal positions, and, consequently, when motivating court decisions, the provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On the National Police" is justified.

Key words: *quarantine, police, additional surcharges, financial support, police services, social rights, evidence.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Самбор М. А. Особливості правозастосовної практики у зборі та оцінюванні доказів із захисту соціальних прав поліцейських. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 143–155. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.15>.

Citation (APA): Sambor, M. A. (2022). Features of law enforcement practice in the collection and evaluation of evidence to protect the social rights of police officers. *Law and Safety*, 1(84), 143–155. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.15>.

СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ ЧИЖ,*кандидат юридичних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0003-4296-3246>,*e-mail: s.chij82@gmail.com***ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЛІНІЙ РОБОТИ**

Виникнення новітніх організаційно-правових форм господарювання створило передумови для зрощення кримінальних протиправностей у сфері економіки із загальним криміналітетом, у зв'язку з чим для правоохоронних органів на перший план висувуються організаційно-тактичні завдання з превенції кримінальних проявів у всіх галузях економіки, за лініями роботи, закріпленими об'єктами і територіями. Виходячи з цього, на цьому етапі розвитку економіки різко зростають роль і значення оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи, у зв'язку з чим у статті досліджено організаційні складові оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи. На підставі аналізу практичної діяльності підрозділів кримінальної поліції визначено шляхи оптимізації організації оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи.

Ключові слова: *організація, оперативне обслуговування, підрозділи кримінальної поліції, лінії роботи.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Оперативно-розшукова діяльність передбачає формування інформаційного масиву щодо об'єктів господарського комплексу держави. Комплексною системою, що забезпечує надходження інформаційного матеріалу до підрозділів кримінальної поліції, а також його накопичення та систематизацію, вважається оперативне обслуговування галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій.

Помітне досягнення ефективності забезпечення економічної безпеки підрозділами кримінальної поліції можливе лише за умови правильної організації оперативного обслуговування. Із цього приводу варто навести слушну думку О. Ф. Долженкова (2002) стосовно того, що потрібні принципово нові підходи до вирішення питань боротьби зі злочинністю, оскільки навіть простий набір цілком правильних прийомів і методів, але в неправильній послідовності може призвести до негативного результату. Потрібно говорити вже не тільки про методи і засоби оперативно-розшукової діяльності, але й про вдосконалення її організації, зокрема оперативного обслуговування сфер, ліній чи об'єктів.

У розпорядчих документах органів державної влади, відомчих наказах та інструкціях МВС України та колишнього МВС СРСР містяться вказівки про необхідність підвищення ефективності роботи оперативних підрозділів, а саме вдосконалення роботи з оперативного обслуговування (Захаров, Дмитрик, 2008). Ра-

зом із тим реалізація цих вказівок стикається із труднощами організаційно-управлінського та науково-методологічного порядку. Відсутність чіткого уявлення про зміст, структуру, цілі, завдання та функції оперативного обслуговування господарського комплексу в сучасних умовах з різноманітними формами власності ускладнюють практичну організацію цієї діяльності.

Те, що організація оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи в достатньому обсязі не регламентована, контроль за її здійсненням є прерогативою керівників оперативних підрозділів, а реалізація залежить від суб'єктивного ставлення працівників підрозділів кримінальної поліції, на практиці негативно вплинуло на її фактичну реалізацію.

Варто відмітити, що на сьогодні в діяльності з оперативного обслуговування ліній роботи перед підрозділами кримінальної поліції постала низка проблем, найсуттєвіша з них – яким чином повинні обслуговуватись підприємства недержавної форми власності, наприклад приватної, змішаної, з іноземними партнерами тощо. Питання виникає через те, що всі наявні теоретичні концепції і практичні напрацювання були зорієнтовані на об'єкти державної форми власності, на яких більшість була відпрацьована система отримання й обробки інформації. Нині оперативні працівники часто стикаються із ситуаціями, коли

адміністрація об'єктів недержавної форми власності відмовляється надавати інформацію про господарську діяльність, посилаючись на комерційну таємницю тощо.

Зауважимо, що трансформація форм власності в державі, розвиток підприємницької ініціативи сприяли розширенню кола владних суб'єктів, що здійснюють оперативне обслуговування відповідних об'єктів сфери економіки. Так, наразі до таких суб'єктів оперативного обслуговування, крім підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, відносять економічні підрозділи Служби безпеки України та новостворене Бюро економічної безпеки України, яке замінило податкову міліцію. Саме тому виникає необхідність розроблення механізму взаємодії цих органів у процесі їх оперативного обслуговування, зокрема підслідності кримінальних проваджень, що, у свою чергу, свідчить про наявність в останньому організаційного елемента.

Не сприяють з'ясуванню сутності оперативного обслуговування й істотні відмінності у підходах до його визначення різними правоохоронними органами. Відсутність єдності в теоретичних і практичних підходах до організації оперативного обслуговування призводить до відокремлення та неузгодженості, паралелізму та дублювання оперативних зусиль різних служб, неекономічного використання потенціалу конфіденційних працівників тощо.

Зважаючи на нагальну необхідність напруження комплексних заходів з організації оперативного обслуговування ліній роботи, які б у сукупності становили узгоджену систему і забезпечували ефективне використання наявних оперативно-розшукових сил, засобів та методів, варто наголосити, що належна взаємодія щодо цих питань із різними суб'єктами владних повноважень сьогодні є недостатньо налагодженою.

Враховуючи вищевказане, необхідно глибше проаналізувати сутність оперативного обслуговування, повніше розкрити його зміст, сприяючи таким чином практичній реалізації цього важливого інституту, який є однією із центральних проблем забезпечення економічної безпеки держави. Вирішення цієї проблеми необхідно розпочинати з визначення організаційних особливостей оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи і вже на цій базі здійснювати теоретичні дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення шляхів оптимізації організації оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи.

Завданнями статті є розгляд наявних наукових підходів до визначення поняття «оперативне обслуговування» та на підставі аналізу практичної діяльності підрозділів кримінальної поліції формулювання авторської думки щодо організаційних особливостей оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи шляхом надання пропозицій щодо підвищення ефективності досліджуваного процесу.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Інститут оперативного обслуговування розглядався у працях В. М. Аتماжитова (1986), Б. Є. Богданова (1979), Л. А. Жукова (1987), В. А. Іллічова (1986), М. В. Крестинського (1989), О. Г. Лекаря (1981), Г. Л. Овчаренка (1979), Г. А. Панфілова (1988) та ін. Аналізуючи роботи радянських фахівців, слід констатувати, що вони розглядали організаційні особливості діяльності служби з боротьби з розкраданням соціалістичної власності, яка припинила своє існування понад двадцять років тому. Таким чином, запропоновані вченими радянської епохи дефініції поняття «оперативне обслуговування» не відповідають вимогам сьогодення та потребують доопрацювання.

У науковій площині дослідженню теоретично-правових та організаційно-тактичних засад оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції галузей економіки, ліній роботи, закріплених об'єктів і територій приділяли увагу вітчизняні вчені, зокрема слід видзначити праці Д. В. Волкова (2010), О. І. Голиша (2015), Ю. І. Дмитрика (2008), В. П. Захарова (2008), В. С. Кубарева (2002), М. М. Перепелиці (1997), В. В. Поливоди (2006), В. Д. Пчолкіна (2001), О. Є. Судакова (1997), М. В. Стацка (2012), І. А. Федчака (2009) та багатьох інших дослідників.

Аналіз наукових досліджень з обраної проблематики свідчить, що більшість учених вивчали окремі питання здійснення оперативного обслуговування, здебільшого в контексті дослідження питань оперативно-розшукової протидії окремим видам кримінальних протиправностей у галузях і сферах економіки. Проблема організації оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи майже не знайшла свого відображення в наукових працях правників.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Необхідність досягнення поставленої мети зумовила потребу у використанні низки загальнотеоретичних і спеціально-наукових методів наукового пізнання, що в результаті усвідомлення об'єктивних властивостей гносеологічної взаємодії об'єкта і суб'єкта пізнання дало можливість

об'єднати суб'єктивні й об'єктивні аспекти пізнання. Наявний сьогодні масив методів наукового дослідження дав змогу по-новому осмислити проблематику змістової еволюції поняття «оперативне обслуговування» та визначити тенденції його подальшої трансформації з урахуванням практики діяльності підрозділів кримінальної поліції, теоретичних розробок, а також специфічності сучасних кримінальних викликів, пов'язаних з обставиною, метою, мотивами, способами вчинення правопорушень у галузях і сферах економіки та сприяв досягненню поставленої мети і визначених завдань.

Так, у статті було використано такі засоби сучасної юридичної методології, як формально-юридичний, діалектичний, логіко-семантичний методи, метод узагальнення, системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий, історичний методи, метод системного аналізу тощо.

Формально-логічний метод використовувався як спосіб наведення аргументів і подання висновків та пропозицій з удосконалення організації підрозділами кримінальної поліції оперативного обслуговування ліній роботи й адаптації до сучасних реалій оперативної обстановки в державі. Водночас у підґрунтя аналізу природи оперативного обслуговування як багатоаспектного явища було покладено саме *діалектичний метод*, використання якого дало можливість усебічно осмислити наявні напрацювання в досліджуваній сфері, з'ясувати змістовне наповнення поняття «оперативне обслуговування» та окреслити напрями його подальшого вдосконалення. Використання *логіко-семантичного методу* дало змогу сформулювати авторське бачення щодо визначення поняття «оперативне обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи». *Метод узагальнення* використовувався під час опрацювання результатів аналізу емпіричної бази та поглядів учених. *Системний метод* було використано для окреслення системи суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави. *Структурно-функціональний метод* дав змогу дослідити порядок організації оперативного обслуговування ліній роботи, що передбачає аналіз питань здійснення оперативно-службової діяльності підрозділами кримінальної поліції. За допомогою *порівняльно-правового методу* продемонстровано відсутність єдиних підходів до визначення поняття і сутності організації оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи в наукових доробках учених, поглядах і концепціях. *Історичний метод*

дозволив з'ясувати стан розвитку інституту оперативного обслуговування, окремих теорій, концепцій та пропозицій щодо вказаної проблеми. *Метод системного аналізу* застосовувався під час вивчення та опрацювання різноманітних джерел, які стали підґрунтям фактологічного матеріалу дослідження.

Використання обраного арсеналу методів наукового дослідження (системи методологічного забезпечення проведення цього дослідження) дало можливість забезпечити обґрунтованість, якість і наукову та практичну значущість отриманих наукових результатів. Тобто саме методологія дослідження є дієвим і необхідним інструментом пошуку нових знань у процесі такого дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Однією з найважливіших умов вирішення поставлених перед підрозділами кримінальної поліції завдань є науково обґрунтована організація їх діяльності. Основними положеннями (елементами) організації діяльності підрозділів кримінальної поліції по лінії економіки є: вивчення, аналіз та оцінка оперативної обстановки на підприємствах, в установах, організаціях, комерційних структурах, фінансово-кредитній та банківській системах з урахуванням одержаної оперативно-розшукової інформації; прогнозування кримінальних процесів у сфері безпеки економіки; планування оперативно-розшукової та превентивної діяльності; прийняття відповідних рішень щодо організації протидії кримінальним протиправностям у галузях (підгалузях) національної економіки (промисловість, будівництво, сільське господарство, торгівля, управління); особливості розстановки оперативного складу, формування ефективної негласної мережі та використання оперативно-технічних засобів у протидії кримінальним протиправностям у сфері безпеки економіки; організація взаємодії підрозділів кримінальної поліції з іншими структурними підрозділами Національної поліції, правоохоронними органами, зокрема Бюро економічної безпеки, Службою безпеки України, фінансовими органами, засобами масової інформації, громадськими організаціями та окремими громадянами; вивчення, узагальнення та поширення позитивного зарубіжного досвіду роботи з виявлення, попередження та розслідування кримінальних протиправностей у сфері безпеки економіки; облік та оцінка результатів оперативно-розшукової діяльності, контроль за виконанням прийнятих рішень у всіх сферах протидії кримінальним протиправностям та зловживанням у галузях економіки, лініях роботи,

закріплених об'єктах і територіях обслуговування; виконання завдань кримінального судочинства; сприяння відшкодуванню матеріальних збитків, заподіяних державним органам, громадським організаціям або окремим громадянам; пошук та фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп тощо.

Із метою детального і глибокого вивчення організаційних особливостей оперативно-обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи слід спочатку з'ясувати зміст поняття «оперативне обслуговування» та похідної від нього дефініції «організація оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи».

Зважаючи на генезис дефініції «оперативне обслуговування», перш за все, на наш погляд, доцільно розглянути думки сучасних українських учених щодо її змісту. Варто зауважити, що вперше поняття «оперативне обслуговування» увійшло до правового вжитку правоохоронних органів 29 листопада 1919 р. із виданням Головним управлінням міліції циркуляру № 8388 щодо створення промислової міліції (Бубнова, 2007). Із того часу змістовне наповнення цього поняття та його організаційні складові привертати увагу науковців радянської епохи. Однак здобутки вчених того часу ґрунтувалися на діяльності служби з боротьби з розкраданням соціалістичної власності, пріоритетним завданням якої була боротьба з розкраданням соціалістичної власності, якої, як відомо, не існує після здобуття незалежності нашою державою в 1991 р. Саме тому зазначені доробки навряд чи можна вважати відповідними сучасним кримінальним викликам у сфері економіки та оперативній обстановці, що має тенденцію до ускладнення у зв'язку з деструктивними процесами, зокрема економічного характеру, пов'язаними з подіями 2014 р. на Півдні та Сході нашої держави.

Отже, вивченню теоретичної сутності оперативно-обслуговування, а також його складових присвячена велика кількість праць сучасних українських учених.

Так, М. М. Перепелиця і О. Е. Судаков (1997) зауважують, що оперативне обслуговування об'єктів та галузей економіки – це діяльність оперативних підрозділів ДСБЕЗ, боротьби з організованою злочинністю, податкової міліції, служби безпеки, яка здійснюється відповідно до закону, що регламентує оперативно-розшукову діяльність, та інших законодавчих актів та передбачає здобування розвідувальної (початкової) інформації, аналіз та оцінка

якої забезпечують розпізнання ознак таємних, з елементами маскування економічних злочинів, обставин, що їм сприяють, а також інших відомостей, використання яких гарантує нормальне функціонування об'єктів та галузей економіки, а також забезпечує ефективну розвідувально-пошукову діяльність оперативно-розшукових служб для попередження та розкриття злочинів.

Варто зазначити, що А. І. Берлач (2000) під поняттям «оперативне обслуговування сфери зовнішньоекономічної діяльності» розуміє систему організаційних та оперативно-розшукових заходів, що реалізуються оперативними працівниками ДСБЕЗ, БОЗ і податкової міліції для нагляду за дотриманням державних інтересів при здійсненні зовнішньоекономічних операцій суб'єктами вітчизняної економіки.

На думку В. С. Кубарева (2002), оперативне обслуговування – це одна з головних самостійних організаційно-тактичних форм ОРД, яка включає в себе комплекс агентурно-оперативних і гласних заходів, які вживає працівник ДСБЕЗ з метою забезпечення постійного (безперервного) процесу добування інформації про стан оперативної обстановки згідно з його функціональними обов'язками на об'єкті (об'єктах) господарського комплексу, її накопичення, вивчення і аналіз з метою своєчасного реагування на виникнення тих чи інших криміногенних факторів.

У свою чергу К. В. Антонов (2005) під оперативним обслуговуванням розуміє самостійний напрям діяльності підрозділів державної служби боротьби з економічною злочинністю, який полягає у визначенні й організації функціонування джерел оперативної інформації про стан оперативної обстановки на об'єкті, який обслуговується (території, лінії роботи), з метою моніторингу.

Власне визначення навів також І. А. Федчак (2009), який вважає, що оперативне обслуговування – це система постійно здійснюваних організаційних, тактичних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на отримання (із гласних та негласних джерел) об'єктивної, достовірної, реальної інформації про стан функціонування об'єкта (осіб та факти, що становлять оперативний інтерес), що здійснюються на території юрисдикції підрозділу ДСБЕЗ, яка використовується з метою попередження злочинної діяльності, розкриття та розслідування злочинів, а також захисту власності від злочинних посягань.

На думку Д. В. Волкова (2010), оперативне обслуговування – це комплекс гласних і негласних оперативно-пошукових, оперативно-

розшукових та організаційних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних і оперативно-технічних засобів уповноваженими на те суб'єктами ОРД з метою попередження, виявлення та розкриття злочинів.

Доволі лаконічне та вдале визначення оперативного обслуговування запропонував М. В. Стацк (2012). Він пропонує під оперативним обслуговуванням розуміти безперервний процес отримання, аналізу, оцінки та систематизації інформації про оперативну обстановку в означеній сфері, а також її постійний моніторинг і прогнозування за допомогою використання дозволеного законодавством засобів, заходів, методів та сил оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення, попередження та розкриття злочинів.

Викладене свідчить, що зміст поняття «оперативне обслуговування» є предметом дослідження фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності вже понад три десятиріччя, однак до цього часу єдності з цього питання серед учених ще досі не досягнуто. Принагідно відмітимо, що більшість дослідників справедливо зауважують, що на кожному етапі розвитку теорії оперативно-розшукової діяльності, а також практики діяльності оперативних підрозділів дефініція «оперативне обслуговування» не знайшла свого закріплення ні на законодавчому, ні на підзаконному рівнях. У цьому контексті доцільно звернутися до відомчої Інструкції, яка регулює питання організації оперативно-розшукової діяльності в системі Національної поліції України. Зважаючи на те, що згадана Інструкція має гриф обмеженого доступу, ми, не розкриваючи зміст зазначеного документа, підкреслимо, що він хоча і не містить визначення змісту оперативного обслуговування, але закріплює документальну форму здійснення цієї діяльності. Так, згідно із положеннями Інструкції з метою контролю, відслідковування, аналізу, оцінки й прогнозування оперативної обстановки на території оперативного обслуговування, у галузях економіки, на об'єкті або групі об'єктів обслуговування, за лінією роботи (виду кримінального правопорушення або окремого напрямку службової діяльності) працівники оперативних підрозділів уповноважені заводити справи контрольно-спостережного провадження.

Аналізуючи практичну реалізацію таких норм відомчих нормативно-правових актів, необхідно зауважити, що на рівні центрального апарату відповідних правоохоронних органів оперативне обслуговування є основою для прийняття різного рівня управлінських, стра-

тегічних і тактичних рішень. Зважаючи на це, початковим етапом оперативного обслуговування є отримання та аналіз даних щодо:

- кількості об'єктів економіки, того, які галузі економіки і внаслідок яких обставин потребують оперативного обслуговування;

- наявності й характеру діяльності підприємств, закладів і організацій загальнодержавного значення;

- ступеня поширення приватного підприємства та його основної спрямованості;

- питомої ваги, кількості й характеру підприємств і організацій, обслуговування яких, з урахуванням специфіки їх функціонального призначення, особливостей і значущості господарської діяльності та інших факторів, повинно бути покладено на відповідні оперативні підрозділи;

- того, які їх штатні можливості, що можуть бути використані в інтересах виконання указанного вище завдання;

- кількісних та якісних показників системи оперативних позицій, що створюються у світлі сучасних вимог на об'єктах, в галузях економіки, які обслуговуються, та за лінією роботи;

- характеристики тих інформаційних можливостей, які, з урахуванням місцевих та інших умов функціонування відповідно оперативного підрозділу, можуть бути використані при виконанні завдань оперативного обслуговування.

Отже, оперативне обслуговування в теорії оперативно-розшукової діяльності традиційно належить до організаційного блоку роботи оперативних підрозділів поряд з інформаційно-аналітичним забезпеченням такої діяльності.

Незважаючи на усталеність цієї категорії в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності, існує доволі широкий спектр наукових поглядів щодо сутності оперативного обслуговування як організаційної форми діяльності оперативних підрозділів, а також її внутрішньої структури та засобів досягнення необхідного результату.

Так, на думку О. І. Голиша (2015), організація оперативного обслуговування оперативними підрозділами ОВС України сфери водокористування – це система заходів, що здійснюються оперативними підрозділами ОВС України з метою постійного моніторингу оперативної обстановки на об'єктах галузі водокористування та своєчасної протидії протиправним діям у вказаній сфері.

Інші науковці, зокрема А. І. Капітанський і В. В. Федчишина (2019), зазначають, що предметною суттю оперативного обслуговування є

група специфічних об'єктивних закономірностей, що визначають зміст організаційного механізму і тактики оперативно-розшукової діяльності, який би забезпечив інтенсивне використання оперативно-розшукових можливостей в умовах конкретної оперативної обстановки, високу результативність оперативно-розшукових заходів із попередження та розкриття злочинів, розшуку та затримання злочинців.

Таким чином, розгляд наявних наукових підходів до визначення поняття «оперативне обслуговування» дозволяє сформулювати авторську позицію щодо його змісту. Отже, оперативне обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи – це виважена організаційно-управлінська модель діяльності підрозділів кримінальної поліції на визначеній лінії роботи, яка передбачає: 1) оперативне перекриття об'єктів оперативної уваги представниками агентурної мережі; 2) ведення справ контрольно-спостережного провадження з метою контролю, відслідковування, аналізу, оцінки й прогнозування оперативної обстановки за лінією роботи; 3) пошук і фіксацію фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп; 4) використання можливостей кримінального аналізу з метою створення єдиного безпекового простору у всіх сферах і галузях економіки та забезпечення дієвої системи оперативно-розшукової протидії кримінальним протиправностям, які посягають на функціонування економіки держави.

Отже, сьогодні підрозділи кримінальної поліції є провідною ланкою, покликаною в сучасних умовах забезпечувати оперативне обслуговування об'єктів господарювання різних форм власності шляхом закріплення відповідних ліній роботи. Тому при оперативному обслуговуванні слід розмежовувати всі дислоковані на території області, міста, району підприємства, установи, організації за рівнем їх обслуговування.

Правильне вирішення питань, що виникають у ході організації оперативного обслуговування за лініями роботи: 1) забезпечує залучення як суб'єктів зазначеної діяльності найкваліфікованішого оперативного складу підрозділів кримінальної поліції обласних, міських або районних структурних ланок системи Національної поліції; 2) сприяє оптимальному використанню оперативно-розшукових сил і засобів протидії кримінальним протиправностям, виключає можливість дублювання пошукових та інших заходів, невиправданого витребування оперативної інформації тощо; 3) дозволяє впорядкувати контакти працівників підрозділів кримінальної поліції з керівни-

ками та підлеглими різних об'єктів економіки, що обслуговуються, надає їм ділового характеру; 4) значною мірою усуває небезпеку виникнення психологічних бар'єрів між працівниками кримінальної поліції міжрегіональних територіальних органів, які функціонують у складі кримінальної поліції та відповідно до компетенції виконують завдання, визначені Кримінальним процесуальним кодексом України, законами України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», іншими актами законодавства України і посадовими особами об'єктів економіки високих рівнів підпорядкування, що можуть виникнути з причин амбіційності останніх.

Ефективність оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи у сфері безпеки економіки зумовлюється принципами його організації. На практиці виокремлюють два принципи організації оперативного обслуговування: об'єктово-галузевий і лінійно-об'єктовий. Реалізація об'єктово-галузевого підходу має на меті забезпечення максимальної обізнаності про кримінальну обстановку в окремій системі господарювання та її структурних ланках «за вертикаллю». Його різновидом є «наскрізне» оперативне обслуговування.

Сутність лінійно-об'єктового підходу полягає у вивченні стану справ на окремих підприємствах, в установах і організаціях з огляду на інтереси боротьби з окремими видами злочинів, наприклад із фальшивомонетництвом.

У сучасних умовах потрібні гнучкіші підходи до оперативного обслуговування ліній роботи. Зокрема, слід уникати жорстокості, догматизму та за потреби поєднувати різні принципи, вибір яких має насамперед обумовлюватись оперативною обстановкою.

Організуючи оперативне обслуговування, не варто надавати однакового значення всім об'єктам економіки. Особливу увагу слід сконцентрувати на пріоритетних галузях економіки: зовнішньоекономічній діяльності, паливно-енергетичному комплексі, кредитно-фінансовій і банківській системах, сфері приватизації, агропромислового комплексі, базових галузях промисловості.

Оперативна інформація, що надходить до підрозділів кримінальної поліції, залежно від свого змісту по-різному характеризує обстановку на зазначених об'єктах і в галузях. Тому на неї слід зважати при розробленні системи оперативного обслуговування, визначаючи для кожного об'єкта (галузі) економіки різний режим оперативного обслуговування (інтенсивність спостереження).

Визначення режиму оперативного обслуговування має суттєве значення при виконанні питань організації його здійснення щодо окремих об'єктів у складі галузі економіки, підприємств, установ і організацій, які об'єднують досить нерівнозначні щодо кримінальності ділянки виробничої діяльності.

Іншим важливим елементом організації оперативного обслуговування ліній роботи є утворення підрозділами кримінальної поліції на об'єктах (у галузях) економіки, що обслуговуються, дієвих оперативних позицій. Оперативні позиції мають відповідати таким вимогам: 1) мати гранично стійкий характер, що максимально унеможливує плинність спеціального апарату; 2) забезпечувати своєчасну превенцію економічних кримінальних протиправностей, їх виявлення і розслідування; 3) розподіляти джерела оперативної інформації за особливостями виробничої діяльності, технологічних процесів і господарських зв'язків об'єктів (галузей) економіки, що обслуговуються, інтересами максимального використання їх розвідувально-пошукових можливостей; 4) забезпечувати безперервне надходження оперативної інформації, яка глибоко і всебічно висвітлює стан справ за лінією роботи, на об'єкті (у галузі) економіки, що обслуговується, тощо.

Відтак оперативне обслуговування ліній роботи набуває багатоаспектного та динамічного характеру і дозволяє забезпечити оперативне стеження за суб'єктами господарської діяльності та організаціями на закріпленій території, що сприяє організації своєчасного надходження необхідної інформації для ефективного використання підрозділами кримінальної поліції наявних гласних та негласних можливостей для превенції кримінальних протиправностей у сфері економіки, їх припинення та розслідування.

ВИСНОВКИ. Ефективна організація оперативного обслуговування конкретного суб'єкта господарської діяльності є передумовою для забезпечення своєчасного попередження та виявлення кримінальних протиправностей економічної спрямованості, а оптимізація цього напрямку роботи можлива шляхом створення оперативних позицій за рахунок негласних працівників, структура розвідувальних можливостей яких передбачає обов'язкову наявність спеціальних економічних знань.

Проведене дослідження організаційних особливостей оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи дозволяє запропонувати шляхи оптимізації досліджуваного процесу, зокрема:

1) щоденний моніторинг та аналіз оперативної обстановки за лінією роботи;

2) визначення для кожного об'єкта (галузі) економіки відповідного режиму оперативного обслуговування (інтенсивності спостереження), що потребує постійної оперативної уваги, зокрема шляхом його оперативного перекриття;

3) підготовка та визначення найбільш дієвих оперативно-розшукових, оперативно-технічних та агентурно-оперативних заходів, спрямованих на отримання первинної оперативно-розшукової інформації за лінією роботи;

4) визначення доцільності розширення агентурної мережі шляхом залучення до негласного співробітництва осіб, здатних забезпечувати необхідну оперативну обізнаність, кваліфіковано та ефективно виконувати завдання у сфері оперативно-розшукової протидії кримінальним протиправностям, які посягають на функціонування економіки держави;

5) здійснення ревізії діючої агентурної мережі з метою виключення джерел оперативної інформації, які тривалий час перебувають поза зв'язком, нездатні висвітлювати кримінальні протиправні процеси, що відбуваються у сфері економіки, мають низькі розвідувальні можливості та з моменту вербування є непрацездатними;

6) ведення справ контрольно-спостережного провадження, до яких долучаються результати проведення заходів, довідки щодо перевірки первинної оперативно-розшукової інформації, яка не знайшла свого підтвердження, інші відомості у сфері безпеки економіки, які становлять оперативний інтерес;

7) постійне оновлення інформаційних баз даних з обліку лідерів та членів організованих груп, осіб, які визнають себе суб'єктами підвищеного кримінального впливу, в тому числі у статусі «вора в законі»;

8) створення постійних міжвідомчих груп правоохоронних органів, до завдань яких буде входити робота над удосконаленням чинного кримінального, кримінального процесуального й оперативно-розшукового законодавств, які потребують переосмислення та передбачають новітні підходи до організації оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи, з подальшим унесенням пропозицій та рекомендацій до відповідних компетентних органів і комітетів Верховної Ради України;

9) визначення конкретних осіб із досвідчених працівників підрозділів кримінальної поліції, на яких потрібно покласти обов'язки з організації належної взаємодії між правоохоронними органами, до функціональних обов'язків яких входить оперативне обслуговування

окремих галузей економіки, ліній роботи, об'єктів і територій щодо своєчасного обміну одержаною первинною оперативно-розшуковою інформацією з метою протидії правопорушенням, які посягають на функціонування економіки держави;

10) спільне розроблення стратегії діяльності правоохоронних органів щодо протидії правопорушенням, які посягають на функціонування економіки держави під час здійснення

оперативного обслуговування галузей економіки, ліній роботи, об'єктів і територій на період до 2025 р.;

11) інтенсифікація обміну інформацією та забезпечення інтеграції вітчизняних баз даних із міжнародними спеціалізованими базами даних. Прикладом такої взаємодії є система «І-24/7», яка поєднує в собі можливості доступу до міжнародних баз даних Інтерполу й інших правоохоронних органів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Антонов К. В. Державно-правове забезпечення економічної безпеки України від злочинних посягань: теоретичні і організаційно-тактичні засади діяльності підрозділів ДСБЕЗ ОВС : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2005. 40 с.
2. Атажитов В. М., Ильичев В. А. Организация оперативного обслуживания по линии УР – важное направление повышения уровня раскрытия преступлений. М. : Труды Акад. МВД СССР, 1986. 24 с.
3. Богданов Б. Е. Основы организации оперативного обслуживания аппаратами БХСС объектов и отраслей народного хозяйства : учеб. пособие. М. : Акад. МВД СССР, 1979. 173 с.
4. Бубнова Ю. Г. Создание и функционирование промышленной милиции на территории Владимирской губернии в период 1920–1921 гг. *Вестник Владимирского юридического института*. 2007. № 3. С. 174–177.
5. Волков Д. В. Оперативне обслуговування підрозділами ОВС вищих навчальних закладів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.
6. Голиш О. І. Протидія оперативними підрозділами ОВС України злочинам у сфері водокористування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 260 с.
7. Долженков О. Ф. Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 21.07.04. Київ, 2002. 31 с.
8. Жуков Л. А. К вопросу об оперативном обслуживании объектов и отраслей народного хозяйства как функций службы БХСС // *Актуальные проблемы совершенствования деятельности служб БХСС МВД СССР*. М. : Труды Академии МВД СССР, 1987. С. 57–65.
9. Захаров В. П., Дмитрик Ю. І. Особливості оперативного документування злочинів у сфері економіки : навч.-практ. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2008. 200 с.
10. Камыш В. Г. Оперативное обслуживание аппаратами уголовного розыска криминальных континентов и объектов : учеб. пособие. М. : МВД СССР, 1988. 91 с.
11. Крестинский М. В. Общее положение организации оперативного обслуживания объектов и отраслей народного хозяйства : курс лекций. М. : ВЮЗШ МВД СССР, 1989. 12 с.
12. Кубарев В. С. Поняття, рівні та режими оперативного обслуговування оперативним уповноваженим ДСБЕЗ об'єктів господарського комплексу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 3. С. 60–62.
13. Лекарь А. Г. К вопросу о сущности оперативного обслуживания : монография. М. : Акад. МВД СССР, 1981. 68 с.
14. Овчаренко Г. Л. О понятии оперативного обслуживания. *Информационный бюллетень ВНИИ МВД СССР*. 1979. № 3. С. 34–39.
15. Панфилов Г. А. Оперативное обслуживание территории и объектов аппаратами УР. *Сборник научных трудов МВШМ МВД СССР*. 1988. № 2. С. 101–109.
16. Перепелица М. М., Судаков О. Е. Институт оперативного обслуживания, його суть та значення для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 1997. № 6. С. 50–60.
17. Поливода В. В. Розстановка сил і засобів підрозділами карного розшуку на території та об'єктах обслуговування. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 3, ч. 2. С. 33–39.
18. Предупреждение и раскрытие преступлений аппаратами БХСС : учебник / Г. К. Синилов, Г. Л. Борисов, Б. С. Болотский и др. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. 184 с.
19. Пчолкін В. Д. Організація оперативного обслуговування підприємств харчової промисловості оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України ім. 10-річчя незалежності України*. 2001. № 2. С. 3–16.
20. Стацак М. В. Оперативне обслуговування сфери надрокористування: теоретичний аналіз поняття // *Актуальні проблеми діяльності ДСБЕЗ та підготовки фахівців для її підрозділів : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 2 берез. 2012 р.)*. Львів : ЛьвДУВС, 2012. С. 346–349.

21. Федчак І. А. Організаційно-тактичні основи оперативного обслуговування об'єктів (галузей) економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.
22. Федчишина В. В. Використання економічних знань у кримінальному провадженні: теорія і практика : монографія. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. 280 с.

Надійшла до редакції: 17.02.2022

ЧИЖ С. А. ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ КРИМИНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ ЛИНИЙ РАБОТЫ

Возникновение новейших организационно-правовых форм хозяйствования создало предпосылки к сращению уголовных противоправностей в сфере экономики с общим криминалитетом, в связи с чем для правоохранительных органов на первый план выдвигаются организационно-тактические задачи по превенции уголовных проявлений во всех отраслях экономики, по линиям работы, закрепленным объектам и территориям. Исходя из этого на данном этапе развития экономики резко возрастают роль и значение оперативного обслуживания подразделениями криминальной полиции линий работы, в связи с чем в статье исследованы организационные составляющие оперативного обслуживания подразделениями криминальной полиции линий работы. На основании анализа практической деятельности подразделений криминальной полиции определены пути оптимизации организации оперативного обслуживания подразделениями криминальной полиции линий работы.

Ключевые слова: организация, оперативное обслуживание, подразделения криминальной полиции, линии работы.

CHYZH S. A. ORGANIZATIONAL FEATURES OF OPERATIONAL SERVICE OF LINES BY CRIMINAL POLICE UNITS

The emergence of new organizational and legal forms of management has created the preconditions for the merger of criminal offenses in the economy with general crime, in connection with which law enforcement agencies are brought to the forefront of organizational and tactical tasks to prevent crime in all sectors of the economy. objects and territories. Based on this, at this stage of economic development, the role and importance of operational maintenance of criminal police lines of work is growing rapidly. The article considers the existing scientific approaches to the definition of "operational service", which allowed to formulate the author's position on the definition of "operational service of criminal police units of work lines" as a balanced organizational and managerial model of criminal police units on a particular line of work, which means the following: 1) operative overlapping of objects of operative attention by representatives of the agency network; 2) conducting control and supervision proceedings for the purpose of control, monitoring, analysis, assessment and forecasting of the operational situation along the line of work; 3) search and recording of factual data on illegal activities of individuals and groups; 4) use the possibilities of criminal analysis in order to create a single security space in all spheres and sectors of the economy and ensure an effective system of operational and investigative counteraction to criminal offenses that encroach on the functioning of the state economy.

It is proved that effective organization of operative service of concrete subject of economic activity is a precondition for ensuring timely prevention and detection of criminal illegalities of economic orientation, and optimization of this direction of work is possible by creation of operative positions at the expense of secret workers. economic knowledge.

Based on the analysis of the practical activities of criminal police units, the author identified ways to optimize the organization of operational maintenance of criminal police units work lines, including: 1) daily monitoring and analysis of the operational situation along the line of work; 2) determination for each object (branch) of economy of the corresponding mode of operative service (intensity of supervision) which needs constant operative attention, in particular by their operative overlapping; 3) preparation and determination of the most effective operational-search, operational-technical and agency-operational measures aimed at obtaining primary operational-search information along the line of work.

Key words: organization, operational service, criminal police units, lines of work.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Чиж С. А. Організаційні особливості оперативного обслуговування підрозділами кримінальної поліції ліній роботи. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 156–164. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.16>.

Citation (APA): Chyzh, S. A. (2022). Organizational features of operational service of lines by criminal police units. *Law and Safety*, 1(84), 156–164. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.16>.

ІГОР ЛЬВОВИЧ НЕВЗОРОВ,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;

 <https://orcid.org/0000-0002-2021-78>,
e-mail: nevzorov@ua.fm

ЩОДО ПОДАЛЬШИХ ПЕРСПЕКТИВ ІННОВАЦІЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ОСНОВИ НОРМОТВОРЧОСТІ

Проаналізовано конституційні положення про нормотворчість в Україні, вивчено європейський досвід конституціоналізації нормотворення. Звернено увагу на необхідність закріплення в основоположному правовому акті держави переліку джерел права та формулювання базових засад нормотворення. Особливо наголошено, що на конституційному рівні вимагає закріплення становище фундаментальної юридичної науки в тому, що підзаконні нормативно-правові акти неспроможні містити первинних норм права. Останні ухвалюються виключно на основі та на виконання законів.

Досліджено базові поняття та конструкції проекту Закону України «Про правотворчу діяльність», такі як «правотворча діяльність» і «принципи правотворчості». Вказано, що вони вимагають суттєвого доопрацювання, оскільки базуються на спірних концептуальних підходах.

Ключові слова: *нормотворчість, джерела права, референдна законотворчість, норма права, первинна норма, підзаконний нормативно-правовий акт, оприлюднення нормативно-правового акта, принципи нормотворення.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. У науковому середовищі, серед представників депутатського корпусу, в межах вищих та центральних органів виконавчої влади тривалий час обговорюється та обстоюється ідея систематизації й уніфікації нормативних приписів, завдяки яким виникає та формується позитивне право. Із початку 90-х рр. ХХ ст. серед фахівців із питань нормотворчості та вчених-юристів викристалізувалася та стала домінуючою думка, що юридичним інструментом для цього має слугувати відповідний закон «про закони» (Панов, 1995, с. 139). Такий акт має визначати те, як досягнути довершеності та юридичної чистоти закону як з точки зору форми, так і з точки зору змісту. Важливим є також те, що в Україні протягом 30-ти років сформувалася усталена теорія та практика нормотворчості. Водночас, незважаючи на все це, на відміну від більшості пострадянських країн, де діють відповідні закони про нормотворчість та нормативні акти¹, спроби в Украї-

ні ухвалити аналогічний закон не були фіналізовані². Нормативне регулювання створення

стан Закон «Про нормативні правові акти» ухвалено 24 березня 1998 р. № 213-1. У подальшому було ухвалено Закон Республіки Казахстан «Про правові акти» від 6 квітня 2016 р. № 480-V. У Киргизькій Республіці Закон «Про нормативно-правові акти» № 34 було ухвалено 1 серпня 1996 р. Однак 20 липня 2009 р. було ухвалено новий Закон «Про нормативні правові акти Киргизької Республіки» № 241. У Республіці Вірменія Закон «Про правові акти» від 3 квітня 2002 р. № 3Р-320 замінено на Закон «Про нормативно-правові акти» від 21 березня 2018 р. № НО-180-N. У Республіці Молдова ухвалені закони «Про законодавчі акти» (від 27 грудня 2001 р. № 780-XV) та «Про нормативні акти Уряду та інших органів центрального та місцевого публічного управління» (від 18 липня 2003 р. № 317-XV). Вказані закони в Республіці Молдова втратили чинність у зв'язку з ухваленням Закону «Про нормативні акти» від 22 грудня 2017 р. № 100.

¹ У низці пострадянських країн не тільки ухвалено, а ще й оновлено закони про нормативні акти. Зокрема, в Республіці Білорусь Закон «Про нормативні правові акти» № 363-3 ухвалено 10 січня 2000 р. Згодом, у 2018 р., наново ухвалено Закон Республіки Білорусь «Про нормативно-правові акти» № 130-3. У Республіці Казах-

² Маємо звернути увагу на те, що у 2008 р. до Верховної Ради України народними депутатами Р. Зваричем та О. Лавриновичем подавалися як альтернативні проекти законів України «Про нормативно-правові акти» (від 12 січня 2008 р. № 1343 та від 21 січня 2008 р. № 1343-1). Жоден із них не був ухвалений.

позитивного права є внутрішньо неузгодженим. *De facto* кожний орган публічної влади, до компетенції якого належить право ухвалення нормативно-правових актів, ухвалював відповідне законодавство, де врегулював вказане питання¹.

З унесенням до Верховної Ради України проекту Закону про правотворчу діяльність (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.) та подальшим голосуванням парламентарями щодо нього в першому читанні в нашій країні знову ж таки актуалізовано питання подальших перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості, тобто з'ясування того, чи повною мірою та якісно будуть унормовані засади та порядок здійснення нормотворчої діяльності в Україні, сформульовано та належним чином деталізовано принципи нормотворчості, а отже, максимально повно та якісно опосередковано відносини, пов'язані з плануванням, розробленням, ухваленням (виданням) та реалізацією нормативно-правових актів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості в Україні.

Відповідно до сформульованої мети детермінуються *завдання* статті:

- охарактеризувати стан конституціоналізації правотворчості в Україні;
- виявити особливості конституціоналізації правотворчості в деяких країнах ЄС;

¹ Особливості законотворчості в Україні визначені Розділом IV «Законодавча процедура» (гл. 18–23) Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI. Водночас нормотворча діяльність Президента України регламентована Положенням про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України (Указ Президента України «Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України» від 15 листопада 2006 р. № 970). Разом із цим правовідносини у сфері нормотворчості врегульовані указами Президента України «Про затвердження Положення про порядок роботи над законопроектами та іншими документами, що вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради України» від 30 березня 1995 р. № 270/95, «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 р. № 503/97. Діяльність Кабінету Міністрів України у царині нормотворчості опосередкована в розділі 4 «Підготовка проектів актів Кабінету Міністрів» Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950.

– окреслити перспективи модернізації конституційних положень щодо нормотворчості;

– визначити найбільш проблемні положення проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.) та запропонувати шляхи їх вирішення.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Одразу необхідно зазначити, що неможливо в межах однієї наукової статті повністю охопити весь спектр наукових доробок у царині нормотворчості, рівно як і законотворчості, а також їхніх техніко-юридичних аспектів. Можна стверджувати, що розвиток наукових уявлень про нормотворчість і законотворчість в Україні, а також роль окремих наукових шкіл у їх становленні вже може становити предмет окремого наукового дослідження (в ракурсі онтології нормотворчості в Україні).

Ліва частина наукових досліджень із питань нормотворчості відбувалася протягом останніх 30-ти років у межах фундаментальної юридичної (теоретико-правової) науки. Водночас деякі аспекти насамперед відомчої нормотворчості досліджувалися в межах науки адміністративного права та публічного адміністрування. Крім того, для всебічного та правильного розуміння тенденцій розвитку вітчизняної наукової думки з питань нормотворчості/законотворчості необхідно теж зазначити, що відповідні дослідження нормотворчості органів публічної влади відбувалися паралельно з аналізом нормотворчості народу (референдної нормотворчості)².

Зважаючи на наведене, доцільно звернути увагу лише на ті фундаментальні юридичні праці, які заклали насамперед підвалини доктрини законотворчості в Україні. У 2001 р. в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького була підготовлена монографія «Державотворення і правотворення в Україні» за загальною

² Такий висновок випливає з аналізу наукових праць, що стосуються форм безпосереднього народовладдя в Україні, в тому числі наукових публікацій В. Венгера «Всеукраїнський референдум як інструмент обмеження повноважень парламенту», О. Галуса «Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні», І. Магновського «Особливості референдної демократії в Україні: конституційно-правовий аспект», Г. Мурашина «Акти безпосереднього народовладдя та гарантії їх здійснення», О. Тодики «Проблеми становлення народовладдя: теоретичний та конституційно-правовий аспекти», Т. Рябченко «Референдум як форма безпосередньої правотворчості українського народу (теоретичні аспекти)».

редакцією Ю. Шемшученка, а також написана робота О. Ющика «Законотворчість у системі правової нормотворчості». Серед наукових публікацій із питань нормотворчості за 2002 р. можна відзначити навчальний посібник Н. Артикуци «Мова права і юридична термінологія».

У 2004 р. був виданий Словник термінів і понять із законотворчої діяльності, підготовлений В. Литвином. У тому ж році А. Ришелюк підготував навчальний посібник «Законотворчий процес в Україні», а В. Олуйко – монографію «Парламентське право України: проблеми теорії і практики».

У 2005 р. О. Ющиком була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Теоретичні проблеми законодавчого процесу», а О. Богачовою – дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення». Тоді ж вийшла друком ґрунтовна наукова праця В. Ковальського та І. Козінцева «Правотворчість: теоретичні та логічні засади».

У компаративістсько-правовому розрізі О. Богачова, О. Зайчук, О. Копиленко досліджували законотворчий процес у зарубіжних країнах. За результатами проведеної роботи у 2006 р. була написана наукова праця «Законотворчий процес зарубіжних країн», у якій надано ґрунтовний опис законотворчої діяльності та відповідних процедур у більшості країн світу.

Для вітчизняної юриспруденції період з 2005 по 2015 рр. виявився не менш плідним щодо смислового наповнення української доктрини законотворчості. У 2007 р. Ж. Дзейко оприлюднила ґрунтовну наукову працю, в якій відстежила історію розвитку законодавчої техніки («Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження»). Водночас у 2007 р. у Парламентському видавництві вийшла друком колективна монографія Ю. Шемшученка, О. Ющика, М. Теплюка, Л. Гульченка, В. Риндюк «Кодифікація законодавства України: теорія, методологія, техніка».

Потрібно зазначити, що у 2008 р. В. Риндюк захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Законодавча техніка: поняття, форми, види, реалізація в Україні», а у 2009 р. вчена видала навчально-методичний посібник «Нормотворча діяльність».

У 2009 р. Т. Подорожна також презентувала наукову працю «Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції». У 2010 р. побачила світ колективна монографія «Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні (проблеми якості, рекомендації

щодо вдосконалення в контексті європейської практики)», написана авторським колективом у складі О. Скрипника, М. Теплюка та О. Ющика. У 2011 р. І. Терлецькою захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Законопроекткування в Україні: теоретико-правові аспекти».

Протягом 2010–2011 рр. низку наукових публікацій із питань кодифікації законодавства видано Е. Гетьманом, в тому числі захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Кодифікація законодавства України: поняття, особливості, види».

У 2013 р. Т. Фулей видала наукове дослідження, присвячене експертуванню проєктів нормативно-правових актів «Проведення експертизи проєктів нормативно-правових актів з використанням методики вирішення проблем», що свідчить у межах існуючих уявлень про нормотворчість і законотворчість про формування нового напрямку наукових досліджень. Цього ж року І. Шутаком та І. Онищук-ом видало навчальний посібник для вищих навчальних закладів «Юридична техніка». У 2014 р. М. Теплюком представлено науковій спільноті монографічне дослідження, що стосується введення закону в дію («Теоретико-правові основи введення закону в дію»). Тоді ж В. Крижанівським розроблено та оприлюднено методичні рекомендації з практики законотворення та правил оформлення проєктів законів та основних вимог законодавчої техніки.

У 2015 р. також з'явилися наукові доробки як з тематики нормотворчості в цілому, так і законотворчості. В. Косович захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України», а А. Нечипоренко – дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрямки удосконалення».

Окремо слід згадати, що протягом 2016–2017 рр. з'явилася серія наукових публікацій, присвячених принципам нормотворчості. Серед них наукові статті О. Дашковської («Принципи нормотворчої діяльності: загальна характеристика»), Л. Легіна («Принципи законодавчого процесу: теоретичний аспект»), В. Плавича та С. Плавича («Засади принципів правотворчої діяльності як основа її ефективності»), М. Фігеля («Поняття принципів правотворчості та основні підходи до їх класифікації»), О. Шаган («Система принципів нормотворчості»).

Поступова насиченість аналітичної юриспруденції науковими працями з тематики нормотворчості об'єктивно зменшує сьогодні кількість фундаментальних праць у цьому напрямі. Необхідно звернути увагу на те, що у 2021 р. на розгляд наукової спільноти були представлена колективна монографія «Верховенство конституційних норм у національній системі права» (Т. Поличко, Ю. Бисага, В. Берч, Г. Нечипорук, Н. Петрецька), в якій досліджено особливості природи конституційної правотворчості.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У представленій статті використовувалася низка наукових прийомів і методів пізнання правотворчості. Базовим щодо виявлення подальших перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості став діалектичний метод. За допомогою системного методу обстоюється твердження про нерозривність конституційних положень про нормотворчість/правотворчість із відповідним законодавством, яке визначає особливості створення позитивного права. Герменевтичний метод став у нагоді під час з'ясування конституційних засад нормотворчості в Україні. Задля напрацювання авторської дефініції «правотворчість» застосовано метод моделювання як загальнонауковий метод наукового пізнання. Виявити особливості конституціоналізації правотворчості в деяких країнах ЄС дозволив порівняльно-правовий метод. Провести конструктивну критику ст. 3 проекту Закону України «Про правотворчу діяльність», де сконцентровано принципи правотворчої діяльності, дозволили формально-юридичний та аксіологічний методи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Осмислення будь-яких перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості не буде мати міцної наукової основи та й взагалі будь-яких очевидних позитивних результатів, якщо буде проводитися без аналізу конституційних положень про нормотворчість. Звернення до тексту Конституції України¹ свідчить, що в Основному Законі приписи, що стосуються нормотворчості, конституцієдавцем розташовані фрагментарно, що вказує на відсутність чіткого та єдиного стратегічного бачення того, якою повинна бути нормотворчість в Україні. Відповідні норми розпорошені по її тексту в різних розділах, між ними відсу-

тні чітко вибудовані логічні й системні зв'язки². Взагалі, Конституція України не містить

² Слід зазначити, що про різні аспекти нормотворчості в тексті Конституції України йдеться в багатьох статтях, науковий аналіз яких може становити предмет окремого дослідження. Не вдаючись до ретельного та глибокого аналізу цього питання, необхідно вказати, що в різних розділах Основного Закону зазначається, в тому числі, про необхідність того, щоб закони та інші нормативно-правові акти ухвалювалися на основі Конституції України та відповідали їй (ч. 1 ст. 8). Також передбачається, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до неї (ч. 2 ст. 9). Вимога щодо доведення до відома населення законів та інших нормативно-правових актів, що визначають права і обов'язки громадян, як умова їхньої чинності встановлена у ч. 2 ст. 57. Також встановлюється, що референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії (ст. 74). Коло нормотворчих повноважень Верховної Ради України визначено у ст. 85 та охоплює: внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції (п. 1); призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених ст. 73 Конституції (п. 2); ухвалення законів (п. 3); затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього (п. 4); ухвалення Регламенту Верховної Ради України (п. 15). Поруч із цим вказується, що для здійснення серед іншого законопроектної роботи Верховна Рада України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів (ст. 89), а закони, постанови та інші акти ухвалюються Верховною Радою України більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією (ст. 91). Коло питань, що визначаються виключно законами України, наведено у ст. 92 Конституції України. Право законодавчої ініціативи конституціоналізовано у ст. 93, а особливості підписання законів визначені у ст. 94. Також необхідно наголосити, що широке коло нормотворчих повноважень мають Президент України та Кабінет Міністрів України. Так, відповідно до ст. 106 Конституції України Президент України: призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до ст. 156, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою (п. 6); зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (п. 15); скасовує акти Ради міністрів

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.01.2022).

жодних вказівок про джерела права нашої держави. Нами і раніше згадувалося, що в Конституції як акті, що має найвищу юридичну силу, термін «джерело права» взагалі не зустрічається. Водночас із положень Конституції України впливає, що в національній правовій системі немає монізму нормативно-правових актів (зокрема, згадуючи в цьому контексті приписи ст. 9, де передбачено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України). Не менш значущим є питання, де саме має бути визначена система джерел національного права або система нормативних актів, якщо за замовчуванням виходити із пріоритетності нормативного акта як джерела права. Подібне питання має особливо важливе значення саме для здійснення правосуддя, оскільки відповідно до ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Враховуючи це, стає очевидним, що у спеціалізованому законодавчому акті, який визначає правове становище суду, взагалі нічого не сказано про те, що здійснення правосуддя спричиняє застосування не тільки законів, нормативних актів, але й інших джерел права (Невзоров, Лазарев, 2019, с. 182). Між іншим без визначення на конституційному рівні системи джерел права та пріоритетності серед них українською важко зрозуміти, чи має в країні бути закон про правотворчість або нормотворчість та нормативні акти, які формальні та атрибутивні вимоги стосуються різних джерел права, особливостей процедур щодо їхнього ухвалення. Таким чином, у державі до сьогодні конституційна основа правотворчості є хиткою.

Звернення ж до європейського досвіду свідчить, що в деяких конституціях ураховано необхідність в основному правовому акті держави надати перелік джерел права в межах

Автономної Республіки Крим (п. 16); підписує закони, ухвалені Верховною Радою України (п. 29); має право вето щодо ухвалених Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (п. 30). Додатково в межах висвітлення різних аспектів нормотворчості у тексті Конституції України слід згадати про статті 117, 135, 137 Конституції, а також про те, що внесення змін до Конституції України регламентовано розділом XIII (статті 154–159).

конкретної національної правової системи та напрацювати і сконцентрувати в межах певного розділу засадничі положення про нормотворчість. Як впливає з аналізу Конституції Польської Республіки від 2 квітня 1997 р. окремий розділ (розділ III) в ній присвячено джерелам права та деяким питанням нормотворчості в цій країні. У ч. 1 ст. 87 Конституції Польської Республіки робиться наголос на тому, що джерелами загальнообов'язкового права Польської Республіки є Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори, а також постанови. Частина 2 ст. 87 також закріплює, що до джерел загальнообов'язкового права Польської Республіки на території діяльності органів, що їх ухвалили, належать акти місцевого права¹.

Вимоги та умови набуття чинності законів подібно тим, що передбачені у ч. 2 ст. 57 Конституції України², в Конституції Польської Республіки закріплені в розділі III «Джерела права», а не в розділі про права та свободи людини, як це здійснено в Конституції України. При цьому ч. 2 ст. 88 Конституції Польської Республіки чітко та однозначно передбачає, що принципи та порядок оприлюднення нормативних актів встановлює закон³. Також слід зауважити, що в Конституції Польської Республіки піддано деталізації питання ратифікації міжнародних договорів та їхньої денонсації. Ратифікація або денонсація міжнародного договору вимагає попередньої згоди, вираженої у формі закону (ч. 1 ст. 89 Конституції Польської Республіки). Вказана стаття Конституції визначає широке коло питань, з яких необхідно проводити таку процедуру, в тому числі якщо договір стосується: миру, політичних чи військових угод; громадянських свобод, прав та обов'язків; членства Польської республіки в міжнародній організації; суттєвого обтяження держави у фінансовому аспекті⁴.

Особливий інтерес у розділі III Конституції Польської Республіки викликають положення,

¹ Конституція Республіки Польща : от 02.04.1997 // SEJM : сайт. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> (дата звернення: 20.01.2022).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 20.01.2022).

³ Конституція Республіки Польща : от 02.04.1997 // SEJM : сайт. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> (дата звернення: 20.01.2022).

⁴ Там само.

що стосуються юридичної природи підзаконних нормативних актів. Якщо їх розглядати в контексті вітчизняних наукових напрацювань про природу підзаконних нормативно-правових актів, стає очевидним, що вказані нормативні акти в Польщі не можуть містити первинні норми права. Такий висновок випливає зі ст. 92 Конституції Польської Республіки, де передбачено, що постанови видаються закріпленими в Конституції органами на підставі особливого повноваження, передбаченого в законі та з метою його виконання. Уповноваження повинно визначати орган, компетентний видати постанову, та коло питань, наданих для врегулювання, а також директиви, що стосуються змісту акта. Орган, уповноважений на видання постанови, не може передавати свої повноваження іншому органу¹. Цікавим є той факт, що у ст. 93 Конституції Польської Республіки закріплено положення, що постанови Ради Міністрів, а також розпорядження Голови Ради Міністрів та міністрів мають внутрішній характер та зобов'язують тільки ті одиниці, які організаційно підпорядковані органу, що видав цей акт (ч. 1). Суттєвим є також той факт, що в Польщі конституціоналізовано положення, що накази видаються виключно на підставі закону. Вони не можуть бути підставою для рішень щодо громадян, юридичних осіб, а також інших суб'єктів (ч. 2 ст. 93 Конституції Польської Республіки)².

Не менш цікавість у площині дослідження проблематики законодавчої регламентації нормотворчості викликає Конституція Королівства Іспанія, ухвалена 27 грудня 1978 р. У ній окрему главу присвячено законотворчості. Як впливає зі змісту низки статей розділу III глави 2 (щодо розроблення законів) Конституції Королівства Іспанія в них вказано про ті джерела права, які є базисом правової системи Іспанії (органічні закони та законодавчі декрети)³. Важливо і те, що про референдну законотворчість також ідеться у главі 2 розділу III Конституції Королівства Іспанія (ст. 92.1). Також в Іспанії, крім конституційних засад законотворчості, юридична процедура ухвалення законопроектів регулюється відповідними регламентами палат іспанського парламенту (ст. 89.1)⁴.

¹ Там само.

² Там само.

³ Конституция Королевства Испании : от 27.12.1978 // Legal NS : сайт. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-испаниа> (дата звернення: 20.01.2022).

⁴ Там само.

Відповідно до ст. 81.1 Конституції Королівства Іспанія органічними законами є ті, що належать до розвитку основних прав та свобод, закони, якими ухвалено статuti про автономії, закони, що стосуються порядку загальних виборів, інші закони, передбачені Конституцією. Крім того, відповідно до ст. 82.1 Генеральні кортеси можуть делегувати уряду повноваження щодо видання нормативних актів, які мають силу закону з окремих питань⁵. Законодавча делегація має бути оформлена спеціальним уповноважувальним законом, коли йдеться про напрацювання деталізованих текстів, або простим законом, коли відбувається переробка різних законодавчих текстів в один. У кожному випадку законодавча делегація має надаватися урядові в конкретній галузі із зазначенням терміну її здійснення. Делегація вичерпується, коли уряд її використав, оприлюднив відповідну норму. Делегація не може бути надана в невизначеній формі та на невизначений термін. Також заборонена субделегація іншим, крім урядової влади⁶. Уповноважувальні закони точно встановлюють цілі та межі делегації, а також принципи та критерії, якими необхідно керуватися під час її здійснення⁷.

У ст. 82.1 Конституції Королівства Іспанія наголошується на тому, що дозвіл не переробку законодавчих текстів враховує чіткий опис нормотворчості, де, надаючи делегацію, чітко вказується, чи необхідно обмежитися виробленням одного тексту або слід упорядкувати, класифікувати та гармонізувати декілька законодавчих текстів, що мають бути перероблені⁸.

Стаття 85 Конституції Королівства Іспанія передбачає, що акти, які видаються урядом на основі законодавчої делегації, називаються законодавчими декретами. Також Конституція Королівства Іспанія за надзвичайних умов та у невідкладних випадках надає урядові право видавати тимчасові законодавчі акти у формі декретів-законів, які не можуть торкатися порядку діяльності основних інститутів держави, пра, обов'язків і свобод громадян, режиму автономних співтовариств та загального виборчого права (ст. 86.1)⁹.

Важливо, що Конституція Королівства Іспанія містить чіткий перелік суб'єктів, яким належить право законодавчої ініціативи (за ст. 87.1 це уряд, Конгрес та Сенат), та стадії

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

законотворчості. Відповідно до ст. 90 Конституції Королівства Іспанія після ухвалення проекту звичайного або органічного закону Конгресом його голова негайно повідомляє про це голову Сенату, який передає проект на розгляд своєї палати. Сенат у двомісячний строк із моменту надходження тексту може накласти на нього вето або запровадити поправки. При цьому вето має бути ухваленим більшістю голосів¹. Двомісячний термін, наданий Сенату для здійснення права вето або внесення поправок, зменшується до 20 календарних днів, якщо урядом або Конгресом законопроект позначено як терміновий. У подальшому Король у п'ятнадцятиденний строк схвалює закони, ухвалені Генеральними кортесами, промульгує їх та видає розпорядження щодо їхнього негайного оприлюднення (ст. 91 Конституції Королівства Іспанія)².

Значну увагу питанню конституціоналізації нормотворчості приділено в Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р. У ч. 3 ст. 3 вказується, що юридична сила законів та інших актів держави, автономних областей, місцевих органів влади та інших публічно-владних установ залежить від їхньої відповідності Конституції³. Цікавим є те, що за Конституцією Португальської Республіки система нормативних актів цієї держави визначена у ч. 3 «Організація політичної влади» розділу I «Загальні принципи». Відповідно до ст. 112 Конституції Португальської Республіки законодавчими актами є закони, декрети-закони та обласні законодавчі декрети. Закони та декрети-закони мають однакову юридичну силу, що не заважає декретам-законам, оприлюдненим при використанні законодавчого уповноваження, та декретам-законам, що розвивають загальні основи юридичного режиму, підкорятися відповідним законам. Більшою юридичною силою, крім органічних законів, наділені закони, для ухвалення яких необхідна більшість у дві третини голосів парламентарів, а також закони, які відповідно до Конституції нормативно необхідні для ухвалення інших законів або яким інші закони мають відповідати⁴. Обласні законодавчі декрети

видаються з питань, що становлять особливу цікавість для відповідних областей та не закріплених за Асамблеєю Республіки або Урядом, при цьому вони не можуть містити положення, які суперечать основоположним принципам загальних законів Республіки. Загальними законами Республіки є закони та декрети-закони, що призначені для беззастережного застосування на всій національній території. Жоден із законів не може створювати інші види законодавчих актів або надавати актам іншого характеру силу, що дозволяє тлумачити, об'єднувати, змінювати, зупиняти дію або скасовувати будь-яку із законодавчих норм. Регламентні акти Уряду видаються у формі регламентних декретів, коли цього вимагає закон, що регламентує певні суспільні відносини, а також у випадку самостійного ухвалення регламентних норм. У регламентних актах мають бути чітко вказані закони, на регламентацію яких вони націлені або які визначають суб'єктивну чи об'єктивну компетенцію для їхнього видання⁵.

Торкаючись питання референдної нормотворчості, необхідно зазначити, що унікальністю Конституції Португальської Республіки є те, що вона унеможлиблює винесення на референдум питання, що стосується поправок до Конституції (п. а ч. 4 ст. 115)⁶.

Разом із цим у Конституції Португальської Республіки деталізовано питання щодо оприлюднення актів. У ст. 119 передбачається, що в офіційному органі «Щотижнева газета Республіки» оприлюднюються: а) конституційні закони; в) міжнародні договори та відповідні повідомлення щодо ратифікації, а також всі інші повідомлення, які до них належать; с) закони, декрети-закони та обласні законодавчі декрети; d) декрети Президента Республіки; e) резолюції Асамблеї Республіки і обласних асамблей Азорських островів та Мадейри; f) регламенти Асамблеї Республіки, Державної ради та обласних асамблей Азорських островів та Мадейри; g) регламентні декрети та інші декрети, регламентні акти Уряду, а також декрети міністрів Республіки, що стосуються автономних областей, а також обласні регламентні декрети⁷.

Крім того, цією статтею Конституції Португальської Республіки запроваджується правило, що неоприлюднення перерахованих актів або будь-яких актів загального характеру, виданих органами державної влади, органами автономних областей та органами місцевої

¹ Там само.

² Там само.

³ Конституция Португальской Республики : от 02.04.1976 // Legal NS : сайт. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-португалии> (дата звернення: 20.01.2022).

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

влади, тягне за собою їхню юридичну недійсність (ч. 2)¹. Поряд із цим у Португальській Республіці закон визначає форми оприлюднення інших актів та наслідки їхнього неоприлюднення. Важливим в аспекті законотворчості є також те, що у сфері безпосередніх повноважень Президента перебуває промульгація законів, декретів-законів, регламентних декретів та направлення їх для оприлюднення, а також підписання Резолюцій Асамблеї Республіки про схвалення міжнародних угод та всіх інших декретів уряду (п. а ч. 1 ст. 134 Конституції Португальської Республіки). У свою чергу, процедурні моменти здійснення промульгації або накладання Президентом на акти вето деталізовано у статтях 136–137 Конституції Португальської Республіки².

Схожий до вітчизняного підходу (ст. 92 Конституції України) у сфері визначення кола суспільних відносин та питань, урегульованих законом, демонструє Конституція Португальської Республіки. На відміну від України, парламентові Португалії – Асамблеї Республіки – надано абсолютне та відносне ведення у сфері законодавчої компетенції. При цьому відносне ведення у сфері законодавчої компетенції означає, що у випадках, передбачених Конституцією, Асамблея Республіки передає свої законодавчі повноваження Уряду (ст. 165)³. Аб-

солютне ж ведення у сфері законодавчої компетенції (ст. 164 Конституції Португальської Республіки)⁴ включає в себе 21 позицію, в тому числі: вибори органів державної влади; режими референдумів; організацію та діяльність Конституційного суду та процес у ньому; організацію національної оборони; режими облоги та надзвичайного стану; набуття, втрату та відновлення португальського громадянства; основи системи освіти; вибори до місцевих органів влади; статус посадових осіб, які входять до складу органів державної або місцевої влади, або інших конституційних органів, обраних прямим та загальним голосуванням; режим сил безпеки; порядок призначення членів органів Європейського Союзу, за винятком членів Комісії; режим державної таємниці. Додатково слід наголосити на тому, що у ст. 166 Конституції Португальської Республіки описано, в яких із наведених вище позицій потрібно ухвалювати акт у формі конституційного, органічного закону або у формі закону. Крім того, серед деяких із наведених вище позицій формами акта слугують резолюції або постанови. Останні оприлюднюються незалежно від промульгації⁵.

Статті 167–170 Конституції Португальської Республіки встановлюють засадничі положення щодо законотворчості, в тому числі:

– щодо особливостей законодавчої ініціативи, яка входить до компетенції депутатів, парламентських груп та Уряду (ст. 167);

– щодо обговорення та голосування із законопроектів (у цілому та постатейно, враховуючи випадки обов'язкового постатейного голосування, а також вимогу щодо ухвалення органічних законів у загальному підсумковому голосуванні абсолютною більшістю повноважних депутатів) (ст. 168);

– щодо затвердження декретів законів (ст. 169);

– щодо невідкладного розгляду законопроектів (ст. 170)⁶.

¹ Там само.

² Там само.

³ Частина перша ст. 165 Конституції Португальської Республіки містить 24 питання, з яких Асамблея Республіки передає законодавчі повноваження Уряду. Серед найбільш значущих слід виокремити такі: визначення становища осіб та їхньої правоздатності; права, свободи та їхні гарантії; визначення злочинів, покарань, запобіжних заходів та відповідного ступеня суспільної небезпеки, а також кримінального процесу; загальний режим ревізії та експропріації в суспільних інтересах; основи системи охорони природи; введення податків, системи оподаткування; визначення базових галузей економіки, де заборонена діяльність приватних підприємств; основи сільськогосподарської політики; грошова система, еталони мір та ваги; організація та компетенція судів і прокуратури; статус місцевих утворень на правах самоуправління. Закони про передачу законодавчих повноважень мають визначати об'єкт, мету та строк дії наданих повноважень, причому цей строк може бути пролонгований (ч. 2 ст. 165 Конституції Португальської Республіки). Передані законодавчі повноваження не можуть бути використані більше одного разу, що не перешкоджає їхньому поетапному здійсненню (ч. 3 ст. 165 Конституції Пор-

тугальської Республіки). Передані повноваження припиняються одночасно з відставкою Уряду, якому вони були надані, із завершенням легіслатури або розпуском Асамблеї Республіки (ч. 4 ст. 165 Конституції Португальської Республіки).

⁴ Конституція Португальської Республіки : от 02.04.1976 // Legal NS : сайт. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-португалии> (дата звернення: 20.01.2022).

⁵ Там само.

⁶ Там само.

Також необхідно зазначити, що в межах конституційного опосередкування нормотворчості Конституцією Португальської Республіки встановлено обсяг законодавчої компетенції Уряду (ст. 198) та перегляд Конституції (статті 284–289)¹.

У Конституції Італійської Республіки від 27 грудня 1947 р. в ч. II «Устрій Республіки» глави I «Парламент» окремий розділ II присвячено ухваленню законів. Згідно зі ст. 70 Конституції Італійської Республіки законодавча функція здійснюється спільно обома Палатами. Законодавча ініціатива належить Уряду, кожному члену Палат і органам та організаціям, яким її надано згідно з конституційним законом. Народ здійснює законодавчу ініціативу шляхом внесення законопроекту у формі відповідних статей від імені не менше як п'ятдесяти тисяч виборців (ст. 71 Конституції Італійської Республіки).

У Конституції Італійської Республіки, як і в Конституції Португальської Республіки, міститься посилання на регламенти відповідних палат парламенту, згідно з якими відбувається розгляд законопроектів.

Конституція Італійської Республіки встановлює, що відповідним Регламентом допускається скорочена процедура розгляду законопроектів, визнаних невідкладними (ст. 72)². Також у цій статті йдеться про те, що кожний законопроект, що внесений до однієї з Палат, розглядається відповідно до її регламенту послідовно комісією та Палатою, яка ухвалює його постатейно і в цілому. Регламентом може бути передбачено, в яких випадках і в якому порядку розгляд і ухвалення законопроектів здійснюються комісіями, враховуючи постійні комісії, утворені з урахуванням кількісної пропорції різних парламентських груп. У цих випадках законопроект до ухвалення в цілому комісією повертають до відповідної Палати, якщо Уряд або десята частина членів Палати чи п'ята частина комісії вимагає його обговорення та голосування у Палаті або передачі на ухвалення в цілому Палатою, що відбувається шляхом голосування і без обговорення. Регламентом встановлюється порядок, який забезпечує відкритість у роботі комісій. Виключно звичайна процедура розгляду й ухвалення законопроектів Палатою застосовується щодо законопроектів із конституційних і виборчих питань, а також щодо законопроектів про де-

легування законодавчих повноважень, про ратифікацію міжнародних договорів, про бюджет і фінанси³.

Також необхідно зазначити, що за Конституцією Італійської Республіки промульгацію законів здійснює Президент Республіки протягом місяця після їх ухвалення. Якщо абсолютною більшістю членів однієї з Палат закон буде визнаний невідкладним, промульгація здійснюється у визначений у такому законі строк. Закон опубліковується невідкладно після його промульгації і набуває чинності на п'ятнадцятий день після опублікування, якщо інше не передбачено самим законом (ст. 73 Конституції Італійської Республіки)⁴.

У Конституції Італійської Республіки окрема стаття присвячена особливостям референдної законотворчості. Підставою для цього є з'ясування думки народу щодо повного або часткового скасування закону або акта, що має силу закону, за умови, якщо цього вимагають п'ятсот тисяч виборців або п'ять регіональних рад (ст. 75 Конституції Італійської Республіки). Випадки, коли референдум не допускається, є традиційними та стосуються законів про податки і бюджет, про амністію і помилювання, про ратифікацію міжнародних договорів⁵. Винесена на референдум пропозиція вважається прийнятною, якщо в голосуванні взяли участь більшість громадян, які мали на це право, і якщо за таку пропозицію подано більшість голосів, визнаних дійсними. Статті 76 та 77 Конституції Італійської Республіки визначають особливості здійснення делегування законодавчої функції Уряду. Такий крок допускається виключно на обмежений термін із визначенням принципів і критеріїв такого делегування та стосовно визначених питань (ст. 76 Конституції Італійської Республіки). У свою чергу, без делегування Палатами відповідних повноважень Уряд не може видавати декрети, що мають силу звичайного закону. Якщо у випадках надзвичайності, необхідності і невідкладності Уряд під свою відповідальність видає тимчасові акти, що мають силу закону, він повинен у той самий день передати їх для затвердження до Палат, які, навіть якщо розпущені, скликаються і збираються протягом п'яти днів. Декрети втрачають силу з моменту видання, якщо не були затверджені протягом шістдесяти днів після їх опублікування. Палати можуть законом регулювати правові відносини, що виникають на

¹ Там само.

² Шаповал В. М. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О. М., 2018. 62 с.

³ Там само. С. 36.

⁴ Там само. С. 36.

⁵ Там само. С. 36.

підставі декретів, які не набули сили законів (ст. 77 Конституції Італійської Республіки)¹.

Повертаючись до питання про особливості змісту проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.), ухваленого Верховною Радою України в першому читанні 16 листопада 2021 р., маємо констатувати, що відповідно до ч. 1 ст. 1 проекту, яка визначає його предмет регулювання, «закон спрямований на визначення засад та порядку здійснення правотворчої діяльності в Україні, зокрема принципів правотворчої діяльності та регулювання відносин, пов'язаних із її плануванням, розробкою, прийняттям (виданням) та реалізацією нормативно-правових актів». Водночас відповідно до ч. 2 ст. 2 проекту, «правотворча діяльність – це діяльність з планування, розробки проекту нормативно-правового акта (його концепції) та прийняття (видання) нормативно-правового акта, метою якої є правове врегулювання та/або охорона суспільних відносин»². Отже, правотворча діяльність відповідно до наведеного визначення не включає в себе реалізацію нормативно-правових актів, що є цілком обґрунтованим та узгоджується із загальновищезначеними положеннями теорії права. Адже реалізація норм права фактично є втіленням розпоряджень правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права і відбувається після ухвалення правових норм (Полонка, 2016, с. 20). Отже, враховуючи назву законопроекту та розуміння правотворчості, зокрема за змістом проекту (ч. 1 ст. 2)³, питання реалізації норм права не повинні бути предметом його правового регулювання.

Ще раз повертаючись до розуміння поняття «правотворча діяльність», слід зазначити, що фінальною стадією такої діяльності, за логікою цієї норми, є прийняття (видання) нормативно-правового акта. Проте і логіка правотворчої діяльності, і зміст самого проекту вказують на те, що прийняттям (виданням) нормативно-правового акта правотворча діяльність не вичерпується, а охоплює як самостійні стадії стадію оприлюднення такого акта та стадію набуття ним чинності. Крім того, правотворча діяльність, як і будь-яка людська

діяльність, не може бути безсуб'єктною, якою вона виглядає у пропонованій редакції ч. 1 ст. 1 проекту. Також потрібно звернути увагу, що у ч. 2 ст. 2 пропонується формулювання, згідно з яким «правотворча діяльність в Україні регламентується Конституцією України, цим Законом, іншими законами України та підзаконними нормативно-правовими актами»⁴. Із цього випливає цілком самостійне значення підзаконних нормативно-правових актів у регулюванні правотворчої діяльності, що є концептуально хибним підходом та повністю нівелює роль і значення спеціального закону в регулюванні такої діяльності.

Також неможливо оминати увагою ч. 4 ст. 2 проекту, яка передбачає, що «підзаконний нормативно-правовий акт у сфері правотворчої діяльності приймається з питань, не врегульованих Конституцією України, цим Законом, іншими законами України»⁵. Із такого формулювання випливає можливість видання підзаконних актів у сфері правотворчої діяльності навіть у разі, якщо відповідне питання належить до сфери виняткових повноважень Верховної Ради України (статті 85, 92 Конституції України)⁶, проте законом із різних причин не врегульоване. У такий спосіб відкривається шлях для наділення підзаконних актів функцією первинного правового врегулювання суспільних відносин в обхід закону, що суперечить конституційним засадам верховенства права і закону, а також принципів поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Конституція України не передбачає для актів виконавчої влади ролі актів первинного правового регулювання у разі відсутності законів у відповідній сфері.

У контексті позитивної критики неможливо не згадати положення ч. 5 ст. 2 проекту: у разі якщо поняття, терміни, правила та положення інших нормативно-правових актів суперечать поняттям, термінам, правилам та положенням цього Закону, для регулювання суспільних відносин правотворчої діяльності застосовуються поняття, терміни, правила та положення цього Закону⁷. У такий спосіб

¹ Там само. С. 36.

² Проект Закону про правотворчу діяльність : від 25.06.2021 № 5707 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Д. О. Разумков, О. К. Кондратюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 22.01.2022).

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.01.2022).

⁷ Проект Закону про правотворчу діяльність : від 25.06.2021 № 5707 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Д. О. Разумков, О. К. Кондратюк та ін. // БД

фактично встановлюється верховенство цього закону в ієрархії нормативно-правових актів. Проте це:

а) суперечить ч. 2 ст. 8 Конституції України («Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй»);

б) не відповідає статтям 92–94 Конституції України (які не передбачають ієрархії законів)¹.

Широке коло для дискусії та багатьох полемічних питань відкривають положення ст. 3 проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.), де сконцентровано принципи правотворчої діяльності. Насамперед необхідно наголосити, що вказана стаття викладена з повним ігноруванням конституційних приписів про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»². Разом із тим розробники проекту обмежилися лише принципом «дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини», що не є тотожним принципу пріоритету утвердження і забезпечення прав і свобод людини у правотворчій діяльності³. У свою чергу, зі ст. 3 Основного Закону України прямо впливає, що саме людина та її права повинні бути в центрі правотворчої діяльності⁴. Тому очевидно, що саме останній принцип має бути пріо-

ритетним і визначальним у системі принципів правотворчої діяльності.

Слід звернути увагу, що в теоретико-правовій науці визнається, що демократизм лежить в основі правотворчої діяльності та передбачає:

а) участь громадян, державних та недержавних організацій у процесі правотворчості (Бандурка та ін., 2018, с. 227; Плавич, 2012, с. 84; Шаган, 2014, с. 66);

б) ступінь забезпечення демократичного порядку підготовки та ухвалення правових актів (Козюбра та ін., 2015, с. 194; Шуберт, 2020, с. 170);

в) врахування суспільної думки та інтересів широких верств населення (Гусаров, 2015, с. 57; Козюбра та ін., 2015, с. 194; Чаплук, 2010, с. 87).

Натомість у п. 3 ст. 3 проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.) принцип демократичності означає, що «*правотворча діяльність має здійснюватися виходячи із засад демократичного ладу в Україні з дотриманням визначених процедур за умови взаємодії представників різних гілок влади відповідно до наданих їм Конституцією та законами України повноважень*». При цьому вжиті в цьому формулюванні поняття «засади демократичного ладу» та «різні гілки влади»⁵ не мають конституційних підстав (у Конституції України вживаються терміни «демократичної держави» та «конституційного ладу»⁶, а також поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову), тому їх використання є щонайменше спірним. Фактично принцип демократизму правотворчої діяльності сформульований без урахування необхідності забезпечення участі у здійсненні цієї діяльності недержавних суб'єктів, що зводить усю правотворчу діяльність до державної активності, що концептуально суперечить сучасному призначенню діяльності держави та її демократичному характеру.

Також слід наголосити на тому, що включений до п. 5 ст. 3 досліджуваного законопроекту

«Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 22.01.2022).

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.01.2022).

² Там само .

³ Проект Закону про правотворчу діяльність : від 25.06.2021 № 5707 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Д. О. Разумков, О. К. Кондратюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 22.01.2022).

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.01.2022).

⁵ Проект Закону про правотворчу діяльність : від 25.06.2021 № 5707 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Д. О. Разумков, О. К. Кондратюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 22.01.2022).

⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.01.2022).

принцип правової визначеності («*норми права, викладені у нормативно-правових актах, мають бути чіткими та достатньо зрозумілими, не припускати різного тлумачення, бути забезпечені механізмами їх реалізації, а також забезпечувати суб'єктам правовідносин можливість передбачити правові наслідки реалізації норм права*»)¹ не повною мірою кореспондується із правовими позиціями Конституційного Суду України.

Останній вважає, що до ознак правової визначеності як елемента конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України)² слід віднести такі: 1) забезпечення адаптації суб'єкта права до нормативних умов правової дійсності та його впевненості у своєму правовому становищі, а також захист від свавільного втручання з боку держави; 2) чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; 3) право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (законні очікування); 4) несуперечливість правового регулювання та недопустимість його зміни з порушенням засадничих принципів права; 5) у зв'язку з прийняттям нових законів або внесенням змін до чинних органи державної влади мають надавати особам можливість адаптуватися до нової правової ситуації, щоб їх законні очікування були захищені³. Із наведеного зрозуміло, що п. 5 ст. 3 проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.) потребує подальшого доопрацювання.

¹ Проект Закону про правотворчу діяльність : від 25.06.2021 № 5707 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Д. О. Разумков, О. К. Кондратюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 22.01.2022).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.01.2022).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : від 20.06.2019 № 6-р/2019 // Конституційний Суд України : офіц. сайт. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_p_2019.pdf (дата звернення: 22.01.2022).

Аналогічним чином уміщений у п. 6 ст. 3 законопроекту принцип пропорційності («*обмеження, передбачені нормативно-правовими актами для суб'єктів правовідносин, повинні бути необхідними та достатніми для досягнення легітимної мети правового регулювання*»)⁴ змістовно не повною мірою враховує існуючі правові позиції Конституційного Суду України. Він підкреслює, що «*заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею*»⁵. Крім того, принцип пропорційності «*вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства. При обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів*»⁶. Водночас «у разі обмеження

⁴ Проект Закону про правотворчу діяльність : від 25.06.2021 № 5707 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Д. О. Разумков, О. К. Кондратюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 22.01.2022).

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини 2 статті 124, частини 1 статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України : від 25.01.2012 № 3-рп/2012 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12> (дата звернення: 22.01.2022).

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою товариства з обмеженою відповідальністю «МЕТРО КЕШ ЕНД КЕРІ Україна» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців двадцять четвертого, двадцять п'ятого, двадцять шостого розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення деяких положень та усунення суперечностей, що виникли при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні»» від 23 березня 2017 р. № 1989-VIII : від 05.06.2019 № 3-р(І)/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19> (дата звернення: 22.01.2022).

конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права»¹. Поряд із цим «інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям»².

Відповідно до п. 7 ст. 3 законопроекту принцип доцільності та обґрунтованості передбачає, що «правотворча діяльність має здійснюватися лише у разі існування об'єктивної необхідності в правовому регулюванні та/або охороні відповідних суспільних відносин, якщо така необхідність може бути обґрунтована»³. При цьому проігноровано те, що:

а) обґрунтованість означає, що нормативно-правові акти повинні бути вмотивованими, ухваленими з урахуванням конкретних потреб у встановленні, зміні чи припиненні правового регулювання певних суспільних відносин (Дергільова, 2016, с. 4) лише за наявності достатніх для цього правових підстав;

б) доцільність означає співвідношення між метою правового регулювання та змістом та-

кого регулювання (Тарахонич, 2004, с. 83), втіленим у конкретному нормативно-правовому акті; досягнення нормативно-правовим актом поставленим перед ним суб'єктом правотворчої діяльності цілей правового регулювання.

Отже, не існує підстав для об'єднання принципів обґрунтованості та доцільності правотворчої діяльності в одному принципі.

У п. 8 ст. 3 законопроекту як єдиний викладено принцип системності та комплексності («правотворча діяльність має гарантувати узгодженість правових норм між собою та відповідність нормативно-правових актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, пріоритетність правових норм спеціального законодавства над правовими нормами загального законодавства, забезпечувати своєчасне прийняття (видання) підзаконних нормативно-правових актів на виконання норм законів України»)⁴. Проте системність не може бути визнана однопорядковою комплексністю, оскільки системність передбачає спосіб упорядкування нормативного матеріалу (Заморська, 2017, с. 20), тоді як комплексність вказує на охоплення цим матеріалом урегульованих правом суспільних відносин; перший принцип адресується правовим нормам, тоді як другий – урегульованим ним суспільним відносинам. Цілком очевидно, що об'єднання обох принципів в одному є неправильним. У зв'язку із цим необхідно розглядати окремо принцип системності правотворчої діяльності як принцип, що гарантує здійснення правотворчої діяльності із забезпечення узгодженості правових норм між собою, із забезпечення відповідності нормативно-правових актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, а також діяльність, що спрямована на усунення прогалин та колізій у праві. Натомість принцип комплексності правотворчої діяльності означає охоплення нею всіх суспільних відносин, що мають бути, відповідно до потреб суспільства, урегульовані нормативно-правовими актами, залежно від предмета та методу правового регулювання.

У п. 9 ст. 3 законопроекту сформульовано вкрай звужене розуміння принципу наукового забезпечення правотворчої діяльності («результати правотворчої діяльності мають враховувати досягнення науки у сфері, в якій здійснюється правове регулювання, у тому числі за рахунок залучення до правотворчої діяльності представників наукових установ та визнаних фахівців у відповідних галузях науки»)¹. Проте не лише результати цієї діяльності

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : від 01.06.2016 № 2-рп/2016 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> (дата звернення: 22.01.2022).

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 02.11.2004 № 15-рп/2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 22.01.2022).

³ Проект Закону про правотворчу діяльність : від 25.06.2021 № 5707 / ініціатори Р. О. Стефанчук, Д. О. Разумков, О. К. Кондратюк та ін. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (дата звернення: 22.01.2022).

⁴ Там само.

повинні відповідати досягненням науки у сфері, в якій здійснюється правове регулювання, але й уся правотворча діяльність має здійснюватися на наукових засадах (Ващук, 2014, с. 24; Фігель, 2006, с. 22), починаючи від створення на науковій основі концепції проекту акта, наукової експертизи проекту акта на всіх стадіях (етапах) правотворчого процесу; науковим висновкам має відповідати зміст і форма нормативно-правового акта; наукою мають бути передбачені очікувані результати від реалізації акта, що розробляється, ще на стадії його розроблення.

ВИСНОВКИ. Осмислення подальших перспектив інновації законодавчої основи правотворчості дозволяє певних висновків.

1. Європейський досвід конституціоналізації нормотворчості/законотворчості свідчить, що саме конституція як основний закон повинна давати відповідь на питання про те, чи має бути в державі закон про нормативні акти та нормотворчість або потрібен більш широкий підхід, який відобразиться в законі про правотворчість.

2. Аналіз Основного Закону України переконливо свідчить про:

– конституційну скупість процедурних аспектів правотворчої діяльності, відсутність єдності їхніх вимог;

– відсутність нормативної визначеності співвідношення правотворчих повноважень різних органів та рівнів публічної влади;

– відсутність ієрархії суб'єктів правотворчості, що в подальшому призводить до численних колізій.

3. В Україні потребує конституціоналізації фундаментальне положення юридичної науки про те, що підзаконні нормативно-правові акти не можуть містити первинні норми права,

тим більше, що європейський досвід вочевидь указує на необхідність подібного кроку. Підзаконні акти мають ухвалюватися на основі та на виконання положень законів. Це необхідно чітко відобразити в Конституції України, у тексті проекту Закону України «Про правотворчу діяльність».

4. Аналіз основоположних понять і конструкцій проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстр. № 5707 від 25 червня 2021 р.), таких як «правотворча діяльність» (ч. 1 ст. 2) та «принципи правотворчої діяльності» (ст. 3), переконливо свідчить, що вони потребують суттєвого доопрацювання, адже базуються на спірних концептуальних підходах. З урахуванням наведеного вбачаємо, що поняття «правотворчість» має бути відображено в законі таким чином: «Правотворча діяльність – це здійснювана з метою правового врегулювання та/або охорони суспільних відносин діяльність спеціально уповноважених суб'єктів права з планування, розроблення проекту нормативно-правового акта (його концепції), прийняття (видання) нормативно-правового акта, офіційного оприлюднення та набрання чинності такого акта.

Правотворча діяльність в Україні регламентується Конституцією України, цим Законом, іншими законами України, а також прийнятими на їх основі та на їх виконання підзаконними нормативно-правовими актами.

Підзаконний нормативно-правовий акт у сфері правотворчої діяльності приймається лише з питань, які не належать до сфери виключної законодавчої компетенції Верховної Ради України (ст. 92 Конституції України) та врегулювання яких на рівні підзаконного нормативно-правового акта передбачено Конституцією та/або законами України».

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Ващук Ю. О. Особливість принципів правотворчості органів МВС України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24, т. 1. С. 22–26.
2. Гусаров С. М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 55–59.
3. Дергільова О. Г. Правові акти: поняття, класифікація та соціальне призначення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 3–8.
4. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
5. Заморська Л. І. Системність права та її значення для сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 18–24.
6. Невзоров І. Л., Лазарев В. В. Деякі дискусійні аспекти, що обумовлюють необхідність подальшої інновації вчення про джерела права // Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальнознаного принципу верховенства права : тези доп. та повідомл. учасників IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовт. 2019 р.) / за заг. ред. І. Д. Шутака. Харків : Право, 2019. С. 180–183.

¹ Там само.

7. Панов М. І. До проекту Закону України «Про нормативно-правові акти». *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 4. С. 139–141.
8. Плавич В. П., Плавич С. В. Зasadничі принципи правотворчої діяльності як основа її ефективності. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 83–87.
9. Полонка І. А. Правомірна поведінка: теоретичний аналіз основних складників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 19–21. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/5.pdf (дата звернення: 20.01.2022).
10. Тарахонич Т. І. Ефективність правового регулювання. *Наукові записки. Серія «Юридичні науки»*. 2004. Т. 26. С. 82–84.
11. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2018. 416 с.
12. Фігель М. В. Поняття принципів правотворчості та основні підходи до їх класифікації. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 21–24.
13. Чаплюк О. І. Загальні та спеціальні принципи національної правотворчості: поняття, значення та види. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 87–93.
14. Шаган О. В. Система принципів нормотворчості. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2014. № 9. С. 64–69.
15. Шуберт Є. С. Принципи підзаконної правотворчості в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 4. С. 168–172.

Надійшла до редакції: 01.02.2022

НЕВЗОРОВ И. Л. О ДАЛЬНЕЙШИХ ПЕРСПЕКТИВАХ ИННОВАЦИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ОСНОВЫ НОРМОТВОРЧЕСТВА

Проанализированы конституционные положения о нормотворчестве в Украине, изучен европейский опыт конституционализации нормотворчества. Обращено внимание на необходимость указания в основоположном правовом акте государства перечня источников права и формулирования базовых основ нормотворчества. Отдельно подчеркнута, что на конституционном уровне требует закрепления положение фундаментальной юридической науки о том, что подзаконные нормативно-правовые акты не могут содержать первичных норм права. Последние принимаются исключительно на основе и во исполнение законов.

Исследуются базовые понятия и конструкции проекта Закона Украины «О правотворческой деятельности», такие как «правотворческая деятельность» и «принципы правотворчества», указано, что они требуют существенной доработки, поскольку базируются на спорных концептуальных подходах.

Ключевые слова: *нормотворчество, источники права, референдное законотворчество, норма права, первичная норма, подзаконный нормативно-правовой акт, обнародование нормативно-правового акта, принципы нормотворчества.*

NEVZOROV I. L. FURTHER PROSPECTS IN INNOVATION OF THE RULE-MAKING LEGISLATIVE BASIS

In Ukraine, the idea of systematization and unification of regulations, due to which positive law arises and is formed, has been discussed and defended for a long time. At the same time, to date, attempts in Ukraine to pass a law on rule-making have not been finalized. With the introduction of the draft Law on Legislative Activity in the Verkhovna Rada of Ukraine and subsequent voting on it by parliamentarians in the first reading, the issue of further prospects for innovation of the legislative basis of rule-making was raised again.

An analysis of the constitutional provisions on rule-making in Ukraine has been presented. The European experience of constitutionalization of rule-making has been analyzed and the need to list the list of sources of law in the basic legal act of the state and to define the basic provisions on rule-making has been emphasized. It has been emphasized that the European experience of constitutionalization of rule-making / law-making indicates that the constitution as the basic law should answer the question of whether the state should have a law on normative acts and rule-making or need a broader approach reflected in law-making.

In Ukraine, the fundamental position of legal science needs to be constitutionalized, that by-laws cannot contain primary norms of law, especially since the European experience indicates the need for such a step. By-laws must be adopted on the basis of and in compliance with the provisions of the law. Attention is drawn to the fact that the basic concepts and constructions

of the draft Law of Ukraine “On Law-making”, such as law-making and principles of law-making, need significant refinement, as they are based on controversial conceptual approaches.

Key words: *rule-making, sources of law, reference law-making, rule of law, primary norm, by-law, promulgation of normative act, principles of rule-making.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Невзоров І. Л. Щодо подальших перспектив інновації законодавчої основи нормотворчості. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 165–180. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.17>.

Citation (APA): Nevzorov. I. L. (2022). Regarding further prospects in innovation of the rule-making legislative basis. *Law and Safety*, 1(84), 165–180. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.17>.

ТЕТЯНА ДАВИДІВНА ЛИСЬКО,*кандидат юридичних наук,**Національний авіаційний університет (м. Київ),**кафедра кримінального права і процесу;* <https://orcid.org/0000-0002-0550-5740>,*e-mail: tetiana.lysko@npp.nau.edu.ua***КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ
ОСОБИ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ**

Проаналізовано поняття «статева недоторканість особи» в межах інституту кримінальної відповідальності за статеві кримінальні правопорушення. Розглянуто його термінологічні недоліки, вказано шляхи подолання таких проблем. Досліджено підходи та концепції до визначення статевої недоторканості та співвідношення з поняттям статевої свободи. Визначено, в яких випадках вживання терміна «статева недоторканість» не може бути прийнятним, а де є необхідним. Частково уточнено та розширено зміст термінологічного звороту, вказано на часто вживані помилки звуженого використання аналізованого поняття. Зауважено, що статевою недоторканістю володіють не лише неповнолітні, що не досягли шістнадцятирічного віку, а й особи, які через свої психічні чи фізичні вади не розуміють характер і значення сексуальних дій, що вчиняються щодо них.

Ключові слова: *статева недоторканість, статева свобода, зґвалтування, сексуальне насильство, неповнолітня особа, малолітня особа.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Конституція України визначає, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29). Безсумнівно, статева свобода та статева недоторканість особи є одними з найважливіших гарантій і виступають складовою особистої свободи та недоторканності.

Абсолютна більшість кримінальних законів зарубіжних країн відображають негативне ставлення до порушення статевої свободи та статевої недоторканості особи. Українське кримінальне законодавство не є винятком. Розділ IV Особливої частини Кримінального кодексу України містить склади кримінальних правопорушень, що встановлюють відповідальність за посягання на статева свободу та статева недоторканість особи. При цьому правильне і точне розуміння статевої свободи та статевої недоторканості як родового об'єкта групи кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена розділом IV Особливої частини КК України, відіграє важливу роль для забезпечення ефективної кримінально-правової охорони особи від сексуальних посягань. Наразі ані чинне законодавство, ані судова практика, ані кримінально-правова доктрина не дають точних і однозначних визначень понять «статева свобода» та «статева недоторканість». Аналізуючи різноманітні джерела наукових досліджень, у яких розглядалася вказана проблема, можна виокремити

велику кількість поглядів і суджень, висновків та рекомендацій щодо її вирішення. У науковій статті ми зупинимось на аналізі одного з окреслених правових феноменів – статевої недоторканості особи.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Метою статті є аналіз поняття «статева недоторканість», встановлення його змісту та вироблення орієнтирів для правозастосовної практики використання цього термінологічного звороту з метою ефективного застосування кримінального закону. *Завданнями* наукової статті є висвітлення дискусійних підходів до визначення поняття «статева недоторканість», визначення його обсягу з урахуванням останніх змін, що були внесені до кримінального закону в частині встановлення кримінальної відповідальності за вчинення статевих кримінальних правопорушень, та надання пропозицій щодо уточнення й удосконалення його змісту. Окремим завданням є спроба визначити перелік осіб, які володіють статевою недоторканістю.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Питання кримінальної відповідальності за посягання на статева свободу і статева недоторканість особи були предметом наукового пошуку багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Проблемні питання кримінально-правової характеристики статево-кримінальних правопорушень розглядалися такими науковцями, як Ю. М. Антонян,

М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, Ю. В. Баулін, Б. А. Бліндер, В. І. Борисов, Л. П. Брич, Л. Д. Гаухман, О. М. Джужа, Л. В. Дорош, О. О. Дудоров, А. Н. Ігнатів, С. Г. Киренко, О. М. Литвинов, П. І. Люблінський, П. П. Осіпов, А. А. Піонтковський, А. В. Савченко, О. В. Синєокий, О. П. Холод, О. М. Храмцов, П. В. Хряпінський, Р. Д. Шарапов, М. Д. Шаргородський та ін. Слід визнати, що кримінально-правові аспекти посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи в сучасній юридичній науці розроблені на досить високому рівні. Водночас недостатньо вивченими залишаються проблеми кримінальної відповідальності за посягання на статеву недоторканість особи з огляду на суттєві законодавчі зміни. Кримінально-правова характеристика статеві недоторканості як об'єкта низки кримінальних правопорушень проти статеві свободи та статеві недоторканості особи на сьогодні є певною мірою фрагментарною та неповною, здебільшого думки дослідників з цього приводу містяться у науково-практичних коментарях до КК України, підручниках та навчальних посібниках з Особливої частини кримінального права.

У дисертаційних дослідженнях питанням статеві недоторканості приділено увагу у працях Т. Д. Лисько (2008) «Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз)», Д. П. Москаля (2009) «Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статеві пристрасті неприродним способом», О. І. Бандурки (2010) «Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевого стосунку», С. В. Чмут (2010) «Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статеві зрілості», І. В. Воскресенської (2016) «Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України)» та інших.

З останніх дисертаційних досліджень слід виділити роботи Г. Я. Мартинишина та В. Ю. Омецинської. У 2018 р. дисертацію «Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні» захистив Г. Я. Мартинишин. Він дослідив статеву недоторканість особи як об'єкт кримінально-правової охорони, і дійшов висновку, що кримінально-правовими нормами, спрямованими на охорону статеві недоторканості дитини (об'єднує поняття, що стосується малолітніх та неповнолітніх), є норми, передбачені частинами 2, 3 ст. 149, частинами 3, 4 ст. 152, частинами 2, 3 ст. 153, статтями 155–156, ч. 4 ст. 301, ч. 3 ст. 302, частинами 3, 4 ст. 303 КК України. Особ-

ливу увагу Г. Я. Мартинишин приділив детальному дослідженню кримінологічних проблем протидії статеві злочинності.

У дисертації В. Ю. Омецинської (2019) «Кримінально-правова охорона статеві свободи та статеві недоторканості дитини» здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми кримінально-правової охорони статеві свободи та статеві недоторканості дитини. Досліджено систему норм, спрямованих на кримінально-правову охорону дитини загалом та від посягань на її статеву свободу та статеву недоторканість зокрема. За результатами аналізу КК України встановлено, що у ньому міститься 43 статті, в яких ознакою основного чи кваліфікованого складу злочину є дитина як потерпілий у злочині. Водночас констатовано розбалансованість такої системи і відсутність чітких критеріїв її побудови. Систему норм, спрямованих на кримінально-правову охорону статеві свободи та статеві недоторканості дитини, становлять 9 статей (19 норм): частини 2, 3 ст. 149; частини 3, 4 ст. 152; частини 3, 4 ст. 153; статті 154–156; частини 2, 4 ст. 301; частини 3, 4 ст. 302; частини 3, 4 ст. 303 КК України.

Із набуттям чинності змін до КК України від 11 січня 2019 р., що були внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII, статеві кримінальні правопорушення отримали нову редакцію, що зумовило потребу аналізу змісту законодавчих новел та уточнення окремих усталених «традиційних» термінологічних конструкцій.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. При здійсненні наукового дослідження широко використовувалися формально-юридичний метод, який дав змогу класифікувати і систематизувати кримінально-правові норми, що встановлюють кримінальну відповідальність за статеві кримінальні правопорушення, та метод інтерпретації (тлумачення), що дозволив з'ясувати зміст окремих норм права.

Завдяки загальнонауковому методу узагальнення вдалося виокремити спільні ознаки механізму кримінально-правового забезпечення статеві недоторканості особи. Метод абстрагування дозволив визначити специфічні ознаки статеві недоторканості особи та зосередити увагу на основних, найбільш характерних ознаках цієї правової категорії. Слід

зазначити, що узагальнення та абстрагування використовувались у поєднанні, що дозволило більш ґрунтовно проаналізувати та дослідити об'єкт наукового дослідження.

При аналізі та відборі необхідної інформації про стан забезпечення статевої недоторканості особи на міжнародному рівні використано метод конкретно-соціологічного дослідження, а саме аналіз міжнародних стандартів протидії насильницьким статевим злочинам, вивчення матеріалів судової практики, суспільної думки про стан кримінально-правової охорони статевої недоторканості особи в Україні та світі.

Важливий внесок у наше наукове дослідження здійснено за допомогою методу контент-аналізу, який був застосований при дослідженні понятійно-категоріального апарату, колізій та парадоксів групи протиправних діянь, що посягають на статеву недоторканість особи, вивченні кримінального законодавства України, що встановлює кримінальну відповідальність за вказані правопорушення.

Особливу увагу приділено логіко-юридичному методу, який включає в себе засоби та способи вивчення і тлумачення права, засновані на методах формальної логіки. За допомогою вказаного методу вдалося уникнути суперечностей та неузгодженостей при побудові наукового дослідження, проілюструвати механізм побудови кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за посягання на статеву недоторканість особи, та запропонувати ефективні зміни до чинного КК України.

Також у статті використано лінгвістичний метод для здійснення граматичного тлумачення поняття «статева недоторканість», лексичного, морфологічного аналізу тексту норми права і з'ясування її змісту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Сам термін «недоторканість», що вживається в чинному КК України, зокрема в розділі IV Особливої частини, відрізняється від терміна «недоторканність», що вживається в Конституції України (статті 3, 29, 30, 129, 149). Тлумачний словник української мови так роз'яснює значення цих двох слів: *недоторканий* – якого ніхто не торкався, не чіпав тощо, до якого ніхто не приступав, за який ніхто не брався (про роботу) (в переносному значенні – непопечений, чистий, цнотливий)¹; *недоторканний* – який охороняється законом від посягань з бо-

ку кого-небудь або кого не можна псувати, знищувати, паплюжити через значущість, важливість тощо². Плутанина виникає і при здійсненні наукових досліджень – науковці вживають обидва ці терміни в ідентичних контекстах, не приділяючи належної уваги з'ясуванню їх змісту, хоча це вбачається неприйнятним. Очевидно, законодавець у назві розділу Особливої частини КК України мав би вживати конституційний термін «недоторканність», що більш повно і коректно відображає зміст охоронюваних кримінальним законом цінностей. Натомість маємо невідповідність термінології КК України Конституції України. Однак допоки відповідні зміни не внесені до КК України ми маємо послуговуватись термінологією, що вживається у КК України, та використовувати термінологічний зворот «статева недоторканість» при здійсненні кримінально-правового аналізу статевих кримінальних правопорушень, хоч і вважаємо його неточним.

Досліджуючи наукові підходи до визначення термінологічного звороту «статева недоторканість» у науковій фаховій літературі, доходимо висновку про відсутність єдності серед науковців. Так, наприклад, О. О. Дудоров (2018, с. 14) стверджує, що статева недоторканість означає охоронюваний кримінальним законом стан, за якого забороняється вступати у сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення статевої зрілості) не є носієм статевої свободи. Недоторканість як поняття абсолютне означає, що певні інтереси недоторканої особи за жодних умов не можуть бути порушені іншою особою, а будь-які сексуальні дії, вчинені щодо недоторканої особи, визнаються кримінально караними. Дослідник відмічає, що згода особи, яка не є носієм статевої свободи, на сексуальні контакти з нею жодного юридичного значення не має, і це буде, мабуть, не зовсім точно, оскільки така згода в певних випадках впливає на кваліфікацію.

Досить слушним і лаконічним є визначення, запропоноване Г. Я. Мартинишиним (2018, с. 19), який вважає, що статева недоторканість – це «абсолютна заборона будь-якого втручання у статеву сферу особи, яка не набула статевої свободи або втратила можливість її реалізації».

Кримінальний кодекс України містить низку норм, що встановлюють досить сувору кримінальну відповідальність за посягання на

¹ Недоторканий // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/nedotorkanyj> (дата звернення: 30.01.2022).

² Недоторканний // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : сайт. URL: <http://sum.in.ua/s/nedotorkannyj> (дата звернення: 30.01.2022).

статеву недоторканість особи: частини 3, 4 ст. 152; частини 3, 4 ст. 153; статті 155–156-1. В окремих випадках суб'єктом кримінальних правопорушень виступає повнолітня особа, про що прямо вказується у кримінальному законі (ч. 1 ст. 155, ст. 156-1 КК України), або спеціальний суб'єкт – близькі родичі або члени сім'ї, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156 КК України). Слід звернути увагу на прогалину законодавця в частині встановлення відповідальності за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Виходячи з буквального тлумачення закону, такі дії між неповнолітніми особами не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. І це відбулося не через відсутність об'єкта кримінального правопорушення, а через недосягнення особою вісімнадцятирічного віку, тобто відсутність суб'єкта. Як бачимо, законодавець підвищив вік кримінальної відповідальності, проте не врахував, що неповнолітні потерпілі, що вступають у такі сексуальні контакти, є носіями статевої недоторканості.

Поняття «недоторканість» у цілому є проявом охоронної функції держави незалежно від того, про чію недоторканість чи про які суспільні відносини йдеться. Це врегульована нормами права заборона посягати на визначені блага. Якщо йдеться про недоторканість особи, то це право людини на охорону державою і захист від незаконних посягань. Статева недоторканість у юридичній літературі зазвичай трактується як забезпечена законом заборона вступати у статеві зносини з іншою особою без її згоди або всупереч її волі.

У вітчизняній юридичній літературі преважує позиція, відповідно до якої основним об'єктом статевих кримінальних правопорушень виступає статева свобода (за умови, що посягання здійснюється щодо дорослої людини) або статева недоторканість (якщо потерпілим є неповнолітній). Однак слід зробити певні уточнення щодо такого загального формулювання.

1. Неповнолітні у віці від 16 до 18 років є повноцінними учасниками суспільних відносин, мають свободу вибору в царині статевих зносин. Тобто вказана вікова категорія володіє статевою свободою – має право добровільно обирати собі партнерів для вчинення дій сексуального характеру без обмежень щодо статі партнера та форм статевого задоволення.

2. Неповнолітні у віці до 14 років мають так звану абсолютну недоторканість.

3. Статевою недоторканістю володіють не тільки неповнолітні особи у віці до 16 років, а й інші категорії осіб: 1) особи, які перебувають у безпорадному стані; 2) особи, які не усвідомлюють дійсного соціального значення вчинюваного; 3) особи, з якими загалом не можна вступати у статеві зносини. До таких осіб належать, наприклад, психічно хворі, непритомні та ін. Ці особи є недоторканими у статевому сенсі незалежно від отриманої згоди на ті чи інші сексуальні дії з ними (Утямишев, 2001, с. 10–11).

Традиційно доктриною кримінального права відмежовуються поняття статевої свободи і статевої недоторканості. Утім, як вірно стверджує Г. Я. Мартинишин (2018), щодо змістовного розуміння статевої свободи і статевої недоторканості як двох самостійних безпосередніх об'єктів статевих кримінальних правопорушень немає однастайності. Це й очевидно, адже філософські категорії «свобода» і «недоторканість» мають складні аспекти співвідношення та взаємозв'язку. О. О. Дудоров (2018, с. 7) відмічає, що статева свобода і статева недоторканість особи – це поняття-антиподи, які мають самостійний характер і не перехреснюються. С. Я. Бурда (2021) вважає, що статева недоторканість є елементом статевої свободи особи, тобто будь-яке посягання на статева недоторканість людини гарантовано тягне за собою порушення її статевої свободи. І. В. Красницький (2007, с. 224) відмічає, що «посягання, відповідальність за які передбачена статтями розділу IV Особливої частини КК, слід вважати посяганнями на статева недоторканість особи – на її право на такий стан, за якого не допускається примушування до статевих стосунків всупереч волі особи чи поза її волею». Тобто науковець, визначаючи об'єкт кримінальних правопорушень, прирівнює статева свободу та статева недоторканість особи, а точніше нівелює різницю між ними. Вважаємо такий підхід некоректним. Вважаємо, що статева недоторканість – це абсолютна правова заборона на сексуальні контакти, що поширюється на певне коло осіб – неповнолітніх до 16 років, психічно хворих та інших осіб, які через певні причини не здатні усвідомлювати характер та значення вчинюваних сексуальних дій. Натомість статева свобода – це право людини, яка досягла 16-річного віку, розуміє характер та значення вчинюваних сексуальних дій, добровільно вирішувати, з ким і в якій формі задовольняти свої сексуальні потреби.

Традиційно у кримінально-правовій літературі *статева свобода* визначається як право психічно нормальної особи, яка досягла

певного віку, самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері таких зносин будь-якого примусу. *Статева недоторканість* у сучасному розумінні – це абсолютна заборона вступати в сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи і згода якої на такі контакти юридичного значення не має. Волевиявлення вказаної свободи при вчиненні кримінальних правопорушень проти статевої недоторканості ігнорується або придушується (Литвинов та ін., 2011, с. 102).

У доктрині кримінального права висловлювалась позиція, відповідно до якої фізично безпорадні особи мають статево свободу, але вони не здатні захистити своє рішення вступати або не вступати у статеві зносини з іншою особою. Виходячи із цього твердження, згвалтування особи, яка перебуває у стані фізичної безпорадності, є посяганням на її статево свободу, а не на статево недоторканість (Утямишев, 2001; Дыдо, 2006; Озова, 2006; Москаль, 2009). Такий підхід вбачається сумнівним, адже особа, яка з певних причин не може реалізувати свою статево свободу, є статево недоторканою. Не може йтися про статево свободу, коли волевиявлення особи з'ясувати неможливо через непритомний або інші прояви безпорадного стану, стан алкогольного (наркотичного) сп'яніння, сон, гіпноз тощо.

Крім того вважаємо, що статево недоторканістю володіють особи, які перебувають у стані фізичної безпорадності: немічність, викликана похилим віком, безпомічність малолітніх осіб, сліпота, глухота чи інші дефекти, які не дозволяють оцінити ситуацію та виразити свою волю. Разом із тим необхідно враховувати індивідуальний психофізичний стан і властивості потерпілої особи. Зокрема, наявність похилого віку ще не свідчить про перебування такої особи в безпорадному стані, тобто наявність фізичних вад у особи ще не дає підстави стверджувати, що здійснюється кримінально-правовий захист її статевої недоторканості. Лише за наявності двох компонентів можна констатувати наявність статевої недоторканості у наведених вище випадках – фізичного та психічного.

У науковій літературі запропоновано виділити третій критерій – соціальний, оскільки неусвідомлення значення сексуальних діянь може бути викликано не лише хворобливим чи непритомним станом, але й відсутністю знань і життєвого досвіду (Топильская, 1992). Наприклад, діти 3–5 років не володіють життєвим досвідом і знаннями, достатніми для того, щоб зрозуміти значення сексуальних дій.

Медичний критерій включає в себе всі форми психічних розладів і вад, що призводять до порушення здатності усвідомлювати діяння винної особи або чинити опір їй. До них відносять хронічні психічні захворювання, тимчасові розлади психічної діяльності, недоумство чи інші хворобливі стани. Цей перелік є ідентичним переліку психічних розладів критерію неосудності обвинуваченого. Така особа є статево недоторканою, вона має право на кримінально-правову охорону своєї недоторканості загалом, у тому числі статевого аспекту. Судова нейропсихологія, досліджуючи здатність висловлення добровільної згоди на сексуальну активність осіб із когнітивними порушеннями, доходить неоднозначного висновку, що такі особи не можуть бути позбавлені статевої свободи. Все залежить від психоемоційного стану особи, форми і тривалості встановлених відхилень (Kennedy, 1999).

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що більшість науковців не розглядають статево свободу неповнолітнього як об'єкт кримінально-правової охорони. Прихильники цієї позиції відкидають можливість неповнолітнього вільно допускати чи не допускати задоволення своїх статевих почуттів чи статевого бажання іншої особи, пояснюючи це тим, що їх фізіологічний і інтелектуальний розвиток не завершено, вони не готові до статевого життя.

Тут варто наголосити, що законодавець сьогодні вирішив цю дискусію, розділивши неповнолітніх на три групи: 1) неповнолітні особи у віці до 14 років (так звані малолітні особи); 2) неповнолітні особи у віці від 14 до 16 років; 3) неповнолітні особи у віці від 16 до 18 років.

Законодавець установив «вік сексуальної згоди». У ч. 4 ст. 152 КК України встановлено відповідальність за згвалтування особи, яка не досягла *чотирнадцяти років*, незалежно від її добровільної згоди, а ст. 155 КК України передбачає відповідальність за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла *шістнадцятирічного віку*. Досліджуючи цю проблему, О. О. Дудоров та К. П. Задоя (2019, с. 80) слушно відмічають, що «впровадження до нашої правової системи концепту “вік сексуальної згоди” мало відбутись (передусім чи тільки) через унесення змін до статей 152, 153 КК, що й було зроблено на підставі Закону від 6 грудня 2017 р., а не до ст. 155 КК, уточненої Законом від 14 березня 2018 р., оптимальність закріплення в цьому разі чотирнадцятирічного віку не виглядає безспірною».

Такі проблемні питання законодавчого визначення «віку сексуальної згоди» мають місце і в зарубіжних країнах. Так, у 2012 р. в Індії було ухвалено новий закон про сексуальне насильство над дітьми, а у 2013 р. були внесені важливі зміни до закону про зґвалтування, якими розширено визначення зґвалтування та сексуальних посягань. Закон про сексуальне насильство, надавши визначення, хто є дитиною, підвищив вік сексуальної згоди з 16 до 18 років. Це викликало жваві наукові дискусії, адже вказана новела порушила низку інших важливих питань щодо репродуктивного і сексуального здоров'я неповнолітніх, фактично криміналізувала будь-яку сексуальну активність дітей у віці до 18 років (Pitre, Lingam, 2022). В усіх європейських державах існують мінімальні вікові обмеження для вступу в сексуальні відносини, під заборону кримінального закону знаходяться сексуальні відносини з особами, які не досягли певного віку. У жодній країні цей вік не встановлено нижче 12 років. У більшості європейських країн статеві зносини дозволені з 14-річного віку за взаємною згодою; у двох третинах – з 15-річними; у більшості країн відповідальність настає, коли партнер старший і він є ініціатором, а також коли ініціатива містить пропозицію винагороди. Практично у всіх юрисдикціях статеві зносини вважаються законними після досягнення 16 років. Майже всі європейські країни законодавчо встановлюють такі ж вікові межі для початку сексуальної активності. У більшості штатів США застосовується більш висока вікова межа для незлочинних сексуальних відносин – від 16 до 18 років (Graupner, 2005, p. 111).

Науковці неодноразово відмічали, спираючись на свої дослідження, що встановити добровільну згоду неповнолітніх на сексуальні відносини вкрай складно. Поведінка таких осіб інтерпретується в різних ракурсах і може оцінюватись по-різному в конфліктних і розмитих сексуальних ситуаціях. Сексуальні межі можна розглядати як такі, що постійно змінюються і конструюються залежно від того, як неповнолітні сприймають, інтерпретують і визначають різні сексуальні контакти (Holmström, Plantin, Elmerstig, 2020; Brady et al., 2018). Дослідники вказують, що у неповнолітніх існує суттєва різниця між встановленням і вираженням зовнішніх (зовнішній вигляд, наявність протизаплідних засобів, поведінка тощо) та внутрішніх (моральна готовність до статевого акту, розуміння повною мірою природи статевого контакту, бажання

тощо) ознак згоди на сексуальний акт. У переважній більшості випадків вони не збігаються (Willis et al., 2021). Тобто неповнолітнім характерні психологічні особливості – довірливість, цікавість, навіюваність, схильність довіряти дорослим, відсутність досвіду тощо. Ці характеристики стають на заваді прийняттю виваженого рішення щодо вступу у статеві зносини. Тому закон встановлює кримінально-правову заборону сексуальних зв'язків з указаними особами з метою забезпечення і охорони інтересів нормального фізичного і духовного розвитку неповнолітніх. Тобто об'єктом статевих кримінальних правопорушень, що вчиняються щодо неповнолітніх, виступають ті законні інтереси, які пов'язані з їх нормальним моральним, статевим і фізичним розвитком.

ВИСНОВКИ. Таким чином, статева недоторканість особи в кримінально-правовій доктрині і законодавстві України виступає безпосереднім об'єктом у складах більшості статевих кримінальних правопорушень, що передбачені розділом IV Особливої частини КК України. Як вбачається із наведених вище точок зору, термінологічним зворотом «статева недоторканість» послуговуються більшість науковців. У цілому аналіз підходів до визначення цього термінологічного звороту дозволяє дійти висновку, що статева недоторканість – це заборона на вчинення будь-яких сексуальних діянь із залученням особи, яка не володіє статевою свободою.

Статева недоторканість містить у собі не тільки правову, а й моральну заборону вступати у статеві зносини з особою, яка не володіє статевою свободою і не здатна самостійно приймати рішення про те, з ким і яким чином задовольняти свої фізіологічні потреби.

Статева недоторканість неповнолітнього пов'язується з «віком сексуальної згоди», який встановлений у КК України на двох рівнях: абсолютна заборона на статеві зносини до чотирнадцяти років (згода потерпілої особи до уваги не береться) та заборона вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Інакше кажучи, особа, яка не досягла «віку сексуальної згоди», гарантовано володіє статевою недоторканістю. При посяганні на статеву недоторканість шкода заподіюється нормальному статево-му розвитку дитини. Таким чином, статева недоторканість виступає гарантією нормального статевого розвитку неповнолітнього, адже в цьому віці ще не завершений процес морального та фізичного розвитку.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. І. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.
2. Бурда С. Я. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за зґвалтування в контексті змін до ст. 152 Кримінального кодексу України. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2021. № 2. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-2-6842>.
3. Воскресенська І. В. Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 17 с.
4. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практич. порадник. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
5. Дудоров О. О., Задоя К. П. «Вік сексуальної згоди» у міжнародному праві, кримінально-правовій доктрині та Кримінальному кодексі України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 75–94. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.75-94>.
6. Дыдо А. В. Изнасилование: проблемы уголовно-правовой квалификации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Владивосток, 2006. 22 с.
7. Красницький І. В. До питання про об'єкт складів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2007. Вип. 2. С. 220–226.
8. Кримінальне право України (Особлива частина) : підручник / за заг. ред. О. М. Литвинова ; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2011. 572 с.
9. Лисько Т. Д. Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 218 с.
10. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 231 с.
11. Москаль Д. П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 224 с.
12. Озова Н. А. Насильственные действия сексуального характера. М. : МЗ Пресс, 2006. 144 с.
13. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 265 с.
14. Топильская Е. В. Беспомощное состояние потерпевшего от преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. СПб., 1992. 28 с.
15. Утямишев А. Б. Уголовная ответственность за насильственные действия сексуального характера, не связанные с изнасилованием : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Хабаровск, 2001. 24 с.
16. Чмут С. В. Кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.
17. Brady G., Lowe P., Brown G., Osmond J., Newman M. "All in all it is just a judgement call": issues surrounding sexual consent in young people's heterosexual encounters. *Journal of Youth Studies*. 2018. Vol. 21, Iss. 1. Pp. 35–50. DOI: <https://doi.org/10.1080/13676261.2017.1343461>.
18. Graupner H. Sexual Consent. *Journal of Psychology & Human Sexuality*. 2005. Vol. 16, Iss. 2, Pp. 111–171. DOI: https://doi.org/10.1300/J056v16n02_10.
19. Holmström Ch., Plantin L., Elmerstig E. Complexities of sexual consent: young people's reasoning in a Swedish context. *Psychology & Sexuality*. 2020. Vol. 11, Iss. 4. Pp. 342–357. DOI: <https://doi.org/10.1080/19419899.2020.1769163>.
20. Kennedy C. H. Assessing Competency to Consent to Sexual Activity in the Cognitively Impaired Population. *Journal of Forensic Neuropsychology*. 1999. Vol. 1, Iss. 3. Pp. 17–33. DOI: https://doi.org/10.1300/J151v01n03_02.
21. Pitre A., Lingam L. Age of consent: challenges and contradictions of sexual violence laws in India. *Sexual and Reproductive Health Matters*. 2022. Vol. 29, Iss. 2. DOI: <https://doi.org/10.1080/26410397.2021.1878656>.
22. Willis M., Marcantonio T. L., Jozkowski K. N., Humphreys T., Peterson Z. D. Sexual Consent at First-Time Intercourse: Retrospective Reports from University Students in Canada and the United States. *International Journal of Sexual Health*. 2021. Vol. 33, Iss. 2. Pp. 109–122. DOI: <https://doi.org/10.1080/19317611.2020.1862382>.

Надійшла до редакції: 06.02.2022

ЛЫСЬКО Т. Д. УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ ЛИЦА: НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

Проанализировано понятие «половая неприкосновенность лица» в контексте института уголовной ответственности за половые преступления. Рассмотрены его терминологические недостатки, обозначены пути преодоления таких проблем. Изучены подходы и концепции, которые используются для определения половой неприкосновенности и соотношения с понятием половой свободы. Определено, в каких случаях употребление термина «половая неприкосновенность» не может иметь место, а в каких его употребление является необходимым. Частично уточнено и расширено содержание терминологического оборота, указано на часто употребляемые ошибки узкого использования анализированного понятия. Отмечено, что половой неприкосновенностью владеют не только несовершеннолетние, не достигшие шестнадцатилетнего возраста, но и лица, которые из-за физических или психических недостатков не понимают характер и значение сексуальных действий, совершаемых в их отношении.

Ключевые слова: *половая неприкосновенность, половая свобода, изнасилование, сексуальное насилие, несовершеннолетнее лицо, малолетнее лицо.*

LYSKO T. D. CRIMINAL PROTECTION OF SEXUAL INTEGRITY OF A PERSON: SOME PROBLEMATIC ASPECTS

Despite the fact that the criminal law aspects of encroachment on sexual freedom and sexual integrity of a person in modern legal science are developed at a fairly high level, the problems of criminal liability for encroachment on sexual integrity of a person are insufficiently studied in view of significant legislative changes. The article is devoted to the analysis of the concept of “sexual integrity of a person” within the institute of criminal liability for sexual offenses. The terminological shortcomings of this expression are considered, the ways of overcoming such problems are determined. Approaches and concepts for the definition of sexual integrity and its relationship with the concept of sexual freedom have been studied. It has been determined in which cases the use of this term may not be acceptable, and where it is necessary. The content of the terminological appeal has been partially clarified and expanded, the frequently used mistakes of the narrowed use of the analyzed concept have been pointed out. It has been noted that sexual integrity is enjoyed not only by minors under the age of sixteen, but also by persons who, due to their mental or physical disabilities, do not understand the nature and significance of sexual acts committed against them. Based on the study of scientific approaches to the definition of the terminological term “sexual integrity”, a conclusion has been made about the lack of unity among scientists. There is no unanimity on the definition of the relationship between the concepts of “sexual freedom” and “sexual integrity”. It has been established that sexual integrity includes not only a legal but also a moral prohibition to have sexual intercourse with a person who does not have sexual freedom and is unable to decide independently with whom and how to meet their physiological needs. It has been stated that a person who has not reached the “age of sexual consent” is guaranteed to have sexual integrity. When sexual integrity is encroached upon, the normal sexual development of the child is harmed. Thus, sexual integrity is a guarantee of normal sexual development of a minor, because at this age the process of moral and physical development is not yet complete.

Key words: *sexual integrity, sexual freedom, rape, sexual violence, minor, juvenile.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Лисько Т. Д. Кримінально-правова охорона статевої недоторканості особи: деякі проблемні аспекти. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 181–188. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.18>.

Citation (APA): Lysko, T. D. (2022). Criminal protection of sexual integrity of a person: some problematic aspects. *Law and Safety*, 1(84), 181–188. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.18>.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ ЗАГУМЕННИЙ,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-5580-6285>,

e-mail: zagummm@gmail.com

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКОНАННІ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ДОРУЧЕНЬ СЛІДЧОГО І ДІЗНАВАЧА

Розглянуто проблемні питання використання сучасних інформаційних та інших технологій при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого і дізнавача. За результатами дослідження надано конкретні пропозиції та рекомендації з удосконалення використання інформаційних та інших сучасних технологій працівниками оперативних підрозділів при виконанні доручень слідчого і дізнавача у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *інформаційні технології, кіберзлочинність, доручення слідчого, доручення дізнавача, розслідування злочинів.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. На сьогодні у світі відбувається стрімкий процес розвитку та запровадження сучасних комп'ютерних систем, мереж та телекомунікаційних і цифрових технологій у всіх сферах діяльності людини, суспільства та держави. Крім позитивних тенденцій і змін, а також використання таких досягнень науки й техніки в означених процесах, вони супроводжуються й активним використанням таких інформаційних технологій представниками кримінальних структур. Удосконалення існуючих та генерація нових способів учинення кримінальних правопорушень із використанням таких новацій має стрімкий і постійний характер. Останнім часом наявна тенденція щодо значного збільшення кількості злочинів, що вчиняються за допомогою інформаційних технологій. Особливої актуальності це питання набуває в умовах світової пандемії COVID-19.

Різноманітність апаратних і програмних засобів обробки інформації в комп'ютерних мережах, їх стрімке оновлення та збільшення функціональних можливостей, інформаційних та інших сучасних технологій, що використовуються злочинцями, створюють значні труднощі для використання їх працівниками поліції, зокрема оперативними працівниками, слідчими, дізнавачами. Крім того, чинником означеної проблемної ситуації є недосконалість відповідного правового, організаційного, тактичного та методичного забезпечення щодо використання високих інформаційних та інших технологій в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності. Вказані тенденції висувають нові вимоги і до організації та здійснення більш ефективної взаємодії та співпраці оперативних підрозділів кіберполіції й інших під-

розділів поліції з органами досудового розслідування і дізнання, зокрема при виконанні доручень слідчого в конкретних кримінальних провадженнях. Також розглядувані проблемні питання зумовлюють завдання щодо підготовки працівників указаних підрозділів поліції. Вимагає свого вдосконалення організація та розробка нових методик і тактик у діяльності та при взаємодії слідчих і оперативних підрозділів і дізнання, оскільки ефективність їх діяльності прямо залежить від оновлення та вдосконалення форм і методів, які при цьому використовуються. Враховуючи активне запровадження сучасних інформаційних технологій у протидію злочинності, недостатнє правове регулювання, дослідження й актуальність вказаного напрямку, порушені у статті проблемні питання спонукають до окремого дослідження.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою статті є дослідження та визначення проблемних питань і напрацювання пропозицій та рекомендацій з удосконалення використання інформаційних та інших сучасних технологій працівниками оперативних підрозділів при виконанні доручень слідчого та дізнавача у кримінальному провадженні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) розглянути проблемні питання використання сучасних інформаційних та інших технологій при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого та дізнавача; 2) розробити відповідні пропозиції та рекомендації щодо вирішення виявлених проблем з урахуванням кардинальних змін наукової парадигми та стрімкого розвитку сучасних інформаційних технологій.*

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи, які ґрунтуються на теорії пізнання правових явищ, спрямованих на отримання комплексних достовірних результатів. Специфіка мети і завдань дослідження зумовила необхідність використання таких методів: діалектичного, порівняльно-правового, догматичного, системно-структурного, методи моделювання, статистичних методів тощо.

Діалектичний метод застосовано для визначення суб'єктів взаємодії, їх класифікації та процесуальних повноважень, спрямованих на досягнення мети досудового розслідування, дослідження нормативно-правового регулювання щодо підготовки пропозицій та рекомендацій з удосконалення використання інформаційних та інших сучасних технологій працівниками оперативних підрозділів при виконанні доручень слідчого та дізнавача у кримінальному провадженні. На підставі догматичного методу здійснено тлумачення юридичних категорій, уточнено та поглиблено розуміння понять «взаємодія» та «доручення слідчого та дізнавача». Методи моделювання стали в нагоді під час дослідження та обґрунтування теоретичних моделей змін до Кримінального процесуального кодексу України, спрямованих на вдосконалення правової регламентації використання інформаційних та інших сучасних технологій працівниками оперативних підрозділів при виконанні доручень слідчого та дізнавача.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. У науковій дискусії з питань належної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні кримінальних правопорушень приділено чимало уваги. Ця проблема була предметом дослідження таких науковців, як М. В. Борисенко (2021), І. М. Єфіменко (2014), В. М. Малюга (2016), С. Є. Абламський, О. О. Юхно, Ю. В. Лук'яненко (2017), О. П. Бойко, В. В. Рогальська (2018), А. М. Юрченко, Л. А. Гарбовський, І. І. Башта (2018) та ін.

Проблематиці кіберзлочинності присвячено праці науковців різних галузей права, а саме таких учених, як Дж. Арас, О. О. Баєв, Дж. Блумбекер, В. Л. Бурячок, І. І. Васильковський, О. Є. Користін, М. О. Кравцова, М. Ю. Літвінов, Р. В. Лук'ячук, О. В. Манжай, О. О. Юхно та ін.

М. О. Кравцова (2016) у монографії «Запобігання кіберзлочинності в Україні» дослідила комплексну кримінологічну характеристику кіберзлочинності і надала науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності запобігання її

відтворенню органами внутрішніх справ та Національної поліції.

У своєму дисертаційному дослідженні В. А. Коршенко (2017) обґрунтував наукові основи, загальні методичні й організаційні положення судової телекомунікаційної експертизи.

Дослідник І. І. Васильковський (2019) у науковій праці «Взаємодія правоохоронних органів при розслідуванні кіберзлочинів» провів комплексний аналіз фундаментальних положень криміналістики у царині взаємодії правоохоронних органів при розслідуванні кіберзлочинів, а також надав пропозиції теоретичного та практичного характеру, спрямовані на розслідування досліджуваної категорії злочинів.

Учений О. А. Самойленко (2020) підготувала навчальний посібник «Виявлення та розслідування кіберзлочинів», у якому розглянула специфіку злочинної діяльності у кіберпросторі, проблемні аспекти початку кримінального провадження, специфіку використання спеціальних знань під час розслідування кіберзлочинів, особливості розслідування окремих видів злочинів, що вчиняються в кіберпросторі та із застосуванням ІТ-технологій.

Незважаючи на значний науковий доробок із цієї проблематики, на сьогодні відсутнє єдине комплексне дослідження особливостей використання інформаційних та інших сучасних технологій працівниками оперативних підрозділів при виконанні доручень слідчого та дізнавача у кримінальному провадженні. Наявність проблемних питань у цьому напрямі певною мірою знижує ефективність проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами, що не може не вплинути на якість і ефективність досудового розслідування загалом. Тому в межах статті спробуємо дослідити та запропонувати шляхи вирішення окремих проблемних питань щодо використання сучасних комп'ютерних систем, мереж і телекомунікаційних технологій при виконанні доручень слідчого, дізнавача у кримінальних провадженнях.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Позитивний результат протидії правоохоронними органами злочинності залежить від правильної організації роботи з попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень (Сидоренко, 2021, с. 91). У зв'язку із цим вважаємо, що одним із найважливіших напрямів використання сучасних інформаційних та інших технологій при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого та дізнавача, організації цієї діяльності є питання ефективної взаємодії слідчих та оперативних підрозділів.

Під час дослідження проблемних питань використання інформаційних та інших сучасних технологій при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого та дізнавача слід проаналізувати етимологію понять «взаємодія» та «доручення слідчого та дізнавача». Слідчий має право в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, доручати відповідним уповноваженим оперативним підрозділам поліції проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Доручення слідчого, дізнавача щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання (ст. 40 КПК України)¹.

Поняття «взаємодія», як правило, вживають тоді, коли йдеться про взаємоузгоджену діяльність різних органів та організацій у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями. І. І. Васильковський (2019, с. 8) зазначає, що «взаємодія – це узгоджена (взаємозацікавлена) діяльність правоохоронних, контролюючих та інших державних органів, направлена на досягнення загальної мети, із правильним співвідношенням повноважень, засобів і методів, які передбачені законом (відомчими нормативними актами) для виявлення, розкриття й розслідування кіберзлочинів».

Беручи участь у дискусії із цих питань, О. А. Самойленко (2020, с. 84) вказувала, що сутність такої взаємодії полягає в узгодженій діяльності різних складових однієї чи декількох систем, де кожний суб'єкт взаємодії діє в межах своїх повноважень, методів і засобів. Провідна роль організації взаємодії належить слідчому як координатору діяльності, певні способи зв'язку між слідчим і суб'єктами взаємодії називають формами взаємодії.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами, підприємствами, установами, громадськістю та засобами масової інформації – це спільна та взаємопогоджена діяльність, спрямована на розслідування та попередження злочинів (Волюбуєв та ін., 2011, с. 327). Зла-

годжений взаємозв'язок у їх діяльності забезпечує правильну та ефективну колаборацію повноважень, методів і засобів, притаманних кожному з учасників взаємодії. Учені С. Є. Абламський, О. О. Юхно, Ю. В. Лук'яненко (2017, с. 24) під взаємодією пропонують розуміти організаційну форму діяльності двох і більше осіб, яка спільно узгоджена та регламентована законами й іншими відомчими нормативно-правовими актами та спрямована на досягнення завдань конкретного кримінального провадження, що ми підтримуємо.

Таким чином, під організацією взаємодії органів і підрозділів під час проведення досудового розслідування слід розуміти узгоджену співпрацю осіб, залучених до кримінальних процесуальних правовідносин, діяльність яких регламентується законами та іншими відомчими нормативно-правовими актами і яка необхідна для досягнення завдань конкретного кримінального провадження, а також спрямована на обговорення отриманих результатів і планування подальших заходів. Отже, значення взаємодії органів під час досудового розслідування полягає в забезпеченні цілеспрямованих та ефективних заходів, спрямованих на швидке, повне та неупереджене розслідування та вирішення справи по суті.

У юридичній літературі, крім визначення поняття «взаємодія», також немає чіткого обґрунтування та розподілу видів і форм взаємодії, але більшість учених-процесуалістів вважають, що існує їх розподіл на процесуальні та організаційні (непроцесуальні). Однією із процесуальних форм взаємодії є письмові доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом (ст. 41 КПК України). Термін виконання доручень слідчих не повинен перевищувати встановленого в них строку. У разі неможливості своєчасного виконання доручення продовження строку його виконання письмово погоджується начальником оперативного підрозділу з керівником слідчого підрозділу (згідно з п. 6.6 Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої Наказом МВС України від 7 липня 2017 р. № 575) (Юхно, Загуменний, 2020, с. 54–62).

До наукового вивчення та прикладного дослідження проблеми використання інформаційних та інших сучасних технологій при виконанні доручень слідчого, дізнавача, прокурора

¹ Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 10.02.2022); Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.02.2022).

та їх процесуального оформлення безпосередньо спонукає чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, адже він не містить переліку або визначення тих чи інших технічних засобів, які законодавчо обов'язкові або рекомендовані до використання під час виконання доручень, та не деталізує окремі аспекти процесуального оформлення за результатами їх проведення. Під час проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій на практиці фактично використовуються або технічні пристрої та засоби, або інформаційні технології в тому сенсі, в якому вони пропонуються в цьому Кодексі та які викликають ускладнення під час використання, особливо сучасні новітні інформаційні технології у вигляді обчислювальної техніки та програмного забезпечення.

Як свідчить практика, чітка й ефективна організація взаємодії різних підрозділів правоохоронних органів під час проведення досудового розслідування безпосередньо спрямована на вирішення завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Особливої уваги це питання набуває у зв'язку із продовженням радикального і концептуального реформування правоохоронних органів та ухваленням чинного КПК України у 2012 р., а також законів України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію» та нормативно-правових актів, що регламентують діяльність суб'єктів, які залучаються до проведення досудового розслідування.

На сьогодні кримінальне процесуальне законодавство України не містить чіткого визначення поняття «взаємодія», у зв'язку з чим залишаються неврегульованими права й обов'язки учасників процесу взаємодії. На відомчому рівні порядок взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами закріплено в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженій Наказом МВС України від 7 липня 2017 р. № 575 (Юхно, Загуменний, 2020, с. 24).

У структурі Департаменту кіберполіції України є підрозділи, діяльність яких прямо спрямована на забезпечення здійснення досудового розслідування та виконання доручень слідчого, пов'язаних з отриманням цифрових (електронних) доказів. Такий напрям діяльності в наукових колах називають «комп'ютерна криміналістика» або «форензика» (Федотов, 2007, с. 118). Саме вони як спеціалісти з комп'ютерних технологій забезпечують проведення С(Р)Д та інших заходів.

Деякі сучасні види злочинів, особливо з огляду на специфічний і недостатньо вивчений механізм їх учинення, становлять значну небезпеку для суспільства. Тому відповідно до п. 21 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» окремим напрямом функціонування кібербезпеки визнано здійснення оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних та інших заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, які вчиняються з використанням кіберпростору, розслідування, переслідування, оперативного реагування та протидії кіберзлочинності, розвідувально-підривній, терористичній та іншій діяльності в кіберпросторі, що завдає шкоди інтересам України, використанню мережі Інтернет у воєнних цілях.

Виходячи зі змісту законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», наказів Національної поліції України, до суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, перед якими стоїть завдання щодо протидії злочинам, учиненим у кіберпросторі, належать Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України (далі – ДКІБ) та Департамент кіберполіції Національної поліції України (далі – ДКП).

Однак в інших структурних підрозділах, що також здійснюють виконання доручень слідчих і дізнавачів, відсутні спеціальні органи, які мають спеціалізацію з правильного й ефективного застосування сучасних інформаційних та інших технологій. В Україні наразі створено унікальні інструменти цифровізації та систематизації застарілих об'єктів, архівів і масивів даних, які можна з легкістю використовувати при виконанні доручень слідчих та дізнавачів. Наприклад, працівники поліції з метою економії процесуальних витрат можуть ефективно використовувати інноваційну систему державного управління та документообігу «Дія»¹, за допомогою якої можна оперативно отримувати не лише паспортні дані розшукуваних осіб, свідків чи потерпілих, а й імовірно додаткові дані, які мають інтерес для проведення подальших слідчих (розшукових) дій та актуальну й необхідну оперативну інформацію.

Беручи участь у дискусії із цих питань, М. А. Погорецький та А. С. Кумичко (2015, с. 60) наголошують, що під час здійснення

¹ Дія. Державні послуги онлайн. URL: <https://diia.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2022).

заходів оперативного пошуку оперативні працівники повинні докладати зусиль для отримання фактичних даних про кримінальні правопорушення, а не оперативної інформації, що має імовірний характер, оскільки лише фактичні дані можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні, набуті статусу процесуального доказу у спосіб і формі, визначені кримінальним процесуальним законом для кожного з видів доказів.

При використанні новітніх інформаційних та інших технологій, зокрема в мережі Інтернет та кіберпросторі, неможливо водночас отримати фактичні дані, що стануть доказами у кримінальному провадженні, однак вони стануть основним джерелом оперативної інформації та обрання певних версій, а також відповідної тактики для координації правильного розподілу подальших слідчих дій, підтвердження або спростування їх при перевірці оперативної інформації. Недоцільно намагатися персоналізувати в матеріалах перевірки інформацію про користувача (можливого фігуранта) з відкритого публічного джерела, адже інноваційні технології взаємообміну та збереження інформації, технології анонімізації ресурсів мереж Інтернет (проксі-сервісів (комплекс програм), віртуальних приватних мереж (VPN-технологій), інших засобів-анонімайзерів) ускладнюють можливість підтвердження персональних даних користувача. Дійсно якісну інформацію або її частину можливо отримати лише у володільця інформаційних систем.

У технічному аспекті магістральна мережа Інтернет огортає всю планету, поєднуючи континенти, країни й окремі міста. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» інтернет є всесвітньою інформаційною системою загального доступу. Вона об'єднує різні види мереж (магістральні, регіональні, локальні комп'ютерні мережі й окремі комп'ютерні системи) (Воробієнко, Нікітюк, Резніченко, 2010) на основі TCP/IP (Transmission Control Protocol / Internet Protocol) протоколів, що визначені міжнародними стандартами міжнародних організацій. Магістральні мережі, що забезпечують трафік між регіонами України та за кордон, обслуговують великі оператори та провайдери. Адже для передавання трафіка кожного абонента до точки обміну переважно використовують магістральні оптоволоконні мережі, будівництво й обслуговування яких потребує значних коштів. Великі оператори та провайдери мають інтернет-вузли та магістральні лінії в Україні та за її межами. Регіональні оператори та провайдери охоплюють

свою мережею регіон, декілька або одну область, причому більшість із них не мають своєї магістральної мережі. Локальні оператори та провайдери охоплюють один або кілька населених пунктів. Основні сервери інформації часто фізично перебувають за межами держави або ж надають таку інформацію лише на підставі ухвали слідчого судді, процедура отримання якої істотно збільшує строки досудового розслідування.

ВИСНОВКИ. Згідно з положеннями ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України слідчий та дізнавач мають право надавати письмове доручення оперативним підрозділам, зокрема кіберполіції, на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Виконання таких доручень стосовно кримінальних правопорушень, учинених у кіберпросторі або з використанням сучасних інформаційних технологій, потребує відповідних знань і методик виявлення та розслідування такої категорії злочинів. При цьому також необхідна наявність технічних, тактичних і практичних навичок та можливостей використання таких сучасних досягнень науки і техніки. Суттєвими моментами і умовами виконання таких доручень слідчого дізнавача є їх належна та злагоджена взаємодія, яка має свої особливості. При отриманні доручень працівник кіберполіції повинен ознайомити слідчого дізнавача з технічними можливостями та специфікою їх використання й узгодити мету та цілі таких доручень. У ході виконання доручень оперативний підрозділ залежно від конкретної слідчої ситуації повинен періодично інформувати ініціаторів про проміжні результати виконання й узгоджувати подальші тактичні дії.

Злочини, вчинені в такому специфічному середовищі, вимагають напрацювання нових методик розслідувань та оперативно-розшукових заходів за результатами, а також виконання доручень. За результатами виконання доручень слід узгодити питання використання виконаних доручень. Залежно від цього буде стояти завдання щодо їх використання, зокрема:

- 1) використання як доказів;
- 2) використання для тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, оперативних комбінацій або тактичних операцій;
- 3) для вирішення завдань і мети кримінального провадження; від цього будуть залежати й особливості оформлення таких результатів.

Практика такої взаємодії вимагає вдосконалення законодавчої та відомчої нормативно-правової бази, зокрема Інструкції з організації

взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затверджені Наказом МВС України від 7 липня 2017 р. № 575, оскільки за останні 5 років були внесені зміни до наказів, що регулюють діяльність окремих і створення нових структурних підрозділів Національної поліції України, їх повноважень. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні¹ та Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. затверджено План пріоритетних дій Уряду на 2020 рік із цих

питань², що потребує свого впровадження й у протидії злочинності. Утім порушені питання не є остаточними та підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Доцільне використання сучасних інформаційних технологій, відкритих мережевих ресурсів, державних чи комерційних баз даних, а також сучасних підходів до виконання доручення слідчого та дізнавача істотно прискорює хід досудового розслідування, оскільки оперативні підрозділи мають можливість отримати низку інформації за короткий проміжок часу, використавши можливості інноваційних сучасних технологій.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за заг. ред. О. О. Юхно. Харків : ХНУВС, 2017. 152 с.
2. Бойко О. П., Рогальська В. В. Взаємодія слідчих Національної поліції України з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні : монографія. Дніпро : Вид. Біла К. О., 2018. 180 с.
3. Борисенко М. В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами органів Національної поліції під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 260 с.
4. Васильковський І. І. Взаємодія правоохоронних органів при розслідуванні кіберзлочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 19 с.
5. Воробієнко П. П., Нікітюк Л. А., Резніченко П. І. Телекомунікаційні та інформаційні мережі : підручник. Київ, 2010. 708 с.
6. Єфіменко І. М. Взаємодія слідчих і оперативних підрозділів при реалізації таємної інформації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
7. Коршенко В. А. Теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
8. Кравцова М. О. Запобігання кіберзлочинності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2016. 210 с.
9. Криміналістика : підручник / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.
10. Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 17 с.
11. Погорецький М. А., Кумичко А. С. Фактичні дані та їх значення для документування оперативними підрозділами злочинів у сфері рефінансування Національним банком України вітчизняних банків. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 54–62.
12. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.
13. Сидоренко Н. С. Взаємодія органів досудового розслідування з органами кримінального судочинства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 3 (38). С. 90–93.
14. Федотов Н. Н. Форензика – компьютерная криминалистика. М., 2007. 360 с.
15. Юрченко А. М., Гарбовський Л. А., Башта І. І. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час кримінального провадження: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : монографія. Київ, 2018. 204 с.
16. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ при розслідуванні злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 2 (57). С. 212–221.
17. Юхно О. О., Загуменний О. О. Використання сучасних інформаційних технологій працівниками поліції при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : навч. посіб. Харків : Ніка Нова, 2020. 102 с.

Надійшла до редакції: 20.02.2022

¹ Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p> (дата звернення: 10.02.2022).

² Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2020 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.09.2020 № 1133-р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2020-p> (дата звернення: 10.02.2022).

ЗАГУМЕННИЙ А. А. ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ И ДРУГИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ ОПЕРАТИВНЫМИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ ПОРУЧЕНИЙ СЛЕДОВАТЕЛЯ И ДОЗНАВАТЕЛЯ

Рассмотрены проблемные вопросы использования современных информационных и других технологий при выполнении оперативными подразделениями поручений следователя и дознавателя. По результатам исследования предоставлены конкретные предложения и рекомендации по усовершенствованию использования информационных и других современных технологий работниками оперативных подразделений при выполнении поручений следователя и дознавателя в уголовном производстве.

Ключевые слова: *информационные технологии, киберпреступность, доверенность следователя, доверенность дознавателя, расследование преступлений.*

ZAHUMENNYI O. O. PROBLEMATIC ISSUES OF USING MODERN INFORMATION AND OTHER TECHNOLOGIES IN THE IMPLEMENTATION OF INVESTIGATOR'S AND INTERROGATOR'S INSTRUCTIONS BY OPERATIONAL UNITS

The problematic issues of using modern information and other technologies in the implementation of investigator's and interrogator's instructions by operational units are considered. The purpose of the article is to study and identify problematic issues and develop proposals and recommendations for improving the use of information and other modern technologies by employees of operational units in carrying out the instructions of the investigator and interrogator in criminal proceedings. The main tasks are to develop appropriate proposals and recommendations on how to solve the identified problems at the theoretical and legislative levels and in law enforcement.

The specifics and importance of the organization of interaction between bodies and units during the pre-trial investigation, as well as the specifics of the use of modern information and other technologies are considered. Such interaction is defined as coordinated cooperation of persons involved in criminal procedural legal relations, whose activities are regulated by laws and other departmental regulations and which it is necessary to achieve the objectives of specific criminal proceedings, and aimed at discussing the results and planning further measures. It is concluded that the importance of cooperation between the authorities during the pre-trial investigation is to ensure targeted and effective measures aimed at rapid, complete and impartial investigation, as well as resolving the case on the merits.

The Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain a list or definition of certain technical means that are legally required or recommended for use in the execution of orders, and does not detail certain aspects of procedural design based on the results of their implementation. In the conduct of any investigative (searching) activities in practice, in fact, either technical devices and tools or information technology are used in the sense in which they are proposed in the Code and which cause difficulties in use, especially modern latest information technology in the form of computing hardware and software.

It is concluded that the appropriate use of modern information technology, open network resources, government or commercial databases, as well as modern approaches to the implementation of the instructions of investigators and interrogators significantly speed up the pre-trial investigation, as operational units have the opportunity to obtain information in a short period of time, using the capabilities of innovative modern technologies. According to the results of the study, specific proposals and recommendations for improving the use of information and other

Key words: *information technologies, cybercrime, investigator's instructions, interrogator's instructions, crime investigation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Загуменний О. О. Проблемні питання використання сучасних інформаційних та інших технологій при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого і дізнавача. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 189–195. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.19>.

Citation (APA): Zahumennyi, O. O. (2022). Problematic issues of using modern information and other technologies in the implementation of investigator's and interrogator's instructions by operational units. *Law and Safety*, 1(84), 189–195. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.19>.

РУСЛАН ДМИТРОВИЧ ТРОЙЧУК,

Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),
навчально-науковий інститут № 3,
наукова лабораторія з проблем превентивної
діяльності та запобігання корупції;

 <https://orcid.org/0000-0002-4515-0745>,
e-mail: troichukruslan@gmail.com

ОБ'ЄКТ ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Статтю присвячено дослідженню сутності поняття та видів об'єктів адміністративного правопорушення, пов'язаного з порушенням вимог фінансового контролю. Викладено наукові підходи до визначення складових елементів об'єкта вказаного адміністративного правопорушення. З'ясовано, що для належної кваліфікації адміністративного правопорушення, пов'язаного з порушенням вимог фінансового контролю, а отже, визначення обсягу адміністративної відповідальності як заходу адміністративного примусу, важливо враховувати специфіку суспільних відносин (як об'єкта посягання) та сферу, в якій вони виникають. Розкрито роль об'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з порушенням вимог фінансового контролю, у кваліфікації та систематизації вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства. Проаналізовано наукові погляди щодо визначення об'єкта вказаного адміністративного правопорушення, запропоновано авторське визначення його загального, родового, видового та безпосереднього об'єктів.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, протиправне діяння, об'єкт адміністративного правопорушення, порушення вимог фінансового контролю, адміністративна відповідальність, електронне декларування.

Оглядова стаття

ВСТУП. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р. № 3207-VI¹ уперше у вітчизняному законодавстві було запроваджено адміністративну відповідальність за порушення вимог фінансового контролю – ст. 172-6 глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» Кодексу України про адміністративні правопорушення². Разом із тим до ухвалення 14 жовтня 2014 р. Закону України «Про запобігання корупції»³

вказана стаття практично не застосовувалася в адміністративній практиці. І лише започаткування електронного подання декларації осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – декларація), стало значним поштовхом для її застосування. У 2021 р. лише Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) у межах своєї компетенції склало 350 протоколів за ст. 172-6 КУпАП, зокрема за: ч. 1 – 261 протокол; ч. 2 – 42 протоколи; ч. 4 – 47 протоколів. Це у 12 разів більше, ніж у 2020 р., коли НАЗК за ст. 172-6 КУпАП було складено тільки 29 протоколів: за ч. 1 – 13 протоколів, за ч. 2 – 9 протоколів, за ч. 4 – 7 протоколів⁴.

Разом із тим будь-яке протиправне, винне діяння, за здійснення якого чинним законодавством України передбачена адміністративна відповідальність, може бути визнане правопорушенням тільки за наявності в ньому

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17> (дата звернення: 12.02.2022).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 12.02.2022).

³ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 12.02.2022).

⁴ Моніторинг діяльності Національного агентства // Національне агентство з питань корупції : офіц. сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/monitoring-diyalnosti-natsionalnogo-agenstva/> (дата звернення: 12.02.2022).

певних ознак (елементів) складу адміністративного правопорушення, де актуальне значення має встановлення об'єкта посягання. Саме його встановлення дасть можливість: 1) визначити коло суспільних відносин, що охороняються заходами адміністративної відповідальності; 2) значною мірою визначити протиправне або непротиравне діяння; 3) встановити тяжкість посягання та можливу шкоду суспільним відносинам.

У контексті зазначеного встановлення об'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з порушенням фінансового контролю, та його характеристика дадуть можливість визначити наявність у діянні особи юридичного складу вказаного адміністративного правопорушення та притягнути її до відповідальності, що підкреслює актуальність статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Мета статті полягає у визначенні сутності поняття об'єкта порушення вимог фінансового контролю як одного з елементів юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: проаналізувати відповідні норми чинного законодавства, зокрема КУпАП, Закону України «Про запобігання корупції» та відповідних наказів НАЗК, а також наявні доктринальні наукові підходи до визначення складових частин об'єкта вказаного адміністративного правопорушення; розкрити ознаки об'єкта порушення вимог фінансового контролю з подальшим наданням авторського визначення загального, родового, видового та безпосереднього об'єктів адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження стали обрані методи наукового пізнання, ключовим з яких є порівняльно-правовий. Також використано методи правового моделювання та системного аналізу, зміст і призначення яких розкрито у статті.

Застосування порівняльно-правового методу дослідження включало в себе узагальнення результатів вивчення наукових публікацій з питань визначення сутності об'єкта адміністративного правопорушення, положень доктрини щодо адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю, визначення сутності структурних елементів об'єкта вказаного адміністративного правопорушення. Завдяки вказаному методу вдалося встановити відсутність єдиних підходів до визначення поняття і сутності інформації в наукових працях щодо підходу до ви-

значення загального, родового, видового та безпосереднього об'єктів порушення вимог фінансового контролю.

Також застосовувався метод правового моделювання, який дав можливість на підставі проаналізованих наукових публікацій визначити поняття таких термінів, як «загальний об'єкт порушення вимог фінансового контролю», «родовий об'єкт порушення вимог фінансового контролю», «видовий об'єкт порушення вимог фінансового контролю» та «безпосередній об'єкт порушення вимог фінансового контролю».

За допомогою методу системного аналізу проаналізовано визначені в наукових публікаціях терміни об'єкта в адміністративному праві та здійснено їх аналіз. Використання системно-структурного методу дало можливість визначити перелік наукових публікацій та нормативно-правових актів, які були необхідні для комплексного дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять наукові праці фахівців у галузі адміністративного права (Ю. П. Битяк, К. Л. Бугайчук, В. М. Гаращук, Д. І. Голосніченко, А. В. Гуржій, В. К. Колпаков, Т. О. Коломoeць, О. В. Кузьменко, Ю. С. Назар, І. Д. Пастух, Н. І. Романів, В. В. Серeda, О. Г. Стрельченко, Н. С. Федорук, К. Д. Янішевський та інші), а також тих науковців, які безпосередньо досліджували склад порушення вимог фінансового контролю (Г. В. Лученцов, В. І. Ковальчук, Г. О. Петренко, Ю. О. Рева, А. В. Тітко, К. Є. Цабєка). Нормативною основою статті стали нормативно-правові акти, які: встановлюють адміністративну відповідальність за порушення вимог фінансового контролю (КУпАП); забезпечують запобігання та протидію корупції (Закон України «Про запобігання корупції»); регламентують порядок подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента та повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, а також подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Перед тим як визначити об'єкт адміністративного правопорушення, пов'язаного з порушенням вимог фінансового контролю, необхідно зауважити, що під юридичним складом адміністративного правопорушення розуміється передбачена нормами права сукупність ознак (елементів), за наявності яких те чи інше протиправне діяння можна оцінювати

як адміністративне правопорушення (Гончарук, 2005, с. 44–45). Теорія права передбачає чотири елементи юридичного складу правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Першим елементом складу відносин адміністративного права є його об'єкт. Як зазначає К. Є. Цебека (2020), структура юридичного складу порушення вимог фінансового контролю як виду адміністративного правопорушення (проступку) також представлена сукупністю зазначених елементів, кожний з яких потребує більш детальної характеристики та аналізу. Об'єкт адміністративного правопорушення має важливе значення для визначення поняття адміністративного правопорушення, він вказує на його суспільну шкідливість і враховується при застосуванні адміністративного стягнення за вчинення конкретного правопорушення (Менів, 2020, с. 364). Від того, наскільки повно і правильно буде визначено об'єкт, залежить не тільки поведінка суб'єктів адміністративно-правових відносин, а й досягнення кінцевої мети цих відносин.

Також велике теоретичне і практичне значення має класифікація об'єкта адміністративного правопорушення. Вказане дозволяє всебічно дослідити соціальну природу адміністративних порушень, слугує критерієм структуризації актів адміністративно-деліктного законодавства, сприяє правильній кваліфікації адміністративних правопорушень та індивідуалізації адміністративної відповідальності. У науці адміністративного права більшість сучасних науковців дотримуються трьохелементної класифікації, відповідно до якої виділяються загальний, родовий та безпосередній об'єкти адміністративного правопорушення (Коломоєць, 2008; Остапенко, 2000; Коваль, 1994; Середа, Кісіль, 2014).

Рідше до цього понятійного ряду інші науковці відносять четвертий, проміжний елемент – видовий об'єкт адміністративного правопорушення (Забарний, Калюжний, Шкарупа, 2003; Гладун, 2004; Кириленко, 2013; Стрельченко, 2012).

Наприклад, О. Г. Стрельченко (2012, с. 139) залежно від рівня узагальнення виділяє такі об'єкти:

1) загальний об'єкт, що: а) регулюється різними галузями права; б) охороняється адміністративними санкціями. Такий об'єкт є спільним для всіх видів адміністративних правопорушень;

2) родовий об'єкт – однорідні групи суспільних відносин, які в сукупності складають загальний об'єкт. Розподіл цього цілого (зага-

льного об'єкта) на частини (родові об'єкти) може проводитися за різними критеріями. По-перше, всю сукупність суспільних відносин, що охороняються адміністративними санкціями, можна поділити на частини залежно від того, якою галуззю права вони регулюються. Отже, можна говорити про адміністративні, земельні, трудові, цивільні та інші правовідносини як родові об'єкти проступків. По-друге, як критерій класифікації можна використовувати структуру соціально-господарського комплексу. По-третє, як критерій класифікації можна використовувати зміст суспільних відносин, що охороняються. З урахуванням цього критерію розрізняють такі родові об'єкти, як власність, громадський порядок, громадська безпека, здоров'я населення, порядок управління;

3) видовий об'єкт – самостійний складовий різновид родового об'єкта, відокремлена група суспільних відносин, загальних для низки проступків. Вони виступають відокремленою і досить самостійною частиною родового об'єкта. Наприклад, якщо взяти такий родовий об'єкт, як власність, то її види – це власність приватна, комунальна та державна. Видовий об'єкт широко використовується законодавцем, який спеціальними актами встановив адміністративну відповідальність за порушення правил дорожнього руху, військового обліку, прав споживачів тощо;

4) безпосередній об'єкт – одна або декілька суспільних відносин, яким спричиняється шкода певним правопорушенням. Наприклад, при перевищенні швидкості – громадська безпека на дорозі тощо, при вчиненні насильства в сім'ї – стан здоров'я осіб, які відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України є сім'єю.

Також деякі дослідники, наприклад Н. В. Макарейко (2014), виділяють ще додатковий (суспільні відносини, яким завдається шкода правопорушенням, але які не виступають основним об'єктом охорони права, а доповнюють його) та факультативний (суспільні відносини, яким залежно від складних умов може бути завдано шкоди, а може бути і не завдано) об'єкти.

У чинному законодавстві поняття об'єкта адміністративного правопорушення не визначається, натомість наводиться приблизний перелік суспільних відносин, охоронюваних адміністративним законом. У ст. 1 КУпАП зазначено, що завданням законодавства про адміністративні правопорушення є охорона особистих прав і свобод громадян, власності, а також прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, установленого порядку управління, державного і суспільного порядку.

Більш стислий виклад об'єкта адміністративного правопорушення міститься у ст. 9 КУпАП, якою адміністративний проступок визначається як діяння, що посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління. Об'єктом адміністративного проступку, як і будь-якого іншого правопорушення, завжди є суспільні відносини. Така точка зору була висловлена ще Д. Н. Бахрахом (1989, с. 47), на сьогодні її підтримують більшість учених у галузі адміністративного права. Аналіз адміністративного законодавства свідчить, що під його охорону підпадають лише найважливіші та найбільш значущі для інтересів держави і суспільства відносини, яким протиправними посяганнями може бути завдано досить суттєвої шкоди.

Поряд із вказаним нормативним визначенням з метою встановлення об'єкта порушення вимог фінансового контролю, за яке передбачена адміністративна відповідальність, першочергово доцільно звернутися до наукових поглядів щодо визначення загального об'єкта адміністративного правопорушення, адже щодо цього в наукових колах існує кілька думок.

А. В. Гуржій та Ю. О. Мельник (2015) указують, що загальним об'єктом адміністративного правопорушення є суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного законодавства, охоронювані адміністративними санкціями з метою забезпечення нормального функціонування порядку управління, захисту власності, прав і свобод громадян.

В. М. Берізко (2017, с. 82) звертає увагу, що в загальному розумінні об'єктом адміністративного правопорушення є те, на що він посягає, проти чого спрямований. Адміністративний проступок за своєю природою є антисоціальним явищем, небезпечним для суспільства, що має негативні наслідки.

Автори підручника «Адміністративне право України» за загальною редакцією С. В. Ківалова (2003, с. 99) загальним об'єктом адміністративних правопорушень визначають суспільні відносини, які охороняються нормами адміністративного права: суспільний порядок і суспільна безпека, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління. На думку Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, О. В. Дьяченка (2005, с. 273), загальний об'єкт становить уся сукупність суспільних відносин, які охороняє законодавство про адміністративні правопорушення.

Поділяємо думки тих учених, які вважають, що незалежно від специфіки індивідуаль-

ного розуміння тих або інших аспектів об'єкта адміністративних правопорушень об'єктом виступають суспільні відносини. При цьому підтримуємо також думку А. В. Гуржія, який наголошує, що загальним об'єктом адміністративного правопорушення виступають лише ті суспільні відносини, які врегульовуються правом (тобто правовідносини) та перебувають під охороною адміністративно-деліктних санкцій. Також дослідник зазначає, що об'єкт адміністративного правопорушення є конструктивною ознакою складу адміністративного проступку, неодмінною запорукою правильної та безпомилкової кваліфікації, а також важливим системотворчим чинником вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства. По-перше, саме об'єкт посягання визначає його суспільну небезпеку, характеризує його спрямованість. Жодний вчинок не може бути визнано деліктом, якщо він не був спрямований на певний суспільно значущий об'єкт. По-друге, саме на підставі об'єкта розмежовуються різні види правопорушень (адміністративні проступки, цивільні делікти та злочини), оскільки деякі об'єкти охороняються тільки кримінальним правом, деякі – тільки адміністративним, а деякі – лише цивільним.

Таким чином суспільні відносини, що є об'єктом адміністративного правопорушення (проступку), можуть регулюватися не лише нормами адміністративного права, а й інших галузей права, зокрема цивільного, земельного, трудового тощо (Цабєка, 2020, с. 85).

На думку Ю. О. Рева (2019, с. 140), об'єктом порушення вимог фінансового контролю є суспільні відносини, які пов'язані зі здійсненням публічної служби. При цьому А. В. Титко (2015, с. 161) під загальним об'єктом порушення вимог фінансового контролю розуміє всі суспільні відносини, які охороняються адміністративно-правовими нормами і яким правопорушенням завдано шкоду.

При визначенні загального об'єкта адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, відповідно і визначених ст. 172-6 КУпАП, К. Є. Цабєка (2020) розуміє тільки ті суспільні відносини, що охороняються чинним адміністративним законодавством (нормами КУпАП).

У науково-практичному коментарі «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією», виданому колективом авторів Національної академії внутрішніх справ, загальний об'єкт адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП, визначається як суспільні відносини у сфері дотримання вимог фінансового контролю (щодо подання

декларацій, зазначення в них достовірних відомостей, дотримання вимог додаткових заходів фінансового контролю) (Чернявський та ін., 2020, с. 30).

Під час визначення загального об'єкта адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП, необхідно врахувати сутність антикорупційного законодавства, в першу чергу Закону України «Про запобігання корупції», його мету і призначення. Завдяки ухваленню вказаного Закону були запроваджені нові норми, які визначають механізм подання саме електронної декларації, на відміну від паперової, що була запроваджена Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р.¹ Також було розширено перелік об'єктів і предметів, які підлягають декларуванню, встановлено нові заходи контролю за процедурою подання та перевірки декларацій, а також врегульовано норми, які встановлюють наслідки за неподання, несвоєчасне подання декларації та за відображення в декларації завідомо неправдивої інформації. Вказаний механізм декларування став одним із найважливіших компонентів антикорупційної політики держави, завдяки якому здійснюється об'єктивний фінансовий контроль за майновим станом публічних службовців та членів їх сім'ї, що сприятиме зниженню рівня корупції та підвищуватиме рівень відкритості і прозорості влади. Електронне декларування дозволяє виявити активи, здобуті незаконним шляхом, що може слугувати перешкодою до вступу та проходження публічної служби особами, які протиправно збагатилися. Також механізм електронного декларування обмежує осіб у публічному використанні коштів та майна, змушує до застосування різних способів легалізації отримання незаконних активів, а це, у свою чергу, обмежує у способах учинення корупційних правопорушень, правопорушень, пов'язаних із корупцією, що є одним зі способів запобігання та протидії корупції.

Як цілком слушно підкреслює О. М. Стороженко (2008, с. 113), «часто-густо саме на основі ознак загального об'єкта уповноважений суб'єкт кваліфікації може зробити обґрунтований висновок про адміністративно-деліктний характер діяння, або навпаки – про його кримінально-правову, цивільно-правову, господарсько-правову і т.д. природу».

¹ Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17> (дата звернення: 12.02.2022). Втратив чинність.

Таким чином, вважаємо, що загальним об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП, є вся сукупність суспільних відносин у сфері запобігання та протидії корупції, що охороняється адміністративно-деліктними нормами.

Як правило, у вітчизняному адміністративному праві родові об'єкти адміністративних проступків визначають за двома основними критеріями: аксіологічним і галузевим. Першим (аксіологічним) критерієм є загальносоціальні цінності, навколо яких складаються суспільні відносини, охоронювані адміністративно-деліктним правом. За цим критерієм можна визначити як родові такі об'єкти: суспільні відносини стосовно власності; суспільні відносини стосовно забезпечення громадського порядку; суспільні відносини стосовно здійснення народного волевиявлення.

Другим (галузевим) критерієм слугує галузь або сфера суспільного життя, де складаються відповідні суспільні відносини. За цим критерієм розрізняють такі родові об'єкти адміністративних проступків: суспільні відносини у промисловості; суспільні відносини в галузі торгівлі; суспільні відносини в галузі стандартизації; суспільні відносини у військовій сфері; суспільні відносини на транспорті тощо (Нефедова, 2019, с. 50).

Як вказує А. В. Гуржій, обидва зазначені критерії лягли в основу структурування Особливої частини КУпАП на окремі глави, а родовий об'єкт дозволяє згрупувати адміністративні правопорушення у певні самостійні категорії, здійснити їх класифікацію з метою визначення адміністративно-правових норм, що встановлюють відповідальність за їх учинення.

На думку К. О. Чишко (2016, с. 136), для розуміння родового об'єкта адміністративного проступку значення мають певні групи правопорушень і ті критерії, за якими вони об'єднуються, ті громадські чи соціальні цінності, на які здійснюється посягання. Найчастіше групи родових об'єктів співпадають із назвою розділів КУпАП.

О. І. Миколенко (2006, с. 61) вважає, що родовим об'єктом є однорідна група суспільних відносин, яка є невід'ємною та самостійною частиною загального об'єкта. Більш розширене визначення родового об'єкта проступків надав К. Л. Бугайчук (2002, с. 43–44), який під ним розуміє однорідну групу суспільних відносин, які складають невід'ємну та самостійну частину загального об'єкта, поділ якого на частини (родові об'єкти) може проводитися за різними підставами:

а) всю сукупність суспільних відносин, охоронюваних адміністративними санкціями, можна поділити на частини залежно від того, якою галуззю права вони регулюються. Отже, можна говорити про адміністративні, земельні, трудові та інші правовідносини;

б) як критерій класифікації можна використовувати галузь громадської діяльності, в якій складаються суспільні відносини. За цією ознакою можна виділити такі родові об'єкти, як відносини в сільському господарстві, промисловості, на транспорті тощо;

в) як критерій класифікації можна використовувати зміст охоронюваних суспільних відносин.

Зазначимо, що встановлення родового об'єкта адміністративного правопорушення особливих труднощів не становить. Як правило, родовий об'єкт зазначається в назві тієї глави КУпАП або в назві того закону, де закріплена відповідна адміністративно-деліктна норма. Стаття 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю» входить до глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП. Тим не менш, говорячи про родовий об'єкт адміністративних правопорушень у сфері порушення вимог фінансового контролю, слід зважати, що відповідальність за такі правопорушення передбачається і КУпАП, і спеціальним законом – Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Таким чином опис родового об'єкта порушення вимог фінансового контролю в назві глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП та в назві спеціального закону суттєво відрізняється.

А. В. Титко (2015, с. 161) під родовим об'єктом порушення вимог фінансового контролю розуміє суспільні відносини щодо дотримання вимог, заборон та обмежень, встановлених Законом України «Про запобігання корупції». Г. В. Лученцов (2017, с. 170) зазначає, якщо ст. 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю» входить до глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП, то зміст цієї статті і, власне, логіка законодавця щодо розміщення її саме у главі 13-А дають підстави зробити висновки, що родовим об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері запобігання корупції. Таке визначення родового об'єкта цього правопорушення відповідає сутності суспільних відносин, яким завдається шкода під час його вчинення.

Г. О. Петренко та В. І. Ковальчук (2020, с. 138), продовжуючи думку Г. В. Лученцова та

А. В. Титко, вказують, що згідно з новою редакцією глави 13-А КУпАП родовий об'єкт правопорушень вимог фінансового контролю варто визначити як «суспільні відносини у сфері забезпечення дотримання вимог, заборон та обмежень, встановлених Законом України “Про запобігання корупції”, особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування».

Іншої думки дотримується Ю. О. Рева (2019, с. 141), який під родовим об'єктом порушення вимог фінансового контролю розуміє суспільні відносини, які пов'язані з механізмом реалізації повноважень, прав і обов'язків, учинення відповідних дій суб'єктами, яких уповноважено на виконання завдань і здійснення функцій держави, спрямованих на забезпечення публічних інтересів.

На основі аналізу норм антикорупційного законодавства в частині порушення вимог фінансового контролю, законодавства про адміністративну відповідальність і поглядів науковців сформулюємо поняття «родовий об'єкт порушення вимог фінансового контролю», під яким пропонуємо розуміти суспільні відносини, що забезпечують установлення порядку запобігання та протидії корупції.

Тому, на нашу думку, позиція законодавця щодо віднесення ст. 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю» до глави 13-А КУпАП «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» є повністю виправданою.

Різновидом родового об'єкта виступає видовий об'єкт. Видовий об'єкт – це тісно взаємозалежна між собою група суспільних відносин, яка становить частину родового об'єкта і на яку посягають адміністративні проступки. Як вказує О. Г. Стрельченко (2019, с. 180), видовий об'єкт виступає різновидом об'єкта родового, тобто видовий об'єкт являє собою відокремлену групу суспільних відносин, які є спільними для тих чи інших проступків – група однорідних або тотожних відносин. Зазначені суспільні відносини є відокремленою частиною родового об'єкта.

Що стосується видового об'єкта порушення вимог фінансового контролю, то А. В. Титко (2015, с. 161) вказує, що це суспільні відносини щодо дотримання вимог фінансового контролю особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Аналіз диспозицій ст. 172-6 КУпАП свідчить, що його частини передбачають відповідальність за вчинення різних форм діянь, зокрема:

– ч. 1 – за несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої

на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

– ч. 2 – за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента;

– ч. 2 – за неповідомлення про суттєві зміни в майновому стані;

– ч. 4 – за подання завідомо недостовірних відомостей.

Незважаючи на те, що загальний порядок подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, визначений Законом України «Про запобігання корупції», окремі аспекти подання різних форм декларації регламентуються іншими нормативно-правовими актами, відповідно відповідальність за їх порушення передбачена різними частинами ст. 172-6 КУпАП.

Відповідальність за ч. 1 ст. 172-6 КУпАП (за несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) настає за порушення Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування¹, затвердженого Наказом НАЗК «Про затвердження форми декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» від 23 серпня 2021 р. № 449/21.

Відповідальність за ч. 2 ст. 172-6 КУпАП (за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента) настає за порушення Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента², затвердженого Наказом НАЗК

«Про затвердження Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента» від 23 серпня 2021 р. № 451/21.

Відповідальність за ч. 2 ст. 172-6 КУпАП (за неповідомлення про суттєві зміни у майновому стані) настає за порушення Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування³, затвердженого Наказом НАЗК «Про затвердження Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування» від 23 серпня 2021 р. № 450/21.

Відповідальність за ч. 4 ст. 172-6 КУпАП (подання завідомо недостовірних відомостей) настає за порушення Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування⁴, затвердженого Наказом НАЗК «Про затвердження форми декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» від 23 серпня 2021 р. № 449/21, Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента⁵, затвердженого

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-21> (дата звернення: 12.02.2022).

³ Порядок інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування : затв. Наказом Нац. агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 № 450/21 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-21> (дата звернення: 12.02.2022).

⁴ Порядок заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : затв. Наказом Нац. агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 № 449/21 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0987-21> (дата звернення: 12.02.2022).

⁵ Порядок інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента : затв. Наказом Нац. агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 № 451/21 // БД «Законодавство України» / ВР

¹ Порядок заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : затв. Наказом Нац. агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 № 449/21 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0987-21> (дата звернення: 12.02.2022).

² Порядок інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента : затв. Наказом Нац. агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 № 451/21 // БД «Законодавство України» / ВР

Наказом НАЗК «Про затвердження Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента» від 23 серпня 2021 р. № 451/21, Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування¹, затвердженого Наказом НАЗК «Про затвердження Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування» від 23 серпня 2021 р. № 450/21.

Отже, можна зазначити, що склад порушення вимог фінансового контролю містить видовий об'єкт, який можна визначити як групу однорідних суспільних відносини, виокремлених у межах родового об'єкта, які пов'язані з порядком подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента та повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, а також подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Зрозуміло, що таке визначення видового об'єкта складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП, не є універсальним, але є науковим підходом до визначення цього виду об'єкта в межах проведеного дослідження і не вичерпує подальших наукових розробок у цьому напрямі.

Наступним і найвищим рівнем конкретизації об'єкта адміністративного правопорушення є так званий безпосередній об'єкт, визначення якого, на думку В. К. Колпакова (2001, с. 176–177), має важливе значення для науки та правозастосовної діяльності. Такий об'єкт виступає як конструктивна частина родового та родового об'єктів. Варто зазначити, що попри сталий науковий інтерес до проблематики безпосереднього об'єкта адміністративних правопорушень, у теорії адміністративно-деліктного права нині не сформульовано єдино-

го концептуального підходу до його розуміння. В. К. Колпаков і В. В. Гордєєв (2011, с. 18) під безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення розуміють конкретні суспільні відносини, регульовані правом та охоронювані адміністративними санкціями. На думку В. А. Бортника (2012, с. 85), В. В. Середи, Ю. С. Назара, К. М. Костовської, під ним необхідно розуміти конкретні суспільні відносини, які охороняються відповідною адміністративно-правовою нормою та яким завдано шкоди правопорушенням, що підпадає під ознаки конкретного складу проступку. Т. О. Коломоєць (2011, с. 283) зазначає, що безпосередній об'єкт – це конкретні суспільні відносини, що охороняються законом, яким і спричиняється шкода певним правопорушенням.

Таким чином, підтримуючи загальну адміністративно-правову тенденцію, відмітимо, що безпосередній об'єкт – це явище одиничне. А. В. Нефедов (2019, с. 52) акцентує увагу, що він асоціюється лише з тими відносинами, які було порушено (дестабілізовано) в результаті вчинення конкретного правопорушення.

А. В. Титко (2015, с. 161) характеризує безпосередній об'єкт порушення вимог фінансового контролю в таких аспектах: 1) суспільні відносини щодо порядку заповнення та подання декларації про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру; 2) суспільні відносини щодо порядку повідомлення про відкриття валютного рахунку в установах банку-нерезидента та про суттєві зміни майнового стану.

У свою чергу, Г. В. Лученцов (2017, с. 170) зазначає, що безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 «Порушення вимог фінансового контролю» КУпАП, є відносини у сфері здійснення антикорупційного фінансового контролю. Таке визначення відповідає сутності суспільних відносин, яким завдається шкода під час його вчинення.

Г. О. Петренко та В. І. Ковальчук (2020, с. 138), продовжуючи думку Г. В. Лученкова, вказують, що безпосереднім об'єктом є «суспільні відносини у сфері декларування доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування».

К. Є. Цабека (2020, с. 114) зазначає, що визначення безпосереднього об'єкта адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, повинне здійснюватися в межах родового об'єкта та з урахуванням специфіки вимог і обмежень, які можуть бути порушені відповідним діянням. У цьому разі наявна прив'язка до відповідної норми глави 13-А КУпАП, якою

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-21> (дата звернення: 12.02.2022).

¹ Порядок інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про суттєві зміни у майновому стані суб'єкта декларування : затв. Наказом Нац. агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 № 450/21 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-21> (дата звернення: 12.02.2022).

передбачена адміністративна відповідальність за те чи інше протиправне діяння, пов'язане з корупцією. Наприклад, безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП, дослідник визначає суспільні відносини у сфері здійснення антикорупційного фінансового контролю.

Закцентуємо увагу на тому, що фінансовий контроль передбачає виникнення відносин у суб'єкта декларування під час подання ним у порядку, встановленому чинним законодавством, декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. З урахуванням викладеного можна констатувати, що безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП, є охоронювані адміністративно-деліктною санкцією, встановлені Законом України «Про запобігання корупції» та іншими нормативно-правовими актами вимоги, заборони та обмеження, які виникають у зв'язку з поданням декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ. Підводячи підсумки, зауважимо, що на підставі аналізу наукових публікацій та нормативно-правових актів у сфері запобігання та протидії корупції, адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю визначено сутність поняття об'єкта порушення вимог фінансового контролю як одного з елементів юридичного складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-6 КУпАП.

Враховуючи, що точне встановлення об'єкта адміністративного правопорушення має важливе наукове і практичне значення, адже він вказує на його суспільну шкідливість, враховується при застосуванні адміністративного стягнення за вчинення конкретного правопорушення, є запорукою правильної кваліфікації порушення вимог фінансового контролю, раціональності адміністративного провадження та належного застосування окремих адміністративно-деліктних норм, нами запропоновано авторську позицію щодо визначення загального, родового, видового та безпосереднього

об'єктів порушенням вимог фінансового контролю.

Виходячи з диспозиції, об'єкти адміністративного правопорушення, передбачено ст. 172-6 КУпАП, доцільно класифікувати на загальний, родовий, видовий та безпосередній.

Під загальним об'єктом порушення вимог фінансового контролю необхідно розуміти всю сукупність суспільних відносин у сфері запобігання та протидії корупції, що охороняється адміністративно-деліктними нормами.

Родовим об'єктом порушення вимог фінансового контролю є суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок запобігання та протидії корупції.

Враховуючи, що диспозиція ст. 172-6 КУпАП містить різні форми діянь, за які передбачено відповідальність, склад порушення вимог фінансового контролю містить видовий об'єкт, під яким пропонується розуміти групу однорідних суспільних відносин, виокремлених у межах родового об'єкта, які пов'язані з порядком подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента та повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, а також подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Безпосереднім об'єктом порушення вимог фінансового контролю є охоронювані адміністративно-деліктною санкцією, встановлені Законом України «Про запобігання корупції» та іншими нормативно-правовими актами вимоги, заборони та обмеження, які виникають у зв'язку з поданням декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Таким чином, від того, наскільки повно і правильно буде визначено об'єкт порушення вимог фінансового контролю, залежить не тільки поведінка суб'єктів адміністративно-правових відносин, а й досягнення кінцевої мети цих відносин.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2003. 896 с.
2. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ, 2005. 544 с.
3. Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією : наук.-практ. комент. / С. С. Чернявський, Р. А. Сербин, І. Д. Пастух та ін. Київ, 2020. 90 с.
4. Бахрах Д. Н. Производство по делам об административных правонарушениях. М., 1989. 96 с.
5. Берізко В. М. Особливості складу адміністративного правопорушення у сфері протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 80–83. URL: http://lsej.org.ua/1_2017/21.pdf (дата звернення: 12.02.2022).

6. Бортник В. А. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ, 2012. 222 с.
7. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 243 с.
8. Гладун З. С. Адміністративне право України : навч. посіб. Тернопіль, 2004. 579 с.
9. Гончарук С. Т. Навчально-методичний посібник з спецкурсу Адміністративна відповідальність. Київ, 2005. 116 с.
10. Гуржій А. В., Мельник Ю. О. Об'єкт правопорушення як критерій структуризації адміністративно-деліктного законодавства. *Юридична наука*. 2015. № 4. С. 14–19.
11. Забарний Г. Г., Калюжний Р. А., Шкарупа В. К. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ, 2003. 212 с.
12. Кириленко Є. В. Поняття та склад адміністративних правопорушень: запрошення до дискусії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 219–221.
13. Коваль Л. В. Адміністративне право України. Загальна частина : курс лекцій. Київ, 1994. 154 с.
14. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ, 2011. 576 с.
15. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ, 2001. 752 с.
16. Колпаков В. К., Гордєєв В. В. Склад адміністративного проступку. Чернівці, 2011. 44 с.
17. Лученцов Г. В. Адміністративна відповідальність за порушення вимог фінансового контролю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 169–173.
18. Макарейко Н. В. Адміністративне право. Курс лекцій. Київ, 2014. 156 с.
19. Менів Л. Д. Об'єкт і предмет адміністративних правопорушень у сфері законодавства про захист прав споживачів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 363–366.
20. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учеб. пособ. Харьков, 2006. 352 с.
21. Нефедова А. В. Об'єкт адміністративних проступків на автомобільному транспорті. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 55, т. 2. С. 49–54.
22. Остапенко О. І. Кваліфікація адміністративних правопорушень : монографія. Львів, 2000. 173 с.
23. Петренко Г. О., Ковальчук В. І. Окремі аспекти застосування адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією у сфері фінансового контролю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 137–141. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/33>.
24. Рева Ю. О. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 139–145. DOI: <https://doi.org/10.32837/uvv.v0i3.955>.
25. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль В. В. Адміністративне право : навч. посіб. Львів, 2014. 520 с.
26. Стороженко О. М. Адміністративно-правова кваліфікація зловживань монополієм (домінуючим) становищем на ринку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008. 183 с.
27. Стрельченко О. Г. Доктринальна характеристика адміністративної відповідальності за порушення норм (правил) у сфері обігу лікарських засобів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 179–183.
28. Стрельченко О. Г. Специфіка проступку як складової частини адміністративного делікту. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 137–143.
29. Титко А. В. Юридичний склад порушення вимог фінансового контролю, вчиненого поліцейським. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 18, т. 1. С. 161–164.
30. Федорук Н. С. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. Чернівці, 2013. 296 с.
31. Цабека К. Є. Адміністративно-правові засади відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією : дис. ... д-ра філософії : 081. Суми, 2020. 257 с.
32. Цабека К. Є. Юридичний склад адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2. С. 112–117. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.19>.
33. Чижко К. О. Класифікація об'єктів адміністративних правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. *Право і суспільство*. 2016. № 2 (3). С. 135–142.

Надійшла до редакції: 15.02.2022

ТРОЙЧУК Р. Д. ОБ'ЄКТ НАРУШЕННЯ ТРЕБОВАНИЙ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ

Статья посвящена исследованию сущности понятия и видов объектов административного правонарушения, связанного с нарушением требований финансового контроля. Изложены научные подходы к определению составных элементов объекта указанного

административного правонарушения. Выяснено, что для надлежащей квалификации административного правонарушения, связанного с нарушением требований финансового контроля, а значит и определения объема административной ответственности как меры административного принуждения, важно учитывать специфику общественных отношений (как объекта посягательства) и сферу, в которой они возникают. Раскрыта роль объекта административного правонарушения, связанного с нарушением требований финансового контроля, в квалификации и систематизации отечественного административно-деликтного законодательства. Проанализированы научные взгляды на определение объекта указанного административного правонарушения, предложено авторское определение его общего, родового, видового и непосредственного объектов.

Ключевые слова: административное правонарушение, противоправное деяние, объект административного правонарушения, нарушение требований финансового контроля, административная ответственность, электронное декларирование.

TROYCHUK R. D. OBJECT OF VIOLATION OF FINANCIAL CONTROL REQUIREMENTS

The article is devoted to the study of the essence of the concept and types of objects of administrative offenses related to the violations of financial control. Scientific approaches to determining the constituent elements of the object of this administrative offense were presented. It was found that for the proper qualification of an administrative offense related to violation of financial control, and hence the definition of the scope of administrative liability as a measure of administrative coercion, it is important to take into account the specifics of public relations (as an object of encroachment) and the scope in which they arise. It was clarified the role of the object of administrative offense related to the violation of the financial control requirements in the qualification and systematization of the domestic administrative tort law.

The scientific views on the definition of the object of the specified administrative offense was analyzed, the author offered his own definition of the general, generic, specific and direct objects.

The general object of violation of the requirements of financial control should be understood as the whole set of public relations in the field of preventing and combating corruption, which is protected by administrative and tort regulations.

The generic object of the violation of the requirements of financial control is public relations, which provide the established procedure for preventing and combating corruption.

Given that the provisions of Article 172 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine contain various forms of acts for which liability is provided, the composition of violations of financial control contains a specific object, which is proposed to admit a group of homogeneous social relations, allocated within the framework of a generic object related to the procedure for submitting a declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local government, opening a foreign currency account in a non-resident bank institution and notification of significant changes in property status, as well as submitting knowingly false information in the declaration of a person authorized to to perform the functions of the state or local self-government.

The direct object of violation of the requirements of financial control is requirements, prohibitions and restrictions which protected by administrative-tort sanction established by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" and other regulations, and arising in connection with the declaration of a person authorized to perform state functions or local government.

Key words: administrative offense, wrongful act, object of administrative offence, violation of financial control requirements, administrative liability, electronic declaration.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Тройчук Р. Д. Об'єкт порушення вимог фінансового контролю. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 196–206. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.20>.

Citation (APA): Troychuk, R. D. (2022). Object of violation of financial control requirements. *Law and Safety*, 1(84), 196–206. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.20>.

ОКСАНА ГРИГОРІВНА БОРТНІК,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;
 <https://orcid.org/0000-0001-7816-0387>,
e-mail: bortnikoksana1980@gmail.com;

ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА СТЕПАНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;
 <https://orcid.org/0000-0002-2323-987X>,
e-mail: stepatan@gmail.com

ПРАВОВІ СТИМУЛИ В ДОГОВІРНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАВОВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ

Досліджено роль правових стимулів у механізмі правового регулювання правовідносин подружжя. Підкреслено роль особистих немайнових благ як основи сімейних відносин, що визначає вибір оптимальної моделі правового регулювання таких відносин. Зроблено висновок, що можливість для особи отримати правові гарантії здійснення особистих немайнових прав у шлюбі є важливим правовим стимулом для використання договірної способу регулювання правовідносин подружжя. Договірне саморегулювання правовідносин подружжя через визначення способів здійснення суб'єктивного права дозволяє дотримуватися балансу між потребами і суб'єктивними правами та юридичними обов'язками кожного з подружжя, а також подружжя як батьків та захистити їх охоронювані законом інтереси.

Ключові слова: правові стимули, сімейні правовідносини, правовідносини подружжя, шлюбний договір, договір подружжя, доктрина зустрічного задоволення.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Право на сім'ю як право людини передбачено Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод: кожна людина має право на повагу до її особистого та сімейного життя (ст. 8)¹. Правове регулювання сімейних відносин здійснюється з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту та союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних відносин на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки. Відповідні положення відображають роль особистих немайнових благ у сімейних відносинах, які і складають їх основу та без яких українська складною є їх реалізація відповідно до потреб учасників правовідносин. Духовні, морально-етичні потреби, потреби фізичного розвитку,

психоемоційної безпеки визначають охоронювані законом інтереси учасників шлюбно-сімейних відносин та зустрічають перешкоди, обумовлені індивідуальними психологічними особливостями подружжя, вони також є взаємопов'язаними з майновими правами подружжя. Роль і значення оптимального визначення способів правового регулювання цих відносин взаємопов'язані з механізмом правового впливу, серед способів мотиваційного (психологічно-мотиваційного, інформаційного) впливу якого необхідно виділити правові стимули.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 Сімейного кодексу України сім'я створюється на підставі шлюбу². Укладення шлюбу є підставою для виникнення особистих немайнових та майнових правовідносин між подружжям. Під впливом сучасних світових тенденцій та в процесі оновлення національного сімейного законодавства інституту

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.02.2022).

² Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 20.02.2022).

шлюбу та сім'ї, хоча й залишаються одними з основних осередків суспільства, зазнали суттєвої трансформації. Політична та соціально-економічна ситуація, яка склалася в Україні, певним чином вплинула і на духовний, моральний бік життя людини – міцність шлюбу, сталість сімейних відносин, способи виховання дітей, ставлення до матеріальних благ. Відповідно, охорона особистих немайнових благ, що складають основу шлюбно-сімейних відносин, залишається особливо актуальною, що визначає пошук оптимальної моделі правового регулювання. При встановленні правового режиму, що має сприяти вибору особою активної правомірної поведінки, доцільним є звернення до засобів спонукання до соціально-активної правомірної поведінки – правового стимулювання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення ролі правових стимулів у саморегулюванні правовідносин подружжя. Вказана мета реалізується в таких завданнях:

- визначити сутність і роль правових стимулів у механізмі правового регулювання суспільних відносин взагалі та сімейних відносин подружжя зокрема, а також ознаки реалізації правових стимулів, що обумовлюють їх необхідність і соціальну цінність, та існуючі класифікації правових стимулів;
- обґрунтувати доцільність формування правової мотивації до договірного саморегулювання майнових та особистих немайнових відносин подружжя та подружжя як батьків.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Правові стимули у праві були предметом досліджень низки зарубіжних та вітчизняних науковців, серед яких Р. Калюжний, О. Лапка, Т. Пікуля, В. Красовська, І. Луценко, О. Малько, С. Огірок та інші. Деякі проблеми знайшли належне висвітлення у працях представників загальнотеоретичної та галузевих юридичних наук: поняття, ознаки, цілі та функції стимулів як засобу заохочувальної правової політики, механізм реалізації, ефективність стимулюючих норм (Калюжний, Лапка, Пікуля, 2013; Баран, 2020). Визначено та проаналізовано загальні (мотиваційна, організаційна, прогностична, комунікативна, оціночна, соціального контролю, виховна) та спеціальні (праворегулятивна, правостримуюча) функції правових стимулів. Метою правових стимулів визнано викликання мотивації, направленої на соціально активну поведінку, забезпечення самостійності, свободи та ініціативи особи.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Засади методології дослідження обраної проблеми становлять системний, герменевтичний та

аксіологічний підходи; використано загальні, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме діалектичний метод, методи аналізу, синтезу, порівняльно-правовий, формально-юридичний тощо. Діалектичний метод дав можливість дослідити правові явища, що є предметом дослідження, в їх взаємозв'язку та обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між різними способами інтерпретації загально-правових явищ. Метод аналізу та синтезу дав можливість проаналізувати і систематизувати ознаки реалізації правових стимулів та основні концепти розуміння їх сутності, які запропоновано в науковій літературі. Системно-структурний метод дав можливість надати структурну характеристику мотиваційного впливу права на суспільні відносини, класифікувати види правових стимулів за певними підставами. Формально-логічний метод застосовувався для аргументування та формулювання висновків щодо доцільності застосування мотиваційного впливу права на поведінку подружжя, враховуючи особливості правовідносин між ними. Використання порівняльно-правового методу дало змогу дослідити досвід застосування договірного регулювання майнових та особистих немайнових відносин подружжя та подружжя як батьків у межах різних правових систем.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Правовим стимулом визнається правове спонукання до правомірної поведінки, що створює задоволення потреб і забезпечує інтереси суб'єкта, режим сприяння. Загальними ознаками реалізації правових стимулів є: зв'язок зі сприятливими умовами для реалізації інтересів особи, що виявляються в обіцянці або наданні благ, скасуванні чи зниженні ступеня їх позбавлення; інформування особи про розширення обсягу її можливостей, свободи, оскільки формою правових стимулів у правовому регулюванні є суб'єктивні права, охоронювані законом інтереси, пільги, заохочення; формування позитивної правової мотивації; направленість на підвищення позитивної активності; спрямованість на впорядковану зміну суспільних відносин, що виконують функцію розвитку соціальних зв'язків. У цих ознаках полягає необхідність і соціальна цінність правових стимулів (Матузов и др., 2001; Малько, 2012).

Правові стимули класифікуються за різними підставами. Психологічний, а звідси і мотиваційний, вплив права на поведінку особи залежить від умовного блага, яке вона може отримати, вступивши у правовідносини, або якого може бути позбавлена внаслідок

неправомірної поведінки. Залежно від елемента норми права виокремлюють юридичний факт-стимул (закріплюється в гіпотезі норми), суб'єктивне право, охоронюваний законом інтерес, пільгу (міститься в диспозиції). Із точки зору санкції норми (позитивної та негативної) може передбачатись правове заохочення та правове покарання. Заохочення покликано підкріпити позитивну, правомірну поведінку, що характеризує позитивні цілі та мотиви суб'єкта. Проте мотиваційний вплив права полягає не лише у викликанні позитивних імпульсів до певної поведінки (позитивна правова мотивація), а й в усуненні чи попередженні появи негативних мотивів, усуненні «спокус» тощо (негативна правова мотивація). Різні види мотивації у праві комбінуються (Петражицкий, 1907). У заохоченнях і покараннях по-різному виявляється зв'язок із благом, що визначає потребу особи: при заохоченні суб'єкту надається певне благо, а при покаранні він позбавляється певного блага. Санкції норми права також містять відновлювальні та компенсаційні заходи захисту, що визначають негативну правову мотивацію.

Правовий стимул має переважно нормативно-закріплений характер, діє на свідомість людини шляхом спонукання її до соціально корисної, позитивної та активної поведінки, в результаті якої досягається основна його мета – задоволення потреб суб'єктів соціально корисним способом. Водночас для приватного права характерним є те, що правові стимули в його нормах зазвичай не санкціонуються, а мають здебільшого інформативний та охоронний характер. Більшість особистих немайнових і майнових прав не «даровані» державою, а зазнали правового регулювання з охоронно-правовою та інформаційно-мотиваційною метою. Відповідно, правовий стимул визначає соціально активну поведінку особи та її додаткову соціальну відповідальність. Зокрема, досить характерним прикладом правових стимулів у приватних правовідносинах охоронного характеру є звернення сторін до альтернативних способів вирішення спорів, що мають договірну правову природу.

Отже, визначальним є визначення сутності і ролі стимулів до вступу в договірні правовідносини або до їх зміни, а не лише мотивів до виконання покладених (взятих) юридичних обов'язків. Це той приклад, коли особистісної потребі, що є матеріально-правовою (загальною) передумовою до вступу у правовідношення, відповідає охоронюваний законом інтерес або суб'єктивне право, що може бути здійснено завдяки саморегулюванню. Тобто йдеться

про стимулювання до вступу чи зміни правовідносин у договірний спосіб, у яких особа стане носієм суб'єктивного права, якого б не мала при встановленому законом режимі, або б воно мало інший зміст і межі, невизначені способи реалізації. Яскравим прикладом є договір подружжя, яким визначено способи та порядок участі у вихованні дитини кожного з батьків чи одного з них, незалежно від сумісного проживання.

Щодо визначення поняття інтересу як правового стимулу, то ним є не власне соціальний інтерес, а прагнення, стимул до дії, що перебуває у площині впливу права на суспільні відносини. Охоронюваний законом інтерес поряд із суб'єктивним правом спрямований на задоволення соціальних інтересів людини, має регулятивне навантаження та сприяє розвитку суспільних відносин (Малько, 2004). Охоронювані законом інтереси є засобами правового впливу, які втілюють прагнення правомірного способу задоволення вже сформованої потреби особи. При правовому регулюванні вони набувають властивостей юридичного дозволу, що визначає його роль як важливого юридичного стимулу. Зміст інтересу визначають через прагнення користування благом і прагнення звернутись до компетентних органів за його захистом (Марченко і др., 2002). Охоронювані законом інтереси завдяки своїм властивостям є важливим каталізатором ефективної реалізації правових засобів та інструментом задоволення особистих потреб кожної особи (Субочев, 2007). Відповідно, є справедливою позиція, що інтерес є первісним правовим стимулом та має розглядатись у нерозривному зв'язку із суб'єктивним правом як певна потреба та прагнення до користування матеріальним і (або) нематеріальним благом, що опосередковується певним суб'єктивним правом (Ходак, 2020).

Стати носієм суб'єктивного права певного змісту, особливо якщо зміст суб'єктивного права в законі є відносно визначеним через індивідуальні особливості його носія чи його потреби, що, зокрема, є характерним для особистих немайнових прав, є важливим стимулом для правового регулювання відповідних правовідносин у договірний спосіб, які мають характер змішаних.

Договори щодо особистих немайнових благ відповідають моделі правовідносин, для якої характерна неможливість віднесення його ані до суто майнового правовідношення, ані до суто немайнового. Дослідники зазначають про подвійність правової природи блага. Права та обов'язки, що складають зміст відповідного

змішаного правовідношення, набувають характеру майнових або немайнових залежно від того, які властивості блага задовольняють інтереси їх учасників (Шишка, 2016).

Існування можливості відходити від типової нормативно-регулятивної моделі суспільних відносин, якщо немає прямої заборони, а також визначати умови договору, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства, є проявом свободи учасників цивільних відносин (Шишка, 2017). Відповідне положення є справедливим для договірної регуляції майнових та особистих немайнових відносин подружжя та подружжя як батьків.

Положеннями ст. 8 СК України передбачено, що якщо майнові відносини подружжя не врегульовані СК України, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин¹. Це положення є підставою для застосування до правовідносин подружжя цивілістичних конструкцій. Відповідно, для договорів подружжя повною мірою мають застосовуватися положення ч. 1 ст. 626 ЦК України².

На сучасному етапі вчені констатують можливість укладання договорів із нематеріальними благами. При цьому для правочинів із немайновим змістом питання допустимості дій немайнового характеру як предмета договірних зобов'язань є дискусійними (Iasechko et al., 2020). О. Явор (2014) зазначає, що договори як юридичні факти сімейного права мають тягнути за собою виникнення, зміну або припинення індивідуальних правовідносин у межах генерального сімейного правовідношення, а отже, мати за предмет сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми.

Визначення особистих немайнових обов'язків (їх зміст) подружжя та подружжя як батьків у договорах подружжя жодним чином не суперечить сутності їх особистих немайнових правовідносин, які є відносними, невідчужуваними, оскільки йдеться про створення

юридичних і матеріальних умов для їх здійснення. При аналізі правового регулювання шлюбним договором особистих немайнових відносин подружжя маємо виходити із системного та біхевіористичного підходу, враховувати мотиваційний правовий вплив на поведінку його суб'єктів.

Враховуючи особливості правовідносин між подружжям взагалі, потрібно визначити способи правового впливу на їх поведінку. Якщо підходити до регулювання особистих немайнових відносин під кутом зору мотиваційного впливу права, то правові обмеження та стимули мають чітко визначатись. Зокрема, для здійснення суб'єктивних майнових прав особисті немайнові права відіграють роль правових стимулів та навпаки. Визначальним є те положення, що правомірним є позитивний правовий вплив та недопустимим є обмеження особистих немайнових прав через правові стимули майнового характеру. Правові обмеження здійснення суб'єктивних майнових прав можуть відігравати роль правових стимулів для дотримання прав особистого немайнового характеру.

Чоловік і жінка, коли вступають у шлюб, реалізують особисте немайнове право на сім'ю (ст. 291 ЦК України) та на особисте життя (ст. 301 ЦК України)³. Маємо погодитися з тезою про те, що шлюбно-сімейні відносини виникають унаслідок потреби отримання особистих немайнових благ. Отже, сімейні відносини є насамперед особистими немайновими (Бондар, 2018, с. 6), а майнові мають щодо них забезпечувальний характер, частково відображають реалізацію перших, але не з позиції правового регулювання, а з позиції мотиваційного впливу права.

Законодавством допускається регулювання договором окремих правовідносин, але незрозумілим є заборона включення, зокрема до шлюбного договору, умов, якими визначається цілий комплекс шлюбно-сімейних правовідносин, наприклад у договорах подружжя, що регулюють і майнові, і немайнові відносини (змішаного характеру): здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із батьків, хто проживає окремо (Розгон, 2018).

Відповідні положення можуть бути включені до шлюбного договору, оскільки законом не передбачено обмежень щодо врегулювання правовідносин, які ймовірно виникнуть між подружжям у майбутньому. Аналогічні положення є справедливими і для домовленості щодо здійснення права дитини на свободу

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 20.02.2022).

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.03.2022).

³ Там само.

пересування, що неодноразово було предметом дослідження (Євко, 2020). Визначення у шлюбному договорі порядку здійснення цього права малолітньої дитини (дітей) відповідатиме найкращим інтересам дитини, буде превентивним заходом для забезпечення цього права на період, коли батьки будуть проживати окремо або знаходитись на етапі розірвання шлюбу на стадії загострення конфлікту у відносинах. Завчасне врегулювання відповідних питань не дозволить подружжю чи одному з них маніпулювати батьківськими правами та дитиною у складні періоди для сім'ї.

О. Розгон та О. Явор зазначають, що у шлюбному договорі поряд із традиційними відносинами мають знайти своє закріплення умови щодо віросповідання, мови, якою будуть спілкуватися члени сім'ї, здійснення виховання дітей, взаємної інформації про стан здоров'я, завчасне надання дитині відповідного прізвища та імені.

Крім регулювання особистих немайнових прав, шлюбний договір є важливим правовим засобом, що дозволяє підійти до визначення майнових прав подружжя та подружжя як батьків збалансовано та відповідно до їх інтересів, встановити «індивідуальний» майновий режим подружжя. Відповідний баланс інтересів обумовлює, що подружжям може бути визначено режим спільної власності на частину майна, особисту власність на все майно, або залишити чинним законний режим, передбачивши вступ у дію договірному режиму після настання певної обставини, зокрема розлучення. Цей режим є характерним для шлюбних договорів за деякими варіаціями для Німеччини, Австрії та низки скандинавських країн (Данії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії і Швеції) та має назву «режим відкладеної спільності» (Болдирева, 2012).

У межах дослідження правових стимулів важливе порівняльно-правове значення має доктрина зустрічного задоволення, яка є характерною для договірному права країн загального права. Її сутність полягає в такому: обіцянка однієї особи іншій в обмін на певне надання (зустрічне задоволення) зобов'язує в разі невиконання обіцянки відшкодувати збитки, завдані іншій стороні. У психологічному аспекті зустрічне задоволення є мотивом, що спонукає до укладення договору. Із теоретичного та практичного боку основною проблемою є визначення того, що саме має визнаватися належним зустрічним задоволенням, яке може мати форму суб'єктивних прав, інтересів, вигоди. При цьому зустрічне задоволення за своїми цінністю та обсягом

може не збігатися з тим, що обіцяє дати інша сторона (Новохатська, 2017).

Можливість набути майнові права інтелектуальної власності також є правовим стимулом для врегулювання відповідних правовідносин у шлюбному договорі. Майнові права інтелектуальної власності за загальним правилом не входять до спільної власності подружжя. Відповідно до доктринальних позицій виключні права інтелектуальної власності, результати інтелектуальної, творчої діяльності не є об'єктами права спільної сумісної власності подружжя навіть при створенні відповідного об'єкта під час шлюбу. Доходи одного з подружжя під час здійснення своїх прав інтелектуальної власності будуть належати цьому з подружжя у зв'язку з належністю первісних прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності відповідно до ст. 58 СК України (Євко, Піхурець, 2019). Водночас доходи від здійснення прав інтелектуальної власності можуть бути передані на підставі шлюбного договору у спільну власність подружжя.

ВИСНОВКИ. Можливість для особи отримати правові гарантії здійснення особистих немайнових прав у шлюбі є важливим правовим стимулом для використання договірному способу регулювання правовідносин подружжя. Саме через правові стимули, які в механізмі правового регулювання відображаються через суб'єктивні права, має відбуватися вплив права на поведінку в індивідуальних способах, визначених особою. Саморегулювання відповідних правовідносин через визначення способів здійснення суб'єктивного права дозволяє дотримуватися балансу між потребами, суб'єктивними правами та юридичними обов'язками кожного з подружжя, а також подружжя як батьків, захистити їх охоронювані законом інтереси, пов'язані зі здійсненням особистого немайнового права як батьків, закріпити гарантії здійснення прав дитини (дітей) відповідно до їх інтересів.

Виключне правоохоронне значення мають негативні правові стимули, які, враховуючи змішаний характер шлюбно-сімейних відносин, можуть мати майновий характер. Обставини дійсності особистого немайнового характеру, на підставі якої особа може отримати певне благо, спонукає особу до вчинення певних дій, що складають зміст негативних правомочностей у межах суб'єктивного права. Відповідно, правові обмеження у вигляді юридичних обов'язків, погоджених і визначених сторонами в сімейному договорі, набувають актуальності при встановленні оптимального режиму впливу права на поведінку іншого з подружжя.

Зважаючи на негативні правові стимули, відмітимо і положення ст. 14 ЦК України, згідно з якими виконання цивільного обов'язку забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, яка встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Встановлення у договорі подружжя правових наслідків майнового характеру за здійснення особистого немайнового права та невиконання особистого немайнового обов'язку відповідає вимогам статей 15, 18 СК України та ст. 275 ЦК України і має виключне значення для охоронюваних законом інтересів кожного з подружжя, подружжя як батьків або їх дітей¹.

Водночас санкції норми права є не лише «негативними», що набувають значення при виборі подружжям способів впливу на поведінку у шлюбі. Договірне регулювання особистих немайнових правовідносин подружжя, що традиційно не властиве на практиці порівняно з регулюванням батьківських особистих немайнових правовідносин, не суперечить положенням чинного законодавства та суті самих правовідносин, а під кутом зору правового впливу інформаційно-психологічного характеру сприяють порозумінню та соціальній активності суб'єктів права.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Баран А. Правові стимули: теоретико-правові засади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 3 (27). С. 31–37. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.27.031>.
2. Болдирева О. С. Правовий режим відкладеної спільності майна подружжя в європейському законодавстві // Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування : сайт. 24.09.2012. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1262 (дата звернення: 23.02.2022).
3. Бондар І. Проблемні питання сімейних особистих немайнових прав у нотаріальних провадженнях. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 5–9.
4. Євко В. Ю. Здійснення батьками дитини її права на свободу пересування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. 2 (89). С. 44–60. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.04>.
5. Євко В. Ю., Піхурець О. В. Права на результати інтелектуальної, творчої діяльності в контексті власності подружжя. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 113–117. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.5.26>.
6. Калюжний Р. А., Лапка О. Я., Пікуля Т. О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання : монографія. Київ, 2013. 204 с.
7. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : монография. М., 2004. 250 с.
8. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект. М., 2012. 363 с.
9. Новохатська Я. Основні засади договірної регулювання майнових відносин подружжя. Частина 1. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 5 (95). С. 115–121.
10. Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. М., 2002. Т. 3. 528 с.
11. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности : в 2 т. СПб., 1907. Т. 2. 351 с.
12. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України : монографія. Київ, 2018. 301 с.
13. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ, 2016. 520 с.
14. Субочев В. В. Законные интересы в механизме правового регулирования : монография. М., 2007. 226 с.
15. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М., 2001. 776 с.
16. Ходак С. М. Поняття та структура охоронюваних законом інтересів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 129–132. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.29>.
17. Шишка О. Р. Договір як індивідуальний регулятор цивільних відносин: деякі питання предмету цивільного права // Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 20.02.2022); Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 20.03.2022).

приватних відносин : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 17 лют. 2017 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Нац. акад. правових наук України. Харків : Право, 2017. С. 213–216.

18. Шишка О. Р. Застосування методу альтернативи при визначенні правової моделі цивільних правовідносин, об'єктом яких є блага, що мають подвійну правову природу. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1 (1). С. 93–113.

19. Явор О. Договір як юридичний факт у сімейному праві. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 123–132.

20. Iasechko S., Zaitsev O., Kozhevnykova V., Melnyk K., Kulchii O. Transactions with the Personal Non-Property Right. *Systematic Reviews in Pharmacy*. 2020. Vol. 11, Iss. 10. Pp. 49–52.

Надійшла до редакції: 23.02.2022

БОРТНИК О. Г., СТЕПАНЕНКО Т. В. ПРАВОВЫЕ СТИМУЛЫ В ДОГОВОРНОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ПРАВООТНОШЕНИЙ СУПРУГОВ

Исследована роль правовых стимулов в механизме правового регулирования правоотношений супругов. Подчеркнута роль личных неимущественных благ как основы семейных отношений, определяющая выбор оптимальной модели правового регулирования таких отношений. Сделан вывод, что возможность для лица получить правовые гарантии осуществления личных неимущественных прав в браке является важным правовым стимулом для использования договорного способа регулирования правоотношений супругов. Договорное саморегулирование правоотношений супругов через определение способов осуществления субъективного права позволяет соблюдать баланс между потребностями и субъективными правами и юридическими обязанностями каждого из супругов, а также супругов как родителей и защищать их охраняемые законом интересы.

Ключевые слова: правовые стимулы, семейные правоотношения, правоотношения супругов, брачный договор, договор супругов, доктрина встречного удовлетворения.

BORTNIK O. HR., STEPANENKO T. V. LEGAL INCENTIVES IN THE CONTRACTUAL REGULATION OF MARITAL RELATIONS

The aim of the work is to establish the role of legal incentives in the mechanism of legal regulation of marital relations. In the course of the research the special role of personal intangible assets as the basis of family relations was established, which determines the choice of the optimal model of legal regulation of such relations. It is argued that the satisfaction of intangible needs (spiritual, moral and ethical, psycho-emotional security, physical development) determines the legally protected interests of marital and family members, who often face obstacles due to individual psychological characteristics of the spouses, interrelated with their property rights. It is emphasized that in establishing the legal regime, which should facilitate the choice of active lawful behavior, it is advisable to resort to means of encouraging socially active lawful behavior such as legal incentives.

The study is based on a systems approach. Given the purpose of the study, methods that generally allowed to determine the optimal type of legal understanding, which solved the problem of finding a tool of interpretation were used: analysis and synthesis, induction and deduction, formal law and comparative law and other methods. Arguments are made in favor of the opinion that contractual regulation of personal non-property legal relations of spouses, which is not traditionally in practice, in comparison with regulation of parental personal non-property legal relations, does not contradict the provisions of current legislation and the essence of legal relations, and from the point of view of the legal impact of informational and psychological nature contribute to the understanding and social activity of the subjects of marital and family relations.

It is concluded that the opportunity for a person to obtain legal guarantees for the exercise of personal non-property rights in marriage is an important legal incentive to use the contractual method of regulating marital relations. It is through legal incentives that are reflected in the mechanism of legal regulation through subjective rights, and the right to behave in individual ways, which are determined by the person, must be influenced. Self-regulation of relevant legal relations through the definition of ways of exercising subjective law allows to balance the needs, subjective rights and legal obligations of each spouse, as well as spouses as parents, to protect their legally protected interests related to the exercise of personal non-property rights as parents, to guarantee the exercise of the rights of the child (children) in accordance with its best interests.

The results of the study can be used in further theoretical research to determine the optimal mechanisms of legal regulation of marital relations between parents and spouses, and in law enforcement activities of legal practitioners in developing the terms of contracts concluded in the field of marital and family relations.

Key words: *legal incentives, family legal relations, marital legal relations, marriage contract, marital contract, doctrine of mutual satisfaction.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Правові стимули в договірному регулюванні правовідносин подружжя. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 207–214. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.21>.

Citation (APA): Bortnik, O. H., & Stepanenko, T. V. (2022). Legal incentives in the contractual regulation of marital relations. *Law and Safety*, 1(84), 207–214. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.21>.

ВІКТОР СТАНІСЛАВОВИЧ СЕЗОНОВ,*кандидат юридичних наук, доцент,**Харківський науково-дослідний**експертно-криміналістичний центр МВС України;* <https://orcid.org/0000-0002-2580-2953>,*e-mail: sv26031985@gmail.com***ПОНЯТТЯ ДОКУМЕНТА У КРИМІНАЛІСТИЦІ**

Документ у криміналістиці – це основне, багатозначне, узагальнене поняття, щодо визначення та класифікації якого немає одностайної думки. Дослідження криміналістичних властивостей документів є невідкладним, оскільки поява нових видів документів, зокрема електронних, вимагає розширення переліку документів, які є фігурантами експертиз. Документ у криміналістиці визначено як матеріальний об'єкт із зафіксованою на ньому інформацією, що має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Проблема використання електронного документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві детально проаналізована з позиції теорії кримінального судочинства та криміналістики.

Ключові слова: документ, криміналістична характеристика документа, класифікація документів, електронний документ, віртуальний актив, криптовалюта.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Враховуючи сучасний рівень науково-технічного розвитку суспільства, поняття документа в юридичній науці та практиці потребує суттєвого розширення, переосмислення та класифікації, яка могла би стати підставою для вироблення криміналістичних характеристик та експертиз документів із використанням досягнень різних галузей знань. Необхідність фіксації певного факту, інформації, події та явища на загальнодоступному матеріальному носії інформації з метою його легалізації є невід'ємною потребою та підґрунтям існування суспільства. Остаточної класифікації документів у криміналістиці, їх властивостей і способів дослідження сьогодні не існує, що і зумовлює необхідність дослідження вищезначених питань.

Слід зазначити, що проблема дослідження документів була предметом вивчення у працях А. В. Красницької, Л. П. Піддубної, Г. М. Швецової-Водки, А. С. Токарської, І. М. Кочан, С. О. Лісіної, А. В. Коржа, Н. В. Руколянської, М. Г. Щербаковського та ін. У більшості досліджень вирішувалися проблеми судової експертизи паперових документів як теоретичного, так і практичного змісту. Науковцями розглядалися питання основ почеркознавства (Дмитренко, Захаріяш, 2004), еволюції методів досліджень підроблених документів (Лисиченко, 1974), теоретичні та методологічні питання судових експертиз у кримінальному процесі (Щербаковський, 2016), властивості й атрибутика ділових документів і правових паперів (Бирик, 2012). Проте комплексного дослід-

ження документа, його поняття, класифікації, видів і способів фіксації інформації в криміналістиці в період незалежності України взагалі не проводилось.

У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут документи виступають як об'єкти криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Як зазначає А. В. Іщенко (1998), документ – це носій текстової або графічної інформації. При цьому має значення спосіб, за допомогою якого ця інформація фіксується на носії, систематизується, аналізується, передається або зберігається, а також методика, знання, предмети, часовий проміжок і матеріал, що слугували для утворення конкретного документа.

Необхідно зауважити, що зміна форм фіксації інформації в документах від паперової до цифрової (електронної) вимагає кардинально нового підходу до тлумачення поняття документа. Поява нових видів документів певним чином змінила способи їх використання та сфери застосування. Необхідним є дослідження питання електронних документів та їх класифікації. Вітчизняне законодавство не є досконалим у цьому питанні і потребує суттєвих змін.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є узагальнення низки положень щодо поняття документа у криміналістиці, аналіз цих положень з урахуванням нових видів

документів, зокрема електронних. Результатом проведених досліджень є визначення нового поняття документа та наведення їх класифікації. Стаття є однією з перших спроб комплексного дослідження документа як носія інформації та подальшого розширення та деталізації існуючих наукових положень стосовно класифікації документів та їх криміналістичних характеристик.

Завдання статті:

– дослідити, проаналізувати й осучаснити поняття «документ» у криміналістиці, яке є одним зі стовпів цієї науки, найважливішим об'єктом, методом і результатом криміналістичних досліджень і потребує окремого наукового дослідження;

– враховуючи все різноманіття судових експертиз, об'єктами яких виступають різні види документів, а також наявність у кожного з них цілого комплексу ідентифікаційних ознак, визначити перелік класифікаційних ознак (критеріїв), які є актуальними для їх практичної диференціації;

– розмежувати на рівні поняття значення слова «документ» при його науковому та практичному використанні у криміналістиці, який одночасно може виступати найважливішим об'єктом, предметом, методом і результатом криміналістичних досліджень;

– визначити роль документів, які беруть участь у кримінальних та адміністративних провадженнях, окреслити відмінність їх природи та криміналістичних ознак.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. При визначенні та трансформації об'єкта криміналістичних досліджень – документа – використовувалися загальнонаукові методи пізнання, а саме методи діалектичної та формальної логіки. За допомогою них сформульовано загальні форми, властивості, класифікація та сфери застосування юридичних документів. Порівняльно-правовий метод дослідження використовувався при попередньому ознайомленні з літературою та визначенні проблемних питань, які необхідно вирішити. Методологічні принципи історизму, всебічності і комплексності дали змогу визначити шляхи та форми вдосконалення вітчизняного законодавства щодо осучаснення правових положень, які стосуються криміналістичних характеристик документів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Мовною особливістю слова «документ» є його використання в різних значеннях, які можуть характеризувати як широкий, так і вузький зміст. У широкому значенні слово «документ» використовують як синонім

паперу або іншого спеціального матеріалу, на якому закріплено різними способами інформацію про події, факти, результат розумової діяльності людини тощо. Вузьке значення, яке ми будемо використовувати в цьому дослідженні, застосовується до документів, які є офіційним посвідченням будь-якого факту, доказом достовірності будь-якої дії або предмета (Руколянська, 2016).

Здебільшого письмовий текст традиційно є об'єктом авторознавчої експертизи. Криміналістичні дослідження в межах цієї експертизи дають відповіді на питання щодо ідентифікації автора тексту, рідше щодо визначення його соціальних і психологічних характеристик, становлення факту співавторства, виконання тексту в незвичних умовах тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі¹. Разом із тим відповідно до п. 30 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» офіційний документ – це документ, складений, виданий, засвідчений з дотриманням визначених законодавством норм уповноваженою особою, якій законодавством надано право у зв'язку з її професійною чи службовою діяльністю складати, видавати, засвідчувати певні види документів, що підтверджують чи посвідчують певні події, явища або факти та який містить передбачені законодавством реквізити й відомості².

Будь-який документ є складовою частиною відповідної системи документації. Система документації – це сукупність (спільність) однотипних документів, взаємопов'язаних за ознаками походження, призначення, виду, сфери діяльності та єдиних вимог до їх оформлення (укладання).

¹ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 20.02.2022).

² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20> (дата звернення: 20.02.2022).

Дослідження щодо поняття документа в юридичній науці окреслюють форми, властивості та особливості паперових документів. До властивостей документа відносять те, що він відображає розумову діяльність людини, об'єктивну дійсність, характеризується здатністю збереження змісту, дискретністю, безперервністю і матеріальною формою (Швецова-Водка, 2011). Таке визначення певною мірою відображає загальні властивості документа, описує властивості не тільки паперових, а й електронних документів, може бути покладено в основу більш детального визначення документа для потреб криміналістики.

Наявні дослідження, які вводять нову особливу властивість документів – вагу. Вагу документа, за твердженням С. О. Лісіної (2013), визначають: актуальність тематики, що напевно потрібно визначити для кожної предметної сфери; оригінальність закріпленого знання, тобто повторення змісту документа знижує його вагу; точність і достовірність інформації, яка закріплена документом. Надання додаткової ваги документа за рахунок його оперативності фіксування фактів, швидкості поширення та відповідності форми цілям створення документів заслуговує на увагу, зокрема для визначення і класифікації процесуальних документів.

Багато науковців досліджують мовні стандарти складання документів, тобто дотримання певного регламенту під час укладання юридичних документів. Основною властивістю документа за такого підходу є заперечення творчості як такої, дотримання мовних обмежень при виборі слів, їх поєднань і розташуванні. Дотримання встановлених правил укладачем потрібно для забезпечення стандартизації правил укладання документів та відповідності встановленій схемі для кожного виду документа.

Погоджуючись з А. В. Красницькою (2006), можна характеризувати документ як складну систему, яка має значну кількість елементів, з визначеними зв'язками між собою, має чітку будову, яка характеризується структурною довершеністю, відповідає певним параметрам і ознакам.

Дослідження документа полягає в дослідженні його будови, вивченні елементів його структури, встановленні достовірності певних ознак і параметрів, притаманних тільки такому виду документів (Піддубна, 2012).

Слід зазначити, що сьогодні не існує класифікації юридичних документів, яку можна було б покласти в основу класифікації документів у криміналістиці. Документи державного рівня мають свою класифікацію, де як

критерій застосовують сферу дії. Розділяють міжнародні документи, внутрішньодержавні, процесуальні та службові. До міжнародних документів відносять міжнародні договори, угоди та пакти. До внутрішньодержавних документів відносять закони, постанови, укази державних органів влади. Процесуальні документи належать до правозастосовної сфери: постанови, протоколи та вироки. Службовими документами вважаються рапорти, накази, звіти, тобто документи, які курсують всередині певної організації.

Існує варіант класифікації юридичних документів, де як критерій виступає ступінь важливості. За зменшенням важливості документи розділяють на основні процесуальні документи, допоміжні процесуальні та службові документи. Основними процесуальними документами вважаються ухвали, постанови, скарги, заяви, доручення тощо. До допоміжних процесуальних документів відносять висновки, рапорти, пояснення, довідки тощо, до службових – розпорядження, договори, звіти, доповідні записки (Токарська, Кочан, 2008). Критерій важливості документа певною мірою перекликається з такою властивістю документа, як вага.

Юридичний документ за своїм призначенням фіксує бажану поведінку суб'єкта. За таким критерієм юридичні тексти розділяють на класи, об'єднані загальною ситуацією. Документ визначає типову поведінку суб'єкта або суб'єктів, які мають схожу цільову установку, однакові стилістичні риси та формальні атрибути. Юридичні тексти, такі як договори, контракти, зобов'язання тощо, визначають поведінку адресатів (громадян, організацій, країн), описують повноваження та поведінку людей у реальному світі (Birks, Descheemaeker, 2016).

Як критерій класифікації може бути застосовано рівень стандартизації, який буває низьким і високим. За способом викладу матеріалу тексти документів низького рівня стандартизації поділяються на такі види: опис, міркування, розповідь, скарга тощо. Порядок викладу інформації в таких документах може бути прямим (обставини (причини) появи документа + мета укладання документа) або зворотним (мета укладання документа + пояснення, факти). У документах високого рівня стандартизації наперед визначено не лише їх форму, а й уживані слова, словосполучення та речення, крім інформації, що стосується кожного конкретного випадку, для якого заздалегідь розроблено бланки (Kevelson, 1988). У випадку складання такого документа в електронному вигляді говорять про заповнення полів форми.

Можна виділяти функціональні системи документації, що мають міжгалузеве значення, але й можна розглядати системи документації за ознаками їх криміналістичних характеристик, специфіки їх матеріального втілення та можливостей ідентифікації.

Характеристика документа як основного виду писемного підтвердження юридичного факту, який фіксує і передає інформацію, підтверджує її достовірність та об'єктивність, є застарілою. Документ в електронній формі увійшов у соціум повсюдно, вирішивши багато правових проблем, які супроводжували паперовий документообіг, та істотно унеможливив підроблення документів. Однак стрімке впровадження електронного документообігу принесло у правове поле новації, з якими не стикалися ще ані слідчі, ані криміналісти.

Перше питання, яке потребує осучаснення, – це класифікація документів у криміналістиці. Класифікація документів – це розподіл документів на класи за узагальненими ознаками спорідненості та відмінності. Мета криміналістичної класифікації полягає в підвищенні оперативності слідчої роботи щодо призначення експертиз документів і зменшення кількості помилок у роботі судового та слідчого апарату, які випливають із відсутності знань та регламентуючих діяльність положень, що стосуються документів нових (електронних) форм.

Найважливішою класифікаційною ознакою документа є його зміст, зокрема стосунок зафіксованої в ньому інформації до предмета чи напряму соціальних відносин.

Основний «здобуток» науки криміналістики полягає в тому, що було вироблено криміналістичні підходи до виявлення підробки документів. За юридичною природою документи поділяються на справжні та підроблені. Саме завдяки криміналістиці юридична практика всіх держав світу має змогу ідентифікувати документи як справжні або як підроблені. Підробка документа здійснюється за двома напрямками: зміст не відповідає дійсності або реквізити (бланк) не є дійними. Криміналісти виділяють також іншу класифікацію щодо підробки документа: підробка може бути інтелектуальною або матеріальною. Інтелектуальною підробкою вважається свідома зміна інформації, яка висвітлена в документі. Форма документа та реквізити у випадку інтелектуальної підробки залишаються правочинними. Матеріальна підробка передбачає фіксацію неправдивих відомостей на підробленому документі (бланку або іншому носії). Підробка документа в цьому випадку може бути пов-

ною або частковою. Для досліджень документів у випадку матеріальної підробки застосовують методики техніко-криміналістичного дослідження документів.

Слід зазначити, що практика криміналістичних досліджень довела присутність в обігу документів, у яких зазначена інформація є дійсною, а матеріальний носій може бути підроблений. Цей вид підробок слід віднести до матеріальних, але криміналістична характеристика таких документів має свої ознаки. Методики дослідження таких документів разом із дослідженнями інтелектуальних підробок є фактично не розробленими.

Сьогодні у криміналістиці сформувався такий доктринальний інститут, як криміналістична документалістика – система наукових знань про види та характеристики документів, які фігурують у кримінальних та адміністративних провадженнях, методи їх дослідження щодо засобів, способів їх підробки, фіксації та використання в неправовий спосіб.

Структура криміналістичної документалістики достатньо складна і не є остаточно врегульованою. Найбільш розробленими є такі підгалузі:

– техніко-криміналістичне дослідження документів, яке виявляє наявність матеріальної підробки документа та, за можливістю, технологію, інструменти і суб'єкта, яким виготовлено документ;

– скриберологія, яка досліджує інформаційну підробку документа, здебільшого письмового. Основним об'єктом скриберології є письмово-мовні дослідження документів, дослідження почерку, які спираються на криміналістичні методи почеркознавства та авторознавства.

Потребує негайного вдосконалення підгалузь дослідження електронних документів, які з великою швидкістю приймають все нові форми. Нові форми документів супроводжуються новими видами правопорушень, на жаль, із великим складним складом, механізмом здійснення, наявністю прихованих або таких, що легко знищуються, слідів. Розробка методів дослідження таких документів відстає від інтелектуальних «новацій» правопорушників.

Ідентифікація електронного документа починається з його персоніфікації, тобто він повинен бути наділений особливими атрибутами, за якими в подальшому може здійснюватися його ідентифікація. Роль персоніфікуючих атрибутів електронного документа виконують його реквізити, якими є: 1) ім'я файлу, яке присвоюється йому цілеспрямовано творцем інформації або автоматично без

його волі; 2) формат файлу, що визначається програмним забезпеченням, за допомогою якого він був створений або збережений; 3) розмір файлу, який являє собою обсяг пам'яті, який займає файл; 4) дата і час створення або редагування файлу.

Персоніфікуючі реквізити завжди присутні. Крім них електронний документ може містити захисні або посвідчувальні реквізити. Наприклад, одним із факультативних реквізитів електронного документа, який одночасно є персоніфікуючим, захисним і посвідчувальним, можна назвати електронний цифровий підпис. До ідентифікуючих ознак електронного документа належить також носій інформації, на якому цей документ зберігається. Мають значення для криміналістичної характеристики документа ідентифікуючі ознаки носія інформації, які включають в себе найменування типу, марку, модель, індивідуальний серійний номер тощо машинного носія, на якому записаний файл.

Прогрес у галузі інформаційних технологій розширив форми та сфери використання електронних документів, що потребує негайної розробки їх криміналістичних характеристик. З'явилися захищені бази даних, у яких зберігається інформація, що має юридичне значення, засвідчує певні факти, відображає юридичні документи. Доступ до цієї інформації здійснюється на основі спеціально розроблених алгоритмів (як правило, багатоступеневих, із використанням паролів, верифікації за допомогою номерів телефонів, номерів банківських карток, фото обличчя користувача тощо). Прогрес у цьому напрямі буде тільки пришвидшуватися. Способи доступу до такої інформації також еволюціонують дуже швидко. Так, мобільні додатки та QR-коди відносно недавно увійшли в обіг і використовуються для вирішення юридичних питань.

Під документом в електронній формі в контексті нашого дослідження розуміється об'єкт, який несе інформацію, що має смислове значення та існує тільки в електронному середовищі (Сезонов, 2021).

Завданнями криміналістичної документалістики на сучасному етапі її розвитку є: 1) розробка криміналістичної класифікації документів, в основу якої будуть покладені різні критерії (форма існування (засіб виготовлення, реквізити тощо), можливі функції (роль) у злочинній діяльності (носій інформації, слідоносій, знаряддя злочину тощо); 2) розробка методів виявлення суб'єкта виготовлення підробленого документа; 3) розробка методів відбудови інформаційного змісту документа або його правоутримувача.

Криміналістична практика свідчить, що документами вважають, як правило, предмети, на яких відбито інформацію про обставини (факти), що мають правове значення в різних видах провадження. Класифікація документів залежно від способу фіксації відповідних даних у цілому у криміналістиці збігається з управлінською. У процесуальному сенсі документи як докази поділяють на письмові та речові.

Криміналістична характеристика документа включає в себе його властивості, а саме розмір, форму, матеріал виготовлення, засоби захисту, види печаток, підписи, резолюції, реєстраційні реквізити тощо. Для характеристики електронних документів використовують їх специфічні властивості, а саме повне ім'я файлу, його розмір, хеш-суму, дату створення та зміни, характеристику електронного носія тощо. Завдання криміналістичної класифікації документів залежні від розробки криміналістичних властивостей усіх видів сучасних документів, деякі види яких (наприклад, криптовалюта) фактично існують поза полем не тільки методик досліджень, а й наукових розробок.

Слід зазначити, що не всі документи, які використовуються у кримінальних чи адміністративних провадженнях, уважаються об'єктами криміналістичних досліджень. Документи, які вважаються доказами лише завдяки інформації, що має значення для встановлення певних фактів (вони часто замінюються у справі копіями), не є предметом криміналістичного документознавства.

Документи на будь-якому матеріальному носії є основним об'єктом криміналістики та фігурантом практично всіх криміналістичних досліджень. Навіть дослідження хімічної речовини потребує документування (експертного висновку) та затвердженої методики дослідження (у разі відсутності такого документа висновок дослідження не є юридично визначеним фактом). Тому роль документа у криміналістиці більш широка, ніж об'єкт досліджень, тому варто розрізняти ознаки та класифікацію таких документів.

Загалом документ як речовий доказ потребує особливого підходу в його використанні: забороняється внесення змін, не можна робити нові лінії згину, пересилати потрібно лише в цупкому конверті, подекуди працювати з документом у рукавичках, зберігати в належних умовах тощо (Шеремет, 2009). Криміналістична текстологія, використовуючи досягнення філологічної науки, на основі проведення спеціальних теоретичних та експериментальних

досліджень розробляє методики і рекомендації з текстологічного дослідження документів та вирішення всього комплексу діагностичних й ідентифікаційних завдань у межах авторознавства.

Кримінальне та цивільне законодавство України налічує значну кількість правопорушень, які потребують експертизи не тільки письмових текстів, а й вербальної поведінки суб'єкта. Аналіз письмових і звукових текстів на наявність у них ознак протиправного змісту, пропаганди расової, релігійної та іншої неповноцінності, приниження честі і гідності фізичної або юридичної особи, погрози і вимагання є єдиним доказом злочинного діяння. Експертні дослідження включають в себе лінгвістичний аналіз тексту, змістовно-смісловий та формальний аналіз із підтвердженням авторства. Тобто аудіо-, відеодокументи також є предметом криміналістичного документознавства та потребують осучаснення своїх характеристик.

Сучасна слідча та судова практика свідчить, що джерела судових доказів все частіше набувають форми не традиційних письмових, а електронних документів. Під електронним документом у контексті нашого дослідження розуміється об'єкт, що несе інформацію, має смислове значення та існує лише в електронному середовищі. При цьому під електронним (цифровим) середовищем існування документа розуміємо систему об'єктів (комп'ютерних засобів і систем), що взаємодіють на основі формальних правил (архітектура, стандарти, технічні параметри пристроїв, мови програмування тощо) обробки, зберігання та передачі інформації, представлена в цифровій формі.

Класифікація електронних документів виглядає таким чином:

- за формою існування: матеріальні та віртуальні електронні документи. Матеріальний електронний документ – це об'єкт, зафіксований на електронному носії, що несе інформацію, має значення та існує тільки в електронному середовищі. Віртуальний документ – це документ, що є сукупністю інформаційних об'єктів, які створюються в результаті взаємодії користувача з інформаційною системою;

- за джерелом походження електронні документи можна розділити на створювані користувачем та створювані комп'ютерною системою (тобто електронним середовищем);

- за змістом електронні документи можуть бути файлами, що містять текстову інформацію, графіку, анімацію, фоно- або ві-

деоряд, і файлами, що містять інформацію, записану спеціальними машинними кодами та позначеннями;

- за ступенем захищеності електронні документи можуть бути відкритими та закритими;

- за матеріальним носієм: існуючі на фізичних носіях комп'ютерної інформації (пристроях зовнішньої пам'яті), таких як магнітні та лазерні диски, магнітооптичні диски, магнітні стрічки та карти, флеш-карти та інші; існуючі в оперативному запам'ятовуючому пристрої (ОЗП) комп'ютерної системи.

Видається актуальним виділення з різноманіття комп'ютерної інформації електронних документів як одного з основних джерел судових доказів під час розслідування злочинів, що скоюються з використанням комп'ютерної техніки. Вбачається логічним визначити електронний документ як джерело судових доказів у кримінальному судочинстві таким чином: електронний документ як джерело судових доказів – це об'єкт, що несе інформацію, яка має значення для встановлення обставин, що підлягають доведенню у кримінальному провадженні, та існує лише в електронному середовищі у вигляді, допустимому для використання у кримінальному судочинстві. Електронні документи можуть виступати як засоби скоєння злочинів у сфері комп'ютерної інформації, а також інших злочинів із використанням комп'ютерної техніки, бути об'єктами злочинного посягання або інформаційними «слідами», що виникають під час підготовки до злочину та скоєння злочинних дій.

Окремого дослідження потребує такий вид електронного документа, як криптовалюта. В Україні ухвалено Закон «Про віртуальні активи», який на момент написання статті ще не набув чинності, але фактично легалізує як об'єкт юриспруденції – криптовалюту, так і правовідношення, які виникли разом із появою в суспільному житті електронного документа нового типу. Термін «криптовалюта» у цьому Законі ототожнюється з терміном «віртуальний актив», що наближає його до електронних документів, які мають певні характеристики та потребують окремих досліджень їх криміналістичних ознак.

Законом визначено поняття «віртуальний актив», згідно з яким це «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний

актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав»¹.

Криптовалюта як предмет злочинного посягання має властиві лише їй ознаки, зумовлені використанням технології блокчейн при функціонуванні (якщо розглядати найпоширенішу криптовалюту Bitcoin). Опис ознак криптовалюти має важливе криміналістичне значення, оскільки передбачає специфічний порядок виявлення, фіксації, огляду і навіть наступного аналізу наявної інформації («електронних слідів»), впливає на встановлення фактів, зокрема використання криптовалют конкретними користувачами та їх ідентифікація.

На нашу думку, до криміналістичних ознак криптовалюти можна віднести:

1) нематеріальну (електронну) природу криптовалюти (тобто криптовалюта існує в електронному вигляді);

2) відсутність єдиного емісійного центру у вигляді банківської системи чи уряду, які здійснювали б випуск та регулювання криптовалют;

3) анонімність використання криптовалюти;

4) незворотність проведення транзакцій і прозорість проведення транзакцій у блокчейні.

Для криптовалюти криміналістичне значення мають також: система емісії (децентралізована чи централізована); система здійснення транзакцій (відкрита чи анонімна); засоби реєстрації та обліку в системах криптовалют та криптобіржах (передбачена чи ні можливість зберігання інформації про реєстраційні дані, транзакції та IP-адреси користувачів); правова та організаційна структура системи криптовалют і криптобірж (юридична особа, її філії, їх розташування та розташування серверів); порядок здійснення обміну, стягнення комісії, засобів обліку в системах криптовалют і криптобірж; порядок реєстрації та використання криптогаманців тощо.

Об'єктивне існування злочинів щодо розкрадань криптовалюти з криптовалютних бірж, обмінників і гаманців, серед яких виділяють шахрайство, вимагання, розкрадання шляхом використання комп'ютерної техніки, потребує негайної розробки криміналістичного супроводження розслідувань, визначення

предмета зазіхання, засобів встановлення місця скоєння таких злочинів, характеристики основних способів і засобів реалізації злочинного наміру. Також потребують всебічного аналізу джерела отримання інформації про цифрові сліди, що утворюються внаслідок розкрадання криптовалют.

Аналізуючи вищевикладені міркування та погляди вітчизняних і закордонних учених, вбачається доцільним навести авторську класифікацію документів у криміналістиці, яка увібрала в себе вдалі та ще не застарілі критерії існуючих класифікацій і усуває певні недоліки останніх. Для запропонованої класифікації використовується принцип вкладеності, тобто існує три рівні диференціації документів.

На верхньому рівні диференціації документів відокремлюються три основні критерії. Ознаки першої групи, які характеризують процес виготовлення документа та його властивості, що впливають зі способу його виготовлення. До другої групи ознак належить їх правова природа, до третьої групи класифікаторів – структура та функції документа.

Перша група поділяється на такі підгрупи: форма фіксації документа; вид певного матеріалу, на якому відбито документ; вид носія документованої інформації; спосіб фіксації інформації; кількість авторів-виконавців.

Найбільш загальна класифікація за формою фіксації документа на сьогодні є такою:

– матеріальна форма фіксації за допомогою будь-яких матеріальних об'єктів, які застосовані автором-виконавцем для збереження інформації;

– електронна форма фіксації документа.

При класифікації документів за видом матеріалу, на якому здійснюється фіксація інформації, можливо врахувати тільки основні ознаки. Доцільно виділити документи, виготовлені з використанням таких матеріалів: паперу (картону); металів; скла; кераміки; тканини; шкіри; гуми; деревини; полімерних матеріалів; композиційних матеріалів (комбінації з двох і більше окремих матеріалів, що належать до різних класів речовин); феромагнітних матеріалів; розумних (інтелектуальних) матеріалів (здатних змінювати свої властивості при впливі будь-яких зовнішніх факторів).

Наступна підгрупа враховує вид носія інформації. За видом носії документованої інформації – документи – поділяються на: паперові (друкарський, газетний, картографічний папір тощо); оптичні (лазерні) диски (Compact Disc, Digital Versatile Disk, Blue-Ray Disc, Universal Media Disc тощо); матеріальні носії механічного звукозапису (фонографічні валики, грамофонні

¹ Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> (дата звернення: 20.02.2022).

платівки); фотографічні носії (чорно-білі, кольорові, негативні та позитивні фотоматеріали тощо); магнітні носії інформації (жорсткий магнітний диск або вінчестер; флоппі-диск або дискета; пластикова карта, що знайшла широке застосування у банківських системах.

Підгрупа документів за способом фіксації інформації поділяється на такі види: рукописні; машинописні; поліграфічні; фотодокументи; кінодокументи; фонодокументи; відеодокументи; електронні документи; комбіновані документи.

Класифікація документів, в основу якої покладено кількість авторів-виконавців, є на перший погляд зайвою або такою, яка не надає суттєвих деталей для досліджень, але при розробці методик досліджень у певних випадках кількість авторів документа суттєво змінює алгоритм дослідження останнього. У зв'язку з тим, що документ є продуктом цілеспрямованої людської діяльності, створення розуму, знань і рук його автора-виконавця, вважаємо за доцільне додатково вивчати його з урахуванням кількості авторів-виконавців. Таким чином, на цій підставі документи поділяються на виконані: однією особою; двома особами; трьома та більше особами.

Розглянемо другу групу верхнього рівня диференціації, яку становлять підстави, що характеризують правову природу документа. До них входять матеріально-правова та процесуальна природа, достовірність, юридична сила. Відповідно до цього виділяються певні підгрупи.

При класифікації документів за матеріально-правовою природою виділимо такі: документи, що виступали засобом підготовки, скоєння чи приховання злочину; документи, які зберегли у собі сліди злочину; документи, які були предметом злочинів. Разом із тим вважаємо, що до класифікації документів із цієї підстави доцільно додати ще одну групу – документи, які виступають як об'єкт зазіхання.

За такою ознакою, як процесуальна природа, виокремлено документи – речові докази, протоколи слідчих та судових дій тощо.

За достовірністю документи поділяються на справжні та підроблені (до них належать також документи з недостовірною інформацією). За юридичною силою розрізняють оригінали і копії (первинна та наступні копії; копії, які не мають оригіналу або проміжний чи дисплейний оригінал).

Третя підгрупа ознак характеризують структуру та функції документа. До неї слід віднести ознаку цільового призначення та розрізняти: службові; особисті (в тому числі ті, що засвідчують особу); гроші та цінні папери; фінансові документи; такі, що відображають

рух матеріальних цінностей; довідково-посвідчувальні тощо. За ступенем виконання офіційних документів розрізняють: чернетки (малюнок, ескіз); білий документ; перший екземпляр. За походженням розрізняють: офіційні (нормативні правові акти, документи державних установ та організацій тощо); приватні (листування особистого характеру, щоденники тощо). За способом передачі документи бувають відкриті або кодовані. За ступенем гласності (секретності) розрізняють: несекретні (відкриті) документи; документи для службового користування; таємні; цілком таємні; з грифом «конфіденційно» та «особисто».

Запропонована криміналістична класифікація документів відповідає сучасному рівню розвитку інформаційних технологій і дозволить забезпечити поточні потреби правоохоронної та судової діяльності. Крім того, зазначені положення розвивають теоретичні положення про документи як джерела криміналістично-значущої інформації та можуть бути основою для відповідних наукових розробок у зазначеній сфері.

ВИСНОВКИ. У криміналістиці документ має специфічне значення, тому що тут документи виступають як об'єкти криміналістичного дослідження щодо встановлення способу та часу виготовлення документа, наявності змін, які були внесені до нього, відновлення первинного змісту й інших обставин. Основним досягненням криміналістики є те, що було вироблено криміналістичні підходи до виявлення підробки документів. Криміналістична практика свідчить, що документами вважають, як правило, предмети, на яких тим чи іншим способом зафіксовані відомості про обставини (факти), що мають значення для встановлення істини у справі.

Документ визначений нами як матеріальний об'єкт із зафіксованою на ньому інформацією, що має значення для встановлення обставин, які підлягають доведенню у кримінальній справі, та існуючий у відповідних для такого джерелах доказів у кримінальному судочинстві видах і формах.

Обґрунтовано, що проблема використання електронного документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві нині дедалі більше актуалізується і, безсумнівно, потребує подальших поглиблених досліджень як з позиції теорії судового доведення, так і з позиції криміналістики.

До предметів криміналістичного документознавства додається криптовалюта, яка за своєю природою є електронним документом, об'єктом цивільних прав, має вартість, оборотоздатність, місце зберігання та власника.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Биби́к С. П. Ділові документи та правові папери. Харків : Прапор, 2012. 493 с.
2. Дмитренко А. К., Захаріяш Л. П. Основи почеркознавства. Київ : Вид. М. Дмитренко, 2004. 63 с.
3. Іщенко А. В. Сучасні проблеми розуміння документів у криміналістиці. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1998. № 1 (3). С. 145–154.
4. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування : посібник. Київ : Парламентське вид-во, 2006. 538 с.
5. Лисиченко В. К. Криміналістическое исследование документов: правовые и методологические проблемы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1974. 233 с.
6. Лісіна С. О. Документні ресурси : навч. посіб. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. 240 с.
7. Піддубна Л. П. Документ та його основні характеристики: сутність, поняття, властивості, атрибути. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління*. 2012. Вип. 1. С. 165–172.
8. Руколяньська Н. В. Конспект лекцій з дисципліни «Юридичне документознавство». Дніпро, 2016. 13 с.
9. Сезонов В. С. Поняття документа в юриспруденції. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 200–203. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.23>.
10. Токарська А. С., Кочан І. М. Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ : Знання, 2008. 413 с.
11. Швецова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять. Київ : Знання, 2011. 319 с.
12. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
13. Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199–203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf (дата звернення: 20.02.2022).
14. Birks P., Descheemaeker E. *The Roman law of obligations*. Oxford : Oxford University Press, 2014. 258 p.
15. Kevelson R. *The Law as a system of signs*. Springer. London, 1988. 268 p.

Надійшла до редакції: 22.02.2022

СЕЗОНОВ В. С. ПОНЯТИЕ ДОКУМЕНТА В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Документ в криминалистике – это основное, многозначное, обобщенное понятие, по поводу определения и классификации которого нет единого мнения. Исследование криминалистических свойств документов является актуальной задачей, поскольку появление новых видов документов, в частности электронных, требует расширения перечня документов, являющихся фигурантами экспертиз. Документом в криминалистике названо материальный объект с фиксированной на нем информацией, которая имеет значение для установления обстоятельств в уголовном производстве. Проблема использования электронного документа как источника доказательств подробно проанализирована с позиций теории уголовного производства и криминалистики.

Ключевые слова: документ, криминалистическая характеристика документа, классификация документов, электронный документ, виртуальный актив, криптовалюта.

SEZONOV V. S. THE CONCEPT OF THE DOCUMENT IN FORENSIC SCIENCE

Forensics as a science and sphere of practical activity cannot exist without a document, which is at the same time the main subject of forensic research, a carrier and a means of recording legal information. A document in Forensics is a basic, ambiguous, generalized concept, the definition and classification of which is not unanimous.

The tasks of forensic documentation are: 1) development of forensic classification of documents, which will be based on various criteria; 2) development of methods for detecting the subject of forgery; 3) development of methods for rebuilding the information content of the document or its holder.

The tasks of forensic classification of documents depend on the development of forensic properties of all types of modern documents. The study of forensic properties of documents is urgent, as the emergence of new types of documents, including electronic, requires an expansion of the list of documents that are involved in examinations. A document in Forensics is defined as a material object with information recorded on it, which is important for establishing the circumstances of criminal proceedings. The problem of using an electronic document as a source of evidence in criminal proceedings is analyzed in detail from the standpoint of the theory of criminal proceedings and forensic science.

An electronic document as a source of judicial evidence is an object that carries information that is important for establishing the circumstances to be proved in criminal proceedings, and exists only in the electronic environment in a form acceptable for use in criminal proceedings. Electronic documents can act as a means of committing crimes in the field of computer information, as well as other crimes using computer technology, can be the object of criminal encroachment or information “traces” that arise during the preparation for crime and commission of criminal acts.

A cryptocurrency is added to the subject of forensic research, which is essentially an electronic document, an object of civil rights, has value, turnover, place of storage and owner.

Key words: *document, forensic characteristics of the document, classification of documents, electronic document, virtual asset, cryptocurrency.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сезонов В. С. Поняття документа у криміналістиці. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 215–224. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.22>.

Citation (APA): Sezonov, V. S. (2022). The concept of the document in Forensic science. *Law and Safety*, 1(84), 215–224. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.22>.

ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ ШИШКА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-1396-0508>

e-mail: sesh131213@gmail.com

СТРОК ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ І НЕГАТОРНИЙ ПОЗОВ: ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ, РОЗДУМИ ТА ПРОБЛЕМИ

На основі системного аналізу роз'яснень вищих судових органів України та цивільно-правових норм про застосування позовної давності до негаторного позову виявлено проблему тих роз'яснень Верховного Суду, які не відповідають закону, але мають урахуватися судами під час застосування цих норм права в подібних справах. Зроблено висновок, що акти судового тлумачення, які не відповідають виразам «передбачено законом» та «відповідно до закону», набувають характеру регулятора цивільних відносин, оскільки відповідно до закону мають обов'язкову процесуальну силу до застосування їх в подібних справах. Враховуючи, що акти судового тлумачення відповідно до Конституції України та ЦК України не можуть бути джерелом цивільного права, запропоновано певні запобіжники, які сприятимуть виправленню судових помилок і недоліків судочинства, а також узгодженню цивільного законодавства з вимогами правової визначеності.

Ключові слова: строк позовної давності, негаторний позов, рішення Верховного Суду, правова визначеність, джерело цивільного права.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Верховний Суд (далі – ВС) роз'яснив застосування позовної давності до позовів про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження майном. Ураховуючи неодноразові зміни правової позиції в цьому питанні, необхідно здійснити аналіз правових позицій та чинного цивільного законодавства України.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ. Позовна давність у контексті негаторного позову ставала предметом досліджень О. Гнатів (2014), Д. Гудими (2020), С. Домусчі (2011), Д. Луспеніка (2018), І. Панченко (2016), К. Пількова (2021), О. Поліводського (2022), В. Романюк (2018), Я. Романюка (2021), О. Ситнік (2018), Т. Третяка (2021) та інших учених. Варто акцентувати увагу на відсутності системного аналізу норм ЦК України та сталої судової практики найвищих судових інстанцій України щодо застосування позовної давності до вимог, заявлених у негаторному позові.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є здійснити аналіз правових позицій та чинного цивільного законодавства України щодо застосування позовної давності до позовів про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження майном, з'ясувати проблематику судового тлумачення цивільно-правових норм. Завдання дослідження полягають в: аналізі та виявленні вад правозастосовної (правотлумачної) діяль-

ності найвищих судових інстанцій України у справах за негаторним позовом щодо питання застосування/незастосування строку позовної давності; дослідженні чинного цивільного законодавства України щодо питання застосування/незастосування до негаторного позову строку позовної давності; наданні пропозицій для вирішення виявлених проблем.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. З огляду на сформульовані вище завдання основними методами нашого дослідження є герменевтичний і системний, застосування яких дало можливість установити проблематику судового тлумачення цивільно-правових та інших норм чинного законодавства України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 36 Постанови Пленуму «Про судову практику у справах про захист права власності та інших речових прав» від 7 лютого 2014 р. № 5 роз'яснив судам, що на негаторний позов положення про позовну давність не поширюються, оскільки правопорушення є таким, що триває в часі¹. Такої ж позиції раніше дотримувався і

¹ Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних прав від 07.02.2014 № 5 // БД «Законодавство України»

Верховний Суд України (далі – ВСУ) (Луспєник, 2018). Це підтверджується Постановою Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів» від 29 травня 2013 р. № 10¹. Однак правова позиція ВСУ в подальшому була змінена. Вона зводилася до того, що позовна давність має обчислюватися в загальному порядку, тобто з дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушене право (Постанова від 27 січня 2016 р. у справі № 6-2913цс15)². Враховуючи це, у 2018 р. Касаційний цивільний суд ВС (далі – КЦС ВС), не погоджуючись із ним³, своєю ухвалою передав справу на розгляд до Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС), яка Постановою від 4 липня 2018 р. (справа № 653/1096/16-ц, провадження № 14-181цс18) погодилася з мотивами КЦС ВС. У своєму рішенні ВП ВС, відступаючи від висновку ВСУ, у п. 96 зазначила таке: до позовів про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження майном позовна давність не застосовується; негативний позов може бути пред'явлений упродовж усього часу тривання відповідного правопорушення⁴.

Така позиція була цілком прийнята й іншими судами. Наприклад, це стосується справ КЦС ВС, що зареєстровані в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР) під номерами 75691297 (2018 р.)⁵, 76290908

(2018 р.)⁶, 81908441 (2019 р.)⁷, 82826373 (2019 р.)⁸, у яких спір між сторонами вирішувався судами з огляду на позицію, яка міститься у п. 96 справи № 653/1096/16-ц ВП ВС. Так, у справі № 641/76/17 від 1 серпня 2018 р.⁹ та у справі № 602/343/14-ц від 6 березня 2019 р.¹⁰ КЦС ВС, посилаючись на п. 96, обґрунтовує, що позовна давність до негативного позову не застосовується, оскільки в цьому разі йдеться про так зване триваюче правопорушення. В інших справах (наприклад, це № 81328853 (2019 р.)¹¹ та № 81394308

льного суду від 01.08.2018 : справа № 641/76/17, провадження № 61-12138св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75691297> (дата звернення: 23.02.2022).

⁶ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05.09.2018 : справа № 760/3880/17, провадження № 61-34706св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76290908> (дата звернення: 23.02.2022).

⁷ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 15.05.2019 : справа № 363/4124/15-ц, провадження № 61-3450св19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81908441> (дата звернення: 23.02.2022).

⁸ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої Судової палати Касаційного цивільного суду від 26.06.2019 : справа № 485/343/15-ц, провадження № 61-19642св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82826373> (дата звернення: 23.02.2022).

⁹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01.08.2018 : справа № 641/76/17, провадження № 61-12138св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75691297> (дата звернення: 23.02.2022).

¹⁰ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 06.03.2019 : справа № 602/343/14-ц, провадження № 61-10809св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80363843> (дата звернення: 23.02.2022).

¹¹ Постанова у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду 10.04.2019 : справа № 712/3915/16-ц, провадження № 61-24025св1 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538> (дата звернення: 23.02.2022).

/ ВП України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14> (дата звернення: 23.02.2022).

¹ Про деякі питання практики застосування позовної давності у вирішенні господарських спорів : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29.05.2013 № 10 // БД «Законодавство України» / ВП України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010600-13> (дата звернення: 23.02.2022).

² Постанова Верховного Суду України від 27.01.2016 : справа № 6-2913цс15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55343351> (дата звернення: 23.02.2022).

³ Тобто з висновком Верховного Суду України, висловленим у Постанові від 27 січня 2016 р. у справі № 6-2913цс15.

⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.07.2018 : справа № 653/1096/16-ц, провадження № 14-181цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538> (дата звернення: 23.02.2022).

⁵ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01.08.2018 : справа № 641/76/17, провадження № 61-12138св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75691297> (дата звернення: 23.02.2022).

(2019 р.)¹⁾ цього ж суду навіть робиться певна класифікація, яка зводиться до такого: «У цивільному законодавстві закріплені об'єктивні межі застосування позовної давності. Вони встановлюються: (а) прямо (ст. 268 ЦК України); (б) опосередковано, тобто з урахуванням сутності заявленої позовної вимоги». Водночас щодо останнього пункту (б) у двох наведених рішеннях суди, посилаючись на п. 96 Постанови ВП ВС від 4 липня 2018 р. у справі № 653/1096/16-ц, зауважують, що до негативного позову позовна давність не застосовується. У Постанові від 22 квітня 2019 р. у справі № 770/20072/16-ц КЦС ВС колегія суддів зазначила, що хоча в ч. 2 ст. 268 ЦК України передбачено, що законом можуть бути встановлені також інші вимоги, на які не поширюється позовна давність, але в деяких випадках позовна давність не може поширюватись і на інші категорії вимог, хоча про це прямо не зазначено в законі².

Зважаючи на зроблені судами висновки, неясно, який алгоритм тлумачення норми права вони застосовують, оскільки якщо розуміти їх висновки буквально³, то виявляється, що з погляду суду вимоги, на які позовна давність не поширюється, умовно зводяться до двох груп. Перша має охоплюватися ст. 268 ЦК України, друга устанавлюється судом з огляду на сутність заявленої позовної вимоги, інакше кажучи на розсуд суду. Проте випадки другої групи суперечать принципу верховенства права, особливо одному з його складників – принципу правової визначеності, адже прийняття рішення не може ґрунтуватися на внутрішньому переконанні, особливо коли до об-

сягу повноважень суду не належать питання зміни, скасування чи доповнення норми права. Суд – це не орган законодавчої влади, і розсуд суду, навіть з урахуванням сутності заявленої позовної вимоги, не передбачено чинним законодавством як підставу для застосування позовної давності.

Відповідно, приймаючи рішення, суд не може діяти за межами матеріального та процесуального правового поля, здійснювати свою правозастосовну та правотлумачну діяльність у спосіб, що суперечить закону, принципу верховенства права, а також іншим принципам, що становлять основу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Конституції України.

Чому з висновком ВС про незастосування позовної давності до негативного позову не можна погодитись? Зокрема, у ст. 268 ЦК України визначаються вимоги, на які позовна давність не поширюється. Серед вимог, які визначено в ч. 1, негативного позову немає. У ч. 2 цієї ж статті передбачено, що *законом* (вид. авт. – *О. Ш.*) можуть бути встановлені інші вимоги, на які не поширюється позовна давність. Водночас така норма права не має двозначного розуміння та не може сприйматися так, що позовна давність може не поширюватися й на інші категорії вимог, які прямо не зазначені в законі, але впливають із суті заявлених позовних вимог. Як свого часу казали в Стародавньому Римі: «Закон суворий, але це закон» (*Dura Lex, Sed Lex*). Закон єдиний для всіх, а постанови ВС не є законом. Варто наголосити, що в ЦК України чи в інших актах цивільного законодавства немає окремої вказівки щодо незастосування позовної давності до негативного позову, а тому позовна давність повинна визначатися в загальному порядку. У ч. 1 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності пов'язаний з днем, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Тому для закону немає значення, чи є правопорушення триваючим. Важливим є саме день початку перебігу позовної давності, а з ним до цього випадку пов'язується і загальна тривалість цього строку – три роки. До речі, у 2016 р. ВСУ дійшов саме такого висновку (Постанова від 27 січня 2016 р. у справі № 6-2913цс15⁴). Схожої думки дотримується і

court.gov.ua/Review/81328853 (дата звернення: 23.02.2022).

¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 22.04.2019 : справа № 770/20072/16-ц, провадження № 61-37506св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81394308> (дата звернення: 23.02.2022).

² Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 15.05.2019 : справа № 363/4124/15-ц, провадження № 61-3450св19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81908441> (дата звернення: 23.02.2022).

³ А саме: «У цивільному законодавстві закріплені об'єктивні межі застосування позовної давності. Вони встановлюються: (а) прямо (стаття 268 ЦК України); (б) опосередковано, тобто з урахуванням сутності заявленої позовної вимоги».

⁴ Постанова Верховного Суду України від 27 січня 2016 року : справа № 6-2913цс15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55343351> (дата звернення: 23.02.2022).

суддя О. М. Ситнік, викладаючи окрему думку по справі № 653/1096/16-ц¹.

Наведене свідчить, що висновок, який зроблено ВП ВС у справі № 653/1096/16-ц від 4 липня 2018 р., не відповідає закону. Це, вважаємо, створює наразі у праві певну проблему, оскільки рішення, в якому містяться висновки найвищого суду держави, є актом, що має силу обов'язковості до застосування в подібних справах. Проте одна річ, коли висновки відповідають вислову «передбачено законом» та «відповідно до закону», інша – коли вони фактично стають регулятором певних суспільних відносин, причому регулюють по-іншому, ніж це передбачено законом. Тобто відбувається технічна підміна частини правової матерії за рахунок того, що інтерпретаційно-правові положення, висловлені судом у відповідних актах офіційного тлумачення, набувають юридичного значення, подібного до того, якби ми їх дійсно розглядали як норми права. Цього у праві бути не має, оскільки суд згідно з Конституцією та законами України не може ставати органом законодавчої влади, а тим паче створювати, змінювати чи доповнювати положення, які здатні регулювати певні відносини. Подібний висновок робить і Конституційний Суд України в абз. 4 пп. 2.1 п. 2 Рішення від 5 червня 2019 р. у справі № 4-р(П)/2019². Також таке рішення відповідно до нинішньої концепції цивільного права України не належить до системи джерел регулювання цивільних відносин (Шишка, 2020; Shyshka et al., 2022). Все це зумовлює існування у праві умов для правової невизначеності, що має бути обов'язково враховано під час оновлення цивільного законодавства України, тому що правова безпека в державі прямо залежить від рівня правової регламентації самого права (Шишка, 2018).

¹ Окрема думка судді Ситнік О. М. : справа № 653/1096/16-ц, провадження № 14-181цс18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75395484> (дата звернення: 23.02.2022).

² Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою акціонерного товариства «Запорізький завод феросплавів» щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 13 частини першої статті 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» : від 05.06.2019 № 4-р(П)/2019 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-19> (дата звернення: 23.02.2022).

Тому цілком можна погодитися з тим, що необґрунтована, довільна або явно несумісна з основоположними принципами Конвенції оцінка національними судами фактів або внутрішнього законодавства нерідко викликана відсутністю належних і дієвих механізмів проти свавільного втручання судових органів у права, свободи та інтереси людини (Slipchenko et al., 2021; Shyshka et al., 2022). Тим більше, що правові позиції найвищого суду не можна зводити до абсолюту, інакше це призведе до свавілля та безправ'я у правосудній сфері. На це, до речі, звертає увагу Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), який указує, що питання, які зачіпають основні права, суперечили б верховенству права (одному з основних принципів демократичного суспільства, закріплених у Конвенції), якби правовий розсуд, що надається виконавчій владі, зокрема суду, утілювався б у формі необмеженої влади. Тому закон повинен із достатньою ясністю вказувати на межі будь-якого розсуду, наданого компетентним органам влади, та порядок їх здійснення з урахуванням законної мети розглянутого заходу, щоб забезпечити індивіду належний захист від свавільного втручання³.

³ Case of Gillan and Quinton v. the United Kingdom (Application no. 4158/05, 12 January 2010) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-96585> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Hasan and Chaush v. Bulgaria (Application no. 30985/96, 26 October 2000) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58921> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Silver and Others v. the United Kingdom (Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, 25 March 1983) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57577> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Al-Nashif v. Bulgaria (Application no. 50963/99, 20 June 2002) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60522> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Vlasov v. Russia (Application no. 78146/01, 12 June 2008) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86877> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Meltex Ltd and Mesrop Movsesyan v. Armenia (Application no. 32283/04, 17 June 2008) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87003> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Dragojević v. Croatia (Application no. 68955/11, 15 January 2015) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-150298> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Liberty and Others v. the United Kingdom (Application no. 58243/00, 1 July 2008) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe>

Рівень точності, якого потребує внутрішнє законодавство, що в жодному разі не може передбачити всіх можливих варіантів, істотно залежить від змісту розглянутого нормативного документа, сфери, яку він покликаний охопити, а також від кількості і статусу тих, на кого він разрахований¹. Тому, зважаючи на наведені стандарти ЄСПЛ, логічним є висновок, що у праві мають бути передбачені механізми не лише перегляду ВС своїх правових позицій, але і деяких остаточних рішень із метою забезпечення вимог справедливого судового розгляду, права на справедливий суд, а також дотримання непорушності принципу верховенства права, зокрема непорушності принципів, що становлять основу Конвенції. Певною мірою деякі механізми вже реалізовані й у нашому законодавстві. Так, статтями 403–404 ЦПК України передбачено механізм відступу від правових позицій, викладених у раніше ухвалених постановках ВС, як з ініціативи самого суду, так і за клопотанням учасника справи. Такий механізм цілком відповідає і позиції ЄСПЛ, який зазначає, що для врегулювання колізій прецедентного права держава повинна забезпечити, щоб особи, які подають позови, користувалися у відповідному суді такою можливістю, а також іншими правами, викладеними у ст. 6 § 1 Конвенції².

[int/eng?i=001-87207](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87207) (дата звернення: 23.02.2022); Case of Weber and Saravia v. Germany (Application no. 54934/00, 29 June 2006) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76586> (дата звернення: 23.02.2022).

¹ Case of Hasan and Chaush v. Bulgaria (Application no. 30985/96, 26 October 2000) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58921> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Groppera Radio AG and Others v. Switzerland (Application no. 10890/84, 28 March 1990) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57623> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Ivashchenko v. Russia (Application no. 61064/10, 13 February 2018) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180840> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Hashman and Harrup v. the United Kingdom (Application no. 25594/94, 25 November 1999) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58365> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Gillan and Quinton v. the United Kingdom (Application no. 4158/05, 12 January 2010) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-96585> (дата звернення: 23.02.2022).

² Case of Gregório de Andrade c. Portugal (Application no. 41537/02, 14 novembre 2006) //

Проте такий механізм не вичерпує всіх випадків свавільного втручання судових органів у права, свободи та інтереси людини. Зокрема, це стосується суперечливих судових рішень найвищого суду. Одна річ, коли неоднакове застосування норми матеріального та процесуального права зумовлено різницею фактичних обставин, інша – коли суперечливе судове рішення викликане судовим свавіллям, що спричинило допущення помилок під час формування певного правового стандарту щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.

Наприклад, як діяти згідно з національним законодавством особі, яка після перегляду судового рішення у ВС втратила свою власність чи не підтвердила право власності на майно внаслідок того, що норма права, яку застосовував суд, була витлумачена не відповідно до «букви» і «духу» закону. На жаль, національне законодавство на це не дає жодних відповідей. Іншим прикладом може бути випадок, коли внаслідок зміни ВС своєї правової позиції певна особа розуміє, що якби її справа в минулому була вирішена так само, то і результат був би зовсім іншим.

Немає сумніву, що остаточне рішення має бути остаточним. Проте законодавство України має передбачати виняток із такого фундаментального правила. Зокрема, з огляду на основні принципи ЄСПЛ, які були сформульовані стосовно цього, правова визначеність обумовлює повагу до принципу *Res Judicata*, тобто принципу остаточного рішення суду. Суть цього принципу полягає в тому, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду, ставити його під сумнів просто тому, що вона має на меті домогтися нового слухання справи та іншого її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватися для виправлення судових помилок і недоліків судочинства, а не для здійснення нового судового розгляду. Відступ від цього принципу виправданий лише в тому разі, якщо він зумовлений обставинами важливого та вимушеного характеру, наявністю «істотного недоліку» (наприклад, як зазначає ЄСПЛ, може йтися про юрисдикційні помилки або порушення судового процесу, зловживання владою, явні помилки в застосуванні матеріального права чи будь-які інші вагомні обставини, що вказують на існування істотних недоліків) у справі. Цей механізм має зважати

HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77967> (дата звернення: 23.02.2022).

на такі вимоги: повторний перегляд справи може бути ініційований за власною заявою заявника; передбачати обставини, за яких вітчизняні органи влади можуть скасувати рішення у справі заявника; така процедура має відповідати вимогам вітчизняного законодавства; повинні існувати та функціонувати процедурні гарантії у вітчизняній правовій системі для запобігання зловживанням такою процедурою з боку національних органів влади; такий перегляд повинен мати всі процесуальні гарантії п. 1 ст. 6 Конвенції і забезпечувати загальну справедливість судочинства; враховувати інші обставини справи. Крім того, національний суд під час такої процесуальної процедури має максимально досягти справедливого балансу між інтересами особи та потребою в забезпеченні ефективності системи правосуддя¹. Відповідно до стандартів ЄСПЛ як виняток закріплено необхідність і доцільність існування в національному законодавстві процедури перегляду остаточного рішення суду.

Усупереч таким рекомендаціям, на жаль, національна правова система України в межах системи судоустрою та відповідних процесуальних процедур не визначає механізмів перегляду остаточного рішення в цивільних та господарських справах, наприклад тоді, коли правова позиція, викладена в рішенні ВС, набуває характеру квазіджерела права, а сам суд стає джерелом правової невизначеності. Здається, що така безмежна влада ВС є помилковою, адже вона призводить до свавільного втручання цього органу у права людини, які передбачені Конвенцією, гарантовані Конституцією України, та порушує право особи на справедливий суд.

Зважаючи на вищенаведене, в законодавстві України доцільно визначити процедуру перегляду остаточного рішення в цивільних та господарських справах у випадках, коли в діях найвищого суду є явні ознаки свавілля, зокрема для усунення помітно несумісних з основоположними принципами Конвенції та безпосередньо самим законодавством України оцінок ВС фактів та правових норм, що приз-

водять до утворення правової позиції (правового стандарту), яка фактично набуває характеру квазіджерела права. Цінність і потреба такого механізму полягає: по-перше, у зміцненні довіри громадськості до об'єктивної і транспарентної системи правосуддя, яка є однією з основ демократичного суспільства; по-друге, у зменшенні кількості звернень українських громадян до ЄСПЛ; по-третє, наявність таких запобіжників проти свавільного втручання судових органів у права людини є запорукою утвердження, зміцнення та непорушності одного з основних принципів у державі – принципу верховенства права; по-четверте, це зменшить ризики, що не сприяють досягненню завдань цивільного судочинства. Відповідно, пропонуємо ч. 3 ст. 423 ЦПК України доповнити п. 4 такого змісту: «Встановлення Верховним Судом неправильного застосування норм матеріального права, що спричинило необхідність відступити від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду або Верховного Суду України». Аналогічна норма має бути передбачена й у ГПК України.

Варто припускати, що відхід від раніше існуючого правового стандарту може виникнути дійсно за об'єктивних причин. На такі причини, до речі, звертає увагу у своїй практиці ЄСПЛ. Так, суд зазначає, що в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед законом суд не повинен відходити від своєї попередньої прецедентної практики без вагомих та переконливих причин², якщо обставини нової справи суттєво не відрізняються від обставин попередньої³. Водночас вплив правового стандарту (прецеденту)

² Case of Chapman v. the United Kingdom (Application no. 27238/95, 18 January 2001) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Hoare v. the United Kingdom (Application no. 16261/08, 12 April 2011) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104608> (дата звернення: 23.02.2022).

³ Case of Cossey v. the United Kingdom (Application no. 10843/84, 27 September 1990) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57641> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Opinion of judge Paulo Pinto de Albuquerque In the case of Herrmann v. Germany (Application no. 9300/07, 26 June 2012) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111690> (дата звернення: 23.02.2022).

¹ Case of Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine (Application no. 10640/05, 26 June 2018) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184068> (дата звернення: 23.02.2022); Case of PSMA, spol. s.r.o. v. Slovakia (Application no. 42533/11, 9 June 2015) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155102> (дата звернення: 23.02.2022).

не має сили правила *Stare Decisis*¹, якщо наведені судом мотиви не є достатньо переконливими. Прецедент, установлений судом, може бути скасований лише в тих випадках, коли у внутрішніх правових системах було досягнуто консенсусу з певного правового питання², або після прийняття спеціалізованих міжнародних документів³ є необхідність реалізації іншого правового стандарту⁴, або коли з'являються нові наукові знання, що впливають на розглядуване питання⁵, або є необхідність

застосування динамічного та еволюційного підходу⁶. Наприклад, розвиток суспільних відносин за тих же норм права може зумовити розвиток у правовому регулюванні, а норми відповідно розумітися вже неоднаково порівняно з тими обставинами справи, які існували раніше. З огляду на це варто у процесуальному законодавстві закласти на такі випадки певні запобіжники. Тому пропонується в ч. 3 ст. 423 ЦПК України запропонований п. 4 доповнити абз. 2 такого змісту: «Не є підставою для перегляду рішення суду за виключними обставинами, якщо рішення, що зазначене в абзаці першому цього пункту, має вагомий та переконливий в цьому рішенні на те причини (наприклад, є нові наукові знання, що впливають на розглядуване питання чи необхідність застосування динамічного та еволюційного підходу тощо)». Аналогічну норму має бути встановлено й у ГПК України.

ВИСНОВКИ. Актуальна судово-практична щодо питання застосування позовної давності до позовів про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження майном, зокрема висновок, зроблений ВП ВС у справі № 653/1096/16-ц від 4 липня 2018 р., наразі не відповідає закону. Цей висновок фактично набуває характеру джерела права, оскільки має обов'язкову процесуальну силу до застосування в подібних справах. Наведене

¹ Правило *Stare Decisis* – це правило, згідно з яким логічні силогізми, на яких суд засновував своє попереднє рішення, є обов'язковими в усіх наступних випадках, у яких факти, по суті, однакові (*stare decisis et non quieta movere* – «залишатися на вирішенні і не порушувати спокою»).

² Case of Bayatyan v. Armenia (Application no. 23459/03, 7 July 2011) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Chapman v. the United Kingdom (Application no. 27238/95, 18 January 2001) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Konstantin Markin v. Russia (Application no. 30078/06, 22 March 2012) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Schalk and Kopf v. Austria (Application no. 30141/04, 24 June 2010) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Stafford v. the United Kingdom (Application no. 46295/99, 28 May 2002) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60486> (дата звернення: 23.02.2022).

³ Case of Bayatyan v. Armenia (Application no. 23459/03, 7 July 2011) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Demir and Baykara v. Turkey (Application no. 34503/97, 12 November 2008) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89558> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Scoppola v. Italy (no. 2) (Application no. 10249/03, 17 September 2009) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94135> (дата звернення: 23.02.2022).

⁴ Case of Chapman v. the United Kingdom (Application no. 27238/95, 18 January 2001) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59154> (дата звернення: 23.02.2022).

⁵ Case of Christine Goodwin v. the United Kingdom (Application no. 28957/95, 11 July 2002) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60596> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Vilnes v. Norway (Application no. 52806/09, 24 September 2009) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-112348> (дата звернення: 23.02.2022).

⁶ Case of Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey (Application no. 13279/05, 20 October 2011) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107156> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Maria Frimu contre la Roumanie (Application no. 45312/11, 13 novembre 2012) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115053> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania (Application no. 76943/11, 29 November 2016) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169054> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Çelebi et autres c. Turquie (Application no. 582/05, 9 février 2016) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160415> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Borovská and Forrai v. Slovakia (Application nos. 48554/10, 25 November 2014) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148263> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Sine Tsaggarakis A.E.E. c. Grèce (Application nos. 17257/13, 23 mai 2019) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193088> (дата звернення: 23.02.2022); Case of Remuszko v. Poland (Application nos. 1562/10, 16 July 2013) // HUDOS : сайт. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122373> (дата звернення: 23.02.2022).

суперечить концепції ЦК України та Конституції України, адже судовий акт, який не є джерелом права, не може регулювати цивільні відносини. Проблемність такої обставини полягає в тому, що за відсутності в законодавстві України системи стримувань і противаг наша правова система вразлива до випадків порушення прав та інтересів учасників цивільних відносин. Це призводить до вірогідних випадків, коли мети цивільного (ч. 1 ст. 2 ЦПК

України) та господарського (ч. 1 ст. 2 ГПК України) судочинства не буде досягнуто. Зважаючи на це, запропоновано встановити в цивільному та господарському процесуальному законодавстві механізм перегляду остаточного рішення ВС, зокрема у випадках, коли оцінка таким судом фактів та правових норм зумовлює утворення правової позиції (правового стандарту), що фактично набуває характеру квазіджерела права.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Гнатів О. Б. *Захист права власності в цивільному праві* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2014. 202 с.
2. Гудима Д. А. «Поza кадром». Дмитро Гудима про ефективні способи захисту прав, ч. 2 // *Асоціація правників України* : сайт. 28.07.2020. URL: <https://uba.ua/ukr/news/7738/> (дата звернення: 23.02.2022).
3. Домусчі С. Д. *Захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння, за цивільним законодавством України* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2011. 20 с.
4. Луспенник Д. Відступлення від правових висновків ВСУ: аналіз судової практики у цивільних справах // *Судова влада України* : офіц. сайт. 27.08.2018. URL: <https://court.gov.ua/press/interview/543652/> (дата звернення: 23.02.2022).
5. Панченко І. М. *Визнання права власності як спосіб захисту цивільних прав* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. 204 с.
6. Пільков К. Способи захисту права власності на землю та інше нерухоме майно: критика «книжного володіння». *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 47–58. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.08>.
7. Поліводський О. Що гарантує запис у Державному реєстрі прав на нерухоме майно – нічого? // *Ліга.Блоги* : сайт. 24.01.2022. URL: <https://blog.liga.net/user/opolivodskiy/article/43132> (дата звернення: 23.02.2022).
8. Рекодифікація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Н. Ю. Голубєва та ін. Київ : Норма права, 2020. 348 с.
9. Романюк В. А. *Позовна давність у цивільному праві* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2018. 20 с.
10. Романюк Я. М. Критерії розмежування віндикаційних та негаторних позовів // *Судово-юридична газета* : сайт. 05.03.2021 URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/195077-kriteriyi-rozmezhuwannayavindikatsiy-nikh-ta-negator-nikh-pozoviv> (дата звернення: 23.02.2022).
11. Третяк Т. О. Теоретичні проблеми земельно-правового регулювання добросусідства в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2021. 415 с.
12. Шишка О. Р. Рівень правової визначеності концепту цивільного права як гарантія правової безпеки та стабільності права: до постановки проблеми // *Безпека як правовий концепт : виступи учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 квіт. 2018 р.)* / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Київ : Ліра-К, 2018. С. 105–111.
13. Шишка О. Р. Тлумачення цивільного законодавства України: деякі напрямки рекодифікації ЦК України // *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.)* / МВС України ; Одес. держ. ун-т внутр. справ ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Одеса : ОДУВС, 2020. С. 169–172.
14. Current issues of recodification of Ukrainian civil legislation : monograph / E. O. Kharytonov, N. Yu. Golubeva, O. I. Safonchik et al. Lviv ; Toruń : Liha-Pres, 2020. 144 p. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-222-0/104-117>.
15. Shyshka R., Shyshka O., Shyshka N., Slipchenko A., Tkalych, M. Actualización de la legislación civil de acuerdo con los estándares de calidad europeos: El ejemplo de Ucrania. *DIXI*. 2022. Vol. 24, Núm. 1. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2022.01.11>.
16. Slipchenko S. A., Syniehubov O. V., Shyshka A. R., Valakh V. V. Arbitrary Judicial Interference in Human Rights Guaranteed by the Convention. *Global Journal of Comparative Law*. 2021. Vol. 10, Iss. 1–2. Pp. 188–202. DOI: <https://doi.org/10.1163/2211906X-10010014>.

Надійшла до редакції: 24.02.2022

ШИШКА А. Р. СРОК ИСКОВОЙ ДАВНОСТИ И НЕГАТОРНЫЙ ИСК: ОБЗОР СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ, РАЗМЫШЛЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ

На основе системного анализа разъяснений высших судебных органов Украины и гражданско-правовых норм о применении исковой давности к негаторному иску выявлена проблема касательно тех разъяснений Верховного Суда, которые не соответствуют букве закона, но должны учитываться судами при применении соответствующих норм права в подобных делах. Сделан вывод, что акты судебного толкования, которые не соответствуют выражению «предусмотрено законом» и «в соответствии с законом», приобретают характер регулятора гражданских отношений, поскольку в соответствии с законом имеют обязательную процессуальную силу к применению их в однотипных делах. Учитывая, что акты судебного толкования в соответствии с Конституцией Украины и ГК Украины не могут быть источником гражданского права, предложены определенные механизмы, способствующие исправлению судебных ошибок и недостатков судопроизводства, а также приведению гражданского законодательства к требованиям правовой определенности.

Ключевые слова: срок исковой давности, негаторный иск, решение Верховного Суда, правовая определенность, источник гражданского права.

SHYSHKA O. R. LIMITATION PERIOD AND NEGATORY ACTION: REVIEW OF CASE LAW, REFLECTIONS AND PROBLEMS

Based on a systematic analysis of the explanations of the highest judicial bodies of Ukraine and civil law on the application of the statute of limitations to a negatory action, the problem clarifications of the Supreme Court was identified (for example, this applies to the conclusion, made by the Grand Chamber of the Supreme Court in case № 653/1096/16-ц of 4 July 2018), which do not comply with the letter of the law, but must be taken into account by the courts when applying these rules of law in in similar cases. It is concluded that acts of judicial interpretation of the Supreme Court, which do not comply with the expression “prescribed by law” and “in accordance with the law”, become the regulator of civil relations, as according to law have binding procedural force before their application in similar cases. It was found that the essence of such a decision contradicts the concept of the Central Committee of Ukraine and the Constitution of Ukraine, as a judicial act, according to the current concept of civil law of Ukraine is not a source of regulation of civil relations. In this regard, the author emphasizes that our legal system is vulnerable to violations of the rights and interests of participants in civil relations, in particular when the decision containing the conclusions of the Supreme Court of the state becomes the regulator of civil relations. As a result, this leads to probable cases when the goals of civil (Part 1 of Article 2 of the Civil Procedural Code of Ukraine) and commercial (Part 1 of Article 2 of the Commercial and Procedural Code of Ukraine) judicial proceedings will not be achieved. In view of this, the author proposes to establish in civil and commercial procedural law a mechanism for reviewing the final decision of the Supreme Court, in particular in cases when the assessment by such a court of facts and legal norms causes education legal position (legal standard), which in fact acquires the character of a quasi-source of law.

Key words: statute of limitations, negatory action, decision of the Supreme Court, legal certainty, source of civil law.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Шишка О. Р. Строк позовної давності і негаторний позов: огляд судової практики, роздуми та проблеми. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 225–233. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.23>.

Citation (APA): Shyshka, O. R. (2022). Limitation period and negatory action: review of case law, reflections and problems. *Law and Safety*, 1(84), 225–233. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.23>.

РУСЛАН АНАТОЛІЙОВИЧ ЧЕРКАССЬКИЙ,*кандидат наук з державного управління,**Міжрегіональна академія управління персоналом (м. Київ);* <https://orcid.org/0000-0003-1206-7774>,*e-mail: cherkasskyi@ukr.net***ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В МИТНІЙ СФЕРІ»**

Спираючись на аналіз наукових поглядів правників, зроблено спробу узагальнити теоретичні підходи до визначення поняття «запобігання злочинності в митній сфері». Акцентовано увагу на різноманітності наукових думок щодо тлумачення досліджуваної правової категорії. За результатами дослідження обґрунтовано, що поняття «запобігання злочинності в митній сфері» найбільш доцільно тлумачити в широкому та вузькому розуміннях. З урахуванням означених підходів надано авторське розуміння терміна «запобігання злочинності в митній сфері», що дає змогу опанувати запобігання злочинності в митній сфері як комплексне негативне явище.

Ключові слова: *запобігання, злочинність, соціальне явище, превенція, організаційні, правові заходи.*

Оглядова стаття

ВСТУП. Глобалізація економічних відносин усіх сфер життя створює сприятливі умови для вчинення економічних злочинів, що є проблемою не лише національного, а й міжнародного рівнів (Nestor et al., 2020). Злочинність загалом і в митній сфері зокрема є диференційованим явищем, яке негативно впливає на розвиток економічної складової України. Саме тому, як наголосив Д. Олійник (2018, с. 6), корупція в митних органах заподіює шкоду фінансовій, продовольчій, екологічній безпеці України, перешкоджає розвитку зовнішньої торгівлі та притоку зарубіжних інвестицій, псує міжнародний імідж держави, породжує недовіру до митних адміністрацій з боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та партнерів України з торговельних відносин.

Митні правопорушення – це лихо, що руйнує економіку, сприяє недобросовісній конкуренції та суттєвому тиску на виробників у країні, а в останні роки, позначені світовою економічною кризою, ця проблема стала гострішою (Pasat, 2016, р. 203). Правопорушення, які вчиняються в митній сфері, завдають шкоди всім сферам суспільного життя країни. Соціальна небезпека таких правопорушень виявляється в тому, що завдається шкода економіці держави, оскільки до державного бюджету не надходять платежі, які встановлені митними зборами та підлягають сплаті за ввезення або вивезення товарів із країни. Водночас збільшення прибутків злочинців стимулює їх до подальшої злочинної діяльності.

Істотні регіональні відмінності зумовлені географією, політичною структурою та історичною спадщиною. У низці держав, що знахо-

дяться на етапі нестабільного переходу до демократії, питання організованого злочинного впливу на державні справи стало глобальним, адже традиційні методи правоохоронних органів, антикорупційні кампанії, інституційні чищення (люстрації) та реформи вже не є дієвими (Бусол, 2019). Водночас вирішення проблем у зазначеній сфері вимагає проведення комплексних наукових досліджень, присвячених вивченню теоретичних питань запобігання злочинності в митній сфері. Враховуючи сучасні соціальні, економічні та політичні перетворення, злочинність трансформується та змінюється, що обумовлює необхідність зміни підходів до запобігання цьому негативному явищу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті полягає в тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття «запобігання злочинності у митній сфері». Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: по-перше, розкрити загальнотеоретичний зміст поняття «запобігання»; по-друге, з'ясувати зміст категорії «запобігання злочинності в митній сфері».

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Із метою вирішення поставлених завдань під час написання статті використано сукупність сучасних методів наукового пізнання (загальнонаукових і спеціальних), що дало змогу осмислити сутність такого правового явища, як запобігання злочинності в митній сфері. У підґрунтя аналізу поняття «запобігання злочинності в митній сфері» як складного багатоаспектного явища було покладено філософський метод матеріалістичної діалектики.

Термінологічний підхід став у нагоді під час аналізу етимологічного значення дефініції «запобігання злочинності в митній сфері». Це дозволило обґрунтувати тезу, що поняття «запобігання злочинності в митній сфері» найбільш доцільно тлумачити в широкому та вузькому розуміннях.

Системно-структурний метод дав можливість зазначити, що запобігання злочинності в митній сфері направлено на ті фактори, які потенційно або реально ведуть до появи злочинності в суспільстві як комплексного явища або його окремих типів і видів.

Порівняльно-правовий і логіко-юридичний методи дозволили сформулювати авторське бачення поняття «запобігання злочинності в митній сфері».

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Варто наголосити, що запобігання злочинності має довгу історію розвитку. Зокрема, ще Платон висловлював думку, що здійснення злочинних вчинків – це прояв дисгармонії, поганих схильностей людей, недосконалості законодавства, яке не відвертає особу від злочину. Тому потрібно зробити так, щоб людина стала добродесною, полюбила справедливість. У цьому, він вважав, і є запобігання. За Аристотелем, для протидії злочинності суспільству необхідно боротися із зіпсованими моральністю, звичаями і звичками людей, які суперечать розуму (Бабанін, 2019). Пізніше ідея запобігання та протидії злочинності знайшла своє висвітлення в роботах мислителів XVIII–XIX ст. Т. Мора, Ж.-Ж. Руссо, Т. Кампанелли, Ж. Мельє, І. Бентама, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарії, К. Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена та багатьох інших. Зокрема, у відомому трактаті «Про дух законів» Ш. Монтеск'є була обґрунтована думка про те, що мудрий законодавець не стільки дбає про покарання за злочини, скільки про запобігання їм, і робить він це шляхом поліпшення моральності суспільства. Згідно з ученням І. Бентама, викладеним у його праці «Основні засади кримінального кодексу», всі засоби запобігання злочинності повинні зводитися до того, щоб впливати на схильності людей, привчати їх керуватися «логікою волі», «відхилити потік небезпечних бажань» і спрямовувати «схильності до розваг, найбільш відповідних загальним благам» (Курило, Михайлов, Яра, 2006).

Тлумачні словники наводять такі визначення терміна «запобігання»: не допускати чогось заздалегідь, відвертати; попередження; недопущення дії якогось негативного, антисуспільного фактору тощо (Яременко, Сліпущко, 2001, с. 89). Досить широкий підхід до

трактування поняття «запобігання» породив чимало наукових суперечок щодо його синонімічного зв'язку з іншими категоріями, зокрема попередженням або ж превенцією (профілактикою). Подібна точка зору має свою логіку, адже, наприклад, слово «профілактика» перекладається як «попередження», а також у формі дієслова – «вберегти або попередити» (Coteanu et al., 1998).

Термін «попередження» означає випередити, зробити щось раніше, ніж що-небудь відбулося, тобто в цілому є тотожним поняттю «запобігання» (Юрченко, 2004, с. 99). Утім найбільш уживаним на сьогодні є термін «превенція», який поєднує в собі всі поняття, пов'язані з попередженням правопорушень, позначаючи діяльність щодо попередження, профілактики, запобігання правопорушенням. Уведення цього універсального терміна дозволило закордонним ученим уникнути «боротьби» термінів «попередження», «профілактика», «запобігання» правопорушень, яка існує у вітчизняній юридичній літературі дотепер (Ведерникова, 2001, с. 272).

Наразі наявна протилежна наукова позиція, в межах якої вчені доводять необхідність розмежування вищевказаних термінів. Наприклад, у своїй дисертаційній роботі І. Панов (2005, с. 168) звертає увагу на те, що між словами «попередження» та «профілактика» є відмінність, яка полягає в тому, що перше відображає діяльність щодо недопущення будь-яких явищ, а друге – діяльність щодо недопущення негативних змін у явищах. Натомість, апелюючи дещо іншими термінами, О. Литвак (2001) та інші науковці пропонують об'єднати вказані поняття терміном «запобігання», а профілактикою називати заходи з усунення або нейтралізації криміногенних чинників.

Отже, зважаючи виключно на загальні етимологічні трактування, можна зазначити, що *запобігання – це активна категорія, яка висвітлює певну попереджувальну функцію, інакше кажучи, недопущення настання якоїсь події або діяльності певного об'єкта*. Проте близький словниковий зміст цього терміна до дефініцій інших слів не дає можливості правильно оцінити їх взаємозв'язок і зробити висновок про реальне їх співвідношення.

У контексті викладеного вище постає питання: яка ситуація наявна із трактування безпосередньо поняття «запобігання злочинності»? У радянській літературі запобігання злочинності розглядалось як широкий комплекс взаємопов'язаних заходів, які проводяться державними органами і громадськістю з метою викоринення злочинності та причин,

що її породжують (Звирбуля и др., 1977, с. 180–181).

В. Голіна (2011, с. 16) вважає, що запобігання злочинності – це соціальна політика держави, спрямована на подолання криміногенно небезпечних протиріч у суспільних відносинах із метою їх позитивного вирішення і поступового витиснення (так зване загально-соціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню та реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання).

На думку О. Бандурки та О. Литвинова (2014, с. 10), запобігання злочинам як вид соціальної практики і соціальна цінність відображає сегмент суспільних відносин із приводу і у зв'язку з протидією злочинності, тому саме вони (відносини), а не їх недоліки, є їх об'єктом. Особливим об'єктом запобігання злочинам є потенційні жертви злочинних посягань. Тут ідеться про так званий віктимологічний аспект запобігання злочинам.

На сьогодні запобігання злочинності набуло декількох наукових трактувань. Відповідно до одного з підходів термін «запобігання» або тотожний йому «попередження» визначається як складна, багаторівнева система державних органів і громадських організацій, що здійснюють антикриміногенний вплив на соціальні об'єкти з метою недопущення порушень кримінально-правових норм та усунення (нейтралізації) чинників, що її детермінують. Підтримують подібну позицію В. Клочков, А. Шляпочников та В. Кудрявцев (2001), в розумінні яких запобігання злочинності – це не тільки комплекс взаємопов'язаних заходів, що здійснюються суб'єктами профілактики з метою боротьби зі злочинністю та викорінення причин її виникнення, але й як особлива галузь соціального регулювання, управління соціальними процесами, пов'язаними з реалізацією завдань скорочення злочинності. Ю. Блувштейн, М. Зирін, В. Романов (1986, с. 26) тлумачать «попередження» або ж «запобігання» злочинам як особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронних цінностей, який полягає в розробці та здійсненні системи цілеспрямованих заходів із виявлення та усунення причин злочинів, умов, які сприяли їх учиненню, а також у певному попереджувальному впливі на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Схожу за загальним змістом, але відмінну за окремими особливостями думку пропонує А. Закалюк (2007, с. 324), який визначає запобігання злочинності як різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функці-

ональний зміст і мета якої полягає в перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх, через обмеження, нейтралізацію, а за можливості – усунення їх дії. У розумінні А. Алексеева (2001, с. 13), запобігання (профілактика) злочинності – це великий комплекс заходів впливу на причини, умови не тільки злочинів та інших правопорушень, але й на всі соціальні патології, різні форми і види так званих відхилень у поведінці, враховуючи алкоголізм, наркоманію, проституцію, політичний, релігійний та інший екстремізм, суїцид тощо, що порушує не тільки правові, але й моральні й інші норми людського існування.

Іншу позицію пропонує у своїх роботах В. Голіна (2007), який доводить, що «запобігання злочинності – це здійснення економічних, політичних, ідеологічних, виховних, правових та інших заходів із протидії злочинності; це діяльність з виявлення й усунення причин злочинності, окремих видів і груп злочинів, конкретних злочинів, недопущення закінчення злочину на різних етапах становлення злочинної поведінки». Свого часу таку ж думку мав А. Герцензон (1965), який визначав запобігання злочинності як реалізацію всієї системи державних і громадських заходів, заходів виховного, культурного та економічного характеру, пов'язаних у необхідних випадках із заходами примусу.

Практично орієнтовану концепцію щодо запобігання злочинності пропонує у своїх роботах А. Волобуєв (2003). Учений доводить, що це система дій, спрямованих на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи на стадіях виявлення наміру або готування до злочину. Запобігання починається з моменту формування наміру особи вчинити злочин, виникнення злочинного умислу та триває до моменту вчинення закінченого злочину. Запобігання здійснюється на підставі результатів оперативно-розшукової діяльності чи досудового розслідування вже вчинених злочинів. В останньому випадку запобігання здійснюється щодо нових злочинів з боку особи, стосовно якої вже порушено кримінальну справу. Схожим чином проблематику розглядає О. Ключев (2005, с. 100), який запобіганням злочинам вважає систему необхідних заходів щодо недопущення вчинення правопорушень, встановлення осіб, які намагаються скоїти правопорушення, та вжиття до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх протиправних намірів.

Широку позицію стосовно змісту запобігання злочинності наводить В. Емінов (2006,

с. 265–266), який досліджує категорію як систему заходів і суб'єктів, що їх здійснюють, спрямовану на: по-перше, виявлення та усунення або послаблення і нейтралізацію причин злочинності, окремих її видів, а також умов, що їм сприяють; по-друге, виявлення та усунення ситуацій на певних територіях чи в певному середовищі, що безпосередньо мотивують або провокують учинення злочинів; по-третє, виявлення у структурі населення груп підвищеного кримінального ризику та його зниження; по-четверте, виявлення осіб, поведінка яких указує на реальну можливість учинення злочинів, і здійснення щодо них стримуючого і коригуючого впливу, а за необхідності і на їх найближче оточення.

Не менш комплексною є позиція В. Куца (2016), який доходить висновку, що засобами запобігання злочинності є профілактика кримінальних правопорушень. Вона полягає в нейтралізації криміногенних передумов можливого правопорушення або діяльності з усунення та нейтралізації причин його можливого вчинення, а також умов, що сприяють цьому. Коли профілактика виявляється недостатньо ефективною, виникає потреба в застосуванні іншого засобу запобігання – попередження кримінального правопорушення. Попередження – це сукупність заходів, безпосередньо спрямованих на свідомість конкретних осіб або окремих їхніх груп, які мають злочинні наміри, замислюють учинення злочину. На рівні індивідуального запобігання злочинам попередження виявляється як інформування потенційного злочинця про нераціональність спланованого ним кримінального правопорушення. Головною ознакою цієї форми запобігання є наявність зусиль, що застосовуються до конкретних осіб, які вже мають намір вчинити злочин. Із позиції кримінального права це означає, що попередженням злочину є діяльність суб'єктів запобігання на стадії виявлення умислу на його вчинення.

Отже, тлумачення поняття «запобігання злочинності» в сучасних науково-юридичних джерелах пропонують нам різноманітні погляди на цю категорію, що варіюються від визначення її як соціально-важливої діяльності або ж різновиду соціального управління до трактувань значно лаконічнішого змісту, в яких вона розкрита як система оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних, організаційних та інших заходів. Водночас досить мала кількість учених звертають увагу на зв'язок запобігання злочинності з такими схожими категоріями, як попередження, профілактика, або превенція.

Невідповідність і глибока різноманітність підходів до визначення «запобігання злочинності» також детермінована проблемою відсутності належного законодавчого підходу до її визначення. Термін «запобігання» на сьогодні наявний у багатьох національних нормативно-правових актах, але в жодному з них він не знаходить тлумачення. Яскравим прикладом є Закон України «Про запобігання корупції»¹ від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, положення якого апелюють, але не окреслюються значення поняття «запобігання корупції» як одного з різновидів злочинності. Отже, незважаючи на певні позитивні кроки щодо створення механізмів протидії злочинності, зокрема в митній сфері, перед Україною гостро постає проблема боротьби з корупцією в системі органів Державної фіскальної служби України, адже саме ці органи виконавчої влади здійснюють реалізацію державної податкової та митної політики (Коваленко, 2018, с. 282). У цьому напрямі в Україні необхідно створити пілотні проекти у сфері протидії кримінальній протиправності. Така практика є доволі поширеною в більшості країн – членів ЄС. На окрему увагу заслуговує практика розроблення та реалізації в Україні заходів державних, обласних і міських комплексних програм протидії кримінальній протиправності. Наразі вони є декларативними документами, які реалізуються з нецільовим використанням бюджетних коштів або не реалізуються взагалі. Тому програми профілактики кримінальних правопорушень мають перетворитися на реальні механізми превенції різним видам кримінально-протиправної діяльності, насамперед умисним убивствам, із широким залученням різних верств населення, громадськості та волонтерських рухів за європейським зразком (Хижняк, 2021, с. 273).

ВИСНОВОК. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати те, що запобігання злочинності в митній сфері найбільш доцільно тлумачити в широкому та вужькому розуміннях.

Відповідно до широкого розуміння запобігання злочинності в митній сфері – це врегульована нормами чинного законодавства України суспільно важлива та корисна діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає у формуванні безпечного соціального середовища та мінімізації існуючих у ньому деструктивних,

¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 16.02.2022).

особливо небезпечних процесів і виражена в систематичній превенції, що знаходить об'єктивне висвітлення в сукупності профілактичних, попереджувальних і виховних заходів, засобів та способів, спрямованих на виявлення детермінантів злочинності у митній сфері, їх маркування, знешкодження, а також побудови суспільної нетерпимості до них.

Відповідно до вузького розуміння запобігання злочинності в митній сфері є сукупністю профілактичних, попереджувальних і виховних заходів, засобів та способів, які використовуються спеціально уповноваженими суб'єктами з метою мінімізації та повного «видалення» детермінантів злочинності на території держави, а також побудови колективного соціального усвідомлення про особливий негативний характер таких детермінантів і нетерпимості до них.

З урахуванням викладеного вище можемо говорити про те, що запобігання злочинності

в митній сфері направлено на ті фактори, які потенційно або реально ведуть до появи злочинності в суспільстві як комплексного явища або його окремих типів і видів. Саме тому немає жодних сумнівів, що подальше вдосконалення методів і механізмів запобігання злочинності в митній сфері має базуватися на запровадженні інформаційних та інших нових технологій у повсякденній діяльності як митних, так і правоохоронних органів загалом. Ідеться про нагальну необхідність запровадження автоматизованих інформаційних систем, технічних засобів запису інформації, комп'ютерних геоінформаційних систем тощо. Ефективність запобігання злочинності в митній сфері також залежить від гармонізації національного та законодавства Європейського Союзу. У цьому напрямі законотворцям варто приділити увагу побудові та реалізації норм права, адже від цього також залежить ефективність протидії злочинності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. М. : НОРМА, 2001. 481 с.
2. Бабанін С. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Запобігання злочинам Національною поліцією». Дніпро : ДДУВС, 2019. 51 с.
3. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Структура процесу запобіжної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 6. С. 6–14.
4. Блувштейн Ю. Д., Зырин М. И., Романов В. В. Профилактика преступлений. Мн. : Изд-во «Университетское», 1986. 286 с.
5. Бусол О. Ю. Організована злочинність в Україні: стан і проблеми реалізації державної політики у сфері протидії цьому явищу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 60–71.
6. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании. М. : Рос. криминолог. ассоц., 2001. 344 с.
7. Волобуєв А. Ф. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів: лекція для всіх форм навчання. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 23 с.
8. Герцензон О. О. Введение в советскую криминологию. М. : Юрид. лит., 1965. 388 с.
9. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
10. Голіна В. В. Запобігання злочинності в Україні : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад., 2007. 107 с.
11. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. 423 с.
12. Ключев О. Розмежування запобіжної і профілактичної діяльності органів внутрішніх справ. *Право України*. 2005. № 3. С. 98–101.
13. Коваленко Н. В. Корупційна злочинність у митній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 282–284. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/78.pdf (дата звернення: 16.02.2022).
14. Криминология : учебник / под ред. В. М. Кудрявцева, В. Е. Эминова. М. : Юрист, 2006. 734 с.
15. Курило В. І., Михайлов О. Є., Яра О. С. Криминологія. Загальна частина : курс лекцій. Київ : Кондор, 2006. 192 с.
16. Курс криминології. Загальна частина : підручник / за ред. О. Джузи, Я. Кондратьєв : у 2 кн. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1: Загальна частина. 352 с.
17. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4 (12). С. 103–112.
18. Литвак О. М. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-криминологічного запобігання злочинності. *Право України*. 2001. № 5. С. 97–102.

19. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті, 2001. Т. 2. 911 с.
20. Олійник Д. О. Запобігання корупційним злочинам, що вчиняються при здійсненні митних процедур : монографія / за ред. Б. М. Головкина. Харків : Право, 2018. 200 с.
21. Панов І. О. Адміністративно-юрисдикційна діяльність дільничного інспектора міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 233 с.
22. Теоретические основы предотвращения преступности / под ред. В. К. Звирбуля, В. В. Клочкова, Г. М. Миньковского. М. : Юрид. лит., 1977. 256 с.
23. Хижняк Є. С. Окремі аспекти зарубіжної практики протидії умисним вбивствам підрозділами кримінальної поліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (95). С. 257–275. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.22>.
24. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 188 с.
25. Dicționar Explicativ al limbii Române. Ediția a II-a / I. Coteanu, L. Seche, M. Seche et al. București : Univers Enciclopedic, 1998. 458 p.
26. Nestor N., Lytvyn N., Yarosh A., Denysyuk S., Rozhkova L. Dynamics of development of economic crime and combating crime in different regions of the world. *Revista San Gregorio*. 2020. No. 1 (42). URL: <https://revista.sangregorio.edu.ec/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1545> (дата звернення: 16.02.2022).
27. Pasat A. O. Analysis criminology customs offenses under Moldovan law. *Juridical Tribune*. 2016. No. 6 (2). Pp. 202–215.

Надійшла до редакції: 20.02.2022

ЧЕРКАССКИЙ Р. А. СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ В ТАМОЖЕННОЙ СФЕРЕ»

Опираясь на анализ научных взглядов юристов, предпринята попытка обобщить теоретические подходы к определению понятия «предотвращение преступности в таможенной сфере». Акцентируется внимание на разнообразии научных мнений по поводу толкования исследуемой правовой категории. По результатам исследования обосновано, что понятие «предотвращения преступности в таможенной сфере» наиболее целесообразно толковать в широком и узком понимании. С учетом указанных подходов представлено авторское определение термина «предотвращение преступности в таможенной сфере», что позволяет овладеть предотвращением преступности в таможенной сфере как комплексным негативным явлением.

Ключевые слова: предотвращение, преступность, социальное явление, превенция, организационные, правовые меры.

SHERKASSKY R. A. THE MEANING OF THE CONCEPT OF “CRIME PREVENTION IN THE CUSTOMS SPHERE”

The purpose of the article is to formulate the author's vision of the concept of “crime prevention in the customs sphere”. The methodological basis of the article is a set of techniques and methods of scientific knowledge. All methods were used in conjunction and complementarity, which made it possible to achieve this goal. In the process of research, general scientific and special methods of scientific cognition were used, in particular: the philosophical method of materialist dialectics; terminological approach; system structural, comparative legal and logical legal methods.

An analysis of the scientific literature shows that scholars have different interpretations of the concept of “crime prevention”, which focuses on the feasibility of understanding this definition in a broad and narrow sense. According to a broad approach to crime prevention in the customs sphere, it is regulated by the current legislation of Ukraine with socially important and useful activities of authorized entities, which is to create a safe social environment and minimize the existing destructive, especially dangerous processes, as well as expressed in systematic prevention, which finds objective coverage in a set of preventive and educational measures, tools and methods aimed at identifying the determinants of crime, their labeling, disposal, as well as building public intolerance to them.

According to the narrow understanding of crime prevention in the customs sphere, there is a set of preventive and educational measures, tools and methods used by specially authorized entities to minimize the action and complete “removal” of determinants of crime in the state, as

well as building collective social awareness about the special negative nature of such determinants and intolerance to them.

It is generalized that crime prevention is aimed at those factors that potentially or actually lead to the manifestation of crime in society as a complex phenomenon or its individual types and kinds. These are, in particular, drug addiction, alcoholism of the population, popularization of the criminal subculture, prostitution, low level of legal awareness of the population and education in general, shortcomings in the work of public authorities and more.

Key words: *prevention, crime, social phenomenon, prevention, organizational, legal measures.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Черкаський Р. А. Зміст поняття «запобігання злочинності в митній сфері». *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 234–240. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.24>.

Citation (APA): Cherkasskyi, R. A. (2022). The meaning of the concept of “crime prevention in the customs sphere”. *Law and Safety*, 1(84), 234–240. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.24>.

В'ЯЧЕСЛАВ ПЕТРОВИЧ ГОНТАРЕНКО,*Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0001-7575-8914>,e-mail: gontarenkovp@ukr.net**СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ**

Висвітлено історичні та сучасні тенденції розвитку наукової думки щодо протидії домашньому насильству. Досліджено зміну підходів до розуміння понять «домашнє насильство» та «правопорушення, пов'язані з домашнім насильством». На підставі змістовного співвідношення вказаних категорій з'ясовано тенденції розвитку наукової думки щодо протидії цим правопорушенням, передусім кримінально-правового характеру. Акцент зроблено на висвітленні досягнень українських науковців, зокрема тих наукових праць, що присвячені проблемам досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, за результатами аналізу яких запропоновано авторську періодизацію розвитку наукової думки за темою дослідження.

Ключові слова: домашнє насильство, досудове розслідування, розвиток наукової думки.

Оглядова стаття

ВСТУП. Проблема насильства в сім'ї є загальносвітовою, адже різні держави впродовж тривалого часу відпрацьовують шляхи її подолання та мають як вдалі програми, так і такі, що не принесли відчутного результату. Зарубіжні дослідники Е. Салісбурі, Г. Донавін та М. Прайс (2002) убачають зародження домашнього насильства ще за доби середньовіччя.

Уперше термін «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» був застосований у кримінальному законодавстві України у зв'язку з ухваленням законодавства про домашнє насильство: Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII Загальну частину КК України було доповнено розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи»¹.

Попри введення поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» до КК Украї-

ни, кодекс не містить його формулювання, що фактично відносить це питання до судового розсуду. У доктрині кримінального права вже наведені міркування щодо наукового бачення теоретичної конструкції «злочин, пов'язаний із домашнім насильством». Водночас якщо вчені одноставно погоджуються з тим, що зміст поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» значно ширший, аніж суто «домашнє насильство» як склад злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, то позиції щодо сутності цього поняття розділилися (Щербак, Мирославський, 2021). Як зазначає М. Ясінська (2020), злочин, пов'язаний із домашнім насильством, – це: 1) злочин, передбачений ст. 126-1 КК України; 2) злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»; 3) злочин, поєднаний з обтяжуючою обставиною, передбаченою у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України стосовно «вчинення злочину у присутності дитини».

Зміна парадигми в розумінні обсягу поняття «домашнє насильство», криміналізація цієї антисоціальної поведінки та поява з часом категорії «кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» зумовили розвиток і зміну напрямів наукових досліджень у

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 08.02.2022).

сфері досудового розслідування цього вже тепер комплексу кримінальних правопорушень. Убачається, що подальші дослідження із вказаної проблематики будуть неповними без усвідомлення та узагальнення існуючих досягнень наукової думки у цій сфері.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є висвітлення історичних і сучасних тенденцій розвитку наукової думки у сфері боротьби із домашнім насильством. Щодо завдань, то у статті зроблено спробу прослідити зміну підходів до розуміння понять «домашнє насильство» та «правопорушення, пов'язані з домашнім насильством» та на підставі змістовного співвідношення цих категорій розкрито тенденції розвитку наукової думки щодо протидії цим правопорушенням, передусім кримінально-правового характеру. Акцент зроблено на висвітленні досягнень українських науковців у працях, що присвячені проблемам досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, та за результатами аналізу яких проведено періодизацію розвитку наукової думки в зазначеній сфері.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Вирішення поставлених завдань здійснено за допомогою системи загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних методів, пізнавальний потенціал яких був спрямований на досягнення обґрунтованих і достовірних наукових результатів. За допомогою загальнофілософських методів (аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення) здійснено понятійну ідентифікацію досліджуваних явищ, визначено їх ознаки, узагальнено та сформульовано відповідні дефініції, логічну побудову структури самого дослідження. Важливу методологічну роль у дослідженні відіграли загальнонаукові методи, серед яких ключове місце посідає системний підхід, складовими елементами якого є структурний і функціональний методи. Структурний метод застосовано для висвітлення структури існуючих досліджень із заявленої проблематики, функціональний – для вивчення взаємозалежності окремих наукових результатів, їх взаємодії та взаємовпливу. Важливу роль у дослідженні обраної теми відіграли спеціальні методи як юридичної, так і інших наук. Серед спеціальних методів юридичної науки застосовано власне юридичний (формально-догматичний) метод, який сприяв розкриттю змісту закріплених у законодавстві юридичних понятійних конструкцій, що стосуються кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Провідне місце серед методів інших наук посів історич-

ний метод, який був застосований при визначенні стану дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Верховна Рада України 15 листопада 2001 р. ухвалила Закон «Про попередження насильства в сім'ї» № 2789-III¹, чим було закладено юридичний фундамент для запобігання та протидії цьому явищу. Як зазначає Т. В. Іщенко (2021, с. 28), «саме з цього часу фокус уваги вітчизняних та зарубіжних науковців з різних галузей знань зосередився на проблемі насильства в сім'ї, визначенні його детермінант, вдосконаленні практики державного й громадського впливу, захисту потерпілих від насильства в сім'ї, виробленні напрямів його попередження тощо. З урахуванням того, що насильство в сім'ї є комплексною проблемою, у більшості досліджень, присвячених цій проблематиці, переважає міждисциплінарний підхід, коли у пізнавальному процесі “задіяно” багато наук: соціологія, психологія, юриспруденція тощо».

Слід зазначити, що після ухвалення вказаного законодавчого акта здебільшого йшлося про дослідження матеріально-правових (адміністративних та кримінальних) і кримінологічних аспектів проблем домашнього насильства. Із питань протидії домашньому насильству (або як його ще йменують «сімейне насильство», «насильство в сім'ї», «побутове насильство») на сторінках наукової періодики висловлюють свої погляди як вітчизняні науковці, так і зарубіжні фахівці.

У сфері кримінального процесу та криміналістики в цей період також були написані праці зі згаданої проблематики. Так, наприклад, О. Г. Козицька (2016) займалася розробленням моделі особи потерпілого, а О. М. Гумін (2014) досліджував криміналістичну характеристику особи кривдника. У цих працях лунали пропозиції визнавати потенційними учасниками домашнього насильства всіх осіб, які перебувають у родинних та інших зв'язках (колишнє подружжя, співмешканці тощо) і проживають у межах однієї квартири (будинку), зокрема не тільки подружжя, а й їх родичів (батьків подружжя, братів, сестер).

Наступний етап розвитку наукових уявлень про проблеми досудового розслідування

¹ Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 07.02.2022). Втратив чинність.

кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, слід пов'язати з ухваленням Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII¹. Зазначений нормативно-правовий акт закріпив організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, базові напрями функціонування державної політики у цій сфері, систему заходів, спрямованих на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. У цей же час було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р.² Він передбачив доповнення КК України ст. 126-1, якою введено склад нового кримінального правопорушення – «домашнє насильство». Серед праць кримінального матеріального спрямування в цей період слід згадати фундаментальне дослідження О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка (2019) «Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі» та наукову статтю У. М. Митника (2019) «Кримінально-правова протидія домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу».

На цьому етапі розвитку наукових уявлень про проблеми досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, слід також згадати монографічне дослідження Т. В. Іщенко (2021), результати якого покладено в основу криміналістичної методики розслідування домашнього насильства. У монографії надано авторську модель криміналістичної характеристики домашнього насильства, особливу увагу приділено розкриттю сутності такого складового елемента, як спосіб учинення, який визначено відповідно до існуючих форм домашнього наси-

льства: фізичного, психологічного, економічного. Розкрито типові способи підготовки до вчинення насильства (психологічного та фізичного), розглянуто можливі способи погроз із боку кривдника, а також методи приховування вчиненого кримінального правопорушення. Приділено увагу дослідженню місця та часу вчинення домашнього насильства, можливої слідової картини (наведено типові матеріальні, ідеальні та цифрові сліди злочину). Надано криміналістичну характеристику особи злочинця, наведено його біологічні, психологічні та соціальні стани і властивості. Досліджено особу потерпілого, зокрема надано їх класифікацію залежно від наявності родинних, сімейних або близьких відносин із правопорушником тощо.

Заслужують на увагу пропозиції дослідниці щодо внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства. Зокрема, запропоновано передбачити можливість прокуророві ініціювати початок кримінального провадження за ст. 126-1 КК України у разі, якщо потерпіла особа не може самостійно звернутися до правоохоронних органів через свій безпорадний стан або з інших причин, що не залежать від її волі. Також запропоновано виключити ст. 126-1 КК України з переліку кримінальних правопорушень, за якими кримінальне провадження може бути розпочато у формі приватного обвинувачення. Вченою також наголошено на необхідності розширення переліку приводів для початку досудового розслідування цього виду кримінального правопорушення.

Надано рекомендації щодо вдосконалення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування домашнього насильства, в першу чергу – допиту потерпілих. Дослідниця наголошує, що тактика проведення допиту потерпілої від домашнього насильства особи відрізняється від тактики проведення аналогічних слідчих (розшукових) дій стосовно осіб, які постраждали від інших видів злочинів. У праці розкрито специфіку допиту потерпілих дітей та осіб похилого віку, а також особливості проведення огляду місця події, речей і документів, особливості проведення в цій категорії злочинів освідчення свідків та потерпілих. Наголошено на тому, що діти, які потерпіли від домашнього насильства, та свідки таких злочинів складають специфічну групу учасників кримінальних проваджень щодо цієї категорії злочинів. На підставі такої тези Т. В. Іщенко запропоновано зміни до кримінального процесуального законодавства стосовно впровадження правила

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 07.02.2022).

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 2227-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 07.02.2022).

щодо проведення допиту дітей особою, яка пройшла спеціальну підготовку і має юридичну чи психологічну освіту та яка фактично під час проведення такої слідчої (розшукової) дії набуває процесуального статусу спеціаліста. Поряд із цим у дослідженні наголошено на доцільності впровадження у практичну діяльність слідчих у цій категорії кримінальних правопорушень методики процесуального інтерв'ю (протоколу NICHD) під час проведення допитів, особливо у кримінальних провадженнях, пов'язаних із насильством стосовно дітей.

Т. В. Іщенко було встановлено, що під час розслідування домашнього насильства як правило призначаються судово-психіатричні, судово-медичні та комплексні психолого-психіатричні експертизи. На підставі аналізу слідчої практики було також встановлено, що слідчими інколи хибно оцінюється потенціал судово-психологічних експертиз, що пов'язано з недостатньою обізнаністю з предметом дослідження комплексної психолого-психіатричної та судово-психологічної експертиз, що призводить до необґрунтованого їх застосування.

Також було виокремлено можливі напрями проведення профілактичної роботи слідчими в рамках розслідування злочинів, передбачених ст. 126-1 КК України. До них віднесено припинення розпочатої, запобігання реально можливої та попередження ймовірної кримінальної процесуальної діяльності з боку осіб, підозрюваних у вчиненні конкретного кримінального правопорушення (домашнього насильства), а також визначення причин та умов кожного конкретного кримінального правопорушення (домашнього насильства) та реалізація заходів щодо їх усунення. У продовження цієї думки запропоновано законодавчі зміни до чинного кримінального процесуального законодавства, які фактично полягають у поновленні в дії норми щодо обов'язку слідчого виявляти причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, й вживати заходів щодо їх усунення.

Науковці у своїх працях не оминули увагою і питання використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насиллям. Наприклад, О. В. Александренко (2020) акцентує увагу на предметі дослідження і складнощах виявлення та фіксації слідів економічного, психологічного та духовного насильства. У таких ситуаціях учений пропонує звертатися до спеціалістів: лікарів, психологів, психіатрів, юристів та ін., які за службовим обов'язком могли відвідувати місця проживання потерпілих та у зв'язку із цим можуть бути освічени-

ми про домашню обстановку, стан забезпеченості родини та окремих її членів, про те, чи зверталися потерпілі до них зі скаргами на кривдників, заявляли про конкретні обставини насильства, ними фіксувалися сліди від насильницьких дій кривдників, надавали письмові свідчення про подію тощо.

Особливості розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі пов'язаних із домашнім насильством, свідком яких виступає дитина, досліджує О. О. Вакулик (2020). Науковиця дійшла висновку про важливість встановлення певного комунікативного стану слідчого до взаємодії з дитиною під час допиту, обов'язкового залучення психолога, завданням якого є сприяння мінімізації стресового стану дитини, в якому вона перебуває. У зв'язку із чим О. О. Вакулик наголошує на недопустимості обмеження поясненнями запитань слідчого, доцільності проведення опитувань (допиту) дитини без необґрунтованих затримок, одразу після отримання інформації про подію, визнання обов'язковими при організації та проведенні допиту дитини у кримінальних провадженнях на території України відеофіксації слідчих (розшукових) дій.

Тактиці допиту дитини в умовах «зеленої кімнати», тобто допиту дітей, які потребують особливого соціально-психологічного захисту, присвячена робота Т. І. Мальованої (2015, с. 180–181), яка наголошує, що «основною метою проведення допиту у такій кімнаті – є зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку і ступеня розвитку. Особливо актуальним є проведення допиту дитини у “зеленій кімнаті” у справах щодо сексуального насильства».

О. П. Бабкіна, А. С. Ткачов та С. І. Данильченко (2020, с. 339) зазначають, що у випадках психологічного насильства передбачається проведення судово-психіатричної експертизи, у випадках фізичного та сексуального насильства – судово-медичної експертизи. Науковці наголошують на комплексі рекомендацій, яких слід дотримуватись при проведенні судово-медичної експертизи додатково до основних правил проведення судово-медичних експертиз потерпілих, підозрюваних та інших осіб. Важливо, що ці рекомендації можуть бути

застосовані при розслідуванні усіх видів злочинів, пов'язаних із домашнім насильством:

1) проводити опитування з дотриманням морально-етичних норм і з урахуванням можливості виникнення негативних ситуативних чинників, які здатні нагадувати потерпілій особі про обставини заподіяння насильства;

2) виявляти чемність у ставленні до постраждалої особи, формулювати питання точно, коректно, сприяти виникненню довірчої обстановки задля складання повного анамнезу;

3) роз'яснити в доступній формі потерпілій особі про те, що надані нею відомості є конфіденційними і не будуть оголошені іншим особам, у першу чергу кривднику;

4) бажано, щоб лікар – судово-медичний експерт був однієї статі з потерпілою особою для створення комфортних умов під час опитування і при подальшому огляді (тобто якщо постраждала особа жіночої статі – лікар – судово-медичний експерт має бути жіночої статі, або якщо експерт іншої статі (чоловік), подальший огляд можливий винятково за дозволом потерпілої особи);

5) приймати в повному обсязі всі скарги, що надходять від потерпілої особи (враховуючи те, що інколи потерпілі не приділяють уваги своєму стану, фіксуючись тільки на психологічному аспекті); у випадках багаторазового заподіяння насильства фіксувати всі часові інтервали, обставини заподіяння тощо;

6) огляд потерпілої жінки проводити за умови достатнього освітлення та при комфортній температурі приміщення, обов'язково в присутності третьої особи – медичного персоналу (медсестра / медичний регістратор / інші);

7) проводити огляд усіх частин тіла (навіть у випадках, коли потерпіла особа спочатку посилається тільки на удари, наприклад у ділянку обличчя або кінцівок) – як показує практика, потерпілі згадують про свої ушкодження в інших ділянках через деякий час, інколи через декілька годин або на наступний день після огляду;

8) фіксувати згідно із загальноприйнятою в медицині схемою опису всі наявні ушкодження (синці, садна, подряпини, крововиливи, рубці тощо) з обов'язковим зазначенням локалізації, кількості та повної характеристики (залежно від виду ушкодження); у разі необхідності слід провести дослідження в ультрафіолетових променях тощо;

9) за наявності ушкоджень після визначення їх характеру, локалізації, кількості, враховуючи всі характерні особливості, встановити механізм їх виникнення та особливості травмуючих предметів, давність виникнення

кожного з ушкоджень, одночасність чи різночасність утворення, можливість утворення при обставинах, про які зазначила потерпіла особа, ступінь тяжкості кожного з ушкоджень;

10) за необхідності направити потерпілу особу для проведення додаткових обстежень (рентгенологічне, ультразвукове дослідження, консультації спеціалістів – невропатолога, кардіолога та інших), результати яких обов'язково враховувати при визначенні ступеня тяжкості тілесних ушкоджень;

11) у разі наявності пошкоджень або інших змін одягу потерпілої слід обов'язково задокументувати це і за необхідності надати правоохоронним органам рекомендації про призначення судово-криміналістичної експертизи, якщо це не було зроблено раніше;

12) додатково для документального підтвердження проводити обов'язкову фіксацію ушкоджень, що виявлені в потерпілої особи під час огляду, сучасними методами (фотографування тощо);

13) проводити відеозйомку під час збору анамнезу і подальшого огляду потерпілої особи з метою використання отриманих даних відеозйомки (для запобігання психологічної травматизації потерпілої особи) при проведенні подальших слідчих дій, про що доцільно повідомити сторону кримінального провадження / суду;

14) також слід пам'ятати, що судово-медичний експерт не уповноважений надавати кваліфікацію ушкоджень як побоїв чи мордування. Це питання знаходиться в компетенції органів досудового розслідування / суду.

Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств, учинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства, досліджувала К. А. Шаповал (2021). Вона дійшла висновку, що, за даними слідчої та судової практики, вбивства, вчинені із застосуванням домашнього насильства, мають ситуативний характер на основі насильства, що здійснюється систематично. Отже, цей вид убивств учиняється без заздалегідь спланованих дій. Місцем учинення вбивств із застосуванням домашнього насильства є спільне місце проживання осіб. Під час статистичного аналізу вбивств, з опису яких явно випливає систематичне вчинення різного домашнього насильства, встановлено, що найбільша їх кількість вчиняється у квартирі – 43 %, приватному будинку – 37 %, на подвір'ї – 8 %, у приміщенні літньої кухні – 6 %, у гаражі та в інших місцях – 3 %. Отже, під час проведення огляду місця події за фактом убивства у зв'язку з домашнім насильством слід звернути увагу

на обстановку: стан меблів, наявність легкодоступних колючо-різальних предметів, ознаки вчинення опору на одязі та взагалі в приміщенні, наявність побитого посуду, безладу тощо.

К. А. Шаповал слушно наголошує, що вбивствам із застосуванням домашнього насильства передують відповідні ситуативні відносини осіб, між якими відбуваються систематичні конфлікти. Неабияке значення має також характер поведінки потерпілого, тобто сприяння вчиненню злочину. Аналіз кримінальних проваджень дає можливість зробити висновок, що 66 % потерпілих від убивств, учинених у зв'язку з домашнім насильством, у момент учинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння, а серед підозрюваних лише 34 % були напідпитку. Також у всіх випадках простежується неочікуване виникнення умислу на вбивство.

Важливим досягненням також слід вважати сформульовану К. А. Шаповал криміналістичну класифікацію вбивств, які вчиняються із застосуванням домашнього насильства, а саме: 1) за способом учинення: із застосуванням сексуального насильства; із застосуванням фізичного насильства, катування; із застосуванням психологічного насильства; 2) із застосуванням знарядь злочинного посягання: із застосуванням вогнепальної зброї; із застосуванням холодної зброї; із застосуванням інших предметів, які є в домашньому побуті. Залежно від використання в процесі підготовки, вчинення та приховування вбивства будь-яких знарядь можна виділити злочини, вчинені за допомогою певних засобів, із застосуванням інших предметів, які є в домашньому побуті, та злочини, вчинені без використання будь-яких засобів. За ступенем підготовленості вбивства, вчинені із застосуванням домашнього насильства, можна поділити на 3 групи: убивства, вчинені раптово, без підготовки та приховування; убивства, вчинені на замовлення; убивства із застосуванням домашнього насильства, приховані інсценуванням (самогубство, безвісне зникнення особи, нещасний випадок тощо).

За місцем вчинення вбивства із застосуванням домашнього насильства можна поділити таким чином: скоєні у приміщенні (будинку, гаражі, господарських спорудах тощо); скоєні за межами приміщення (подвір'я, город тощо).

За часом убивства, скоєні із застосуванням домашнього насильства, не мають особливих ознак. Можуть бути вчинені як удень, так і вночі, робочі, вихідні чи святкові дні. Од-

нак на практиці ми можемо спостерігати, що саме більшість скоєних побутових убивств припадає на святкові дні, коли особи перебувають у стані алкогольного сп'яніння.

Відоме науці дисертаційне дослідження Р. В. Кифлюка (2020) «Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї». Як зазначає Т. В. Іщенко (2021, с. 39–40), «аналізуючи окремі положення дисертаційного дослідження Р. В. Кифлюка, ми дійшли висновку, що її теоретичним підґрунтям є “стара” вже для сьогоденної України “парадигма” ототожнення “домашнього насильства” з “насильством в сім'ї”, котра в результаті призвела до певної плутанини в цьому питанні. Це пояснюється тим, що на той час “домашнє насильство” як окреме кримінальне правопорушення не було передбачено КК України. Загалом робота не заперечує можливість проведення подальших досліджень, зокрема криміналістичних досліджень особливостей розслідування злочинів, пов'язаних з сім'єю, але ж в парадигмі, визначеній ст. 126-1 КК України».

Питання реалізації прокурором повноважень у кримінальних провадженнях за фактами домашнього насильства розглядалися К. Арашунян (2018). Дослідницею запропоновано внесення змін до КПК України та встановлення вимоги обов'язкового здійснення кримінального провадження щодо домашнього насильства в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження, крім випадків, коли проведення відкритого судового засідання вимагає потерпілий або існують інші обставини, що свідчать про необхідність відкритого судового розгляду.

Слушною також вбачається думка стосовно процедури укладання угоди про примирення у провадженнях за фактами домашнього насильства. Як зазначають дослідники, «... у цій категорії кримінальних проваджень, прокурору слід заперечувати проти затвердження в суді угоди про примирення, якщо є достатні підстави вважати, що на добровільність рішення потерпілої жінки щодо укладення угоди могли негативно вплинути, зокрема, спільне проживання потерпілої з винним, матеріальна від нього залежність, характер нанесених тілесних ушкоджень, наявна інформація про попередні випадки домашнього насильства (ймовірність систематичних насильницьких дій в сім'ї) та інші фактори, що можуть тримати потерпілу у стані страху, суттєво придушувати її волю».

Існують інші слушні пропозиції щодо вдосконалення процедури досудового розслідування

у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. Зокрема, науковці (Уварова, Мозгова, Соколова, 2016; Удовенко, Воробей, 2019) наголошують на такому:

– при розгляді заяв і повідомлень про вчинення домашнього насильства органам поліції, крім ужиття заходів для його припинення, слід надати допомогу особам, які постраждали від насильства, з урахуванням результатів оцінки ризиків;

– існує нагальна потреба розробки інструкції щодо взаємодії правоохоронних органів з медичними та педагогічними працівниками, оскільки закон чітко прописує, що повідомляти про випадки домашнього насильства повинні саме медики і вчителі;

– необхідністю є і опрацювання питання щодо введення спеціалізації слідчих саме з розслідування цієї категорії злочинів.

Деякі науковці акцентували свою увагу на проведенні емпіричних досліджень, зокрема практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством (Гловюк, 2020).

Вагоме місце посідають праці, спрямовані на надання науково-методичних рекомендацій органам досудового розслідування та суду. Написані роботи щодо порядку обрання запобіжного заходу при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (Цуцкірідзе та ін., 2021), та стандартів і методики оцінки ризиків у поведінці підозрюваного при прийнятті судом рішення про обрання запобіжного заходу (Манн, Бугаєць, 2020).

Відомі роботи вітчизняних науковців і на міжнародному рівні. Слід навести як приклад ті, які присвячені дослідженню умов, сприятливих для домашнього насильства над людьми похилого віку (Husieva et al., 2021), проблем маніпуляції як способу вчинення домашнього насильства в Україні (Serebryakova et al., 2019), віктимологічних особливостей поведінки жертви сексуального насильства в мережі Інтернет (Movchan et al., 2021). Вагомим слід також вважати дослідження міжнародного досвіду з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (Галай та ін., 2014).

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи викладене, слід відзначити деякі закономірності розвитку кримінально-процесуальної думки з досліджень проблем досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Перший висновок вказує на поетапність розвитку таких дослі-

джень, що пов'язано зі зміною матеріально-правової основи, тобто кримінального законодавства, яке в різні часи надавало різну кваліфікаційну модель кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Так, на першому етапі (до 2017 р.) вітчизняні науковці здебільшого зосереджували увагу на дослідженні кримінально-правових і кримінологічних проблем протидії кримінальним правопорушенням, що входять до поняття «злочини, пов'язані з домашнім насильством». Лише окремі праці кримінально-процесуального або криміналістичного характеру спрямовані на вирішення проблем розслідування комплексу різновидів кримінальних правопорушень, що входять до поняття «злочини, пов'язані з домашнім насильством», тобто будь-які суспільно небезпечні діяння, передбачені Особливою частиною КК України, що полягає у застосуванні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Наступний етап (з 2017 р.) розвитку наукових уявлень про проблеми досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, пов'язаний з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», яким Особливу частину КК України доповнено ст. 126-1 «Домашнє насильство». Закономірно, що вказана подія викликала інтерес серед науковців і, зокрема, змістила акценти наукових досліджень на проблеми розслідування домашнього насильства в межах одного складу злочину.

Наразі спостерігається початок переходу до *третього етапу розвитку* наукових досліджень з проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Останній характеризується зміщенням акцентів науковців на дослідження проблем розслідування інших видів кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, відмінних від передбачених ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство», наприклад дослідження проблем розслідування вбивств, учинених із застосуванням домашнього насильства.

Однак переважна більшість комплексних робіт спрямована на вирішення проблем більш вузького порядку, а саме розслідування

домашнього насильства в межах складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. У зв'язку із цим поза межами наукового пошуку залишаються особливості розслідування інших складів кримінальних правопорушень, зазначених вище.

Тому основною прогалиною сучасної доктрини кримінального процесу у цій частині є відсутність комплексних досліджень проблем досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, у широкому розумінні. Наразі невіршеними залишаються проблемні питання стосовно: 1) підстав і процесуального порядку внесення

відомостей про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) поняття і меж доказування в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством; 3) обставин, що підлягають доказуванню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством; 4) нормативного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Александренко О. В. Сучасні можливості судових експертиз і напрями використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з домашнім насильством // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ ; Маріуполь, 2020. С. 14–18.
2. Арашунян К. Реалізація прокурором повноважень у кримінальних провадженнях за фактами домашнього насильства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4/2 (58). С. 58–69.
3. Бабкіна О. П., Ткачов А. С., Данильченко С. І. Правові та судово-медичні аспекти домашнього насильства в Україні. *Український журнал медицини, біології та спорту*. 2020. № 4 (26), т. 5. С. 336–342. DOI: <https://doi.org/10.26693/jmbs05.04.336>.
4. Вакулик О. О. Тактика допиту дитини відповідно до міжнародних стандартів // Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листоп. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 76–79.
5. Гловюк І. В. Деякі питання практики застосування обмежувальних заходів у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством // Забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та протидії торгівлі людьми: національна практика та зарубіжний досвід : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 груд. 2020 р.) / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2020. С. 122–125.
6. Гумін О. М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 172–177.
7. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
8. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 324 с.
9. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2020. 232 с.
10. Козицька О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочинів, вчинених відносно дітей. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 202–206.
11. Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 178–184. URL: http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/3_2015_Malyovana.pdf (дата звернення: 07.02.2022).
12. Манн Л., Бугаєць Т. Стандарти й методика оцінки ризиків для різних зацікавлених сторін в Україні: подальші кроки реалізації міжнародних стандартів щодо гарантування безпеки постраждалих від насильства стосовно жінок та домашнього насильства : аналіт. звіт // Council of Europe : офіц. сайт. 10.06.2020. URL: <https://rm.coe.int/ukr-risk-assessment-final/16809eefb4> (дата звернення: 07.02.2022).
13. Митник У. М. Кримінально-правова протидія домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу. *Наукові записки НАУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 83–87.
14. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству / А. О. Галай, В. О. Галай, Л. О. Головка та ін. ; за заг. ред. А. О. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
15. Особливості обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері домашнього насильства : наук.-метод. рек. / М. С. Цуцкірідзе та ін. Київ, 2021. 63 с.
16. Уварова О., Мозгова В., Соколова Я. Забезпечення доступу жінок до правосуддя в Україні : навч. посіб. Київ, 2016. 43 с.

17. Удовенко Ж. В, Воробей О. В. Законодавче закріплення в КПК України положень, спрямованих на запобігання та протидію домашньому насильству // eKMAIR : сайт. 2019. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17790/Udoenko_Zakonodavche_zakriplennia_v_KPK_polozhen_spryamovanykh_na_zapobihannia_ta_protidyuu_domashnomu_nasylstvu.pdf?sequence=5 (дата звернення: 07.02.2022).

18. Шаповал К. А. Деякі особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств, учинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. Вип. 2 (93). С. 324–330.

19. Шаповал К. А. Криміналістична класифікація вбивств із застосуванням домашнього насильства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1 (89). С. 110–120.

20. Щербак С. В., Мирославський С. В. Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством: питання теорії та практики. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1 (71). С. 144–149.

21. Ясінська М. Злочин, пов'язаний із домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації // LIGA 360 : сайт. 20.01.2020. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/192450_zlochynpovyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravovproblemi-ta-praktichn-rekomendats (дата звернення: 07.02.2022).

22. Husieva V., Lukash S., Krykun V., Morhunov O., Shapoval K. Conditions conducive to the domestic violence against the elderly based on the judicial and investigative practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (46). Pp. 118–127. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.11>.

23. Movchan R., Neledva N., Kalimbet I., Medentsev A., Nikitina-Dudikova H. The behavior of a victim in the field of prevention of sexual violence on the Internet: a psychological aspect. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (40). Pp. 142–152. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.15>.

24. Salisbury E., Donavin G., Price M. L. *Domestic Violence in Medieval Texts*. Gainesville : University Press of Florida, 2002. 460 p.

25. Serebryakova T., Koneva I., Ladykova O., Begantsova I., Kostina O., Yegorova T., Fomina N. Manipulation as a form of manifestation of violence in the family: an empirical approach to considering the problem. *Amazonia Investiga*. 2019. No. 8 (21). Pp. 767–775. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/165>. (дата звернення: 07.02.2022).

Надійшла до редакції: 10.02.2022

ГОНТАРЕНКО В. П. СОСТОЯНИЕ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМ РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ДОМАШНИМ НАСИЛИЕМ

Освещены исторические и современные тенденции развития научной мысли в сфере борьбы с домашним насилием. Прослежено изменение подходов к пониманию понятий «домашнее насилие» и «правонарушения, связанные с домашним насилием». На основании содержательного соотношения этих категорий раскрыты тенденции развития научной мысли относительно противодействия этим правонарушениям, прежде всего уголовно-правового характера. Акцент сделан на освещении достижений украинских ученых в работах, посвященных проблемам досудебного расследования уголовных правонарушений, связанных с домашним насилием, и по результатам анализа которых предложена авторская периодизация развития научной мысли в этой сфере.

Ключевые слова: домашнее насилие, досудебное расследование, развитие научной мысли.

GONTARENKO V. P. THE STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE PROBLEMS OF INVESTIGATING CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

An attempt was made to trace the change in approaches to the understanding of the concepts of “domestic violence” and “offenses related to domestic violence” and, based on the meaningful correlation of these categories, to reveal the trends in the development of scientific opinion on countering these offenses, primarily of a criminal law nature. Emphasis is placed on highlighting the achievements of Ukrainian scientists in works devoted to the problems of pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence. Based on the results of the analysis, the author's periodization of the development of scientific thought in the specified field has been proposed.

As a result of the conducted research, some regularities of the development of the criminal procedural opinion based on the research of the problems of pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence have been outlined. The first conclusion indicates the gradual development of such studies, which is connected with the change of the material and

legal basis, that is, the criminal legislation, which at different times provided a different qualifying model of criminal offenses related to domestic violence. Thus, at the first stage (until 2017), domestic scientists mostly directed their attention to the study of criminal law and criminological problems of combating criminal offenses included in the concept of “crimes related to domestic violence”. There are only separate works of a criminal procedural or forensic nature, aimed at solving the problems of investigating a set of types of criminal offenses included in the concept of “crimes related to domestic violence”.

The next stage (since 2017) is related to the criminalization of domestic violence (Article 126-1 “Domestic Violence” was added to the Special Part of the Criminal Code of Ukraine). It is natural that the specified event aroused interest among scientists and, in particular, shifted the emphasis of scientific research to the problems of investigating domestic violence within the scope of one crime.

Currently, the beginning of the transition to the third stage of the development of scientific research on the problems of investigating criminal offenses related to domestic violence is observed. The latter is characterized by a shift in the emphasis of scientists to researching the problems of investigating other types of criminal offenses related to domestic violence, other than those provided for in Art. 126-1 “Domestic violence” of the Criminal Code of Ukraine, for example, a study of the problems of investigating murders committed with the use of domestic violence.

Key words: *domestic violence, pre-trial investigation, development of scientific thought.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гонтаренко В. П. Стан наукового дослідження проблем розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 241–250. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.25>.

Citation (APA): Gontarenko, V. P. (2022). The state of scientific research on the problems of investigating criminal offenses related to domestic violence. *Law and Safety*, 1(84), 241–250. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.25>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвищем ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;

– у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! *Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.*

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (zareєstrувати);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотацій

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Розрізняють звичайну анотацію (включає в себе інформацію про основні ідеї та висновки дослідження) і розширену (повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, враховуючи перелік методів, які були використані під час написання статті).

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Мовою публікації подають звичайну анотацію (обсяг від 80 до 100 слів). Таку саму анотацію подають російською мовою, якщо мовою публікації є українська або англійська, або українською мовою, якщо мовою публікації є російська. Розширена анотація подається в кінці статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська чи російська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг розширеної анотації має становити 250–300 слів (без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів).

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Структура анотацій. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора (авторів через кому), назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище й ініціали автора наводять у тій формі, як їх указано відповідною мовою в паспорті. За відсутності в паспорті англomовного написання використовують правила транслітерації, наведені в таблиці транслітерації українського та російського алфавітів латиницею тут.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегель, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегель, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою саме метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю *APA*.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською або російською мовами, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю *APA*). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю *APA* можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну

реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначити не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, В. В. Ільєнкової*
Внесення правок *С. С. Тарасової, В. В. Ільєнкової*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *О. О. Статівки*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 26.03.2022. Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. 29,87. Тираж 50 прим. Зам. № 2022- .

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ
просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;
тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;
адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.